

SZAKMAI SZEMLE

A KATONAI NEMZETBIZTONSÁGI SZOLGÁLAT
KIADVÁNYA

A TARTALOMBÓL

Új biztonságpolitikai kihívás a
XXI. században: a terrorizmus finanszírozása
Tudomány-e a hírszerzés?
Az Európai Unió kül- és biztonságpolitikája
a Lisszaboni Szerződés után
Az Alaptörvény a biztonság szemszögéből
A líbiai helyzet 2011 novemberében
A török–kurd konfliktus
A nemzeti és nemzetközi biztonság változása
a globalizáció hatására
Törökország és az 'arab tavasz'

2012

1. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

<i>Bizottság elnöke:</i>	Horváth József
<i>Bizottság tagjai:</i>	Dr. Izsák Péter Dr. Kobolka István PhD Ledács Kiss Jenő Sikesdi László PhD hallgató
<i>Felelős kiadó:</i>	Horváth József A KNBSZ főigazgató-helyettes
<i>Főszerkesztő:</i>	Ledács Kiss Jenő
<i>Tördelő szerkesztő:</i>	Juth Marianna
<i>Székhely:</i>	Budapest
<i>ISSN:</i>	1785-1181
<i>Postacím:</i>	MK KNBSZ 1502 Budapest, Pf.: 117. Telefon: 236-5111/ 24-301, 31-423 mellék

A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI

- Elsősorban a honvédelemmel, ezen belül a nemzetbiztonsággal összefüggő kérdéseket feldolgozó, elemző írásokat várunk. A kéziratokat másfeles sortávolsággal, gépelve - elektronikusan is - kérjük a TT titkárához vagy az SZB valamelyik tagjához eljuttatni a szerző neve, beosztása, rendfokozata, lakcíme és telefonszáma feltüntetésével.

- A cikk, tanulmány, írás terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy ívet (21-23 gépelt oldal).

- A közlésre nem kerülő cikkeket nem őrizzük meg, de a szerző kérésére visszaküldjük.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

TARTALOMJEGYZÉK

Oldal

ÉRTÉKELÉSEK, ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK

Gál István László

Új biztonságpolitikai kihívás a XXI. században: a terrorizmus finanszírozása	5
--	---

Rácz Lajos

Tudomány-e a hírszerzés?.....	16
-------------------------------	----

Balázs Judit

A török–kurd konfliktus	33
-------------------------------	----

Remek Éva

Az Európai Unió kül- és biztonságpolitikája a Lisszaboni Szerződés után	44
---	----

Matus János

A nemzeti és nemzetközi biztonság változása a globalizáció hatására.....	.54
--	-----

Teke András

A rendészeti/rendvédelmi hosszú távú tervezés folyamat és rendszer-szemléletű megközelítése.....	64
--	----

AKTUÁLIS

Árpád Zoltán

Az Alaptörvény a biztonság szemszögéből	79
---	----

Marsai Viktor

A líbiai helyzet 2011 novemberében	89
--	----

Besenyő János – Molnár Erik

A fegyverkereskedelem jelenlegi helyzete és szabályozása Afrika déli részén.....	97
--	----

KONZULTÁCIÓ

Baczoni Tamás

A Nemzeti Honvéd Díszegység átmeneti díszelgő egyenruhája	107
---	-----

Suha György

Egy polgárháború társadalmi természetrajza: Sierra Leone	121
--	-----

Morenth Péter

Migrációs hatások a dél-afrikai térségben Dél-Afrika függetlenné válása óta	130
---	-----

Rada Péter

A realizmus vége az Egyesült Államok demokrácia terjesztési gyakorlatában?.....	148
---	-----

Németh Ádám – Kopári László

Demográfiai trendek a függetlenné vált Észtországban a nemzetiségi összetétel átalakulásának tükrében	159
---	-----

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

Oláh Péter

Törökország és az 'arab tavasz'	171
---------------------------------------	-----

Deák Gabriella

Erőszak a Kórházban.....	180
--------------------------	-----

Győry-Barcsa Andrea

Válaszút előtt a Bundeswehr?.....	200
-----------------------------------	-----

Hettyey András

Kabila következő esélye - A 2011-es kongói választások.....	211
---	-----

Racs Marianna Katalin

Amerika felfedezése – A kultúra kultúraként való megéléséhez vezető út egyik állomása.....	216
--	-----

TITKOSSZOLGÁLATOK TÖRTÉNETÉBŐL

Szabó Ervin Antal

<i>Vázlatok az orosz hírszerzés történetéből</i> „Extern” nehéz útjai.....	221
---	-----

HÍREK, ESEMÉNYEK, ADATOK

Megalakult a Terrorelhárítási Központ Tudományos Tanácsa	227
---	-----

Ladányi Éva

Tájékoztató az Afganisztán Konferenciáról	228
---	-----

Dr. Besenyő János

Recenzió - Búr Gábor, az apartheid születése.....	233
- Sallay Gergely „Mindent a hazáért”	236

Contents	238
-----------------------	-----

<i>SZERZŐINK</i>	240
-------------------------------	-----

ÉRTÉKELESEK, ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK

GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ¹

ÚJ BIZTONSÁGPOLITIKAI KIHÍVÁS A XXI. SZÁZADBAN: A TERRORIZMUS FINANSZÍROZÁSA

A terrorizmus finanszírozásának fogalma

„A terrorizmus eltérő eszmerendszerekből merítő, sajátos logikának engedelmesskedő, változatos formákat öltő módszeres erőszak-alkalmazás, vagy ezzel való fenyegetés, melynek célja politikai törekvések elérése azáltal, hogy az áldozatban, a nézőközönségben, az államban, a társadalomban megalkuvó magatartás alakuljon ki. A meghirdetett cél általában politikai, ideológiai, vallási, etniaki stb. tartalmú radikális változás kikényszerítése, a cél elérésére alkalmazott cselekménysor. Az eszköz viszont jogi lényegét tekintve köztörvényes, erőszakos bűncselekmény.”²

A jövő legfontosabb kihívásai a nukleáris terrorizmus, az ökoterrorizmus, a biológiai terrorizmus, a cyber-terrorizmus és egyre komolyabb problémaként kell számolni a vallási alapon szerveződött radikális terrorcsoportok tevékenységével.

A terrorizmussal foglalkozó tanulmányok megegyeznek abban, hogy a terrorizmus alapvetően politikai jelenség, amely mögött strukturális és pszichológiai tényezők egyaránt vannak. Általános vélekedés, hogy a modernizáció, a demokrácia és a kezeletlen szociális feszültségek teremthetnek olyan feltételeket, amelyek életre hívják a terrorizmust.

A terrorcselekmények veszélyessége a váratlanságban, a kiszámíthatatlanságban és a gyors, mobil csapásmérő képességben rejlik. A régi korok klasszikus és jelenkor terrorizmusa között elsősorban minőségi a változás, de a legfontosabb különbségek mégis a történelmi fejlődésből alakultak ki.³ 2001. szeptember 11. jelentős fordulópont a terrorizmus (és talán az egész emberiség) történelmében. *Megváltozott a terrorszervezetek struktúrája és a finanszírozás módja.*

¹ A szerző habilitált egyetemi docens, a PTE ÁJK Büntetőjogi Tanszékének oktatója. Emellett ügyvéd, (Budapesti Ügyvédi Kamara), valamint óraadó tanár a ZMNE Nemzetbiztonsági Tanszékén.

² Korinek László: A terrorizmus (=Kriminológia-Szakkriminológia Szerk: Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Korinek László – Lévay Miklós CompLex kiadó, Budapest, 2006. 447. oldal

³ Gergely Attila: A terrorizmus természetrajza. Kapu 1994/10- 11. 92. o.

Érdekességgéppen idézünk egy száztíz éves jogesetet, amelyet a saját korában állam elleni bűncselekménynek minősítettek, de talán a terrorizmus finanszírozása kriminológiai értelemben vett fogalmának egyik korai megnyilvánulási formájának is tekinthetjük:

„M. I. félrevezettétvén a szocialisták izgatásaitól, és a megtévesztett munkás-elemek általános elégtelenségétől, és félreismerve az állami és társadalmi rend fenntartó s élető intézményeit, arra a gondolatra jutott, hogy a munkásosztálybeliek helyzete a jobb sorsban levőkkel szemben visszás, a minék a jelenlegi állami rend az oka: ezt megváltoztatni, vagy megbosszulhatni vélte azzal, ha a koronás király élete ellen merényletet tervez és merényletét sikerrel követi el. Elhatározta tehát, hogy a királyt megöli. Miután azonban e tervhez társra volt szüksége, ilyent keresett és talált is a hozzá hasonló H. L. személyében. M. I. és H. L. együtt megbeszélték a tervet, hogy a királyt dinamitrobbantással kellene elpusztítani, amire alkalmas a Margit-körúti csatornavonal, melyet mindketten ismertek. A dinamitot keresetükből kívánták beszerezni. Mivel azonban annyi keresetük nem volt, hogy e célra megfelelő összeget fordíthattak volna, M. I. egy olyan embert keresett, a ki a szükséges pénzt vagy a robbantó szert megszerezheti. K. Gy.-t mindketten a közvágóhídnál folyt csatornamunkálatok idejéből ismerték: tudták, hogy ez híve V. I.-nek, kinek izgatásairól hallottak; azt is tudták, hogy V. I. gazdag ember, és gondolták, hogy bűnös céljukra K. Gy. útján a szükséges anyagi eszközöket megszerezhetik. Közölték tehát a tervet K. Gy.-val, aki azt helyeselte és 500 frtnak szerzését helyezte kilátásba. Így szövetkeztek M. I., H. L. és K. Gy. mindhárman együtt 1898. évnek elején arra, hogy Ő Felségét, a királyt életétől megfosszák. A tervet mindhárman megbeszélték, annak dinamitrobbantás útján történő keresztülvitelét tárgyalták egy oly vonalon, amelyen a király Budapesten időzése alkalmával elhaladni fog. A terv azonban a részletes megvalósítás stádiumába nem került: vádlottak előkészületeket nem tettek, pusztán szövetségre léptek egymással a király élete elleni merénylet céljából.”⁴

Az idézett száztíz éves magyar példa azonban jól illusztrálja a terrorizmus finanszírozásának lényegét. A terrorcselekmény végrehajtásához anyagi erőforrásokra van szükség. *Ha az elkövetők nem rendelkeznek elégséges tőkével, akkor valamilyen külső forrásból elő kell teremteniük a hiányzó pénzt.* Ha valaki ebben segít nekik, ha valaki terroristákat vagy terrorszervezeteket támogat, ez az egyébként bűnsegédi jellegű magatartása 2003 óta önálló tettesi alapcselekménynek minősül immár a magyar büntetőjog szerint. Ugyan nálunk még nem önálló bűncselekmény a „terrorizmus finanszírozása”, hanem a terrorcselekmény egyik alakzata, az irányadó külföldi tendenciák alapján nem kizárt, hogy hamarosan sui generis tényállásban fogjuk ezt is szabályozni.

A terrorszervezetek napjainkban nagyon változatos képet mutatnak, de legalább egy tekintetben megegyeznek: anyagi erőforrásokra van szüksége a támadások megszervezéséhez és végrehajtásához. Ez a számukra költségként

⁴ Az anyagi büntető törvények és a sajtótörvény (Szerkesztette: Edvi Illés Károly) Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1907. 217. o.

jelentkezik. Érdemes megvizsgálni a terrorizmus költségeit két oldalról: a terroristák oldaláról (finanszírozási igény) és a társadalom oldaláról (károk és áldozatok).

A terrorizmus finanszírozása azt a tevékenységet jelenti, amelynek során közvetve vagy közvetlenül terrortámadások megvalósításához anyagi eszközöket bocsátanak rendelkezésre. *A terrorizmusnak a témánk szempontjából talán a legfontosabb jellemvonása az, hogy nem szükséges nagy összeg az egyes akciók kivitelezéséhez.*

A terrorista támadások kivitelezéséhez szükséges költségek három nagy csoportja: a műveleti költségek, az adminisztratív költségek és a merénylők családtagjainak adott dotáció.

I. Néhány példa a „műveleti költségek”-re:

- 1993. február 26-án a World Trade Center ellen egy gépjárműben elrejtett, 680 kg súlyú bombával követtek el merényletet, ennek költsége 18.000 USD volt, 6-an meghaltak, és több mint 1000 sebesült volt,
- a 2001. szeptember 11-i, a világtörténelem eddigi legnagyobb, csaknem három ezer emberáldozatot követelő terrortámadásának összköltsége a becslések szerint 400-500.000 USD volt, ebből 300.000 USD érkezett banki átutalások formájában,
- a 2002. október 12-én végrehajtott Bali robbantás becsült bekerülési költsége 20-35.000 USD volt, 190 halott és 309 sebesült volt a mérleg másik oldalán,
- a 2003. november 15-én és 20-án Isztambulban végrehajtott pokolgépes akciók 40.000 USD körüli összegbe kerültek, 27 halott és 450 sebesült maradt a helyszínen,
- 2004. március 11-én Madridban robbantak bombák, ezt az akciót 10.000 (spanyol becslések szerint 60.000) USD költségvetéssel tudták a merénylők kivitelezni. A mérleg másik oldalán 191 halott és több mint 1500 sebesült volt.
- 2004. november 2-án megkéselték és lelőtték Theo Van Gogh holland filmrendezőt, akit az iszlámról vallott radikális nézetei miatt korábban már többször megfenyegettek. Ugyan ebben az esetben „csak” 1 halálos áldozattal járt a támadás, de a költsége elképesztően alacsony: 100 USD volt!
- 2005. július 7-én Londont érte támadás, 700-an megsérültek, 38-an életüket veszítették. A támadás teljes költsége mindössze 15.000 USD volt.

Látható tehát, hogy a terrortámadások kivitelezése elképesztően alacsony költségvetéssel is megoldható, az okozott károk viszont óriásiak. Ezekből az összegekből azt a következtetést is levonhatnánk, hogy a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelemnek nincs sok értelme. Ez így nem igaz. Nagyon nehéz feladat a terroristákat elvágni a pénzügyi forrásaiktól, de nem lehetetlen, és van értelme az erre irányuló erőfeszítéseknek. Erre két példát hoznék fel igazolásképpen:

1) Az 1993-as WTC elleni merénylet után az egyik elfogott elkövető, Ramzi Yousef bevallotta, hogy nagyobb bombát akartak használni, de nem volt rá pénzük! Ráadásul a nyomozásban az egyik kulcs-elem az volt, hogy a terroristák vissza akartak kapni egy letéti díjat, amit a merényletet megelőzően a robbantáshoz használt furgonért fizettek...⁵

2) A terrorszervezetek működési költsége sokkal nagyobb, mint az egyes műveletek végrehajtási költsége. Az a terrorszervezet, amelyik nem jut kellő mennyiségű anyagi erőforráshoz, lassan elszorvad.

II. A második költségtényező az adminisztratív, vagyis a működési költség. Az al-Kaida például a bevételeinek kb. 10 %-át költi műveleti költségekre, 90 %-ot a szervezet adminisztratív és működési költségeire fordít.⁶ A finanszírozási igény természetesen függvénye a szervezeti struktúrának. A hierarchikus szervezet magasabb finanszírozási igényével szemben a hálózati struktúra lényegesen kevesebb pénzből is működtethető. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a virtuális hálózat egyes elemeit alkotó terrorista sejtek sokszor önfinanszírozó módon működnek, akkor komoly aggodalmaink támadhatnak. Rögtön meg kell jegyeznünk azonban, hogy egy önfinanszírozó terrorista sejtekből álló virtuális hálózati struktúrában működtetett terrorszervezet lényegesen veszít a hatékonyságából a hierarchikus struktúrához képest, és gyakorlatilag nem tud összehangolt, valamint egyáltalán nem tud nemzetközi méretű műveleteket végrehajtani.

Ennek ellenére – ahogy Donald Rumsfeld fogalmazott – „A költség-haszon arány ellenünk dolgozik! A mi milliárdos költségeink állnak szemben a terroristák milliós költségeivel.”⁷

III. Van a terrorista támadásoknak egy érdekes, új költségtényezője is, ez az öngyilkos merénylők családtagjainak – általában egy összegben – fizetett anyagi dotáció, illetve életjáradék. Ez a Hamasz esetében becslések szerint 5000 USD, de például Szaddam Husszein regnálása során 25.000 USD-t ajánlott az öngyilkos merénylőknek „sikerdíjként”.⁸ Ez azonban nem növeli meg jelentősen a terrorista támadások költségét, mivel:

1) az öngyilkos merénylők egy jelentős része gazdag (vagy legalábbis jó körülmények között élő) családból származik, így ezek esetében nincs jelentős szerepe az anyagi ösztönzésnek,

2) a „sikerdíj” nem minden esetben a terrorszervezet vagy terrorista sejt költségvetését terheli, mint ahogy ezt Szaddam Husszein példája is mutatja.

⁵ Countering the Financing of Terrorism (Edited by Thomas J. Bierstecker and Sue E. Eckert) London and New York, 2008. 7. oldal

⁶ D. Bugg: Speech to IAP Conference 8.12.2003. <http://www.cdpp.gov.au/Media/Speeches/20030812db.aspx> (2008. november 15.)

⁷ <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/dod/rumsfeld-d20031016sdemo.htm> (2008.11.15.)

⁸ Countering the Financing of Terrorism (Edited by Thomas J. Bierstecker and Sue E. Eckert) London and New York, 2008. 102. oldal

A terrorista támadások kivitelezésének összköltsége tehát napjainkban három alapvető költségtényező nagyságától függ: a terrorszervezet adminisztratív, fenntartási költségei⁹, az öngyilkos merénylő családjának juttatott anyagi támogatás¹⁰, valamint a terrortámadás végrehajtásának közvetlen operatív költségei.¹¹

2001. szeptember 11. előtt a fegyveres terrorszervezetek számára rendelkezésre álló pénzmennyiség az egész világra kivetítve összesen 500 milliárd dollár lehetett egy becslés szerint. (A terroristák által a legkedveltebb bakjegy a 100 dolláros volt ebben az időszakban.) E pénztömeg forrása harmadrészen legális üzleti tevékenység volt, kétharmad azonban bűncselekményekből és egyéb illegális tevékenységekből származott, például pénzmosásból. A bevételek legnagyobb hányada egy bűncselekményből, a kábítószer-kereskedelemből generálódott 9/11 előtt.¹²

2001. szeptember 11. után a legfontosabb lépés a terrorista listák összeállítása volt, (valamint a tálib rezsim szétverése Afganisztánban és az iraki invázió), ezen listák alapján befagyasztottak pénzügyi eszközöket, ezek mértéke azonban nem haladta meg a 200 millió USD-t. (Más források szerint a befagyasztott pénzeszközök együttes értéke 80 millió USD volt. Ez az összeg is relatíve nagynak tűnik¹³, ugyanakkor messze elmarad a terroristák becsült vagyonának nagyságától.) Az iraki és afganisztáni invázió azonban radikalizálta az európai muszlim közösségek egy részét, amelyekből újabb dzsihádisták alakultak. Ma ezen európai terrorista sejtek finanszírozásában egyre fontosabb szerepet kap a legális üzleti tevékenység, ráadásul a sejtek tagjai többségének van törvényes munkahelye is, amely újabb finanszírozási lehetőséget jelent.

A terrorizmus finanszírozására vonatkozó magyar büntetőjogi szabályozás

A magyar Országgyűlés a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról, New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 54. ülésén, 1999. december 9-én elfogadott nemzetközi egyezményt a 2002. évi LIX. törvénnyel hirdette ki. Ennek az Egyezménynek a 18. cikke kimondja, hogy a „Részes Államok együttműködnek a 2. cikkben meghatározott bűncselekmények megelőzésében minden lehetséges intézkedés megtételével, többek között belső jogszabályaik szükség szerinti, arra irányuló módosításával, hogy terü-

⁹ Ez a szervezet nagyságától függ, sokszor kis terrorista sejtek alacsony működési költségek mellett is képesek nagy károkat okozó merényletek végrehajtására, ugyanakkor a nemzetközi üttöképességük minimális.

¹⁰ Ennek a mértéke különböző, és természetesen (szerencsére) nem minden támadásban vesznek részt öngyilkos merénylők.

¹¹ Sajnos ez a legkisebb költségtényező, pedig jórészt ezen múlik az akció sikeressége illetve az okozott kár nagysága is.

¹² Sean S. Costigan – David Gold: Terronomics ASHGATE, Printed in Great Britain, 2007. 14. oldal

¹³ He Ping: Banking Secrecy and Money Laundering (=Journal of Money Laundering Control, Vol. 7. No 4. 377. o.)

letükön megelőzzék és elhárítsák az ilyen bűncselekmények területükön vagy területükön kívül történő elkövetését célzó előkészületeket, ideértve [...] azokat az intézkedéseket, amelyek előírják pénzügyi intézeteknek és pénzügyi műveletekkel foglalkozó más hivatást gyakorlóknak, hogy a rendelkezésükre álló leghatékonyabb eljárásokat alkalmazzák szokásos vagy alkalmi ügyfeleik, továbbá azon ügyfeleik azonosítására, akiknek az érdekében számlát nyitnak, továbbá hogy fordítsanak különös figyelmet a szokatlan vagy gyanús műveletekre, és jelentsék be a vélhetően bűnöző tevékenységből származó műveleteket.”

Mind az egyezmény, mind az arra épülő Irányelv abból az elgondolásból indul ki, hogy a pénzmosás megelőzésére és megakadályozására hivatott bejelentési és azonosítási előírások rendszerére, amelyik rendelkezésre áll és világszinten jól működik, rá lehet építeni a terrorizmus pénzügyi alapjainak gyengítése céljából meghirdetett harcot. Ennek érdekében a terrorizmus finanszírozásának hazai szabályai is összekapcsolódnak a pénzmosásra vonatkozó rendelkezésekkel. A hatályos pénzmosás elleni törvény, a 2007. évi CXXXVI. törvény (Pmt) Preambuluma utal a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem fontosságára: „E törvény célja, hogy a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása tilalmának hatékony érvényesítése érdekében megelőzze és megakadályozza a bűncselekmények elkövetéséből származó pénznek vagy pénzben kifejezhető értékkel bíró dolognak a pénzmosás szempontjából veszélyeztetett tevékenységeken keresztül történő tisztára mosását, valamint a terrorizmusnak pénzzel vagy pénzben kifejezhető értékkel bíró dologgal való támogatását.”

A terrorizmus finanszírozása a hatályos magyar Btk. szerint bűncselekménynek minősül 2003. március 1. óta. A Btk. 261.§-ában található terrorcselekmény tényállásának (4) és (5) bekezdése tartalmazza a terrorizmus finanszírozására is vonatkozó hazai büntetőjogi rendelkezéseket. A terrorizmus finanszírozása tehát a terrorcselekmény egyik alakzata a magyar büntetőjogban. Erre vonatkozóan a magyar szabályozás előír feljelentési kötelezettséget is a Btk. 261. §-ban. A terrorcselekmény kiemelt tárgyi súlyára tekintettel tehát a törvény minden állampolgár számára kötelezővé teszi, hogy a még előkészületi stádiumban lévő terrorcselekményt feljelentse.

Emellett a terrorizmus finanszírozására utaló gyanús körülményeket a Pmt. szerint éppúgy be kell jelenteni, mint a pénzmosás gyanúját. Kérdésként merülhet fel, hogy mi a különbség a bejelentés és a feljelentés között a terrorizmus finanszírozása tekintetében. Kiindulópontunk az, hogy a feljelentési kötelezettség elmulasztása büntetett, míg a bejelentési kötelezettség elmulasztása vétség, tehát a feljelentési kötelezettség elmulasztása a súlyosabb bűncselekmény. A két bűncselekmény soha nem állapítható meg alaki halmazatban, tehát a bíróságnak az eset összes körülményét mérlegelve ki kell megállapítania, hogy a kettő közül melyik bűncselekmény valósult meg. A feljelentési és a bejelentési kötelezettség is egyaránt a (4) és (5) bekezdésre vonatkozik. Az elhatárolás alapja az, hogy feljelentést csak akkor kell tenni, ha valaki hitelt érdemlő

tudomást szerez arról, hogy terrorcselekmény elkövetése készül. A „hitelt érdemlő tudomás” magasabb fokú ismeretet, meggyőződést jelent, mint amit a terrorizmus finanszírozásának a bejelentésekor elvárunk. A második elhatárolási szempont az, hogy a feljelentési kötelezettség tágabb körre vonatkozik, a készülő terrorcselekmény a terrorizmus finanszírozásán kívül magában foglalja az egyéb előkészületi magatartásokat is. A harmadik különbség pedig a jelentésre kötelezettek köre: feljelentést mindenki köteles tenni, ha ennek feltételei fennállnak, bejelentést pedig csak a 2007. évi CXXXVI. törvényben (és a 2007. évi CLXXX. törvényben) meghatározott személyi kör köteles tenni, az ott leírt feltételek megvalósulása estén. Mindez tehát a következőket jelenti:

1) ha valaki hitelt érdemlő tudomást szerez arról, hogy terrorizmus finanszírozása, vagy a terrorcselekmény bármilyen más előkészülete van folyamatban (pl. valaki robbanóanyagot szerzett be terrorcselekmény elkövetése céljából), akkor feljelentési kötelezettsége keletkezik, amelyet bármely büntetőügyekben eljáró hatóságnál teljesíthet. Ezen feljelentési kötelezettség nem teljesítése a Btk. 261. § (8) bekezdésében meghatározott büntetést valósít meg.

2) ha terrorizmus finanszírozására utaló adat, tény vagy körülmény merül fel a 2007. évi CXXXVI. törvényben (és a 2007. évi CLXXX. törvényben) meghatározott személyi kör munkájával összefüggésben, akkor erről a VPOP Pénzügyi Információs Főosztályának kell bejelentést tenniük. Ez a kötelezettség tipikusan akkor keletkezik, ha valamelyik tiltólistán szereplő személy nevében vagy javára kezdeményeznek tranzakciót. A kötelezően figyelembe veendő tiltólistákat a PSZÁF a szolgáltatók számára elérhetővé teszi. Ezen bejelentési kötelezettség elmulasztása a Btk. 303/B §-ában meghatározott vétségnek minősül.

3) ha arra vonatkozóan merül fel valamilyen adat, tény vagy körülmény, hogy pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedés alanya a Magyar Köztársaság területén a pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedés hatálya alá eső pénzeszközzel vagy gazdasági erőforrással rendelkezik, szintén a VPOP Pénzügyi Információs Főosztályának kell bejelentést tenni, a 2 esetkörben meghatározott bejelentéshez hasonlóan. Ennek a bejelentési kötelezettségnek a nem teljesítése az előző két esetben megfogalmazott büntetőjogi szankciót azonban nem von maga után, de adott esetben a Btk. 261/A. §-ába ütköző nemzetközi gazdasági tilalom megsértésének minősülhet.

Magyarországon terrorizmus finanszírozása miatt még nem ítélték el senkit. Egy jogeset hozható fel példaként. 2003. április 25-én a Nemzetbiztonsági Hivatal kezdeményezésére a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal kiutasított egy szír származású orvost Magyarországról. A pécsi klinika intenzív osztályán dolgozó orvos egy havi keresetét, azaz 105 ezer forintot utalt a Hamasz egyik fedőszervezetének. Állítólag nem tudta, hogy az egyik libanoni televízióban látott felhívás és az ott közölt számlaszám egy terrorista szervezeté lett volna. Ez a védekezése kétséges volt.¹⁴ Büntetőeljárás nem indult az orvos

¹⁴ Pécsi Napilap 2005. 01. 20.

ellen, mivel a terrorcselekmény új tényállása még nem lépett hatályba az elkövetés idején.

Magyarországon jelenleg még kevés a bejelentés terrorizmus finanszírozásának a gyanúja miatt. Ezekről is többnyire az derül ki, hogy véletlen névazonosság miatt szerepelt az illető a tiltólistán, emiatt jelentette őt az adott pénzintézet.

A terrorizmus finanszírozásának forrásai és technikái

1. Bűncselekmények elkövetése

A terrorizmus a bűnözés egyik formája, mégpedig az egyik legsúlyosabb és legveszélyesebb formája. Emiatt a terrorszervezetek természetesen nem riadnak vissza attól, hogy egyéb bűncselekményeket is elkövessenek. Ennek a kockázata általában kisebb is, mint a terrorcselekményé, hiszen a büntetési tételek rendszerint alacsonyabbak. A terroristák általában olyan bűncselekménytípusokat kedvelnek, amelyek rövid idő alatt nagy összegű bevételt eredményeznek.

Talán a legkedveltebb ezek közül is *kábítószerrel visszaélés*. A kábítószer-kereskedelem adja a columbiai paramilitáris szervezetek és gerillák bevételeinek a 60-90 %-át.¹⁵ Az iszlám terrorista szervezeteket ráadásul néhány fatwa kifejezetten felhatalmazza arra, hogy a dekadens Nyugattal szemben folytatott küzdelmükben a kábítószer-kereskedelmet eszközként használják fel.¹⁶

Emellett a terroristák jelentős bevételforrása az *emberrablás* is. Az IMU (Üzbég Iszlám Mozgalom) például 5 millió USD bevételhez jutott 4 japán geológus szabadon engedéséért cserébe, miután 1999-ben elrabolták őket Kirgizisztánban.¹⁷

Az *embercsempészet* is jövedelmező tevékenység a terroristák számára. A világ fejletlen és fejlett régiói közötti életminőség-különbség, illetve a demokratikus államok által nyújtott biztonság iránti vágy hívta életre a gazdasági és a politikai migrációt. Ahhoz, hogy egy bangladesi vagy egy kínai állampolgár eljusson Nyugat-Európába, 20-25 ezer dollárt is kell áldoznia.¹⁸

A *pénzmosás* egyrészt jövedelmező tevékenység a terroristák számára, így tehát a terrorizmus finanszírozásának az egyik eszköze is. Másrészt viszont rokon jelenségnek is tekinti a szakirodalom tekintélyes része a terrorizmus finanszírozását és a pénzmosást. A terrorizmus finanszírozása várhatóan rövid

¹⁵ Berry LV, Curtis GE, Hudson RA, Kollars NA: A Global Overview of Narcotics-Funded Terrorist and Other Extremist Groups Library of Congress 2002. 52. oldal

¹⁶ Beers R, Taylors FX: Narco-Terror: The Worldwide Connection Between Drugs and Terror (In: Terrorsim and Government Information 2002. 322. oldal

¹⁷ Napoleoni L: Modern Jihad: Tracing the Dollars Behind the Terror Networks Pluto Press, London, 2003. 89. oldal

¹⁸ Korinek László: A terrorizmus (=Kriminológia-Szakkriminológia Szerk: Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Korinek László – Lévay Miklós CompLex kiadó, Budapest, 2006. 456. oldal

időn belül, mint „fordított pénzmosás”, vagy „pénzbepiszkitás” (money dirtying) be fog épülni a tágabb értelemben vett pénzmosás-fogalomba is. A terrorizmus finanszírozása viszont a pénzmosással összehasonlítva a következő eltérő jellemvonásokkal rendelkezik:¹⁹

- A motívum inkább erőszakos (megfélemlítés), mint anyagi (nyereségvágy). A terroristák célja leginkább állami szervek, nemzetközi szervezetek valamire történő kényszerítése, a lakosság megfélemlítése vagy más állam alkotmányos, társadalmi vagy gazdasági rendjének megváltoztatása, illetve megzavarása. Ezeket a nemzetközi dokumentumok által megnevezett célokat a magyar Btk. is tartalmazza a terrorcselekményről szóló 261.§-ban. A terroristák célja tehát csak a legritkább esetben lehet a haszonszerzés, míg a pénzmosók egyértelműen „profitorientáltak”.
- A terrorizmus finanszírozására ugyanúgy felhasználnak legális forrásból származó pénzt, mint illegálisat. A terroristák a pénzügyi támogatásként kapott összeg jelentős részét olyan legális forrásból kapják, mint például a karitatív szervezetek, jótékony adományozók, illetve törvényesen működő cégek.
- A harmadik megkülönböztető jellemvonás az eltérő összeg nagyság. A nagyobb terrortámadások is megszervezhetők és lebonyolíthatók viszonylag kisebb összegekből is. A 2001. évi New York-i repülőgép-eltérítések elkövetői például külföldi diáknak álcázva szerény támogatási összegeket vettek fel rendszeresen, és kivétel nélkül egyik átutalás sem érte el a „bűvös” 10.000 dolláros határt.

Emellett vannak még *egyéb* jövedelmező bűncselekmény-típusok is, amelyeket a terroristák felhasználnak a pénzszerzésre. Ezek taxatív felsorolása lehetetlen. 2002-ben az IRA állítólag 11 millió USD bevételhez jutott különféle bűncselekmények elkövetése révén. A bevételük legnagyobb része Kelet-Európából Angliába irányuló dohánycsempészetből származott.²⁰ Az al-Kaida európai pénzügyi bevételeinek a nagy része pedig hitelkártya-csalásokból származik, titkosszolgálati becslések szerint ez az összeg eléri az 1 millió USD-t havonta (!).²¹

2. Adományok

Az adomány készpénz, számlapénz, értékpapír, nemesfémek, drágakövek vagy egyéb, értékkel rendelkező forgalomképes vagyontárgyak ingyenes, ellen-szolgáltatás nélküli átadása terroristák vagy terrorista szervezetek részére. Tipikus formája a pénzbeli támogatás. A terroristák egyébként a legmagasabb likviditási fokkal rendelkező vagyontartási formát, a készpénzt részesítik előnyben.

¹⁹ Steven Mark Levy: Federal Money Laundering Regulation (Banking, Corporate, and Securities Compliance) New York, 2003. 2. fejezet 18-20. o.

²⁰ Clarke L, Leppard D: Photos link more IRA Men to Colombia Sunday Times 2002. április 28.

²¹ Gunaratna R: Inside Al Qaeda: Global Network of Terror Hurst&Company London, 2002.65. o.

A terroristákat támogathatják magánszemélyek, szervezetek (akár más terrorszervezetek is) és államok. A tágabb értelemben vett „adomány” tekinthető a terrorizmus finanszírozásának büntetőjogi értelemben, míg közgazdasági értelemben a bűncselekmények elkövetése és a legális üzleti tevékenység is e tevékenység részének tekinthető.

Szűkebb értelemben terrorizmus finanszírozása elleni büntetőjogi szabályozás elsődlegesen a magánszemélyek adományaira fókuszál, ha államok támogatnak terrorista célokat, az sokszor megoldhatatlan probléma elé állítja a büntetőjogot.²² Nem mindegy ugyanis, hogy az állami dotáció milyen formában (közvetlen vagy közvetett pénzügyi juttatás), milyen fedéssel (kereskedelmi ügylet, humanitárius segítség stb.), és milyen katonai-gazdasági erővel rendelkező államtól (kis ország, nagyobb, esetleg atomfegyverrel is rendelkező állam vagy esetleg egy szuperhatalom) származik.

3. Törvényes üzleti tevékenység

Oszama bin Laden Szudánban 30 céget alapított 1991-1996 között, ezeknek összesen 3000 alkalmazottja volt. Már 1994-1995-ben nyugati és izraeli titkosszolgálati források úgy emlegették bin Ladent, mint a terrorizmus kulcsfinanszírozóját.

A törvényes üzleti tevékenység egyre fontosabb szerepet játszik a terrorizmus finanszírozásában, mint ahogy általános értelemben az is kijelenthető, hogy a terrorizmus finanszírozásában egyre fontosabb szerepe van a legális forrásoknak. Említettük már, hogy főként az európai dzsihádisták egyre inkább támaszkodnak legális bevételeikre, például arra, amit törvényes munkahelyükön keresnek meg. A szeptember 11-i támadás volt az utolsó merénylet, amelyet az al-Kaida finanszírozott teljes egészében, 2002-ben a globális finanszírozás megszűnt! A mai robbantások döntő többsége önfinanszírozó sejtek akciója. Megindult tehát egy olyan folyamat, amelyet a *terrorizmus finanszírozásának privatizációjának* nevezett el a szakirodalom.²³ A törvényes üzleti tevékenység részének tekinthető tágabb értelemben az is, ha a terroristák munkavállalóként a legális jövedelmük egy részét használják fel terrorista célokra.

Záró gondolatok

²² Kicsit elrugaskodott és szándékosan provokatív példám a következő. A radikális felfegyverzett tálibok ma terroristának minősülnek, és nemzetközi hajtóvadászat folyik ellenük Afganisztánban. Tevékenységük pénzügyi támogatása terrorizmus finanszírozásának minősül. Ugyanezek a tálibok ugyanilyen módszerekkel támadták a szovjet katonákat húsz évvel ezelőtt, mint ma a nemzetközi erőket. Vajon gondol-e ma valaki arra, hogy a CIA vagy tágabb értelemben az USA mint állam felelősségét felvesse a húsz évvel ezelőtt elkövetett terrorizmus finanszírozása miatt?! Természetesen nem. A mai nyugati álláspont szerint a szovjet csapatokat támadó tálibok szabadságharcosok voltak...

²³ Sean S. Costigan – David Gold: *Terronomics ASHGATE*, Printed in Great Britain, 2007. 14. oldal

A terrorizmus egyik legveszélyesebb fajtája, az öngyilkos merénylet a hagyományos büntetőjogot megoldhatatlan probléma elé állítja napjainkban.²⁴ A büntetőjognak ugyanis az egyik kiindulópontja az, hogy a kilátásba helyezett szankciónak van – több vagy kevesebb – visszatartó hatása. A visszatartó hatás egészen pontosan két tényezőtől függ egy adott bűncselekmény elkövetője tekintetében: a kilátásba helyezett szankció súlyosságától és az adott bűncselekmény felderítési mutatójától. (Rögtön hozzá is tehetnénk, hogy Beccaria szerint a második tényező a hangsúlyosabb, azaz a visszatartó hatás nem a büntetés súlyosságától, hanem annak elmaradhatatlanságától várható, de ez a kérdés a vizsgált téma szempontjából nem sok relevanciával bír.)

A nagy probléma az, hogy az öngyilkos merénylet hogyan tartsuk vissza? Még ha a legsúlyosabb büntetést helyeznénk is kilátásba, lenne-e visszatartó ereje annak, ha kijelentjük: az elfogott öngyilkos merényletök halálbüntetésre számíthatnak? Van-e visszatartó ereje annak, ha az öngyilkos merénylet ezzel számolhat? Vagy ha esetleg azt is be kell kalkulálnia, hogy az akció végrehajtása közben lelövik? Véleményem szerint egyáltalán nincs! *Az öngyilkos merénylet a büntetőjog jelenlegi eszköztárával nem lehet visszatartani, egyszerűen azért, mert neki nincs veszítenivalója.* A legtöbb, amit veszíthet, hogy nem a tervezett helyen és időben, hanem pár kilométerrel arrébb és kicsit korábban vagy később hal meg.

Ha abból indulunk ki, hogy az elmúlt évek nagyobb terrortámadásainak tapasztalatai alapján 8-10.000 USD összegből már komoly akció kivitelezhető, akkor reális lehet azon félelmünk, hogy egy 4-5 fős, önfinanszírozó terrorista sejt 2-3 év alatt gyakorlatilag bármelyik fejlett vagy közepesen fejlett országban, bármilyen legális munkával meg tud takarítani egy ekkora összeget²⁵, és képes csapást mérni anélkül, hogy szüksége lenne bármilyen egyéb addicionális forrásra. Nincs szükség a terrorizmus külső finanszírozására, ezért nem lehet hatékony az ellene folytatott, pusztán a büntetőjog eszközrendszerére támaszkodó küzdelem. A büntetőjog tehát egyszerűen csődöt mond az egyik legsúlyosabb modern bűnözési formával szemben! Véggöveztetésünk sajnos az, hogy *a terrorizmus finanszírozásával szemben a büntetőjogi eszközök hatékonysága a nullához konvergál.*

²⁴ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

²⁵ 5 fős sejttel számolva 2 év alatt 10.000 USD megtakarításához elég, ha személyenként egy év alatt 1000 USD a megtakarítás összege. Ez alig több, mint 80 USD havonta.

TUDOMÁNY-E A HÍRSZERZÉS?

A tudományosság kritériumainak megjelenése a hírszerzésben

Tudomány-e a hírszerzés?²⁶ Véleményem szerint – bizonyos értelemben – igen. A katonai felderítés elmélete a hadtudomány része. A hírszerzési és biztonsági tanulmányok (angolul *intelligence and security studies*) a nyugati országokban a politikatudományi stúdiumok (azon belül a nemzetközi tanulmányok) közé tartoznak. A ZMNE a nemzetbiztonsági ismeretek oktatására a Magyar Akkreditációs Bizottságtól alap- és mesterfokon egyaránt szakindítási engedélyt kapott, a nemzetvédelmi és katonai képzési területhez, azon belül a védelmi ágazathoz történt besorolással. A nemzetbiztonsági tanulmányok a hadtudományi doktori képzés önálló tudományszakja.

A multidiszciplináris jelleg, az érintkező határterületek nagy száma és átfedései miatt természetesen lehetne vitatkozni azon, hogy a komplex társadalomtudományokon belül a hírszerzési és elhárítási ismeretek hova sorolandóak. Ennek azonban számunkra nincs különösebb jelentősége. Mint alkalmazott tudomány, a felderítés (hírszerzés) elmélete oda sorol, ahol alkalmazzák: ha a katonai szférában, akkor a hadtudományhoz, ha bűnüldözési területen, akkor a bűnügyi tudományokhoz (mint a kriminológia és a kriminalisztika), ha a politikai szférában, akkor a politikatudományhoz stb. Legáltalánosabb értelemben azonban a hírszerzés – mint a megismerés speciális módszere – a *megismeréstudomány (episztemológia)* része, vizsgálati területe, egyben ágazata.

A tudományos megismerés két fő útja az ellenőrzött körülmények közötti tapasztalatgyűjtés (pl. a kísérlet), és a logikai következtetés (tudományos „okoskodás”). Mindkettő azzal biztosítja a tudományosságot, hogy – ha másképp nem, gondolatban – megismételhető, reprodukálható, lehetővé teszi a forráskritikát, az eredmények megerősítését vagy megcáfolását, az objektív valóságra vonatkoztatását.

A felderítés és a hírszerzés módszerei is lényegében ebbe a két kategóriába sorolhatók, legyen szó akár ellenőrzött körülmények közötti közvetlen tapasztalatszerzésről (személyes vagy műszeres megfigyelés, adatrögzítés és továbbítás), akár elemzés-értékelésről, dokumentált következtetésről, a humán forrásokkal folytatott tényfeltáró, „tisztázó” kikérdezésről, „részt vevő” kutatásról (lásd később) stb.

²⁶ A hírszerzés fogalma alá tartozónak tekintem ez elhárítást is, amit az angolszász terminológiában gyakran ellen-hírszerzésnek (counter-intelligence) neveznek.

A tudománymódszertan logikai oldaláról nézve a megismerés műveleti eszköztárának („szerszámosládájának”) része:

- a *dedukció*: ismert kiindulási adatokból és törvényszerűségekből a várható következmények levezetése;
- az *indukció*: ismert események kapcsolódásainak elemzése révén az ok-okozati és feltételes, valószínűségi összefüggések feltárása („rávezetés”);
- az *abdukció*: ismert összefüggések felhasználásával az okozattól „elvezetés” a kiindulópontra, oknyomozás;
- a *redukció*: bonyolult összefüggések visszavezetése egyszerűbb törvényszerűségekre, ésszerű magyarázat nyújtása;
- a *modellezés*: a lényegi folyamatok kezelhető leképezése az adatok és kapcsolódásaik célirányos rendezésével;
- az *analógia*: a modell összehasonlítása más modellekkel és a valósággal.

Rendszer-szinten az alkalmazás-orientált előrejelzés (*predikció, prognózis*) logikai „eszenciája” a dedukció, a tudományos megismerése az indukció, a rendőrségi nyomozásé az abdukció, a mindennapi gondolkodásé az analógia, valamennyi megismerési folyamatban közös mozzanat a modellalkotás. Valójában azonban a hírszerzés, azon belül az elemzés-értékelés, és mindenfajta tudományos és köznapi megismerés mindezeket a logikai műveleteket egymásba ágyazva, összekapcsolva, előre- és visszacsatolásokkal egységbe foglalva alkalmazza (különböző hangsúlyokkal).

A hírszerzés mint módszertan logikai struktúrája bizonyos szempontból jelentősen különbözik a tudománymódszertantól, és ez félreértésekre adhat okot. A tudományok ugyanis általában a tények közötti *törvényszerű összefüggéseket* igyekeznek feltárni, a hírszerzés viszont a szaktudományos összefüggésekre alapozva a *tényeket* akarja megismerni. A tudományos és a filozófiai gondolkodás azonban mindig *reflexív*, önmagát is vizsgálat tárgyává teszi, és a hírszerzés (felderítés) maga is lehet tudományos vizsgálat tárgya. Az e téren felhalmozott és tudományos alapossággal rendszerezett ismeretek összessége szintén megérdemli a „tudomány” megnevezést, illessük akár a *felderítés-tudomány*, akár a *hírszerzési ismeretek* névvel.

A hírszerzési ismeretek oktatásának és tanulmányozásának intézmény-rendszere szintén arról tanúskodik, hogy ez egy tudomány. Mint azt már egy korábbi tanulmányban is megállapítottam, rendelkezik elméleti alapokkal, és gyakorlati alkalmazási területekkel. Saját módszertana van. Ismereteit szakiskolai és egyetemi szinten oktatják. Lehet belőle doktorálni. Szorosan kapcsolódik más, határterületi természet- és társadalomtudományokhoz. Hozzájuk hasonlóan vannak szakmai testületei, elismert szaktekintélyei, címei és rangjai, művelési szabályai, előírásai. Témáiban hazai és nemzetközi konferenciákat rendeznek, publikációkat közölnek (a nagyközönség számára népszerűsítő, ismeretterjesztő kiadványokban, memoárokból, szépirodalmi feldolgozásokban, a szakmai „célközönségnek” nyílt vagy minősített tudományos szakfolyóíra-

tokban). Eredményei, felfedezései és megállapításai az Interneten is hozzáférhetőek.²⁷

A hírszerzés tudományos kutatási és oktatási intézményrendszere

A hírszerzés gyakorlati és elméleti művelése során felvetett kérdések szüntelenül újratermelődnek, megválaszolásuk folyamatos önképzést és más formákban teljesített „élethosszig” (de legalábbis a pályán töltött aktív időszak végéig) tartó tanulást, a problémákkal való szembenézést, a tapasztalatok, esetleges hibák elemzését, a szakmai módszertan állhatatos fejlesztését, a szüntelenül változó kihívásoknak történő megfelelést követeli meg.

Ma már egyes országokban – köztük hazánkban is – rendelkezésre állnak azok a tudományos, szakmai fórumok és intézményes oktatási lehetőségek, amelyek a felsőfokú szakmai és kapcsolódó ismeretek eme naprakészen tartását, továbbfejlesztését biztosítják. Mindez természetesen nemzetközi előzményekre vezethető vissza. A hírszerzés, mint tudományos, „akadémiai” diszciplína elfogadtatásában és az állami, valamint magán felsőoktatási intézmények portfóliójába való beillesztésében az angolszász országok jártak az élen.

1985-ben még „csak” 54 hírszerzéssel foglalkozó főiskolai és egyetemi kurzust szerveztek az USA-ban. Ugyanebben az évben alakult meg a Kanadai Biztonsági és Hírszerzési Tanulmányok Társasága (CASIS), majd – a Külpolitikai Tanulmányok Társaságának keretében – a Hírszerzési Tanulmányok Szekciója. Nagy-Britanniában a hírszerzési ismeretek oktatásának első központjává a Cambridge-i Egyetem vált, ahol 1969-től a nemzetközi tanulmányok, a '90-es évektől a történelemtudományok szakokon is lehetett ilyen stúdiumokat folytatni. Hamarosan megjelentek a hírszerzést középpontba állító akadémiai szintű nemzetközi tudományos folyóiratok is, mint az *Intelligence and National Security* az Egyesült Királyságban, az *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* az USA-ban (mindkettő 1985-től), a *Journal of Intelligence History* Németországban 2001-től, és a *European Journal of Intelligence Studies* belga-holland elektronikus kiadásban.²⁸ A 2000-es évek elejétől jelenik meg rendszeresen Magyarországon a *Felderítő Szemle* (KFH) és a *KBH Szakmai Közlemények* c. tudományos folyóirat.

A CIA 1993-ban hívott össze egy országos konferenciát a szakma és a tudományos élet képviselőinek részvételével a hírszerzés oktatásáról a nemzetközi tanulmányok keretében. Ezt követően a hírszerzési ismeretek felsőfokú oktatása lendületet kapott az USA-ban. 1999-ben az Összhaderőnemi Katonai Felderítő Akadémia (Joint Military Intelligence College) szervezett hasonló szimpóziumot. A 2000-es évek elejére az USA főiskoláin és egyetemein

²⁷ Rácz Lajos (2006): A szakirodalom művelésének fontossága a hírszerzésben napjainkban is aktuális. *Felderítő Szemle*, 2006/1. 109-117.o.

²⁸ Rudner, Martin (2009): *Intelligence Studies in Higher Education*.
<http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20090117174...>

mintegy 300 kurzuson oktattak hírszerzési ismereteket, és a téma „befészkelte magát” a brit, a kanadai, a francia, a német és más európai, valamint az izraeli egyetemekre is.

2005-ben az amerikai hírszerző közösség megkezdte a szakmai felsőoktatás Kiválósági Központjainak kiépítését, amihez később a Belbiztonsági Minisztérium is csatlakozott. Spanyolországban több egyetemen mind spanyol, mind angol nyelven folyik a hírszerzési ismeretek felsőfokú oktatása. 2005-től Spanyolországban, Ausztráliában és Nagy-Britanniában a központi oktatási kormányzat hírszerzési témájú egyetemi kutatásokat támogat. A Brit Felsőoktatás Költségvetési Tanácsa (*Higher Education Funding Council*) 2006-2011-es előirányzatában kiemelt tételként szerepeltette a *terrorizmus és a konfliktusok* témáját, a Gazdasági és Társadalmi Kutatási Tanács pedig az *új biztonsági kihívásokat*. Az ausztrál kormány 43 egyetemen 143 nemzetbiztonsági témájú kutatást támogat.²⁹

Az USA-ban a hírszerzési ismeretek oktatásának – a terrorizmus elleni, hírszerzés-vezette műveleteken³⁰ alapuló háborúnak „köszönhetően” – hatalmas piaca alakult ki. A megrendelők között a kormányzati (katonai és civil) szférát éppúgy megtaláljuk, mint a kis-, közepes és nagyvállalatokat, valamint az „üzleti intelligencia” területén, a politikai elemző agytrösztökben és nem utolsósorban a hírszerző közösség egyik vagy másik ügynökségénél elhelyezkedni kívánó magánszemélyeket. Az oktatási szolgáltatásokat állami és magánegyetemen egyaránt igénybe lehet venni, és magától értetődő a két terület szoros együttműködése is. Az oktatásszervezési megoldások a nemzetbiztonsági szféra szerteágazó területeit különböző mélységben érintik, és a választható kurzusoktól kezdődően a mellék- vagy főtárgyként felvehető stúdiumokon, alap- vagy mesterszintű diplomát nyújtó szakokon és szakirányú továbbképzéseken keresztül a PhD szintű doktori minősítést adó képzésig terjedően biztosítottak (ez utóbbi az USA-ban még kezdeti stádiumban van).³¹

A katonai hírszerzők és elhárítók általában – kiképzést követően – előbb kerülnek a szolgálatokhoz, és utána részesülnek egyetemi oktatásban, a civilek viszont rendszerint előbb végeznek el egy polgári egyetemet, és már felsőfokú végzettség birtokában kerülnek a szolgálatokhoz, ahol gyakorlat-orientált szakmai továbbképzést kapnak. A katonai szféra kiemelkedő felsőoktatási intézménye az általános képzést nyújtó Nemzetvédelmi Egyetem (*National Defense University*) és a professzionális kiképzést biztosító Nemzetvédelmi Hírszerző Akadémia (*National Defense Intelligence College*), a civil szférában működő legjelentősebb egyetem pedig a *Georgetown University*, illetve a szakirányú képzést (kiképzést) biztosító *CIA Egyetem*.³²

²⁹ U.o.

³⁰ intelligence-led operations

³¹ Campbell, Stephen N. (2011): A survey of the U.S. Market for Intelligence Education. In: *International Journal for Intelligence and CounterIntelligence*. Volume 24, No.2., pp 307-337.

³² U.o.

Az angolszász oktatási rendszerben az egyes szakok tananyagát központi (szakmai) ismeretekre, kapcsolódó általános műveltségi, kiegészítő, háttérismereket nyújtó tárgyakra és választható kurzusokra osztják. Rudner (2009) szerint központi szakmai tárgyként oktatják az alábbiakat:

- hírszerző rendszerek összehasonlító vizsgálata (nálunk: *idegen titkos-szolgálatok*);
- a hírszerzés állami vezetési-irányítási kérdései (nálunk a *nemzetbiztonsági alapismeretek* része);
- hírszerzési stratégiák és műveletek (nálunk: a *hírszerzési ismeretek* keretében);
- a nemzetbiztonsági törvény (nálunk: *szakági jog*).

A kapcsolódó ismeretek körében oktatják az alábbiakat:

- *regionális tanulmányok* (nálunk is létező tantárgy);
- konfliktusok elemzése (nálunk: *válságkörzetek elemzése*)
- jogfilozófia (nálunk: *jogi alapismeretek*)

Választható tantárgyak:

- a hírszerzés története (nálunk: *szakmatörténeti tanulmányok*)
- a hírszerzés etikája (nálunk: a *hírszerzés filozófiai kérdései*, szabadon választható tantárgy keretében)
- kémkedés háborúban és békében (nálunk: a *hírszerzési ismeretek* keretében)
- rádióelektronikai felderítés (nálunk: *SIGINT alapismeretek*)
- pénzügyi hírszerzés, a terrorizmus finanszírozása, pénzmosás (nálunk: az *új típusú kihívások* keretében)
- kémelhárítás (nálunk: *elhárítási ismeretek*)
- hírszerzés és terrorizmus (nálunk: az *új típusú kihívások* és a *terror-elhárítás* keretében)
- *hírszerzés a békeműveletekben* (nálunk is oktatott ismerethalmaz)
- *elemzés-értékelés: alapelvek és módszerek* (nálunk is létező tantárgy)
- a nemzetbiztonsági szolgálatok ellenőrzése (nálunk: a *nemzetbiztonsági alapismeretek* keretében)
- nemzetbiztonság és polgári szabadságjogok, alapvető emberi jogok (nálunk: *szakági jog* keretében)
- a kritikus infrastruktúrák védelme (nálunk: a *nemzetbiztonsági tevékenység specialitásai* keretében)
- nemzetközi hírszerző együttműködés (nálunk: több tantárgy keretében, pl. *NATO és EU alapismeretek, nemzetközi szervezetek, hírszerzési ismeretek, a nemzetbiztonsági tevékenység specialitásai* stb.)
- információs technológia, megfigyelés és biztonság (nálunk: *elhárítási ismeretek és a nemzetbiztonsági tevékenység specialitásai* keretében).

Tekintettel arra, hogy a mi alaptantervünkben a *nemzetbiztonsági ismeretek* és a *nemzetbiztonsági tevékenység specialitásai*, valamint más szakmai tárgyak is több féléves kurzusból tevődnek össze, megállapíthatjuk, hogy az oktatás szakmai tartalma Magyarországon legalább annyira gazdag és

sokrétű, mint külföldön. Ez azzal is összefügghet, hogy egy-két kivételtől eltekintve a külföldi „civil” egyetemeken a hírszerzési ismereteket más szakok (politikatudomány, nemzetközi kapcsolatok, történelem stb.) tananyagába illesztve közvetítik, míg nálunk a nemzetbiztonsági ismeretek (középpontjukban a hírszerzési ismeretekkel, ami minden egyéb elhárító, bűnüldözési, rendészeti stb. tevékenységnek is alapja) önálló („fő”) szak, és a politikatudományi, nemzetközi stb. tanulmányok minősülnek – ebből a szempontból – kiegészítő (alapozó) jellegűnek, miközben ezeken a szakokon is van lehetőség nemzetbiztonsági tantárgy(ak) felvételére.

Az Egyesült Államokban és számos más nyugati országban a hírszerző közösség (nemzetbiztonsági szolgálatok) és az egyetemi-tudományos szféra („*academic community*”) között kölcsönösen előnyös kutatási-oktatási együttműködés alakult ki, ami teljesen nyílt, és nem azonos a tudományos élet és az oktatás illetéktelen befolyásolásával, vagy fedési, hírszerzési célokra való kihasználásával, manipulálásával, függetlenségének korlátozásával. Az egyetemi oktatás és a tudományos tevékenység megőrzi autonómiáját, és – ideális esetben – még közös finanszírozás esetén is nyilvánosak az eredmények, és azok értékét a szakmai közvélemény, illetve a tudományos intézményi hierarchia mérvadó szervezetei (Tudományos Akadémia, szaktudományos társaságok, doktori tanács, minősítő bizottságok stb.) határozzák meg.

A szolgálatoknak természetesen lehet igényük olyan képzésre vagy tudományos kutatásra is, amelynek résztvevőit, tartalmát és eredményeit titokban kívánják tartani, és saját (törvényes) tevékenységi körükben szándékoznak felhasználni. Ezt szervezetszerű belső oktatással, a főigazgatók alárendeltségében tevékenykedő, a szolgálati utasítások hatálya alá eső kutatás-fejlesztési részlegek irányított, vezetett és ellenőrzött, védett tevékenységével, esetleg fedett objektumokban és más rendszabályok alkalmazása mellett kell végrehajtaniuk. Az egyetemi oktatási és kutatási intézményekkel, a tudományos közvéleménnyel való kapcsolat ekkor csak jóval áttételesebben érvényesülhet, és az ebből származó esetleges előnyök sem fejthetik ki kölcsönös megtermékenyítő hatásukat a tudományos szféra és a szakmai alkalmazási környezet között. Végso soron azonban a szolgálatoknak – és munkatársaiknak – is érdeke, hogy a saját fejlesztésű vagy felfedezésű, általános természet- vagy társadalomtudományi kutatási eredmények nyilvánosságra kerüljenek (ez előbb-utóbb úgyis elkerülhetetlenül megtörténik), továbbá a képzés során elsajátított – a civil életben is hasznosítható ismeretek – nyilvános és „konvertálható”, a munkaerőpiacon is „eladható” hivatalos elismerést nyerjenek, mondjuk egy egyetemi diploma vagy egy doktori cím formájában.

A hírszerző közösség vagy annak egyes szervezetei közvetlen alárendeltségében ilyen sajátos, „zártkörű”, de a tudományos és oktatási rendszerhez mégis illeszkedő intézményként működik az Egyesült Államokban – többek között – a Nemzeti Hírszerző Egyetem (National Intelligence University), a

Védelmi Hírszerző Akadémia (Defense Intelligence College), a Hírszerző Kutatási Programok Központja (Intelligence Advanced Research Projects Activity) és a CIA Sherman Kentről elnevezett Hírszerző Elemző Iskolája (The Sherman Kent School of Intelligence Analysis).

Hazánkban az 1995. évi CXXV. („nemzetbiztonsági”) törvény 9.§ e) pontja szerint a szolgálatok gondoskodnak az állományukba tartozó hivatásos és közalkalmazott munkatársak szakmai képzéséről. Ez a „zárt” rendszer tehát nálunk is működik, a ZMNE (és más felsőoktatási intézmények), valamint a szolgálatok együttműködésének jegyében. Az alapozó jellegű természet- és társadalomtudományok, valamint a szűkebb értelemben vett „hírszerzési szak-tudományok” (speciális, alkalmazott megismerés-tudományok) közötti oda-vissza információáramlás tehát biztosított, mind a tudományos nyilvánosság, mind pedig a titokvédelmi előírások betartásával.

A hírszerzés és a tudományos kutatás-módszertanok közös történelmi eredete

Ezt a témát egy 2009. évi KFH-konferencián tartott hozzászólásban érintettem, az alábbi fejtegetésekben az ott elhangzott gondolatokat szövcöm tovább.

A hírszerzést látszólag az különbözteti meg az egyetemi oktatástól és kutatástól, hogy elsősorban *titkos* információk megszerzésére és felderítésére irányul, szemben a tudománnyal, amelynek eredményei elvben mindenki számára hozzáférhetőek. Azonban ezt a különbséget nem szabad abszolutizálni. A tudomány maga is a természet és a társadalom előttünk még ismeretlen „titkainak”, rejtett összefüggéseinek, a jelenségek kapcsolódásainak, ok-okozati és feltételes viszonyainak a feltárását tűzi ki célul. Mindkettő hipotéziseket vizsgál, és állításait meggyőző, logikus érveléssel igyekszik alátámasztani. A különbség tehát nem elvi, hanem gyakorlati, a nemzetbiztonsági szféra specifikumaihoz köthető, főleg ahhoz, hogy a vizsgálódás „tárgya” célirányos, aktív ellentevékenységgel, elhárító intézkedésekkel, félrevezető, dezinformatív műveletekkel igyekszik megakadályozni tevékenységünk sikerét, ami a „kutatót” arra ösztönzi, hogy az őt érdeklő információt az érintett akarata ellenére és/vagy tudomása nélkül szerezze meg. Ez persze nem jelentéktelen momentum, de nem is lehet gátja a hasonlóságok, sőt azonosságok felismerésének.

A tudományszervezőnek ugyanúgy felelős „titokgazdaként” menedzselnie kell az információk célszerű megosztását (ami a tudományos haladás nélkülözhetetlen előfeltétele), mint védelmét, azaz annak megakadályozását, hogy illetéktelenek birtokába jusson, vagy szakszerűtlenül használják fel. Mindkettő kárt okozhat. Egyrészt sérthet a szellemi tulajdonjogokhoz fűződő méltányos érdekeket, másrészt szervezeti szinten is gazdasági és egyéb természetű (például presztizs-) veszteséghez vezethet, harmadrészt nemzetbiztonsági jelentőségű katonai, központi pénzügyi stb. titkot képezhet, negyedrészt szakavatatlan

alkalmazása balesetveszéllyel, környezetkárosodással járhat stb. A tudós nem kis személyes kockázatot vállal kutatásaival, például kockára teszi a szakmai hitelességét azzal, ha bizonyítatlan eredményt közöl tényként, de a saját és mások fizikai biztonságát is veszélyeztetheti, mondjuk egy kémiai vagy egy nukleáris kísérlet alkalmával. Még a társadalomtudományok művelésének is lehetnek komoly kockázatai, méginkább súlyos etikai dilemmái, amik adott esetben megoldhatatlan módszertani kihívást támasztanak. A tudatos – nemegyszer rejtett, disszimulált – szembeszegülés a kutatóval itt is előfordulhat, például egy kérdőíves felmérésre adott válaszok megtagadása vagy éppen meghamisítása formájában.

A megismerő tevékenységgel szembeni ellenállás, rejtőzködés, álcázás és félrevezetés, megtévesztés, menekülés, védelem és támadás a természetben is létező jelenség, ezért még ezt sem érdemes misztifikálni. Például a tigris bundája csíkozottságával beleolvad a környezetébe, igyekszik észrevétlenül megközelíteni áldozatát. A Nap látszólag a Föld körül kering, és ezzel sokáig „félrevezette” a csillagászokat. A földfelszín laposnak tűnik. A sivatagban felbukkan a délibáb. A derült égből váratlanul villám sújt le. A gyilkos galóca erdei csiperkének álcázza magát. Megsimogatnánk egy aranyos kutyust, és fenyegetően ránk vicsorog. Láthatatlan baktériumok támadják meg a szervezetünket, ismeretlen vírusok kódolt genetikai információt cserélnek sejtjeinkkel. Allergiák vagyunk a parlagfűre, és félünk a vízisiklótól. Nem tudjuk, hogy miért szorongunk.

A titok és a hazugság jelen van a mitológiában, a mindennapi életben, az üzletben, a szélhámosságban, a reklámokban, a propagandában és tulajdonképpen az élet szinte minden területén.

A tudományos kutató, akárcsak a hírszerző, egy intellektuális rejtvény megoldását keresi, egy szellemi kirakós játék (*puzzle*) darabjait próbálja összeilleszteni.³³

Kutatás-módszertani és etikai dilemmák a tudományban és a hírszerzésben egyaránt léteznek, de az „államérdek” elsődlegessége és egyéb „enyhítő körülmények” a nemzetbiztonsági szolgálatok munkatársai számára adott esetben jogszerű és erkölcsös felmentést adhatnak a civil szférában kötelező szabályok betartása alól (miközben más korlátozások garanciát nyújtanak a visszaélések ellen).

A nemzetbiztonsági ismeretek iránti növekvő média- és közfigyelem erősítheti a felderítés-tudomány önálló diszciplinaként való elismertségét. Itt oszlassunk el egy félreértést, ami talán még a mi köreinkben is elterjedt. Nem igaz, hogy a hírszerzés a különböző társadalom-, természet- és műszaki szaktudományok eredményeinek passzív befogadója és alkalmazója, gyakorlatba átültetője, „követő” típusú továbbfejlesztője; az pedig még kevésbé igaz, hogy

³³ Mason (2005)

pusztán „szakbarbár” művelői által összegyűjtött, praktikus ismerettár volna. A hírszerzésnek (ami az ember megismerő tevékenységének egyik legősibb területe, gyakorlati tapasztalatainak, módszertanának és elméleti általánosításainak sok tekintetben kiinduló pontja) az egyetemes tudomány is nagyon sokat köszönhet. A hírszerzés ott „bábáskodott” számos modern szaktudomány születésénél és azóta is folyamatosan gazdagítja azok eredményeit. Lássunk erre néhány példát!

Az információelmélet

Manapság mindenki az információs társadalomról mint az emberiség új korszakáról beszél. A modern információelmélet a második világháború után született meg, a matematikai kommunikáció-elmélet egyik hajtásaként. Az új tudomány történetének kezdete Claude E. Shannon és Warren Weaver ma már klasszikusnak számító tanulmányának megjelenéséhez köthető. Shannon villamosmérnök és matematikus, a Bell telefontársaság kutatója, Weaver pedig a wisconsini egyetem matematikaprofesszora volt (mellesleg: kettőjük kapcsolata az egyetemi és az ipari szféra intézményi együttműködésének is szép példája). „A kommunikáció matematikai elmélete” című művük 1949-ben érte meg az első kiadást.³⁴ Ebben a hírközlés problémáit vizsgálják, műszaki-matematikai szempontból, a jelátvitel hatékonyságát állítva a középpontba (csatornakapacitás, jel-zaj arány, redundancia stb.). Az *információmennyiség* általuk megadott matematikai definíciója lényegében a „váratlanság” fogalmának kifejezése mérhető (kiszámítható) formában. A számítási módszer alapján lehetséges az információ hatékony, gazdaságos és pontos átvitele, aminek kulcsa a *kódolás* milyenségében rejlik.

Shannon az amerikai Bell Telefontársaságnál folytatott kutatásainak „melléktermékeként” kidolgozta a titkos kommunikációs rendszerek elméletét is, amelynek alapvető tudnivalóit egy belső, korlátozott terjesztésű, minősített kiadványban ismertette *A titkosírás matematikai elmélete* címmel.³⁵ A háborút követően ezt fejlesztette tovább és publikálta *A titkos rendszerek kommunikációs elmélete* néven.³⁶

Ugyan mi szolgálhatta a döntő lökést a kódolás tudományához, ha nem a második világháború során felhalmozódott és előtérbe került hírszerzési-híradási tapasztalatok tárháza?

A kommunikáció matematikai elmélete magyar kiadásának előszavában Ágoston Mihály, az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár akkori főigazgatója 1986-ban (több, mint 36 évvel az angol eredeti megjelenése után) megállapítja: „A naponta születő új technikai vívmányok radikálisan megváltoztatják a világ életét. Kibontakozóban egy információs forradalom. Ennek alapján

³⁴ Shannon-Weaver (1949): The mathematical Theory of Communication. University of Illinois.

³⁵ Shannon, C.E.: A Mathematical Theory of Cryptography, Bell Labs, 1945.

³⁶ Shannon, C.E.: A Communication Theory of Secrecy Systems, Bell Labs, 1949.

olyan társadalom körvonalazódik, amelyben a stratégiai erőforrás mindinkább a szellemi tőke, az információ. Kiépülőben a világot átfogó integrált információszolgáltatási hálózat. E folyamatot joggal hasonlítják az emberiség történetében ahhoz, mint amikor az élővilág fejlődésében létrejöttek az idegsejtek és megszerveződött az idegrendszer.”³⁷

Tegyük hozzá: az információs forradalom, azaz a szellemi tőke, az információ és a tudás stratégiai erőforrásként való használata a hírszerzés területén már az ókorban végbement (lásd például Szun-ce művének 13., a kémkedésről szóló fejezetét),³⁸ Erzsébet, angol királynő, Richelieu, francia bíboros, Napóleon hírszerzéséről, vagy az első és a második világháború kulcsfontosságú stratégiai döntéseinek hírszerző támogatásáról nem is beszélve (ez volt az újkor információs forradalma). Az egész világot átfogó integrált információszolgáltatási hálózata az emberiség történetében először Dzsingisz kánnak volt, utána pedig a brit birodalom büszkélkedhetett ilyennel. Egyébként az „információs társadalom” kifejezést először Umeszao Tadao, japán antropológus, kultúrtörténész használta 1961-ben.

Az információs társadalom kutatásának kiinduló bázisa és máig egyik fő „támaszpontja” Japánban a Tokiói Egyetem. Egy mai japán kutató, Shunya Yoshimi így foglalja össze az információ fogalmi „tudnivalóit”:

*Habár az információ fogalma eredendően minőségi jellemzőkkel bír, mert elválaszthatatlan a jelentésalkotás mozzanatától, a történelmi fejlődés úgy hozta, hogy mégis a mennyiségi aspektusai állnak előtérben. Maga az információfogalom egy speciális katonai terminológia általánosításából született, kiterjesztve azt a társadalmi alkalmazások széles körére az 1930-as, '40-es évek militarizálódó atmoszférájában. A második világháború után, a tudományos információelmélet megjelenésével és a számítógépek elterjedésével az információfogalom katonai kapcsolódásai fokozatosan elhalványodtak a köztudatban, azonban az információs társadalom elméletének japán és amerikai népszerűsége arra utal, hogy **a koncepció kulcs-elemeinek katonai vonatkozásait ismét meg kell vizsgálni.**³⁹ Napjainkban a média globális és lokális túlbujánzása miatt az információ megnyilvánulásai túlterjeszkednek a fogalom tudománytörténetileg szűkre szabott keretein. Az információt újra kell értelmezni mint egy olyan konfliktusmezőt, harci terepet, ahol különböző definíciók állnak egymással szemben, új gyakorlati megoldások és alternatív koncepciók jegyében.⁴⁰*

Ennek az újraértelmezésnek – úgy tűnik – fontos eleme lesz a korábban kiemelkedő katonai aspektusok, a társadalmi konfliktusok dimenziójának kihangsúlyozása; az új gyakorlati megoldások kimunkálásában pedig a hírszerzés és az elhárítás szerepének, módszertani tapasztalatainak felhasználása.

³⁷ Shannon-Weaver (1986): A kommunikáció matematikai elmélete. OMIK, Budapest, 6.o.

³⁸ Szun-ce (1998): A hadviselés törvényei. Balassi kiadó, Budapest

³⁹ Kiemelés tőlem R.L.

⁴⁰ Yoshimi, Shunya (2006): Information. In: Theory, Culture & Society, 23. évf. 2-3. szám, 271-278. o. Abstract: <http://tcs.sagepub.com/content/23/2-3/271.abstract>

A hálózatok tudománya

Az „információs társadalom” mellett a másik divatos fogalom a „hálózatok tudománya”, amely szintén önálló multidiszciplináris tudományterületté nőtte ki magát. A sejtautomaták elméletétől a biológiai és társadalmi hálózaton, agykutatáson át az információtároló rendszerek, összekapcsolt adatbázisok, alakfelismerő és tanuló organizmusok és még sok más tartozik ide. A hadtudományban a legújabb kulcsszó a „hálózati hadviselés”,⁴¹ aminek sajátosságai rányomják bélyegüket többek között az úgynevezett „hírszerzésvezette műveletekre” éppúgy, mint a rendészeti, terrorelhárító és hasonló szaktevékenységekre is, meghatározva azok módszertanát.

Mérei Ferenc, a XX. század legnagyobb magyar pszichológusa „Közösségek rejtett hálózata” címmel írta meg a hazai szociálpszichológiában úttörőnek számító művét, amelyen nemzedékek nőttek fel.⁴² Ennek előszavában így fogalmaz:

A szociálpszichológiát mint tudományos és alkalmazható ismeretrendszert a szervezés társadalmi igénye hozta létre.

A szervezés a pszichológia oldaláról nézve előrelátás.

A szervezőnek gondolnia kell arra, hogy a tervbe vett feladat irányítása során milyen váratlan események merülhetnek fel, milyen akadályok hátráltatják a megoldást, milyen konfliktusokat kell kiküszöbölnie, s mindehhez milyen eszközöket vehet igénybe. Akit a megtervezett feladat végrehajtásában a zökkenők, a nehézségek váratlanul, meglepetésként érnek, az a szervezés során elsiklott valamilyen probléma fölött, s így szükséges lépéseket mulasztott el...

Bármely feladat társadalmi terét vizsgálom, bonyolult viszonylatrend-szerre bukkanok. Tekintet nélkül arra, hogy a társadalmi tér – amelyben a szervező embereket, erőket mozgósít a feladat végrehajtására – üzem vagy hivatal, nevelőintézmény vagy katonai egység, sportegyesület vagy szórakozó-hely, bizonyos az, hogy a látszólag homogén társadalmi mezőben kis egységek jönnek létre; párok, baráti összetartozások, családi kapcsolódások, érdeklődési körök, érdekegységek keletkeznek. Az egyes ember nem önmagában vesz részt a tevékenységben, hanem viszonylataival, kapcsolataival együtt.

Ahogy a szervezőnek előre kell látnia, hogy a várható időjárás hogyan befolyásolja az anyagok tárolását, ahogyan előre kell látnia, hogy egy terepen az építkezések hogyan módosíthatják az anyagmozgatást és a közlekedést, éppen úgy előre kell látnia azt is, hogy milyen konfliktusok jöhetnek létre az emberek között. Előre kell látnia, hogy a mozgósított csoportban kik lesznek a véleményformálók, s milyen csatornákon át terjedhetnek a híresztelések.

Közösségek rejtett hálózata. Ízlelgessük ezt a kifejezést. Csak nem a hírszerzésről vagy a kémelhárítók rejtélyes, izzadságos, veszélyes munkájáról

⁴¹ Rácz Lajos (2008): Tibet, a hálózati hadviselés kísérleti terepe. Felderítő Szemle, 2008/2., 76-90.o.

⁴² Mérei Ferenc (1988): Közösségek rejtett hálózata. Tömegkommunikációs Kutatóközpont

van szó? Itt most konkrétan nem: Mérei irodák, üzemek, iskolai osztályok, nevelőotthonok, sportegyesületek megfigyelése alapján szűrte le a kiscsoportok interperszonális (személyközi) viszonyaira vonatkozó megfigyeléseit. De a feltárt törvényszerűségek a szervezett közösségek egyetemes világába vezetnek, és akár a nemzetbiztonsági munkában elhanyagolhatatlan „emberi tényező”⁴³ figyelembe vételének tudományos megalapozásaként is szolgálhatnak. És vajon mi keltette fel a „hálózatok” iránti növekvő érdeklődést, ha nem azok jelentőségének előtérbe kerülése, ami mögött pedig megintcsak a hírszerzés és az elhárítás első és második világháborús, tömegével jelentkező tapasztalatai állnak? A „hálózatok tudománya” az elméleti általánosítás szintjén még nem is létezett, amikor a gyakorlatban – az illegális politikai mozgalmak, a hírszerzés és az elhárítás frontján – már megoldandó problémaként, módszertani és kiképzési segédletek tananyagaként volt jelen. A „községek rejtett hálózatának” megismeréséhez – az „úttörőnek” aposztrofált új tudomány matematikai, számítástechnikai és egyéb szaktudományos eredményei mellett – a legjobb kiindulópontot még ma is a második világháború legendás szovjet kémiszervezete, a „Vörös Zenekar” felépítésének, szervezésének és működésének vizsgálata nyújthatja.⁴⁴

Szociológia

A hírszerzés lényegében nem más, mint katonai, politikai, gazdasági, kulturális és ezekhez kapcsolódó információk sajátos célból, különleges feltételek között végbemenő, speciális metodikával történő gyűjtése, feldolgozása (elemzése-értékelése) és prezentálása a döntéshozóknak, azaz *alkalmazott társadalomtudomány*. A hírszerzők valójában szociológusok. Amikor a szociológia önálló tudománnyá nőtte ki magát, akkor tulajdonképpen egy olyan, valójában már „kész” kutatási metodológiát vett át (vagy fedezett fel saját magának), ami a hírszerzésnek már réges-régen bevett eszköztárát alkotta. Ide tartoznak a mennyiségi (matematikai, mintavételi, statisztikai, nyilvántartási, elemzési, összehasonlítási) módszerek éppúgy, mint az úgynevezett *kvalitatív*, azaz minőségi vizsgálati eljárások, például a „résztvevő megfigyelés”, ami meglepően későn, a feminizmus előretörésével vált a szociológia izmos fegyverévé.⁴⁵ Manapság a kombinált módszerek a leginkább elfogadottak, és a hírszerzés kutatási, elemző-értékelő metodológiája ezekhez is jelentős eredményekkel járult hozzá, lásd például az „össznemzeti erő” elméletét,⁴⁶ vagy a versengő hipotézisek elemzésének (ACH) innovatív megközelítését.⁴⁷

⁴³ Greene, Graham (2007): Az emberi tényező. General Press.

⁴⁴ Perrault, Gilles (1990): A Vörös Zenekar. Zrínyi Kiadó, Budapest; n Trepper, Leopold (1990): A nagy játszma. I.P.C.

⁴⁵ Mason, Jennifer (2005): Kvalitatív kutatás. József Műhely, Budapest

⁴⁶ Rácz Lajos (2007): A kínai össznemzeti erő... ZMNE doktori (PhD) értekezés

⁴⁷ Heuer (1999)

Ha egy szociológus a hajléktalanok vagy az alkoholisták életmódját kutatja, és „terepmunka” címén borostát növeszt, napokig nem mosakszik, a kocsmában együtt iszik a hasonszőrűekkel, hogy elnyerje bizalmukat, „belülről” megismerje, sőt megtapasztalja sorsukat és megtudja véleményüket, akkor vajon – a céltól függetlenül – nem valamiféle „fedett, legendázott beépülést” hajt végre, ami az alap-műveleti sémát tekintve akár egy hírszerző játszmának is felfogható?

Néprajztudomány (etnológia)

A kvalitatív kutatás, a terepen (műveleti területen) való adatgyűjtés, a résztvevő vizsgálódás stb. a társadalom-tudományokon belül a néprajz (etnográfia) –valljuk be, elég késeinek tűnő – XX. századi „találmánya”. Csak ekkor, a múlt század elején vált „divattá” az addig „primitívnek”, javíthatatlanul „másnak” bélyegzett idegen törzsek, ausztráliai és dél-amerikai „bennszülöttek” megismerése úgy, hogy a kutató a vizsgált közösség természetes környezetében, ahhoz alkalmazkodva, abba mintegy „észrevétlenül” beilleszkedve, az ő életüket velük együtt élve gyűjt és jegyez le tapasztalatokat, majd azokat aprólékos munkával feldolgozza, és tanulmánykötetben, monográfiában közzéteszi mások megértő okulására.

Az etnológiáról szóló egyik alapfokú kézikönyvben⁴⁸ találjuk a munkamódszerek alábbi, tartalomjegyzék-szerű felsorolását:

Terepkutatás, azon belül *bevezetés* az idegen kultúrába (nevezhetnének *beépülésnek* is); *adatgyűjtés*, ami után „a kutató elhagyja a terepet és visszatér eredeti kultúrájába”. A munka a *feldolgozással* zárul.

Adatok, *adatforrások* és *adatközlők*, munkaeszközök címszó alatt megtudhatjuk, hogy „az etnológusok általában szoros baráti kapcsolatot alakítanak ki a vizsgált csoport egyes tagjaival. A legtöbbször ők lesznek a legfőbb adatforrások...” és „Az etnológusnak gyakran van szüksége helybeli munkatársak szolgálataira... Ezeket a munkatársakat többnyire megismertetik az adatszerzés technikáival is; ez oda vezethet, hogy... a fő adatközlő maga is etnológus lesz”. Munkaeszközök a *hangrögzítő berendezések, a fényképezőgépek és a filmfelvevők, a digitális kamerák* stb. A *résztvevő megfigyelés* a terepkutatás legfontosabb eleme.

A *kvalitatív módszerek* között szó esik még az állomásozó terepkutatásról, a terepjegyzetekről, a strukturált és a nyitott interjúkról (kikérdezés), az életrajzi interjúkról, az úgynevezett orális (szóbeli) dokumentációról, a diszkusszióról (megbeszélés), az írásos kikérdezésről, a dokumentumanalízisről, a kognitív térképekről. Ide sorolják még a következőket: a helyszín bejárása, tevékenységek megfigyelése és térképi rögzítése, a viselkedés térbeli nyomainak feljegyzése,

⁴⁸ Haller (2007)

projekciótesztek („az adatközlők személyisége rejtett aspektusainak felismerésére”!), vizuális dokumentáció, szociogramok (hálózatok feltérképezése) stb.

Kis túlzással kijelenthetjük: mintha csak egy hírszerzési, operatív (műveleti) kézikönyvet olvasnánk.

A *kvantitatív módszerek* között szó esik a matematikai modellekről és a statisztikákról.⁴⁹

Ide sorol a kultúrák összehasonlítása, az adatprezentáció és a kutatási etika kérdése is, ami átvezet minket az elemzés-értékelés témakörébe. Erről az említett kézikönyv a következő tanulságos bekezdést közli:

Az adatok értelmezése során a kutató összeveti az információforrásokat, strukturálja a tapasztalatokat, általánosít, tipikus jelenségformákat és kivételeket állapít meg, hipotéziseket és kulcshelyzeteket vizsgál, igazol, vagy cáfol. A gyűjtött adatokat a rendelkezésére álló etnológiai szakirodalom fényében értékeli, és egy néprajzi tanulmányban (monográfiában) írásban feldolgozza. Az etnográfiai tanulmányok ideális esetben nemcsak résztudást közvetítenek, hanem általános, a részleteken túlmenő kérdéseket is megválaszolnak. Írójuk tekintélyét a feldolgozás tudományos jellege és az adatok precíz ábrázolása teremti meg.⁵⁰

Íme az úgynevezett „*all source analysis*” (integrált forrásfeldolgozáson alapuló elemzés) rövid, de szabatos, szakszerű leírása. Mi volt előbb, a tyúk, vagy a tojás? A hírszerzés, vagy a néprajztudomány?

Még egy mondat ugyaninnen: *A kutatási anyagot nem mindig azok az etnográfusok dolgozzák fel, akik az adatokat gyűjtötték.* Vagyis itt is elkülönülhetnek egymástól az adatszerzők és az elemző-értékelők.

Az interkulturális kommunikáció

Ez is egy viszonylag új és manapság nagyon népszerű alkalmazott tudomány, amelyet hazánkban is több egyetemen oktatnak.⁵¹ Alapkérdése, hogy az idegen kultúrákba vetődött emberek (például vendégmunkások, kiküldöttek, multinacionális vállalatok vezetői) hogyan tudnak alkalmazkodni a helyi körülményekhez, hogyan gyűrik le a nehézségeket, az úgynevezett kulturális sokkot, hogyan tudják elfogadtatni magukat környezetükkel, és melyek a többnemzeti közösségekben való hatékony munkavégzés feltételei. Hogyan kell felkészülni a külföldi kiküldetésre, milyen veszélyek fenyegetik az „idegeneket”, mik a kudarckok (idő előtti hazahívás) legfőbb okai?

Talán mondanunk sem kell, hogy az idegen kultúrák megismerése, a beilleszkedés, az alkalmazkodás, az elfogadtatás stb. a hírszerzésben is kulcskérdés, és ebben a szakmában már a 21. század előtt kialakult a speciális móds-

⁴⁹ 140-150. o.

⁵⁰ 147. o.

⁵¹ Hidasi (2004)

zertana annak a nyelvi és szakmai képzésnek, az országismereti tudnivalók, az „operatív helyzet” elsajátításának, a pszichológiai felkészülésnek, ami segítheti a hírszerzőt a kulturális sokk leküzdésében, a vele járó stresszhelyzetek kezelésében.

Kül- és biztonságpolitikai elemzés

Az úgynevezett *foreign policy analysis* és más kapcsolódó politológiai diszciplínák⁵² esetében is kijelenthetjük, hogy ennek a második világháború után Amerikában kialakult tudományágnak a fogalomrendszere és módszertana is eredendően a hírszerzéshez köthető. Hazánkban még csak most kezd öntudatra ébredni a politikai elemzés tudománya,⁵³ miközben nyilvánvaló, hogy a brit és az amerikai hírszerzésnek (de alighanem az osztrák-magyarnak is) több évtizedes, ha nem több évszázados tapasztalatai vannak az elemzés-értékelés komplex metodikája területén. Az olyan nemzetközileg is elismert, iskola-teremtő egyéniségek, mint pl. *Joseph Nye*⁵⁴ vagy *Ray S. Cline*⁵⁵ személyükben példázzák a hírszerzés és a politológia közötti átjárhatóságot.

Hírszerző filozófusok, filozófus hírszerzők

Egy filozófiatörténeti összefoglaló mű⁵⁶ a XX. század nagy filozófusainak ABC-rendben történő ismertetésekor már az „a” betűnél két olyan jelentős, iskolateremtő alkotóval is foglalkozik, akiknek életrajzából kihagyhatatlan, hogy a második világháború alatt a brit katonai hírszerzésnél „figyelemre méltó” („notable”) karriert futottak be. Ami még figyelemre méltóbb, az a tény, hogy „civil” tudományos karrierjük, kutatási területük és munkásságuk is elválaszthatatlanul kötődik a hírszerzésnél felgyülemlett élettapasztalataikhoz, meglátásaikhoz. Mindketten a *megismerés* tudományának (*episztemológia*) jeles művelői voltak.

John Austin a háború után az Oxford-i egyetem filozófia tanszékét vezette, és az *analitikus* (elemző) filozófia egyik prominens alakja volt. *Tetten ért szavak* címen összefoglalt előadásainak gyűjteménye könyv formátumban magyarul is megjelent.⁵⁷

Tetten ért szavak. Beszédes cím. Az úgynevezett beszédaktusok kommunikatív, társadalmi funkcióját elemzi benne, nyelvfilozófiai, jelentéstani megközelítésben. Pléh Csaba a műhöz írt előszavában megállapítja, hogy Austin bebizonyította: *Amikor az információ áll előtérben, amikor állítunk vagy kérdezzünk, akkor is cselekszünk. Az állítás sem pusztán egy megnyilatkozás és*

⁵² Kiss (2009)

⁵³ Csizmadia (2008)

⁵⁴ Nye (2004)

⁵⁵ Cline (1980)

⁵⁶ Brown-Collinson-Wilkinson (1998)

⁵⁷ Austin (1990)

*egy tényállás statikus viszonyának kérdése többé, hanem maga is dinamikus jelleget ölt: a sajátos attitűddel történő „mondás” is cselekvés.*⁵⁸ Mi ez, ha nem a hírszerző (elemző-értékelő) *ars poeticája*?

Austin-t Alfred „Freddie” Jules Ayer követte az Oxford-i egyetem filozófia tanszékének élén. Ayer maga is hírszerző volt, és persze civilben vérbeli filozófus. A háború előtt (24 éves korában!) *Nyelv, igazság és logika*⁵⁹ címmel írt egy jelentős értekezést, a háború után pedig *A tudás problémája* című könyvével⁶⁰ előzte meg korát és a mai *tudásalapú társadalom* humán kérdéseinek kutatását. Munkáiban a tudás és a „jogos”, illetve „jogosulatlan” *hit*, azaz a hiányos információ rendelkezésre állása esetén követendő megismerési stratégiák kérdéseit boncolgatta. Nem kétséges, hogy ezirányú munkássága szoros összefüggésben volt a hírszerzésnél elnyert pozíciójával, de az ott szerzett meghatározó tapasztalataival is. Ayer-t sokan az '50-es évek brit filozófus-generációja legjelentősebb alakjának tartják, és különösen méltatják éleslátását, kristálytiszta logikáját, elegáns stílusát és meggyőző érvelésmódját. Az elemzés-értékelés területén van mit tanulnunk tőle.

Itt említsük meg, hogy a valóság, a megismerés, az erkölcs és más kapcsolódó filozófiai problémák kutatása nem idegen egyes jeles kortárs hírszerzőktől sem. Isaac Ben-Israel, a knesszet képviselője, az izraeli légierő és a katonai hírszerzés nyugállományú tábornoka ma is a hírszerzés filozófiai kérdéseit vizsgálja, e témában több jelentős tudományos értekezése, könyve jelent meg számos nyelven.⁶¹

Történettudományok

Végül említsük meg ismét Sherman Kent-et, a Yale egyetem történész-professzorát, aki a CIA elemző-értékelő igazgatóságának alapítója, a *Studies in Intelligence* folyóirat elindítója, a felderítés-tudomány „apostola”, és nem utolsósorban a CIA egyetemi rangú elemző-értékelő szakiskolájának „szülőatyja” (halála után az iskolát róla nevezték el), a hírszerzéssel kapcsolatos tudományos szakirodalom művelésének fáradhatatlan ösztönzője volt.⁶²

Az USA-ban jelenleg több száz egyetemen oktatnak a politológia, a történettudomány és más szakok keretében hírszerzési ismereteket, de az önálló tantárgyakon, sőt számos önálló egyetemi szakon kívül az USA hírszerző közösségének vannak saját egyetemei is, amelyeken kari szintű (adatszerző és elemző-értékelő) oktatás folyik, és az általános műveltségi és társtudományi (politológia, történelem, szociológia, földrajz, stratégia, matematika, műszaki ismeretek stb.) tantárgyak képviselik a kiegészítő stúdiumokat. Mint láttuk, az

⁵⁸ Pléh (1990), 10.o.

⁵⁹ Ayer (1936)

⁶⁰ Ayer (1956)

⁶¹ Ben-Israel (1999)

⁶² Rácz (2006)

amerikai Nemzeti Hírszerzési Igazgató egyik helyettese egyben az úgynevezett (központi) Nemzeti Hírszerzési Egyetemnek is az igazgatója, és ebben a minőségében a szakmai oktatás fő szervezője és felügyelője.

E tanulmány záró gondolataként leszögezhetjük, hogy csak az az ország juthat a hírszerzés tudományának, oktatásának és kutatásának (valamint művelésének!) nemzetközi élvonalába, amelynek sikerül megvalósítania a szolgálatok és az egyetemek együttműködésére alapozott hírszerző szakirányú oktatást. Nálunk ennek az együttműködésnek az új, központi színtere lehet a 2012-ben felálló Nemzeti Közszolgálati Egyetem.

Felhasznált irodalom

1. Austin, John L. (1990): *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó
2. Ayer, Alfred (1936): *Language, Truth and Logic*. London
3. Ayer, Alfred (1956): *The problem of knowledge*. Penguin Books
4. Ben-Israel, Isaac (1999): *Philosophie du Renseignement*, MOD Publishing House, Tel-Aviv
5. Brown-Collinson-Wilkinson (1998): *One Hundred Twentieth Century Philosophers*, Routledge
6. Buchanan, Mark (2003): *Nexus, avagy kicsi a világ; A hálózatok úttörő tudománya*, Typotex Kiadó
7. Cline, Ray S. (1980): *World Power Trends and US Foreign Policy for the 80s*, Westview Press
8. Csizmadia Ervin (2008): *Politikatudomány és politikai elemzés*, Századvég Kiadó
9. Greene, Graham (2006): *Az emberi tényező*, General Press Kiadó
10. Haller, Dieter (2007): *Etnológia Atlasz*, Athenaeum kiadó
11. Heuer, Richards J. (1999): *The Psychology of Intelligence Analysis*, The Center for the Study of Intelligence
12. Hidasi Judit (2004): *Interkulturális kommunikáció*, Scolar Kiadó
13. Kiss J. László (2009): *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*, Osiris
14. Mason, Jennifer (2005): *Kvalitatív kutatás*, Jószöveg Műhely
15. Mérei Ferenc (1999): *Közösségek rejtett hálózata*, Osiris Kiadó
16. Nye, Joseph S. (2004): *Soft Power: the Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York
17. Perrault, Gilles (1990): *A Vörös Zenekar*, Zrínyi Katonai Kiadó

18. Pléh Csaba(1990): *A szaván fogott szó*, in: Austin (1990), 7-25. o.
19. Rácz Lajos (2006): *A szakirodalom művelésének fontossága a hírszerzésben napjainkban is aktuális*. Felderítő Szemle, 2006/1. 109-117.o.
20. Rácz Lajos (2007): *A kínai össznemzeti erő növekedésének hatása a nemzetközi kapcsolatokra...*, ZMNE doktori (PhD) értekezés
21. Rácz Lajos (2008): *Tibet, a hálózati hadviselés kísérleti terepe*, Felderítő Szemle, 2008 június, 76-90. o.
22. Rácz Lajos (2009): *Egyetemesség és szakszerűség a hírszerzés oktatásában és kutatásában*. Hozzászólás a KFH-ZMNE közös konferenciáján.
23. Rudner, Martin (2009): *Intelligence studies in higher education*. University World News
24. Shannon, Claude (1945).: *A Mathematical Theory of Cryptography*, Bell Labs
25. Shannon, Claude: (1949): *A Communication Theory of Secrecy Systems*, Bell Labs
26. Shannon-Weaver (1986): *A kommunikáció matematikai elmélete*, Országos Műszaki információs Központ és Könyvtár
27. Szun-ce (1998): *A hadviselés törvényei*. Balassi Kiadó
28. Trepper, Leopold(1990): *A nagy játszma. A Vörös Zenekar története*, I.P.C. Kiadó
29. Yoshimi, Shunya (2006): *Information*. In: *Theory, Culture & Society*, 23. évf. 2-3. szám, 271-278. o. Abstract: <http://tcs.sagepub.com/content/23/2-3/271.abstract>

BALÁZS JUDIT

A TÖRÖK–KURD KONFLIKTUS

A modern Török Köztársaság történetében sokáig tabunak számított a kurd kérdés felvetése. A Köztársaság első éveiben a törökösítés politikája volt a jellemző, mert Atatürk és hívei szerint a soknemzetiségű Oszmán Birodalom nem lehetett egy modern nemzetállam fundamentuma.

A kurdkérdés egyidős a modern Törökországgal, sokáig azonban úgy kezelték, mintha nem is létezne, illetve mintha egyáltalán nem jelentene problémát. A kurd népesség ma Azerbajdzsán, Örményország, Törökország, Szíria, Irak és Irán területén található. A legnagyobb kurd közösség a régió belül Törökországban él.

Kezdetben a kurdot „hegyi törökök”-nek nevezték. Később, az 1960-as években ezt a „délkeleten élő állampolgárok” megnevezés váltotta fel, majd egészen 2005 augusztusáig a „más nyelvet beszélő állampolgárok” vagy a „terroristák” kifejezést használták velük kapcsolatban a török politikai közbeszédben.

A modern Török Köztársaságnak központi eszmei eleme, a kemalizmus része a nacionalizmus, amely az általános iskolától az egyetemig áthatja a

nevelési, képzési rendszert, ezáltal könnyen felhasználható eszköz a politika számára. A nemzeti érzés középpontba állítása korábban kétségtelenül eredményes volt, mert megfelelt az adott kor elvárásainak, a nacionalizmus nélkül az ország identitásválságba is kerülhetett volna. De ennek a politikának köszönhető az is, hogy ma nincs kurd felső réteg.

A kurdok eredete, nyelve és vallása

A több mint, 30 milliót kitevő kurd népesség a világ egyik legnagyobb olyan nemzete, amely nem önálló állam keretei között él. Kurdisztánt jogilag nem ismerik el, politikai határai nem léteznek. 450 ezer km²-nyi területén a mai Törökország, Irak, Irán, Szíria, Libanon, Örményország, Grúzia és Azerbajdzsán osztozik. 10-12 millió kurd él Törökországban⁶³ (az ottani népesség 20 %-a), 5-6 millió Irán területén (10 %), négy millió, pedig Irakban (23 %). A kurdok által lakott terület Törökországtól az Iráni-felföldig, az Araráttól a Tigris és az Eufrátesz közti területig, vagyis az ókori Mezopotámiáig húzódik.

A kurdok „hazája” (Kurdisztán) Irán és Törökország területével határos, s Mandali városától az Araráton át a Kaukázusig tart. Élnek kurdok Örményországnak a törökországi Erzerum városáig húzódó hegyei között is, valamint délen, az ókori Mezopotámia területén, ahol Kurdisztán nyugati határát az Eufrátesz alkotja. A kurdok tehát több mint, ezer éve tartoznak az iszlám ummához,⁶⁴ de emellett megtartották etnikai és nyelvi sajátosságaikat.

Az I. világháborúban Kurdisztán a háborúban részt vevő seregek – mindenekelőtt az oroszok és a törökök – csataterévé vált. A kurdoknak gyakorta el kellett viselniük mindkét hadsereg mészárlásait és fosztogatásait.

A világháborút követően Kurdisztán elszegényedett, erőtlenné, nagyrészt hajléktalan lakosságú ország képét mutatta, amelyet nyomorúság és betegség sújtott. Az Oszmán Birodalom szétesése lehetőséget adott a törökországi kurdok számára arra, hogy még elszántabban küzdjenek szabadságuk és nemzeti identitásuk elismeréséért. Az Oszmán Birodalom szétesését követő sèvres-i szerződés 1920-ban nemzetközileg elismerte a kurd népnek az autonómiához és a függetlenséghez való jogát.

A törökországi kurdok sorsát a sèvres-i békeszerződést követő 1923-as lausanne-i békeszerződés pecsételte meg. Ebben a szerződésben ugyanis felülvizsgálták, és részben megváltoztatták a sèvres-i békeszerződésben lefektetetteket. Ennek értelmében, Törökországban csak vallási kisebbségek léteznek, tehát a muzulmán vallású kurdok nem kisebbségek, ezért kisebbségi jogokat

⁶³ A törökországi kurd népesség számszerűségére vonatkozóan különböző statisztikák ismertek. Egyes források szerint (Internet wikipedia) is eltérőek az adatok. Szerepel 5 milliós népességi adat is. Általában az adatok nem megbízhatóak, ugyanis sok esetben a kurdok nem merik közölni etnikai hovatartozásukat, nem vállalják identitásukat.

⁶⁴ Muszlim nemzet vagy vallásos közösség.

sem követelhettek a múltban.⁶⁵ Kemal Atatürk nacionalista politikájának egyenes következménye lett az a több mint, 30 kurd lázadás, melyek hatására a török vezetés a kurd nép teljes asszimilációját tűzte zászlajára, s ennek során bezáratták a kurd iskolákat és megtiltották a kurd nyelv használatát.⁶⁶

Annak, hogy a kurd nép kimaradt az Atatürki nemzetépítésből, számos magyarázata van: egyrészt a kurdok a legnagyobb nem török anyanyelvű népcsoportot jelentették és jelentik Törökországban, másrészt a kurdok az ország távoli, a központi közigazgatástól egy földrajzilag jól körülhatárolható területén éltek törzsi-feudális társadalmi viszonyok között. Harmadrészt, mivel a törzsi vezetők támogatását az éppen aktuális kormányok mindig megszerezték, ezért feleslegessé vált az egész kurd népintegrálás a török társadalomba.⁶⁷

15 év kegyetlen harc, 35 ezer halott, köztük katonák, gerillák, terroristák, ártatlan civil állampolgárok és még ártatlanabb külföldi turisták, 3 milliónál is több földönfutóvá vált ember, több 10 ezer politikai fogoly a szomorú mérleg. Egy 13 milliós kisebbség a legkisebb önkifejezési jog nélkül, tucatnyi megbélyegzett, rebellis megye, háromszázezres „válságkezelő” hadsereg, több mint, 100 milliárd dollárnyi kár, egy bebörtönzött fővezér és egy változásokban hinni képtelen kormányzat – számokkal talán így jellemezhető az Európa határában több mint, másfél évtizede tomboló erőszak.

A számok mögött azonban emberek állnak, egy nemzeti és területi egységét makacsul védő, büszke nemzet, illetve egy korábban még saját nyelvének oktatásától is eltiltott nép: a törökök és a kurdok.

Törökország kettéosztott társadalma

Törökország területén a legjelentősebb kisebbség a kurdoké, akik az ország népességének körülbelül 20 %-át alkotják (más források szerint 17 %-ot, és így 13 millióan vannak), főleg az ország keleti területein, valamint a nagyobb városokban élnek.⁶⁸

Bár Törökország lakosságának 99 %-a muzulmán, társadalmát erős kettéosztottság jellemzi. Az ország fejlettebb, nyugati részén, illetve a városokban élő népesség erős nyugatorientáltsággal jellemezhető. Életükbe a nyugati életmód szinte minden eleme beépült, ezek további terjedését modern kereskedelmi televízió-csatornak segítik. Az erre járó nyugat-európai turista szinte mindent megkaphat, ha van pénze. A nagyvárosok peremkerületeiben, vidéken, s főleg a kurdok által lakott, elmaradottabb délkeleti területeken, Anatóliában azonban már sokkal kedvezőtlenebb kép tárul elénk. Az itt élőknek semmi nem jut abból a jólétből, amit városi társaik élveznek.

⁶⁵ <http://www.hetek.hu/index.php?cikk=47026>

⁶⁶ Flesch István: Atatürk és kora p. 388.

⁶⁷ Vadász Rezső: Törökország a vádlottak padján. Kisebbségkutatás, 2001/3., p. 585.

⁶⁸ A további népcsoportok közé tartoznak a [grúzok](#) (1,5 millió), [cserkeszek](#) (1 millió), [zazák](#) (1 millió), [azeriek](#) (800 000), [lázok](#) (500 000), [szírek](#), [arabok](#), [görögök](#) (5000) és [örmények](#) (70 000).

Szinte nincs is az életnek olyan területe, melyben a Délkelet-Anatóliában élők ne lennének hátrányban. Legyen szó akár foglalkoztatottságról, oktatásról vagy éppen egészségügyről, az itt élő népesség fényévekre van az isztambuli állapotoktól. Ezekről a területekről folyamatos az elvándorlás: az elkeseredett lakosság a nagyvárosokban próbál munkához, fedélhez jutni, többnyire eredménytelenül, csak újabb szociális problémákat szítva. Sokan kényszerülnek országuk elhagyására: volt időszak, amikor a Földközi-tenger és az olasz ideiglenes befogadó bázisok csak úgy hemzsegték a kurd menekültektől. Mára a helyzet valamelyest javult, az elvándorlás már nem olyan mértékű, mint a '80-as évek végén, '90-es évek elején, Európában azonban már így is majdnem egymillió kurd él.⁶⁹

Még az iszlám ellenzékkel szemben alkalmazott eszközöknél is durvábbak azonban azok az intézkedések, melyeket a török kormány országának 13 milliós kisebbsége, a kurdok ellen alkalmazott (alkalmaz?). Az 1980-as évek közepétől kezdődően az ország délkeleti részén harcoló szeparatista kurd csapatok ellen a török hadsereg rendteremtés címen szabályos tizedelő hadjáratot indított.

Az Európai Unió jelentései ugyanakkor rendre felhívják Ankara figyelmét arra, hogy csökkentse a parlamentbe jutás 10 %-os küszöbét 5 %-ra, és ezzel segítse elő a kurd nemzeti mozgalmak képviselethez jutását.

Hontalanul

A kurd nép a világ egyik legnagyobb anyaország nélküli kisebbsége, számukat illetően igencsak eltérő adatok láttak napvilágot: léteznek olyan becslések, melyek 13 millió, de vannak olyanok is, melyek 30 millió kurdról beszélnek (a források többsége a második adathoz közeli számot említ). A kurdok Törökország, Irak, Irán, Szíria, Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia területén élnek. További mintegy 7 millió kurd a világ más országaiban él. Nagyobb részük földműveléssel, kisebb részük nomád pásztorkodással foglalkozik.⁷⁰

⁶⁹ Sebestyén Balázs: Az örök tagjelölt: Törökország és az Európai Unió. Diplomamunka. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2008, p. 40.

⁷⁰ A kurdok muzulmán vallásúak, az indoeurópai nyelvcsalád iráni ágához tartozó kurd nyelvet beszélik. Pár évnél alig tovább fennálló államuk a történelem folyamán soha nem volt, bár erre ígéretet többször is kaptak. A középkorban és az újkorban az Oszmán Birodalomnak behódolt kisebb államok irányítása alatt éltek. A XX. században indult meg az a kurd függetlenségi mozgalom, mely céljaként egy saját nemzeti állam létrehozását tűzte ki. Ehhez alapot szolgáltatott az 1920-as – a Török Birodalom egykori területeit felosztó – sévres-i békeszerződés is, mely önálló államot ígért a kurdoknak. Ebből aztán nem lett semmi, az 1923-as lausanne-i szerződésben ugyanis mindent visszavontak. 1945 és 1946 között a Kurd Demokratikus Autonóm Köztársaság komoly esély volt egy saját ország létrehozatalára, ám ezt a demokratikus mozgalmat az iráni hatalom gyorsan vérbe fojtotta. 1975-ben Irak biztosított a kurdok számára autonómiát, de ennek megvalósulását az iraki kormány és a kurd csapatok között továbbra is tartó fegyveres összetűzések megakadályozták. Az Öböl-háborúban elszenvedett vereség után Szaddám Husszeint a kurdok lerohanásával próbálta meg tekintélyét helyreállítani. Ennek eredményeként több mint 2 millió kurd menekült Törökország délkeleti, hegyvidékes vidékére, Szaddám Husszeint pedig a ENSZ

A törökországi kurdok, az ország délkeleti részében, a minden tekintetben elmaradott Anatóliában élnek. A nemzeti egységre törekvő Törökország sokáig igen sikeresen „altatta” kurdjait, hivatalosan a kurd elnevezést nem is használták, egyszerűen csak „hegyi törököknek” nevezték őket. Karizmatikus vezetőjük, Abdullah Öcalan, színrelépésével azonban változott a helyzet, és a hirtelen feltámadó kurd nemzettudat több ezer, mindenre elszánt ellenséget szült Törökországnak. 1978-ban megalapított Kurd Munkáspárt 1984-ben megindította máig is tartó kegyetlen harcát az önálló Kurdisztán megteremtéséért.⁷¹

Óhatatlanul vetődik fel a kérdés, hogy Abdullah „Apó” Öcalan: terrorista vagy szabadságharcos?⁷²

A hatalom kurdok szembeni eljárása méltán emlékeztet a XX. század eleji örmény- vagy görögüldözés borzalmas eseményeire, ezúttal épp csak azok mód-szeres és nyílt tömeggyilkosságai nélkül. A cselekmény a kurdok vonatkozásában egyébként ciklikusan ismétlődik már az 1930-as évek óta. Az 1980–1990-es években a minden korábbinál szélesebb körű ellenállás nyomán azonban totális formáját öltötte, ami kimeríti a népirtás tényállását. Törökországban ez – NATO-tagsága és EU-s ambíciói ellenére – szabadon megtörténhetett, körülbelül egy időben a balkáni népirtás legvégül külső kényszerrel leállított hullámaival. A

egyszerűen kitiltotta saját országának északi területeiről.

⁷¹ A kelet- és délkelet-törökországi kurdok sokmilliós tömegének régi-új autonómiakövetelése, és különösen a Kurd Munkapárt (KMP) harcias fellépése az 1980-as évek közepétől váltotta ki a hatalom újabb katonai válaszlépését. A visszavágás abból állt, hogy a törvényen kívül helyezett mozgalom felgöngyölítése és pacifikálása ürügyén a kurdok lakta vidékek falvait (kivéve, ha a lakosság kollaboráló „falúörökkel” tudta biztosítani magát) fegyveres erőszak útján sorra kiürítették, felégették, a visszaszivárgás ellen elaknásították, a földeket és legelőket elpusztították. A menekülő lakosság a környező nagyobb településekre, onnan is tovább üldöztetve földönfutóként a távolabbi városokba húzódott, vagy külföldre szökött. A hivatalosan „belső migrációnak” beállított és arányaiban lekicsinyítve adatolt etnikai tisztogatás, szükségállapot alá vont tartományban és ezek tágabb környezetében közel ezer települést, több ezer tanyabokrot érintett, és legkevesebb 3-400 ezer menekültet eredményezett, emellett több mint húszezer közvetlen áldozatot követelt (civiliek, kormányerők, illetve zömmel KMP-aktivisták). A szükségállapot, a városokra is áterjedt fegyveres összetűzések és zavargások, a bevezetésre került élelmiszer-embargó stb. miatt távozó összes menekült létszáma akár több millióra is tehető. E szám becslése a városok népességszámának adataiból ered. A fenti adatokat a kormányellenzék által 1997-ben kikényszerített parlamenti vizsgálóbizottság szolgáltatta egy évvel később, de különböző civilszervezetek is foglalkoztak és foglalkoznak a becsléssel. A közvetlen áldozatok mellett (harcban elesettek, elhurcoltak, eltűntek stb.) a menekültek embertelen életkörülményei további tömeges veszteségekre vezettek és vezetnek. A menekültekkel telnek meg a nagyvárosok peremén földből kinövő, közművesítetlen, minden közellátást nélkülöző bódévárosok, Ankarától Izmirig és Isztambulig (ezek elhíresült török elnevezése: „gecekondu”), zömmel itt élnek éveken keresztül biztos megélhetés, a gyerekek iskoláztatása nélkül, vagy pusztulnak el élelmezés, gyógyellátás hiányában. A kordában tartásra kieszelt praktikák sorában egészen egyedi a bódélakók telepen kívüli mozgáslehetőségét szabályozó „vízumkényszer”. Az akut járványveszély egyetemlegesen fenyegeti

⁷² Minden attól függ, honnan nézzük. A török hatóságok és a 15 éves kurd–török háború alatt meggyilkolt emberek hozzátartozói nyilvánvalóan az első jelzővel illetik a nemrég 50. életévét betöltött PKK vezetőt, míg a világ legnagyobb saját állam nélküli népe, a kurd minden bizonnyal hányatott történelmének egyik legnagyobb hőst látja Öcalanban.

kormány bízvást elkönnyvelheti, hogy hosszabb időre sikerült ismét legyőznie a kurdokat, de legalábbis fegyverszünetet diktálhat. A településhelyek kiürítésével, egész környezetük feldúlásával ezúttal akár halálos sebet is kaphatott a törökországi kurd honos kontinuitás akkor is, ha sor kerülhet nagyobb arányú visszatelepedésre, hiszen házaikkal együtt feltehetőleg a történelmi emlékhelyek is elpusztultak.

Az 1990-es évek elején Öcalan – hogy valahogy végre felhívja a világ figyelmét a kurd nép problémáira – úgy döntött, szervezetének harcát Európa szívébe exportálja. Németországra esett a választása, persze nem véletlenül, ebben az országban él ugyanis a legtöbb kurd menekült, egyes számítások szerint mintegy félmillió. De ezen túlmenően egy másik nagyon lényeges okot adott az a tény, hogy a török hadsereg a kurdok elleni harcokban nem egy esetben Németországból származó fegyvereket használt, megsértve ezzel a NATO alapelveit, ugyanis NATO ország fegyvereit vetették be NATO ország lakossága ellen. Az elszaporodó erőszakos akciókat és demonstrációkat követően a pártot 1993-ban Németországban is betiltották. Szintén a figyelemfelkeltést szolgálták a szervezet Törökországban nyaraló nyugati turisták elleni támadásai, melyek – a világkampány mellett, és a merénylők nem kis öröme – jelentős károkat okoztak a török idegenforgalomnak is. Ezek után a vezér Öcalan Szíria elhagyására kényszerült, ahol ideiglenes menedékjogot élvezett.

Több hónapi bolyongás után a török titkosszolgálat Kenyában elfogta Öcalant.⁷³ Öcalan bíróság elé állítását⁷⁴ az Európa-szerte tomboló kurd erőszak-hullám sem tudta megakadályozni. A bosszúhadjárat során a legrosszabbul – érthetően – a görög és kenyai nagykövetségek jártak, de kijutott a „jóból” a török, az izraeli, az amerikai, az olasz és az ENSZ-képviselőknek is. A legtöbb és a legnagyobb felvonulás egyaránt Németországban volt, a több tucat demonstráció közül a hétezres bonni magasan kiemelkedett.

Öcalan a bírósági tárgyalás folyamán beismerő vallomást tett, s ezt követően cseppet sem volt kétséges, milyen büntetés vár rá. Az államügyész – a

⁷³ A „hadműveleteit” leginkább Damaszkuszról irányító Öcalant 1998 őszén aztán elhagyta a szerencséje. Pártfogója, Hafisz el Asszád, szír elnök ugyanis kis híján bajba sodródott miatta: Ankara megelégedte a szír–kurd együttműködést és háborúval fenyegette meg déli szomszédját. S mivel Asszádnak semmi kedve nem volt háborúba keveredni Törökországgal, egyszerűen kiadta Öcalan útját. S ekkor elkezdődött a PKK vezető csaknem három hónapig tartó kálváriája, melynek során megfordult Oroszországban, Olaszországban, Görögországban, Hollandiában, Belgiumban, Svájcban, Németországban és végül Kenyában is, az ottani görög nagykövetségen, ahonnan aztán – a török titkosszolgálat embereinek közreműködésével – egyenesen Törökország legbiztonságosabb börtönébe vezetett az útja.

A menekülő Öcalan azonban már nem az volt, akit a világ a terrorcselekményeiről tudósító jelentésekből megismert. A kurd vezető római tartózkodása során ugyanis már egyértelműen a kurdkérdés békés rendezése mellett emelt szót, sőt, elképzeléseit egy hétpontos tervzetben el is juttatta a sajtóhoz. Programjában többek közt ígéretet tett az erőszakos cselekmények befejezésére, lemondott a független kurd állam létrehozásáról, és csupán egy Törökország területi szuverenitását nem sértő autonómiát kért népe számára. Meglehet, Öcalan ekkor már több éve próbálkozott a politikai rendezés beindításával (előzőleg három önkéntes fegyverszünetet is elrendelt harcosai körében), túlzott kompromisszumgésége azért minden bizonnyal kiadatási ügyével is összefüggött. „Apó” ugyanis megpróbált politikai menedékjogot kicsikarni Rómától, hogy ezzel legitimitást adjon magának és terveinek, és volt is, aki egy- az-egyben „befalta” Öcalan szavait; mint például a kommunista PdCI képviselői, akik hajlandóak lettek volna azonnal befogadni Törökország elsőszámú közellenségét. Öcalan azonban nem maradhatott Olaszországban, s nem kérte őt ki Bonn sem (Törökország kérte, ők azonban nem kapták, el is maradt Isztambulban a Galatasaray – Juventus mérkőzés!), úgyhogy Öcalan oda mehetett, ahová akart, illetve ahová tudott. Az olaszországi kiutasítást újabb európai „körutazás” követte, eredménytelenül. S amikor már úgy tűnt, görög közbenjárásra Öcalant Hollandiában mégis befogadják, jött a török titkosszolgálat, és máig tisztázatlan körülmények között Kenyában (!) véget vetett az elsőszámú közellenség bolyongásának. Hogy az Öcalannak szállást adó görögök ludasak voltak-e a PKK vezető elfogásában, nem tudni, mindenesetre az esetet követően – két minisztertársával és a titkosszolgálat vezetőjével együtt – távozni kényszerült a görög külügyminiszter, Teodorosz Pangalos is.

⁷⁴ Öcalan első beszédében, igaz egy kissé leverten, de elismerte, fogva tartása során a török hatóságok nem bántották, nem kínozták, sőt, mindvégig igen korrektül viselkedtek vele. S ezzel még nem ért véget a PKK vezető „meglepő” vallomása: ahelyett, hogy – mint régen csinálta – merényletekre szólította volna fel híveit, a béke és a két nép közti barátság érdekében elkötelezte magát a török állam mellett, és nyilvánosan is bocsánatot kért az általa elkövetett merényletektől. Az ügyvédei által benyújtott halasztási kérelemre pedig szinte nem is akart reagálni, aztán nagy nehezen mégis kinyögte: őt nem érdekli a bíróság összetétele, felőle aztán katonai ügyészek is dönthetnek sorsáról. S ez még mindig mind semmi ahhoz képest, ami ezután következett. Öcalan – ahelyett, hogy politikai úton próbálta volna magát védeni – újra csak megalázkodott a török állam képviselői előtt, s egyre másra ajánlotta fel a konfliktus elsimításában való közreműködését. „Törökország demokratikus ország, ahol vélemény- és politikai szabadság van. Miért kellene nekem olyat követelnem, ami már megvan? Az egyedüli probléma a nyelv és a kulturális identitás.” – mondta a nemzetközi közvélemény legnagyobb megrökönyödésére, majd tovább folytatta: „A szeparatizmus,

büntetőtörvénykönyv 125. §-ára hivatkozva – „az állam egysége ellen elkövetett támadás” miatt halálbüntetést kért a kurd vezetőre, amit a bíróság el is fogadott. A kérdés csupán az volt, vajon végre is hajtják azt, vagy – engedve a nemzetközi nyomásnak és a józan észnek – életfogytig tartó halálbüntetésre módosítják. Mert bár Törökországban a közelmúltig még mindig érvényben volt a halálbüntetés, de a halálos ítéleteket 1984 óta nem hajtják végre.

A kérdés igen kényelmetlen helyzetbe hozta a török kormányt: saját országának közvéleménye – leszámítva persze a kurdokat – egyértelműen kivégzés párti volt, ám az Európai Unió felé igyekvő Ankarának más szempontokat is figyelembe kellett vennie. S láss csodát, a nagy taktikus Törökország ezt a dilemmát is megoldotta: 1999 októberében – nyilvánvalóan a belső ösztönzésnek engedve – előbb jóváhagyta az Öcalanra kiszabott halálbüntetést, 2000 januárjában azonban életfogytig tartó börtönbüntetésre változtatta azt. Így sem a törökök, sem az Unió nem szólhatta meg a már december óta hivatalosan is tagjelölt Ankarát.

Azzal, hogy az 1990-es évek végén a kormány egyelőre „megnyerte” a maga kurd-háborúját, megindulhat a kurd helyzet békés rendezése. Ezt most Törökország csatlakozási folyamata keretében az EU is kikényszerítheti. A békés

a nyomásgyakorlás és a forradalom nem tudja a problémánkat megoldani”. Arra kérdésre, hogy képesnek érzi-e magát arra, hogy lehozza a hegyekből katonáit, Öcalan igennel válaszolt és hozzátette: „Adjatok nekem és a PKK-nak még egy lehetőséget!”. Ígéretéért – hogy mindezt 3 hónapon belül teljesíti – cserébe a PKK politikai pártként való elismerését, és a pártjával való konzultációs lehetőséget kérte.

„Amnesztiát akarok, és még egy esélyt. Nem vagyok már az, aki a harcok idején voltam. Követőim minden bizonnyal árulónak fognak emiatt tartani, mások meg majd azt mondják, csak a bőrét menti, én azonban nem hagyom magam általuk visszatartani. Hajlandó vagyok minden erőmmel a demokratikus köztársaságért munkálkodni.” – hangzott Öcalan vallomása. A PKK azonban nem vette árulásnak vezetőjének szavait, és már a nyilatkozatot követő első napokban hajlandónak mutatkozott Öcalan utasításait követni. Nem kis titkokat tárt fel Öcalan a tárgyalás során akkor, amikor kertelés nélkül megnevezte a PKK külső kapcsolatait, azokat az országokat, akik segítették a Kurd Munkáspártot a törökök elleni harcban, név szerint Görögországot, Szíriát, Jugoszláviát, Iránt, Irakot és Örményországot. De a vádlott még ennél is tovább ment, szervezetének fegyverszállítóit és belső (törökországi) támogatóit, szimpatizánsait is kiadta a török hatóságoknak.

rendezésre⁷⁵ – sajátos aszinkronban az eseményekkel – egyébként már 1991 óta léteznek programok.

Komoly akadályt jelentenek a békés megoldás elérésében a szeparatista mozgalmak akciói. Közülük is az egyik legveszélyesebbnek a Kurdisztán Szabad Sólymai nevű szervezet látszik, akik nem egy esetben a PKK-val szembeni lépéseket foganatosítanak. Így például a PKK egyik szárnyának éppen fegyverszünetet ajánlott volna Törökország, amikor a szeparatista mozgalom lehetetlenné tette a béke megállapodást.

A Kurdisztán Szabad Sólymai (TAK) először 2007-ben kerültek a figyelem középpontjába. Május elsején figyelmeztették a turistákat: ne Törökországban töltsék a szabadságukat, majd júliusban elkövették első merényleteiket Çeşmeben és Kuşadasiban.

A Kurdisztán Szabad Sólymai nevű szervezet vállalta magára a 2007-ben elkövetett, és a korábbi merényleteket is. Számos új merénylet elkövetését helyezték kilátásba, ha nem engedik szabadon a PKK vezetőjét, Abdallah Öcalant.

Kezdetben mindenki az hitte, hogy a robbantók a PKK-ból váltak ki és a saját szakállukra követték el a merényleteket. Később a párt kompromisszumra nem hajlandó militáns szárnyaként tekintettek rájuk, holott soha semmi nem bizonyította, hogy a szervezetnek köze lenne a PKK-hoz, amely ráadásul több nyilatkozatban is elhatárolódott a Sólymoktól.

Ennek ellenére tartja magát az a vélemény, hogy a szabad sólymokat a PKK legradikálisabb vezetői mozgatják és használják fel hatalmi harcaikban. E felfogás szerint csak látszólagos céljuk az önálló kurd állam létrehozása, valójában a PKK-n belüli hatalomért küzdenek.

„Városi gerillák”

⁷⁵ A rendezés alapja, akármilyen helyrehozhatatlan veszteségekkel is, a szükségállapot feloldása, illetve az őshonos körzetekbe való visszaköltözés. A menekültek általában a visszatelepedésre szavaznak. Ennek érdekében óriási költségekkel természetesen újra fel kell építeni, revitalizálni kell mindazt, amit a hatalom hősiesen elpusztított. Ebben majd segíthet az Unió. 2000 májusában kelt a harcokért is felelős Nemzetbiztonsági Tanács kellő szemérmességgel nevesített „keleti-délkeleti akcióterve”. El kell végezni a kárfelmérést, és kártalanításban kell részesíteni az elűldözött csoportok egyéneit. A gyökeres rendezés politikai alapfeltétele: a kurd identitás hivatalos, alkotmányban rögzített elismerése, ami a demokratikus jogok általános kiterjesztésével betöltheti hivatását. Tartozékai: a kurd anyanyelv második hivatalos nyelvi státusa, az anyanyelvi szolgáltatások rendszerének kiépítése, a kurd vidék átfogó területrendezése és fejlesztése, beleértve a kultúrtáj rehabilitációját. E tennivalók körében születnek is kormánytervek, amelyek még nagyon messze állnak a végrehajtástól, azon kívül, még mindig politikai számításokkal operálnak (kényszer-visszaköltöztetés új, összevont lakóhelyekre stb.). A végre elérhető EU-csatlakozás reményében vagy majd a már megvalósult EU-tagság viszonyai között előrehaladó török demokratizálódás legoptimálisabb kereteiben is hosszú és nehéz utat jelent a kurd másság integrációja, de Törökországnak ebben a kérdésben más lehetősége a továbbiakban nincsen.

A TAK tagjai névtelenségbe burkolóznak, és csak gyenge szálakkal kötődnek egymáshoz. A szervezet tagsága főként frusztrált fiatal kurdokból áll, akik Isztambul, Izmir és Ankara nyomornegyedeiben nőttek fel, miután szüleik elmenekültek a PKK és a török haderő harcai elől az ország délkeleti részéből. Elemzők szociális háttér nélküli felnőtt fiataloknak, remény nélkül született „városi gerilláknak” nevezik őket. Még nem tisztázott, milyen kapcsolatban állnak a párttal, de a PKK militarista ágának módszereit nem tartják eléggé hatékonynak, így saját harci taktikát dolgoztak ki. A TAK tagjai mindeddig gazdasági célpontokat támadtak és leginkább a közkedvelt turistaközpontokban okoztak pánikot és rettegést. Akcióikhoz kisebb mennyiségű robbanóanyagot használnak: 2007. június 16-án az isztambuli Eminönü negyedben kukába rejtett, vagy az Antalyában egy robogó, illetve Marmarisban egy mikrobusz ülése alatt elhelyezett bombák sokkal nagyobb vérfürdőt is okozhattak volna, ha készítőik azt akarják.

Eddig a titkosszolgálatoknak sem sikerült feltérképezniük a TAK struktúráját. Valószínűleg kis elkülönült csoportokban működnek a nagyvárosokban. Ezzel szemben a PKK klasszikus sztálinista struktúra szerint épül fel: ismert tagsággal és még ismertebb vezetőkkel tevékenykedik, főként az ország keleti részén.

A sólymok honlapjukon török nyelven ismertették céljaikat. Állításuk szerint Törökországot fasiszta csoportok vezetik, a kormány nem több a hadsereg játékszerénél. Az ország vezetőit teszik felelőssé a rossz életkörülményekért és Délkelet-Törökország gazdasági problémáiért. Arra is felhívják a figyelmet, hogy az EU-tagságért folyamodó országban nem tartják tiszteletben az emberi jogokat.

Mivel szerintük a török kormány ártalmas tevékenységét a turizmusból befolyó összegekből finanszírozzák, eltökélték, hogy ellehetetlenítik az ország idegenforgalmát. Az egyre több terrortámadás, a Mohamed-karikatúra körüli botrány és a madárinfluenza miatt az utazási irodák 2007-ben a Törökországba utazó turisták számának húszszázalékos visszaeséséről panaszkodtak, ám ennek ellenére is sokan látogatják a közkedvelt török üdülőket. Csak Németországból évente több mint, félmillióan veszik az irányt az ország tengerpartja felé. A szervezet ennek szeretne véget vetni.

Akik békét akarnak

A PKK második számú vezetője, Murad Karayilan, iraki rejtékhelyéről békejavaslatot küldött Törökországnak, amelynek 2008. szeptember elsején kellett volna életbe lépnie, de a körülmények nem segítenek a fegyverszünet létrejöttében. A PKK radikálisabb tagjai ugyanis (a sólymokhoz hasonlóan) ahhoz kötik a fegyverszünetet, hogy Törökország szabadon engedje Abdallah Öcalant, a párt alapítóját és ideológiai vezetőjét, valamint tárgyalást folytasson a szervezettel.

Egyes kurd körök szerint ugyanakkor továbbra is folynak tárgyalások a fegyverletételről, mert Karayilan és társai attól félnek: észak-iraki mozgásterük jelentősen beszűkülhet, hiszen az Egyesült Államok fontolgatja, hogy Irakban állomásozó csapataival egyik legfontosabb térségbeli szövetségese, Törökország segítségére siet a kurd lázadók elleni harcban.⁷⁶

A kurd-kérdés destabilizálhatja a térséget

Törökország számára az egyetlen elképzelhető lehetőség, ha Irak megőrzi területi integritását és a kurd területek politikai és biztonsági kontrol alá kerülnek. Törökország eddig hivatalosan nem vett részt semmilyen katonai misszióban Irakban, mert a parlament leszavazta a miniszterelnök által 2003-ban beterjesztett javaslatot. Törökország a háborúnak „köszönhetően” elveszítette befolyását Irakban, amely az 1990-es években egyik legfontosabb gazdasági partnere volt. Viszont a háború felerősítette az említett kurd problémát és a PKK áttolta bázisát az ellenőrzés nélküli Észak-Irakba, ahonnan egyszerűbben szervezi meg akcióit. Az utóbbi időszak többszöri merényletei Kelet-Törökországban és Ankarában 2007 őszén odáig vezettek, hogy a török miniszterelnök a parlament elé terjesztette azt a javaslatot, amelynek értelmében a török hadsereg bevetetheti katonai erejét az iraki PKK-bázisok ellen. A nemzetközi szinten nagy felzúdulást kiváltó határozat kétélű, hiszen a tényleges határon túli beavatkozás megronthatja az EU és Törökország viszonyát.

Ez azért is különösen problémás, mert a tény, hogy 2003-ban a török parlament nem engedte sem katonáit Irakba, sem a török bázisok használatát az amerikai hadműveletekben, jelentősen megrontotta a két ország viszonyát. Ezt csak tovább tetézheti az amerikai képviselőház határozata az örmény népirtásról.

2002-ben a parlament módosította a nem „EU-kompatibilis” törvényei nagy részét, többek között májusban átalakította a Nemzetbiztonsági Tanácsot, amely addig akár törvényeket is kiiktathatott.⁷⁷

Újabb békés alternatíva

Nemcsak katonai, hanem politikai téren is nyomás alá került a PKK. Diyarbakîr⁷⁸ főpolgármestere, Osman Baydemîr mindinkább a kurd nép békés, új szószólójának szerepében tetszeleg. Ezzel alternatívát nyújt népének a munkáspárt erőszakos politikájával szemben. Mellette több mérsékelt kurd politikus – akik Szabad Kurdok Csoportjának nevezik magukat – új politikai

⁷⁶ Washingtonban már ki is nevezték egy megfelelő katonai vezetőt: a NATO szövetséges erőinek európai főparancsnoka, Joseph Ralston fogja levelezni Bagdadban és Ankarában a PKK elleni műveleteket.

⁷⁷ Robins, Philip: Turkey between Copenhagen and Iraq. International Affairs, No. 3. 2004, p. 553.

⁷⁸ Ez a török város a kurdok lakta terület központjának tekinthető.

párt megalapítását jelentette be, amely fő feladatának tartja a kurdkérdés békés megoldását.

Fő szószólójuk Serafettin Elci, aki 1980-ban, Bülent Ecevit miniszterelnöksége alatt rövid ideig miniszteri posztot is betölthetett. Amikor Elci az új párt terveiről tájékoztatót, hevesen bírálta a PKK sztálinista ideológiáját és hangsúlyozta, hogy a munkáspárt nem a remény, csakis a reménytelenség forrása. Szerinte egy terrorszervezet esélye, hogy véghezvigye a terveit, egyenlő a nullával.

Lesz-e béke?

A kurd kérdés hivatalos megítélésében 2005-ben fordulat következett be: Erdoğan kijelentette, hogy „csak a demokratikus hiányosságok megszüntetésével és a kurdok lakta térség gazdasági problémáinak együttes orvoslásával lehet kezelni a szélsőséges, szeparatista erők által támasztott kihívást”. Ez a kijelentés óriási viharokat kavart és megosztotta a török társadalmat, annak ellenére, hogy a kérdés megoldását az „egy állam – egy nemzet – egy zászló” keretein belül képzelték el. Egyik oldalon a török nacionalistákat, másikon az önállóságukért küzdő kurd kisebbség tagjait (a Kurd Munkapárt – a PKK tagjait és szimpatizánsait) találjuk. Különösen erős pozíciót szereztek azok az erők, melyek a kurdokat minden rossz forrásának tekintik és mindenféle bűntevékenység – maffia, prostitúció, fegyverkereskedelem, drogkereskedelem – mögött őket vélik felfedezni.

Lesz-e béke? Ez most a török–kurd konfliktus legfőbb kérdése. A labda pillanatnyilag a török kormány térfelén van, most nekik kell lépniük a helyzet megoldása érdekében. Ankara azonban – bár az első gesztusértékű lépések már megtörténtek – továbbra sem hajlandó tárgyalni az általa terroristáknak titulált PKK képviselőivel, sőt, Öcalan és a PKK még szabadon lévő vezetői közötti kommunikációt is megtiltotta. A PKK ennek ellenére tovább keresi a békés rendezés lehetőségeit, és nem hagy fel azzal a szándékával sem, hogy pártját hivatalosan is elismerjék.

A török–kurd kérdés tehát még korántsem megoldott, minden azon múlik, hogy az Európa felé igyekvő Törökország tud-e a fejlett európai demokráciákra jellemző toleranciát felmutatni,⁷⁹ illetve hogy a békére áhító kurdok mozgalmi egységben tudnak-e maradni a politikai rendezés terve mellett.

⁷⁹ Ennek jegyében került sor 2008 utolsó napjaiban arra a lépésre, hogy a török kormány kurd nyelvű csatornát indított a török közszolgálati televízióban, amely ezzel az Európai Unió régi követelését teljesítette. Az adó 24 órában sugároz főleg hírműsorokat, játék- és dokumentumfilmeket, sorozatokat, zenei programokat, a kurdok többsége által beszélt nyelvjárában.

AZ EURÓPAI UNIÓ KÜL- ÉS BIZTONSÁGPOLITIKÁJA A LISSZABONI SZERZŐDÉS UTÁN

„Utazó, nincsenek kész utak. Az utakat az ember saját magának töri.”⁸⁰

A cikk szerzője – a teljesség igénye nélkül – képet ad az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikájának Lisszaboni Szerződést követő rendszeréről. A téma fontos, mert bár a Szerződés nem reformálta meg a közös kül- és biztonságpolitika alapvető mechanizmusát, mégis olyan változtatásokat hozott, melyek nemcsak az integráció belső működésére, de az Unió külső képviseletére, arculatára is hatással vannak és lesznek a jövőben. Bár a Szerződés jelentős változtatásokat hozott a biztonság- és védelempolitikában is, mely a közös kül- és biztonságpolitika szerves része, ez már egy másik írás témája lesz.

Globalizáció – kihívások – válaszok: a Lisszaboni Szerződés

Globalizált és állandóan változó világunkban, az Európai Uniónak (a továbbiakban EU, Unió vagy Közösség) az eddigieknél több kihívással kell szembenéznie. Ilyenek például a demográfiai tendenciák, az éghajlatváltozás, az energiaellátás biztosításával kapcsolatos nehézségek, vagy a gazdaság globalizálódása, a migrációs hullámok regionális konfliktusok után, vagy a társadalmi

⁸⁰ Ez a középkori, spanyol közmondás eredetileg Henry Kissinger: Diplomácia című könyvében található. PANEM-McGRAW-HILL-GRAFO, Budapest, 1996, 838. oldal

nehézségek az elszegényedés mélyülése miatt kialakult gondok, hogy csak néhányat említsek a régi/új kihívások közül. A 21. század Európájának tehát számos kérdésre kell megoldást, „utat” találnia.

A tagállamok többé már nem képesek egyedül szembenézni ezekkel az új nehézségekkel, melyek államhatároktól függetlenül, azaz az Európai Unió egésze számára kihívást jelentenek. Ez azt jelenti, hogy csak európai szintű közös fellépés eredményezhet megoldást, és oszthatja el az állampolgárok aggodalmait. Ahhoz azonban, hogy az Unió készen álljon a „küzdelemre”, meg kell/kellett újulnia.⁸¹ Hatékony és összehangolt eszközökre van szükség, amelyek nem csupán a 27 tagúra bővült Unió működéséhez alkalmazkodnak, hanem a világ gyors változásához is.

Ezek után jogosan vetődik fel a kérdés, hogy a globalizáció hatásának kiküszöbölésére milyen eszköze van, illetve van-e egyáltalán eszköze az Uniónak?

Balázs Péter,⁸² a Közép-európai Egyetem tanára egyik interjúban egy lehetséges választ adott a kérdésre. Szerinte a globalizáció általában „frontálisan ütközik” a fenntartható fejlődéssel.⁸³ Ennek oka, hogy olyan tág térségekben mozog a tőke, hogy azt nem tudja „utolérni” semmilyen adminisztráció. Vagyis, szerinte a gazdasági folyamatok jelentős része globális, viszont a közigazgatás az államok ketreceibe van zárva. Majd folytatta: „Sok-sok állam egyetértése és közös cselekvése kellene ahhoz, hogy világméretben érdemben befolyásolhassuk e mozgást. Így van ez a Kyotói Egyezmény⁸⁴ esetében is: a globális közösség szinte tehetetlen a globálissá vált problémákkal szemben. Az EU érdekes képződmény, mert megpróbál immár 27 ország szintjén, valamilyen közös kormányzást megvalósítani, közelebb kerülni a globális folyamatokhoz annak érdekében, hogy jobban megzabolázhassa azokat. Viszont csak a saját területén akcióképes, a globalizációval nem tud mit kezdeni, mert az nála sokkal

⁸¹ Berend T. Iván előadása a Mindentudás Egyetemén: A globalizáció hatása a centrum-periféria kapcsolatokra az Európai Unióban címmel. A teljes előadás szövege elérhető: <http://www.mindentudas.hu/berend/20040903be> (A letöltés ideje: 2008. április 15.)

⁸² Balázs Péterrel készített interjú, elérhető a http://www.gtm.hu/cikk.php?cikk_id=933 (A letöltés ideje: 2010-december 3. Az interjú maga 2008-ban készült.)

⁸³ A fenntartható fejlődés fogalmának alapvető tartalmi elemein túl (gazdasági, társadalmi, ökológiai egyensúly) témám szempontjából fontosnak tartom megemlíteni az uniós alapelveket, amelyek a fenntartható fejlődés elvének érvényesítésére nem piaci jellegű megoldások bevezetését jelenti. Például a gazdaságban, ha ui. ezek az elvek nincsenek, a következmény már biztonsági kihívásként jelenik meg: így az elővigyázatosság elve, a megelőzés, a rendszer jellegű szemlélet elve, a globális szemlélet elve, a gazdaszemlélet elve, vagy a partnerség, hogy csak néhányat említsek az elvek közül. A témához bőséges forrásanyag áll rendelkezésre mind a nyomtatott, mind a netes elérhetőséget illetően, pl. Boda Zsolt: Globális ökopolitika, Helikon Kiadó, Budapest, 2004, 41-60.o., vagy <http://www.oecdbookshop.org/oecd/index.asp?lang=EN> vagy a http://www.mimi.hu/eu/fenntarthato_fejlodes.html (A letöltés ideje: 2011. december 9.)

⁸⁴ Az ENSZ-keretegyezményének az éghajlatváltozásáról 1992-ben lefogatott kiegészítése az 1997-es Kyotói Jegyzőkönyv. Bővebben l. Világpolitikai lexikon (1945-2005), Szerk.: Horváth Jenő, Osiris, Budapest, 2005, 370-371. oldal

nagyobb és erősebb folyamat. Az EU dicséretesen elől jár a kezdeményezésekben, de számolni kell azzal, hogy olykor a tagállami, máskor a külső partnerek ellen-érdekei fékezik a megvalósítást. Az Unió az üvegházhatású gázok kibocsátá-sának csökkentésében például példászerűen lépett, amiben például az Egyesült Államok a mai napig nem kívánja követni.”

A Professzor véleménye szerint a globalizáció negatív hatásait összességében az Európai Unió léte és jogrendszere tompíthatja valamennyire: hathat arra, hogy milyen árukat forgalmaznak a tagállamok piacain, befolyásolni tudja a munkaerő és a szolgáltatások mozgását, de nem tud érdemben hatni a tőke mozgására, se a Közösségen belül, se azon kívül. Arra, hogy hol települ le a tőke, és milyen beruházások formájában – bármilyen nagyhatalmú és kiterjedt is ma már a Közösség, arra igazából nincs ráhatása.

A fenti álláspontot támasztja alá, azaz a globalizációs szerepvállalást a megfelelő eszköz megnevezésével a 2007. december 13-án aláírt Lisszaboni Szerződés (továbbiakban LSZ vagy Szerződés)⁸⁵ is: „Európa hatékonyabban tud fellépni globális szereplőként az európai *külpolitikai eszközök* egybekapcsolása révén, melyre az új szakpolitikák kidolgozása és meghatározása során egyaránt sor kerül.”

A fentiek igazolják, hogy a Szerződések alapján szerveződő közös élet szabályait tényleg meg kellett újítani. E törekvés nyomán jött létre a 2007. december 13-án aláírt Lisszaboni Szerződés.⁸⁶ Az állam- és kormányfők az Unió jövőbeni feladatkörét és munkamódszereit meghatározó új szabályokról úgy állapodtak meg, hogy közben szem előtt tartották a politikai, gazdasági és társadalmi változásokat, valamint az európai polgárok elképzeléseit. A Lisszaboni Szerződés ennek köszönhetően az európai intézményeket és munkamódszereiket hozzáigazítja az új kihívásokhoz, megerősíti az Unió demokratikus legitimitását, és megszilárdítja az alapvető értékeket.

A Lisszaboni Szerződésnek köszönhetően tehát Európa egységesen tud majd megnyilatkozni mindazon partnerei felé, akikkel világszerte kapcsolatokat ápol. A Szerződés Európa gazdasági, humanitárius, politikai és diplomáciai képességeire építve elő fogja segíteni az európai érdekek és értékek globális érvényesülését, eközben azonban tiszteletben tartja a tagállamok egyedi külpolitikai érdekeit.

⁸⁵ A Lisszaboni Szerződés teljes szövege olvasható a Külügyminisztérium honlapján: <http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/index.htm#founding> (A letöltés ideje: 2011. december 7.)

⁸⁶ A Lisszaboni Szerződés módosítja, de nem szünteti meg az előző Szerződéseket. Ebből adódóan az elkészült szöveg nem egységes, hanem módosítások, változások sokaságát tartalmazza. Maga a Szerződés két részből áll: az első rész „Az Európai Unióról Szóló Szerződés” (továbbiakban EUSZ), a második rész „Az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés” (EUMSZ). A teljes Szerződés által bevezetett módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt és a korábbi szöveggel egybeszerkesztett Alapító Szerződések, valamint az Európai Unió Alapjogi Chartája olvasható „Az Európai Unió Alapdokumentumai – 2010” című kötetben. Szerkesztette: Szalayné Sándor Erzsébet, PTE, ÁJK, Európa Központ, Pécs, 2010

De mit is jelent ez valójában az írás címében jelzett kérdést illetően?

A Szerződés által életre hívott külügyi és biztonságpolitikai Főképviseleti tisztség révén pl. az EU külső fellépése hatásosabbá, következetesebbé és hangsúlyosabbá válik. Ezt erősítendő, hogy a Főképviseleti alelnöki tisztséget tölti be az Európai Bizottságban. Mindezeket csak tovább erősíti, hogy a Szerződés létrehozta az Európai Külügyi Szolgálatot (lásd később), amely támogatást és segítséget fog biztosítani a főképviseleti részére. Mivel a Szerződés önálló jogi személyiséggel ruházta fel az Európai Uniót, így az nagyobb súllyal tud fellépni a tárgyalások során, hatékonyabban tud szerepelni majd a nemzetközi szinten, és a vele kialakítható partnerség lehetősége is kézenfekvőbbé válik az Unión kívüli országok és a nemzetközi szervezetek számára.

Témám szempontjából különleges helyet képvisel még a közös biztonság- és védelempolitika fejlődése is, amely nem bontja el a jelenlegi különleges döntéshozatali rendszert, viszont lehetővé teszi, hogy megerősített együttműködés⁸⁷ jöjjön létre kisebb, csupán néhány tagállamot számláló csoportok tagjai között. Ebből következően e politikát működtető alapvető mechanizmus nem változott meg, viszont a változás karakteresebb arculatot adott neki. Hogyan?

A Lisszaboni Szerződés – célok, tartalmi elemek

Az európai integráció újszerűsége éppen folyamat-jellegében rejlik. Történetét folyamatos bővítés és mélyítés jellemzi, ez utóbbi a különböző (alap) Szerződésekben világosan nyomon is követhető. A fejlődést biztosító/meghatározó dokumentumok hosszú előkészítés után jönnek létre, s az azt követő ratifikálási folyamat lassúsága komoly hatással van a Közösség fejlődésére.

Alapvető cél volt/lett az átláthatóság, a hatékonyság, elszámoltathatóság, a racionalitás megteremtése. Ezek legfontosabb elemei a teljesség igénye nélkül:

- az Európai Unió egységes jogi személy lett,
- az Európai Bizottság összetétele a jelenlegi formában marad 2014-ig, majd a testület taglétszáma kétharmadára csökken, ha a Tanács egyhangúan nem dönt másként,
- az Európai Tanácsban megjelent az Európai Unió Tanácsának állandó elnöki posztja,
- az Európai Unió Tanácsában az egyes tanácsi formációk élén, 18 hónapon át három ország gyakorol, csoportos elnökséget,⁸⁸

⁸⁷ Ez az eljárás már az Amszterdami Szerződés óta létezik, s lehetővé teszi a tagállamoknak, akik azt óhajtják, a szorosabb együttműködést. A Lisszaboni Szerződés szerint: „(2) Megerősített együttműködésre felhatalmazást adó határozatot a Tanács végső lehetőségként, akkor fogadhat el, ha megállapította, hogy az együttműködés célkitűzései az Unió egésze által ésszerű határidőn belül nem érhetők el, és ha abban legalább kilenc tagállam részt vesz. A Tanács az Európai Unió működéséről szóló szerződés 329. cikkében megállapított eljárás szerint határoz.”
http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/66ECAE98-E47C-4423-9108-F60DD0D79F08/0/071212EUSZ_EUMSZ_konszolidalt_szoveg.pdf (A letöltés ideje: 2011. 11.11.)

- a kül- és biztonságpolitikai főképviselői poszt létrehozása, ennek betöltője elnököl a külügyminiszteri tanács ülésein, és egy személyben az Európai Bizottság külkapcsolataiért is felelős alelnöke lett,
- az Európai Parlament 751 főben maximalizálták, s a szavazási rendszer is egyszerűsödne a kettős többség elvének megreformálásával.⁸⁹

Megjegyzem, hogy ez az első alkalom, hogy uniós Alapszerződésben az alapvető célok között külön is megemlítsre kerül a kisebbségek jogainak tiszteletben tartása, ennek az elvnek a sérthetetlensége.

További újdonság még, hogy a Szerződés alapvetően csökkenteni kívánja a demokratikus deficitet.⁹⁰ Ralph Dahrendorf⁹¹ szerint „az Európai Unió legnagyobb hibája, hogy minden témája ásításra ingerlő unalom”. A demokratikus deficit kezelésére a Szerződés kétféle megoldást ad. Egyrészt, az EU intézményén belül, az Európai Parlament szerepét növelte meg, az együttdöntési eljárás jelenleginél szélesebb körű alkalmazásával. Ezzel együtt, a nemzeti parlamentek szerepe is megnőtt, ha ui. egy tagállam úgy gondolja, hogy hatáskört vonnak el tőle indokolatlanul, kérheti a döntés felülvizsgálatát. Másrészt, a demokrácia deficit az állampolgárok irányából is változást hozott, a polgári kezdeményezés lehetőségével. Ennek értelmében, ha az Unió egy millió állampolgára aláírásával hitelesítve kéri, a Bizottság új szakpolitikai javaslatot kell, hogy készítsen. Az európai polgári kezdeményezés intézménye a „közvetlen demokráciát” viszi bele az uniós jogalkotásba, amire 2012. április 1-jétől lesz lehetőség.⁹²

Az EU „külső” tevékenységi formái

A Lisszaboni Szerződésben az Unió külső tevékenységére vonatkozó rendelkezéseket két részre lehet osztani. Az Európai Unióról szóló Szerződésen belül az V. cím, azaz „Az Unió külső tevékenységére vonatkozó általános rendelkezések és a közös kül- és biztonságpolitikára vonatkozó különös rendelkezések” foglalkoznak a területtel. Az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés keretében ugyancsak az 5. rész, „Az Unió külső tevékenysége” szabályozza

⁸⁸ Ez már a Magyar Köztársaságot is érintette 2011 első felében, 6 hónapos időszakra. Az újításnak megfelelően 18 hónapos ciklusban 3 tagállam szoros koordinációban, programjait összehangolva látja el az elnöki feladatokat. Mi Spanyolországgal és Belgiummal voltunk egy csoportban. Bővebben lásd Horváth Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011, 94-95. oldal

⁸⁹ A Lisszaboni Szerződés szövege, lásd az 5. lábjegyzetei hivatkozásban.

⁹⁰ A fogalomnak nincs általánosan elfogadott megfogalmazása, de kb., arról van szó, hogy a polgár túl távolinak érzi magához Brüsszelt, túl bürokratikusnak a rendszert, sok a szabály, a rendeletek szövege túl bonyolult. A cél ezeknek a megváltoztatása azért, hogy az uniós polgár tudja és érezze, hogy a közösségi építkezés, róla szól.

⁹¹ <http://www.corvinusembassy.com/ep/index.php?page=&corvina=7&content=72&level=3>
R. Dahrendorf német szociológus, filozófus, politikatörténész (1929-2009). (A letöltés ideje: 2011. december 9.)

⁹² A kérdés további részleteit lásd a <http://www.euractiv.hu/intezmenyek-jovo/linkdossziek/europai-polgari-kezdemenyezes> honlapon. (A letöltés ideje: 2011. december 9.)

a kérdést.⁹³ A fejezetek felépítésének vizsgálata során az egyik legszembetűnőbb változás az Unió **külső tevékenységének** és a közös kül- és biztonságpolitikájának markáns elkülönítése, hiszen azok két külön Szerződésben jelennek meg.

Ennek a megoldásnak két ok miatt van jelentősége.⁹⁴ Egyrészt a külső tevékenység szélesebb értelmezésű, amelynek maga a közös kül- és biztonságpolitika éppen úgy része, mint a szomszédságpolitika, a humanitárius segélyezés, a nemzetközi megállapodások vagy a kereskedelempolitika. Másrészt a külső tevékenység szélesebb kategóriát képvisel, melynek része egyebek közt a közös kül- és biztonságpolitika, a szomszédságpolitika, a kereskedelempolitika, a humanitárius segítségnyújtás. Az Unió külső tevékenységének, és külpolitikájának megkülönböztetése mellett az is említésre méltó, hogy az V. cím második fejezet keretében külön szakasz foglalkozik a biztonság- és védelempolitikával, ami jelzi a terület fokozatos önállósodását a kül- és biztonságpolitikán belül.⁹⁵

Egyébként a kül- és biztonságpolitikára vonatkozó változások már a Szerződés Preambulumában, illetve az I. címet alkotó közös rendelkezésekben megjelennek. Itt a szerződő felek kijelentik, hogy céljuk a közös kül- és biztonságpolitika megvalósítása, s a közös védelempolitika fokozatos kialakítása, mely közös védelemhez vezethet. Az ezt követő közös rendelkezések (3. cikkének (5) bekezdésében⁹⁶) az aláírók megfogalmazzák, hogy „A világ többi részéhez fűződő kapcsolataiban az Unió védi és érvényre juttatja értékeit és érdekeit, és hozzájárul polgárainak védelméhez. Hozzájárul a békéhez és biztonsághoz...”

A polgárok védelme új elem a célkitűzések között, s mint ilyen Nicolas Sarkozy, francia elnök kérésére került be a szövegbe. Az Unió külső kapcsolatai szempontjából ez a védelem jelenthet konzuli védelmet harmadik országokban, továbbá természeti, ember által okozott katasztrófákkal, vagy terrorfenyegetésekkel szembeni defenzív intézkedéseket.⁹⁷ A francia álláspont ezzel szemben inkább a globalizációhoz köthető (szociális és gazdasági) fenyegetésekkel szembeni védelmet helyezte előtérbe.⁹⁸

⁹³ Horváth Zoltán - Ódor Bálint: Az Európai Unió szerződéses reformja. Az Unió Lisszabon után. HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2010, 435-438. oldalon a tartalomjegyzékben jól nyomon követhető a további fejezetek/álfejezetek pontos megnevezése.

⁹⁴ Wouters, Jan - Coppens, Dominic - De Meester, Bart: The European Union's External Relations after the Lisbon Treaty. In.: Griller, Stefan - Ziller, Jacques: The Lisbon Treaty. EU Constitutionalism without a Constitutional Treaty? Springer-Verlag, Wien, 2008., 146-148. oldal, <http://www.springerlink.com/content/978-3-211-09428-0/#section=228940&page=2&locus=27> (A letöltés ideje: 2011. december 8.)

⁹⁵ Whitman, Richard: Foreign, Security and Defence Policy and the Lisbon Treaty: Significant or cosmetic reforms? http://www.eustudies.org/publications_review_summer08.php#forum-1 (A letöltés ideje: 2011. december 8.)

⁹⁶ Horváth Zoltán-Ódor Bálint i.m. 451.o.

⁹⁷ Wessels, Wolfgang - Bopp, Franziska: The institutional architecture of CFSP after the Lisbon Treaty- Constitutional breakthrough or challenges ahead? In.: CEPS Challenge Paper, No. 10., June 2008, 10-11.o., <http://www.ceps.eu/files/book/1677.pdf> (A letöltés ideje: 2011. december 7.)

⁹⁸ Uo.

A közös kül- és biztonságpolitika intézményi és döntéshozatali változásai

A Lisszaboni Szerződés szerint az **Európai Tanács** domináns szerepe megmarad a kül- és biztonságpolitika területén, hisz továbbra is ez az intézmény határozza meg a stratégiai érdekeket, célokat, emellett általános iránymutatásokat, illetve határozatokat hozhat. Újdonság azonban az Európai Tanács állandó elnöki tisztsége. Az elnök ezen túl rendkívüli európai tanácsi üléseket hívhat össze, ha úgy ítéli meg, hogy ezt a nemzetközi események megkövetelik.⁹⁹

Az Európai Tanács által meghatározott stratégia alapján továbbra is a Tanács feladata lesz kidolgozni a tényleges kül- és biztonságpolitikát, illetve határozat formájában kidolgozni a végrehatáshoz szükséges döntéseket. Ha a nemzetközi fejlemények indokoltá teszik a műveleti beavatkozást, abban az esetben a szükséges intézkedéseket szintén a Tanács fogadja el határozat formájában, mely tartalmazza a célokat, a hatókört, az eszközöket, az időtartamot és a végrehajtás feltételeit. A Tanács feladata továbbá annak meghatározása is, hogy a Közösség hogyan viszonyul „egy adott földrajzi, tematikus természetű kérdéshez”. „A tagállamok pedig biztosítják, hogy a nemzeti politikáik megfeleljenek az uniós álláspontoknak.”¹⁰⁰

A **Bizottság** szerepe gyengült a döntéshozatal folyamatában, hiszen a Szerződés kimondja, hogy a továbbiakban a közös kül- és biztonságpolitika területén a tagállamok, valamint a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő rendelkezik kezdeményezési jogkörrel. Így a Bizottság korábbi jogosultsága átkerül a Főképviselőhöz, Catherine Ashtonhoz¹⁰¹, aki egyben a Bizottság alelnöke is.

A **Parlament** szerepe nem növekedett, hiszen továbbra sem biztosították számára, hogy érdemben szólhasson bele az Unió kül- és biztonságpolitikájába. A korábbi gyakorlathoz képest eltérés azonban, hogy ezen túl a főképviselő feladata lesz rendszeresen tájékoztatni a Parlamentet a kül- és biztonságpolitikáról, valamint a biztonság- és védelempolitikáról, mely a korábbi egy helyett évente kétszer tart vitát az ezeken a területeken elért fejleményekről. A Parlament a főképviselőhöz intézheti kérdéseit, ajánlásait, s a Főképviselőnek ügyelnie kell arra, hogy a Parlament véleményét kellőképpen figyelembe vegyék a politika alakítása során.¹⁰²

⁹⁹ Heman Van Rompuy, az Európai Tanács állandó elnöke ezzel a jogkörével már élt, amikor például 2011. március 11-én rendkívüli tanácsi ülést hívott össze a líbiai helyzet megvitatására, vagy mostanság az euróövezeti válság megoldása miatt az elmúlt időben többször.

¹⁰⁰ In.: Az Európai Unió Alapdokumentumai – 2010 i.m. 27.o. (EUSz1/2. fejezet/1. szakasz/29. cikk)

¹⁰¹ http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/ashton/about/cv/index_en.htm (A letöltés ideje: 2011. december 8.)

¹⁰² Az Európai Unió Alapdokumentumai i. m. 31.o.

Az **Európai Bíróság** szerepe változatlan marad, azaz továbbra sem rendelkezik hatáskörrel a közös kül- és biztonságpolitika teljes területén.¹⁰³ Két kivétel azonban van: az egyik, hogy hatáskörrel rendelkezik az Unió hatáskörei és a közös kül- és biztonságpolitika elhatárolásának ellenőrzésére, amelynek végrehajtása nem sértheti az Unió e hatásköreinek gyakorlását és az intézményeknek az Unió kizárólagos és megosztott hatásköreinek gyakorlására vonatkozó jogosultságait (EUSz 40. cikk).

A másik, hogy hatáskörrel rendelkezik a Tanács által a természetes vagy jogi személyekkel szemben elfogadott korlátozó intézkedéseket előíró határozatok ellen benyújtott megsemmisítés iránti keresetek tekintetében (EUMSz 275. cikk), például a terrorizmus elleni küzdelem keretében a vagyonok befagyasztásával.

Vizsgált politikánkat érintően a Lisszaboni Szerződés a **döntéshozatalban** nem tudott markáns változtatásokat megvalósítani, hiszen itt továbbra is az egyhangúság követelménye maradt az irányadó. A minősített többséggel meghozható döntések köre mindössze egyetlen további esettel bővül. Többségi szavazásra kerül sor abban az esetben, ha a Tanács az Unió fellépését, álláspontját meghatározó határozatot a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő által benyújtott olyan javaslat alapján fogadja el, melynek benyújtására az Európai Tanács kérte fel. Ez esetben is csupán akkor, ha a javaslatnak nincs katonai, vagy védelmi vonatkozása. [EUSz.31.cikk(2)bekezdés]¹⁰⁴ A Szerződés értelmében ezt követően is nyitva áll a tagállamok előtt a konstruktív tartózkodás lehetősége. A szabályozás itt csupán annyiban módosul, hogy míg Lisszabont megelőzően a Tanács abban az esetben nem fogadott el egy határozatot, ha a szavazásra jogosult államok legalább egyharmada élt a tartózkodás lehetőségével, addig mostantól ez csak akkor következhet be, ha a tagországok egyharmada egyben lefedi az Unió népességének legalább egyharmadát is.

A nemzeti érdekek megvédésnek végső lehetősége a Lisszaboni Szerződést követően is biztosított, azaz minősített többséggel meghozandó döntések esetében egy tagország változatlanul hivatkozhat „létfontosságú politikai okokra”¹⁰⁵, ha szeretné a döntés felfüggesztését. Az ezt követő eljárás menete azonban eltér az ezt megelőző gyakorlattól, ugyanis a külügyi és biztonságpolitikai Főképviselőnek túl ezen, meg kell próbálnia kompromisszumot kötni az adott országgal. Ha nem sikerül megfelelő megoldást találniuk, akkor a Tanács minősített többséggel dönt arról, hogy az Európai Tanács hozzon egyhangú döntést. A megerősített együttműködés intézménye szintén megmarad, annyiban módosul csupán, hogy ehhez az előző rendszerrel ellentétben már nem nyolc, hanem kilenc tagállam részvételére van

¹⁰³ <http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2009-12/cp090104hu.pdf> (A letöltés ideje: 2011. december 9.)

¹⁰⁴ Horváth Zoltán- Ódor Bálint: i. m. 303. o.

¹⁰⁵ Horváth Zoltán- Ódor Bálint: i. m. 304. o.

szükség. Emellett a Szerződés már a kül- és biztonságpolitika teljes spektrumában engedélyezi a megerősített együttműködés kezdeményezését, beleértve a katonai és védelmi vonatkozású területeket is. A megerősített együttműködés engedélyezése továbbra is a Tanács egyhangú döntéséhez kötött.

Bár az előbbiek alapján látható, hogy igazi áttörést nem sikerült elérni a döntéshozatal, szavazás tekintetében, egy olyan rendelkezést mégis sikerült belefoglalni a szerződésbe, mely a későbbiekben lehetőséget biztosíthat a valódi közös külpolitika létrehozásához. Ez a rendelkezés az ún. „különleges átvezető záradék”¹⁰⁶, mely lehetővé teszi, hogy az Európai Tanács egyhangú szavazásával, kormányközi konferencia megtartása nélkül lehessen áttérni a minősített többségi döntéshozatalra. Mindezek azt jelentik, hogy a jövőben már „csupán” a tagállamokon fog múlni az, hogy megvalósul-e a minősített többségen alapuló döntéshozatal, mely által a kül- és biztonságpolitika területe jóval hatékonyabbá válhatna.

A tagállamok egységesebb együtt munkálkodását hivatott segíteni az Európai Külügyi Szolgálat felállítása. A főképviselet segítő Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) vonatkozásában a Lisszaboni Szerződés meglehetősen kevés konkrét szabályozást tartalmaz. Mindössze az Európai Unióról szóló Szerződés 27. cikkének 3. bekezdése határozza meg a következőket: *„Megbízatásának ellátása során a főképviselet európai külügyi szolgálatot segíti. Ez a szolgálat a tagállamok diplomáciai szolgálataival együttműködésben tevékenykedik, és a Tanács Főtitkársága, valamint a Bizottság megfelelő szervezeti egységének tisztviselőiből, továbbá a nemzeti diplomáciai szolgálatok által kirendelt személyzetből áll. Az európai külügyi szolgálat szervezetét és működését a Tanács határozatban állapítja meg. A Tanács a főképviselet javaslata alapján, az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt és a Bizottság egyetértését követően határoz.”*¹⁰⁷

Az uniós külpolitika fontos eszközét jelentő Szolgálatra vonatkozó alapvető szabályokat rendezte a Lisszaboni Szerződés, ugyanakkor azt is meghatározta, hogy a létrehozásra, működésre vonatkozó részleteket a főképviselet hivatott kidolgozni¹⁰⁸, melyre az Európai Tanács 2009 decemberében adott utasítást az újonnan megválasztott Catherine Ashtonnak.

Értékelésül...

¹⁰⁶ Ez a záradék azonban nem alkalmazható a közös kül- és biztonságpolitika katonai vagy védelmi vonatkozású döntései esetén. Horváth Zoltán- Ódor Bálint: i. m. 304. o.

¹⁰⁷ Horváth Zoltán – Ódor Bálint i. m.305. o.

¹⁰⁸ Az EKSZ létrehozásához összesen három dokumentumra volt szükség: a főképviselet javaslata alapján meghozott tanácsi határozatra, illetve a Bizottság által elkészített személyzeti és pénzügyi szabályzatra. Utóbbi kettő esetében a Parlament jóváhagyása is szükségeltetett.

Az előzőekben leírtakhoz kapcsolódva elmondható, hogy a közös kül- és biztonságpolitika területén történtek jelentős változások, de az alapvető probléma továbbra is létezik, nevezetesen, a valódi egység hiánya. Tehát a szerződés által nevesített globális kihívások kezelésére adott eszközök nem tudnak eredményt hozni, éppen a valódi „egyhangúság” hiányossága miatt. A 2011-es tavaszi észak-afrikai események kiváló alkalmat biztosítottak a Szerződés adta lehetőségek felhasználására, illetve a gyakorlati működés során tapasztalt zavarok rávilágítottak az egyéb gondok (pl. szomszédságpolitika, menekültkérdés rendezetlensége) megoldására, de ez már egy másik írás témája lesz.

Zárásképpen idézem a *The Economist*, 2010. szeptember 18-i számában megjelent vicces történetet, ami a maga humorával kiválóan rávilágít a közös külpolitika jelenlegi helyzetének sajátosságára, egyben a jövő feladataira is:

„... az Európai Unió külügyi Főképviseleje közli Hillary Clintonnal, hogy immáron létezik az a bizonyos telefonszám, melyen keresztül az Egyesült Államok elérheti Európát. Azonban mikor a külügyminiszter tárcsázza a megadott számot, csupán egy gépi hang felel: „Amennyiben Ön a francia külpolitikára kíváncsi, kérjük nyomja meg az 1-es gombot, ha a brit külpolitika érdekli, kérjük nyomja meg a 2-es gombot...”

Ashton asszony csak akkor válhat sikeressé, ha képes lesz rábírni az egyes EU tagállamokat az együttműködésre. Idővel, ahogy tekintélyt és bizalmat nyer, talán közelebb kerülhet ehhez a célhoz. S akkor egy napon, mikor majd Hillary Clinton felhívja Európát, már valóban Ashton asszonyt találja a vonal másik végén. A bárónő valójában akkor sem lesz képes meghozni a szükséges döntéseket, de ő lesz az, aki továbbítja az üzeneteket Párizs, London, Berlin, Madrid és Varsó számára...”

The Economist September 18th 2010, p. 68.¹⁰⁹

¹⁰⁹ <http://en.calameo.com/read/0001278530de4fe67c058> The Economist September 18th 2010, p. 68
Charlemagne: Waiting for the big call (A letöltés ideje: 2011. december 9.)

A NEMZETI ÉS NEMZETKÖZI BIZTONSÁG VÁLTOZÁSA A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSÁRA

Bevezetés

Bruce Russett és John Oneal amerikai politológus „A béke háromszögesítése” című könyvében idézi Galilei egyik mondását, amely szerint „Az igazságnak megvan az a tulajdonsága, hogy nincs olyan mélyen elrejtve, mint sokan hiszik, valójában különböző helyeken fénylő pontok jelzik azokat az utakat, amelyeken megközelíthető”. Russett és Oneal, Galilei gondolatai szellemében olyan „fénylő pontokat” keres, amelyek utat mutathatnak egy stabil és békés nemzetközi rendet megalapozó koncepció kidolgozásához. A szerzők a demokráciában, a kölcsönös függőségben és a nemzetközi szervezetekben látják a békéhez vezető utat jelző „fénylő pontokat”.

A nemzetközi rendszer jövőjével számos elmélet foglalkozik eltérő kiindulópontokkal, különböző történelmi tanulságokkal, különböző előrejelzésekkel és javaslatokkal a kormányzatok számára. A 21. század első évtizedében bekövetkezett változások jelentős ösztönzést adtak az elméleti munkához ezen a területen. Az elméletek képviselőihez képest sokkal nagyobb teher hárul az államok döntéshozóira, mert a hibás döntéseknek súlyosabbak a következményei, mint a koncepcionális tévedéseknek.

Érlelődik egy fontos felismerés a globális problémákkal foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek körében. Nevezetesen az, hogy a nemzetközi gazdasági, politikai és társadalmi rendszerek jelenlegi működése mellett egyre nehezebb a béke és a stabilitás fenntartása. Egy, a jelenleginél jobban működő rendszer körvonalai még nem láthatók. Az elmúlt két évtizedben fokozatosan elfogadottá vált a felismerés, hogy a politika és a gazdaság kapcsolatrendszere kritikussá vált. Erre a tényre mindenekelőtt az elmúlt két évtizedben ciklikusan visszatérő nemzetközi pénzügyi válságok hívták fel a figyelmet. A Világkereskedelmi Szervezet csaknem egy évtizede folyó Dohai tárgyalási fordulójának befejezetlensége szintén erre a problémára hívja fel a figyelmet. A kudarcos összeomló államok és a súlyos fizetési gondokkal küszködő kormányok helyzete is összefüggésbe hozható a nemzetközi politika és a nemzetközi gazdaság anomáliáival.

Az állam és a szabad verseny elvén működő piac kapcsolatának meghatározása nem új keletű probléma. A 17. századtól a nemzetközi politikai rend fő szervező elve az Európában kialakult nemzetállam, a gazdasági kapcsolatok szervezője pedig a piac lett (1). Az elmúlt három évszázadban több koncepció

kereste a legmegfelelőbb elméleti megoldásokat és azok gyakorlati megvalósíthatóságát. Andrew Linklater szerint mindeddig „...egyetlen társadalomnak és civilizációnak sem sikerült abszolút igazságokat felfedezni a társadalomról és a politikáról”(2). Feltételezhetően ez igaz a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra is. Azonban már a modern európai államrendszer kialakulása előtti időszakban is a gazdasági tényezők fontos szerepet játszottak a nemzetközi kapcsolatokban. A politika és a gazdaság kölcsönös kapcsolata időről-időre változott és a kapcsolat preferált jellegére vonatkozó nézetek is átalakultak.

Az elmúlt húsz év alatt a nemzetközi politikai rend alapvető átalakulása miatt a nemzeti és a nemzetközi biztonság vált kiemelkedő témává a kormányok és a tudományos kutató intézetek nemzetközi kapcsolataiban. Az intenzív dialógus egyik kiemelkedő eredménye a biztonság felfogás átalakulása, a katonai szektor kibővülése a biztonság politikai, gazdasági, ökológiai és társadalmi szektoraival. A négy új szektor kiművelésére irányuló szellemi erőfeszítések azonban nem voltak arányban a felszínre került új biztonsági problémákkal. Különösen érvényes ez a megállapítás a biztonság gazdasági szektorára, ahol nem csak egy adott ország gazdasági tevékenysége feltételeinek biztosítása a tét, hanem az a tény is egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a nemzetközi gazdaság változásai képesek aláásni a nemzetközi politikai status quo-t (3). A nemzetközi pénzügyi válságok megmutatták, hogy bizonyos magatartások (állami és nem-állami szereplők részéről) a nemzetközi gazdaságban milyen nehézségeket okozhatnak más államoknak. Arról egyelőre csak találgatások vannak, hogy a globális gazdaságban a következő húsz év során bekövetkező változások milyen hatást gyakorolnak majd a nemzetközi rendszer hatalmi struktúrájára. Ezen új tények fényében indokolt a biztonságról folytatott dialógus felfrissítése annak érdekében, hogy jobban megértsük a következő évek és évtizedek új kihívásait, és az új problémák forrásait. A politika és a gazdaság kapcsolataira vonatkozó történelmi nézetek hasznos segítségül szolgálhatnak ennek a bonyolult problémának a megértéséhez.

Történelmi koncepciók a politika és gazdaság kapcsolatáról

Protekciónizmus - gazdasági nacionalizmus. A gazdasági nacionalizmus alap gondolata, hogy a gazdasági tevékenységet az állam érdekei alá kell rendelni. A nemzetközi rendszerben elsődlegesnek tekinti a biztonságot, amelynek fő garanciája a katonai erő. Ugyanakkor a nemzeti gazdasági érdekek érvényesítését a nemzetközi kapcsolatokban szintén a biztonság és a túlélés minimum feltételének tartja.

A protekciónizmus konfliktusosnak tekinti a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat, amelyben nemcsak a gazdasági előnyökért, hanem a hatalomért is folyik a harc. Ezért a gazdasági eszközök mellett a politikai eszközök alkalmazása is szükséges. A modernkori Európában ezen az úton emelkedtek ki az erős nemzetállamok. A folyamat során egyensúlyoztak a nemzetközi kereskedelem

és a nemzetbiztonság között. Történelmi tények bizonyítják, hogy a később szabad kereskedelmet hirdető nagyhatalmak valamennyien protekcionistaak voltak és védték saját gazdaságukat a külföldi árukkal szemben. Nagy-Britannia 1846-ban a „Gabona Törvények” visszavonásával változtatott addigi kereskedelem politikáján (4). Az Egyesült Államok és Németország szintén a protekcionista gazdaságpolitikát alkalmazta saját gazdasága megerősítésére és katonai hatalma megalapozására. Alexander Hamilton a függetlenné vált Egyesült Államok első pénzügyminisztere és Friedrich List német közgazdász a brit árukkal szembeni védelemmel indokolta a protekcionista kereskedelempolitikát (5). A protekcionizmus abból a felismerésből adódott, hogy a korlátozásmentes piac függőséget hoz létre az erők és a gyengék között. Mivel a kölcsönös függőség mindig egyenlőtlen, magában hordozza a konfliktusok lehetőségét.

Miután a szabad kereskedelem elve és gyakorlata különböző államokban különböző időpontokban vált elfogadottá, annak alkalmazása illetve elvetése konfliktusokat okozott az államok között. A szabad kereskedelem elfogadása meglehetősen ellentmondásos érvelések közepette zajlott. Egyrészt fontos érvek szóltak a protekcionizmus mellett a nemzeti érdekek, a saját gazdasági képességek védelme és kiépítése szemszögéből. Másrészt történelmi tapasztalatok bizonyították, hogy a gazdasági nacionalizmus konfliktusokhoz és háborúkhöz vezethet. Kalevi J. Holsti kanadai politológus kutatási adatai szerint az 1648 és 1814 között Európában lezajlott 58 háború egyharmada kereskedelemmel és hajózással kapcsolatos viták miatt robbant ki (6). A kor általánosan elfogadott gazdasági doktrínája a merkantilizmus volt, amely szerint az állam fontos szerepet játszott a külkereskedelemben.

A merkantilizmus számos alakváltozáson ment át az elmúlt évszázadokban, de a központi gondolata, amely a lényegét adja ennek a koncepciónak és politikai gyakorlatnak, a nemzeti érdekek védelme változatlan maradt. A gazdasági nacionalizmus azonban veszített vonzerejéből a 19. század második felében azzal párhuzamosan, ahogy a nemzetközi gazdaság földrajzi értelemben globálissá vált. A modern európai államrendszer kapcsolatot teremtett a világ valamennyi kontinensével. Norman Angell brit közgazdász szerint a nemzetközi kereskedelem és pénzügyek a protekcionizmus háttérbe szorulása következtében olyan mértékben tették az államokat egymástól függővé, hogy a politika és a katonai hatalom nagymértékben veszített történelmi szerepéből (7). Nobel díjjal kitüntetett, 1910-ben kiadott könyvének címe „A nagy illúzió” beteljesedett jóslásnak bizonyult 1914-ben.

Az I. világháborút követő két évtizedben, a nemzetközi politikában nagy vita zajlott le egyik oldalon a nemzetközi jog és nemzetközi intézmények szerepét hangsúlyozó idealista irányzat, amelynek Woodrow Wilson amerikai elnök volt a fő képviselője, a másik oldalon az államok hatalmi képességeinek fontossága mellett érvelő politikai realizmus között, amelynek fő képviselője E.

H. Carr brit történész volt. Az 1930-as évek nemzetközi eseményei és folyamatai a politikai realizmus tételeit igazolták.

A két világháború közötti időszakban a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban ismét a protekcionizmus erősödött fel. Ez részben következménye részben előidézője volt a közeledő világméretű katonai összecsapásnak. Ugyanakkor az utólagos elemzések azt is kimutatták, hogy a gazdasági nacionalizmus szerepet játszott az 1929-ben bekövetkezett nagy világgazdasági válságban is. Az 1944-ben a Bretton Woods-i megállapodással elkezdődött nemzetközi intézmény és rezsím építési folyamat alapvetően a két világháború között zajlott politikai, gazdasági és katonai folyamatok elemzéséből levont tanulságokra épült.

A hidegháború időszakában a gazdaságilag legfejlettebb államok által létrehozott kereskedelmi és pénzügyi intézményrendszer elvetette a protekcionizmust. A nemzetközi pénzügyekben olyan rendszert alkottak, amely arra hivatott, hogy biztosítsa az államok folyamatos fizetőképességét, alkalmazkodóképességét és az egymás iránti bizalom fenntartását (8). A nemzetközi kereskedelmi rendszer létrehozása és fenntartása több vitával és érdekellentéttel járt. A mezőgazdasági termékek kereskedelmének szabályozása a GATT rendszer létrehozásától a mai napig vitatott. Az ipari termékekre kirótt import vámok fokozatos leépítése azonban az 1947 utáni két évtizedben a kereskedelmi tárgyalási fordulókön jelentős mértékben megvalósult.

A nemzetközi politikában a gazdaságtól eltérően, ahol a liberalizmus vált irányadóvá, a hidegháború időszakában a politikai realizmus alaptételei határozták meg az államok magatartását. A katonai hatalmi képességek növelésére tett erőfeszítések irracionális fegyverkezési spirált kényszerítettek mindenekelőtt a két szuperhatalomra, az Egyesült Államokra és a Szovjetunióra.

A nemzetközi kereskedelemben már az 1970-es években megjelentek a világgazdaság strukturális átalakulásából adódó nehézségek. A szerkezeti átalakulás kedvezően érintett néhány újonnan iparosodott országot, amelyek képesek voltak vonzást gyakorolni olyan iparágakra, mint a textil, acél, gépkocsi és szórakoztató elektronika gyártása. Ugyanakkor kedvezőtlen hatások értek számos gazdaságilag fejlett államot (9). A világgazdasági hatások következtében megjelentek az új protekcionizmus különböző formái, mint a nem-vámjellegű kereskedelmi korlátozások, a dömping eljárások, az új és még versenyképtelen iparágak védelmét szolgáló intézkedések (safeguards), önkéntes korlátozást szolgáló kétoldalú megállapodások (Voluntary Restraint Agreements, VRA) (10). A szolgáltatások (bank, biztosítás és egyéb pénzügyi szolgáltatások) jelentős kiterjedése valamint a szellemi tulajdon fokozott védelme iránt megnövekedett igények tovább terheltek a nemzetközi kereskedelmi rendszert, amely hosszú évekig tartó viták után intézményesen is megújult a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) létrehozásával 1994-ben. A WTO által létrehozott jogi mechanizmus a kereskedelmi viták rendezésére jelentős előrelépés a GATT rendszer-

hez képest. Új problémaként jelentkezett a WTO létrehozás óta az elektronikus kereskedelem szabályozatlansága és továbbra is vitatott kérdés a mezőgazdasági termékek és az úgynevezett trópusi termékek kereskedelme, amely a fejlett és a fejlődő (harmadik) világ országainak kapcsolataiban okoz feszültségeket.

A liberalizmus. Átfogó koncepcióval rendelkezik az egyénről, a társadalomról és a gazdaságról. Az ideális társadalomszervezési formának a demokráciát tekinti, amelyben érvényesülnek az emberi szabadságjogok. Az egyik fontos eszmei forrása a 16. és 17. századi felvilágosodás, amelynek fő üzenete az volt, hogy az emberiség a ráció segítségével képes a tudás elsajátítására és a boldogság elérésére. A gazdaságot és a politikát két külön szférának tekintette, amelyeket el kell választani egymástól.

A gazdasági liberalizmus eszmerendszerét elsőként Adam Smith angol közgazdász fogalmazta meg 1776-ban megjelent „Nemzetek Gazdagsága” című művében, amely alapvetően meghatározta és lényegesen módosította a piaccal kapcsolatos koncepciókat, és a korlátozásmentes kereskedelemmel kapcsolatos felfogást. Adam Smith piacelmélete ma is általánosan elfogadott alapkoncepciónak számít. A közgazdasági szakirodalomból és sajnálatos módon a politikai gondolkodásból is teljesen hiányzik egy lényeges alapgondolat, amelyet Adam Smith egy korábbi művében a „Az erkölcsi érzékenység”-ben fogalmazott meg 1659-ben. Ebben a művében a morális erők szerepét elemzi, amelyek korlátozzák az emberi kapzsiságot és működőképes társadalommá kovácsolják az emberi közösségeket. A „Nemzetek gazdagsága” című könyvében kifejtett piac elmélet feltételezte az igazságos társadalom meglétét (11). Ezért a két mű mondanivalója csak együtt értelmezhető. A moralításra, emberi együttérzésre, az emberi önzés leküzdésére vonatkozó intelmei a feledés homályába merültek. A nemzetközi gazdaság jelenlegi állapotában nem lenne felesleges a közgazdászok és politikusok kötelező olvasmányává tenni a „Moral Sentiments” című könyvet.

A gazdasági liberalizmus megjelenése egyfajta válaszreakció volt a protekcionista gazdaságpolitikára, amely hozzájárult a konfliktusok éleződéséhez az államok kapcsolataiban. Fogadtatása nem volt vitáktól mentes. A versenyre még felkészületlen államok elleneztek és nem alkalmazták nemzetközi gazdasági kapcsolataikban. A nagy áttörés a II. világháború után következett be, amikor az Egyesült Államok és Nagy-Britannia közös erőfeszítései nyomán létrejött egy liberális elvek alapján működő nemzetközi intézményrendszer a pénzügyek és a kereskedelem problémáinak közös kezelésére. Ez a nemzetközi intézmény és rezsim rendszer nemcsak a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban kényszerítette ki a liberális elvek alkalmazását, hanem a rendszerben részt vevő államok belső gazdaságában is. Ezért vált a privatizáció, a dereguláció, a kereskedelmi korlátok leépítése és a piacgazdaság elveinek alkalmazása alapvető követelménnyé azon államok számára, amelyek csatlakoztak a liberális nemzetközi gazdasági intézményrendszerhez. A liberalizmus feltételezése szerint a piac növeli a hatékonyságot, maximalizálja a gazdasági növekedést és javítja az állam polgá-

rainak életszínvonalát. A piacgazdaság a racionalitás elvén működik. A piac szereplői racionálisan viselkednek, számolják a költségeket, nyilvántartják az eredményeket és mérlegelik az optimális döntéseket. Az egyének érzékenyen reagálnak a piacra, fontos jelzésnek tekintik az árak alakulását. A liberalizmus fontosnak tekinti az egyensúly fenntartását a gazdaságban, amely felborulhat időlegesen a piaci szereplők hibái miatt, azonban az ármechanizmus segítségével az egyensúly helyreáll.

A liberálisok hisznek az érdekek harmóniájában, amely úgy alakul ki, hogy a piaci szereplők egyike sem tudja érdekeit teljes egészében érvényesíteni, mert a piac tőlük függetlenül dönt a tranzakciók kimeneteléről oly módon, hogy azzal minden szereplő jól jár. A nemzetközi kereskedelemben és pénzügyi tranzakciók területén az elmúlt két évtizedben szerzett tapasztalatok ezt a feltételezést bizonyosan nem támasztják alá. Ez a tapasztalat hozzájárult a liberális nemzetközi gazdasági rendszer egyre fokozódó bírálatához, és a protekcionista tendenciák erősödéséhez. Maga az a tény, hogy a Dohai Világkereskedelmi forduló csaknem egy évtizede folyó tárgyalások után sem zárult, önmagában jelzi a fokozódó kereskedelmi érdekellentéteket.

Annak ellenére, hogy a nemzetközi politika és gazdaság tényei komoly cáfolatokat is tartalmaznak, a gazdasági liberalizmus képes vonzóvá tenni önmagát olyan, döntően feltételezésekre épülő koncepciókkal, mint a demokratikus béke, vagy a globalizációnak sokkal nagyobbak a pozitív hatásai mint a negatív következményei. Alan Greenspan, az Egyesült Államok Központi Bankjának /Federal Reserve/ volt elnöke „A zűrzavar kora” című könyvében írja: „Bármely befektetési magatartást érintő kormányzati megszorítás (ezt teszi a szabályozás) csorbítaná a kockázatvállalást, amely nélkülözhetetlen a kockázati alapoknak ahhoz, hogy a világgazdaság működéséhez – különösen az Egyesült Államok gazdaságához – hozzájárulhassanak. Miért akarjuk meggátolni a Wall Street méheinek beporzó tevékenységét”. (12) Azóta már ismertek a „Wall Street méhei beporzó tevékenységének” következményei. A helyzethez illő idézet található Robert Jervis, amerikai politológus a „World Politics” című lap 1988 áprilisi számába megjelent cikkében, amely szerint: „....csak a közgazdászok viselkednek úgy, ahogy a teória sugallja nekik”. (13)

Marxizmus és neo-marxizmus. Hatása a nemzetközi gazdasági és politikai folyamatokra a Szovjetunió felbomlása, illetve a szocializmus politikai rendszerének kudarca után gyakorlatilag megszűnt. Különböző társadalmi és politikai mozgalmak azonban felhasználják érvrendszerét a nemzetközi gazdaság anomáliáinak bírálata során. Érezhető továbbá a marxizmus hatása olyan új elméleti irányzatokra, mint az Immanuel Wallerstein amerikai közgazdász nevéhez fűződő „modern világrendszer” elmélet. A marxizmus a kapitalizmust globális gazdaságként fogta fel és nem foglalkozott a nemzetközi politikai kapcsolatokkal. Az állammal és a politikával szemben a gazdaság elsődlegességét hangsúlyozta. A kapitalista társadalmakban a tulajdonviszonyokban meglévő

különbségekből következtetett a társadalmi konfliktusokra, amelyek elkerülhetetlenül forradalmakhoz vezetnek. Ezt a konfliktust az államok kapcsolataira is kivetítette. A kapitalista gazdaság belső ellentmondásából, a társadalmi teremtésből és a magán elsajátításból vezette le a tőkés rendszer bukását és a szocialista rendszerrel történő felváltását. Mindezeknek ma már csak elmélettörténeti jelentősége van.

A marxizmus néhány alapgondolata azonban tovább él és hatást gyakorol a fejlődő országok problémáival foglalkozó kutatásokra. Kimutatható a hatása többek között a „függőségi (dependencia) elméletekre”, amelyek a nemzetközi kereskedelmi rendszer, mindenekelőtt az árviszonyok igazságtalan jellegét próbálják bizonyítani. Fő következtetésük az, hogy a gazdaságilag fejlett államok a nemzetközi kereskedelem felhasználásával egyoldalú előnyökre tesznek szert és kizsákmányolják a fejlődő államokat.

A három irányzat egymáshoz való viszonya

A három irányzat tudományos jellegét empirikus adatokkal nem lehet alátámasztani. Mindhárom feltételezésekre épül, elfogadottságuk a hiten alapul (14). Legfeljebb előrejelzéseik sikereiből vagy kudarcaiból lehet következtetni megalapozottságukra. Mindazonáltal felfedezhetők érdekes azonosságok és különbözőségek. Hasonlóság a gazdasági nacionalizmus és a marxizmus között az, hogy mindkettő konfliktusosnak látja a gazdaságot, ily módon mindkettő hasonló a politikai realizmushoz, amely szintén konfliktusosnak látja a nemzetközi rendszert. Ezzel szemben a liberalizmus az érdekek harmóniáját látja az államok gazdasági kapcsolataiban. A gazdaság elsődlegességének hangsúlyozása közös vonása a liberalizmusnak és a marxizmusnak. A gazdasági nacionalizmus az államnak rendeli alá a gazdaságot, ebben különbözik mindkettőtől. Az viszont ismét közös a gazdasági nacionalizmusban és a marxizmusban, hogy a gazdaságot nem választják el a társadalom többi szférájától, mint ahogy ezt a liberálisok teszik. A liberalizmus elleni bírálatoknak a fő oka az, hogy nem foglalkoznak sem a nemzeti sem a nemzetközi gazdaság potenciális destabilizáló és esetenként romboló hatásaival.

A nagy történelmi irányzatok hatására kialakultak a jelenkorral foglalkozó koncepciók, amelyek válaszokat keresnek a nemzetközi és a belső gazdaságok problémáira. A duális gazdaság elmélete a gazdaságot két szektorra osztja, a tradicionális szektorra és a modern szektorra. A modern szektor létrejöttét és kiterjedését a piacgazdaság fokozatos kiterjedésével magyarázza, ami egyben a kevésbé hatékony tradicionális szektor fokozatos zsugorodását eredményezi. Ez a koncepció a liberalizmus nyomait viseli magán. A modern világgazdaság elméletére a marxizmus gyakorolt hatást. A világgazdaságot két részre osztja: a fejlett gazdasággal rendelkező központra és a központtól függő perifériára. Míg a duális gazdaság elmélete a piaci mechanizmusok hatására fokozatosan javulónak látja a periféria helyzetét, addig a modern világgazdaság elmélete fokoza-

tosan romlónak látja azt. A hegemonikus stabilitás elmélete szerint a nyitott liberális világ gazdaságnak szüksége van egy kiemelkedő hatalomra, amely képes és hajlandó fenntartani a nyitott gazdasági rend szabályait. A hegemonikus hatalomnak vezető szerepet kell játszani a nemzetközi gazdasági intézmények és rezsimek létrehozásában, amelyhez szükséges megszereznie a többi nagyhatalom támogatását.

Az államok közötti kooperáció problémái a nemzetközi rendszerben

Az államok közötti kooperáció fontos téma a nemzetközi kapcsolatok elméleti iskolái számára. A hidegháború időszakában a nemzetközi rendszerrel összefüggő számos elméleti kérdésben éles vita volt a realizmus és a liberalizmus között. A hidegháború vége után a két irányzat modernizált változatai, a neorealizmus és a neoliberalizmus közelebb kerültek egymáshoz, ezzel lehetővé vált egy konstruktívabb dialógus a két iskola képviselői között. Az államok közötti kooperáció általános problémáinak kutatása azért lényeges, mert következtetések vonhatók le annak eredményeiből a nemzetközi gazdaságban várható kooperációs készségekre vonatkozóan, ami közvetlenül érinti az államok gazdasági eredményeit.

A neorealisták a nemzetközi politikát alapvetően konfliktusosnak tartják. Általában pesszimisták az államok együttműködési készségét illetően. Szerintük a nemzetközi intézmények hozzájárulhatnak a konfliktusok csökkentéséhez és a kooperáció növeléséhez, de csak olyan mértékben, ami megfelel az intézményben részt vevő államok akaratának. A bizalmatlanság is szerepet játszik a kooperációt akadályozó tényezők között, ami arra készteti az államokat, hogy a közösen elérhető maximális eredmény helyett a legrosszabb következmények elkerülésére törekedjenek. Az államok féltik a nemzetközi rendszerben megszerzett hatalmi pozícióikat, ezért figyelik, hogy az együttműködő partnerek mennyit nyernek a gazdasági és technológiai együttműködésből. Ha a partnerek többet nyernek, megszakítják az együttműködést, mert attól tartanak, hogy a megszerzett előnyt katonai képességgé konvertálják és egy jövőben konfliktus során ellenük felhasználják. Az államok kooperációját akadályozó tényezőnek tekintik azt is, hogy mostanra olyan szintet ért el, hogy a további szélesítésével már nem minden állam járna jól (15).

A neoliberálisok optimistábbak az államok közötti kooperáció kérdésében. Nem tagadják a konfliktusok tényét és lehetőségét, de nem tekintik azt a nemzetközi politika fő jellemzőjének. A nemzetközi intézményeknek nagyobb szerepet tulajdonítanak, mint a neorealisták. A nemzetközi intézmények legfontosabb szerepét abban látják, hogy tájékozási lehetőséget nyújtanak az államok számára és ezzel csökkenthetik a csalás lehetőségét. A neoliberálisok ugyanis a nemzetközi rendszerben a csalástól való félelmet tekintik a kooperációt akadályozó fő tényezőnek. A neoliberálisok szerint alaptalan a neorealisták félelme az együttműködő partnerek viszonylagos többlet nyereségétől.

Lehet, hogy a többlet nyereség hozzájárul a katonai képességek fokozásához, ez azonban önmagában nem jelent fenyegetést, mert a katonai erő mellett az államok szándékait is mérlegelni kell. Ezért számukra az államok kooperációra való hajlandóságát azon lehet lemérni, hogy nyereséges vagy veszteséges, függetlenül a partnerek viszonylagos nyereségétől (16).

A neorealizmus látásmódja a nemzetközi rendszerrel kapcsolatban alapul szolgálhat a biztonság alapvető problémáival foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek számára. A neorealizmus konfliktusokra vonatkozó nézetrendszere nagyobb figyelmet érdemel, ha napjaink nemzetközi politikai és gazdasági folyamatait vesszük figyelembe. A neorealizmus nézetrendszere affinitást mutat a gazdasági nacionalizmus vagy más néven protekcionizmus alaptételeivel. A nemzetközi gazdaság reálfolyamatai a protekcionista tendenciák erősödését jelzik a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban. A neoliberalizmus a nemzetközi politika és gazdaság kölcsönös viszonyára koncentrál, ezért elsősorban a gazdasági fejlődés problémáival foglalkozó szakemberek és kormányzati intézmények érdeklődésének lehet a tárgya. A nemzetközi rendszer komplex problémáinak mélyebb megértéséhez azonban mindkét iskola érvrendszerét célszerű figyelemmel kísérni. Ez utóbbi szempont azért is lényeges, mert a neorealizmus hajlamos a rövid távú problémára koncentrálni, a neoliberalizmus pedig a problémák hosszú távon történő kezelését tekinti elsődlegesnek.

A globalizáció hatásai

Az Egyesült Államokban a National Intelligence Council nevű szervezet által 2008 novemberében kiadott tanulmány szerint 2025-re a nemzetközi rendszerben fontos változások következnek be. A hatalmi viszonyok átalakulnak, a gazdasági és katonai hatalom jobban megoszlik a rendszer régi és új szereplői között. Nagy valószínűséggel várható a többpólusú nemzetközi rendszer kialakulása Kína és India felemelkedésének köszönhetően. A történelmi tapasztalatok szerint a többpólusú nemzetköz rendszer instabilabb. Jelentős eltolódás várható a relatív gazdagság és a gazdasági hatalom tekintetében Nyugatról Keletre. A gazdasági hatalom két fő forrása: először, az energiahordozókból és nyersanyagok kereskedelméből származó profitok. Ebben a tekintetben nyertesnek tekinthető Oroszország és az Öböl államok. Másodszor: a termelő és szolgáltató iparok földrajzi elhelyezkedésének megváltozása a befektetéseket ösztönző kormányzati politikák és az olcsó munkaerő hatására. Az államok közötti konfliktusok fő forrása várhatóan a csökkenő energiaforrások, az élelmiszerek és a víz felhasználása lesz. A klímaváltozás komplex hatásait még nem sikerült teljes mértékben feltárni, ezért a tanulmány nem zárja ki a váratlanul bekövetkező drámai hatásokat sem. A már eddig is ismert konfliktusforrások között a Közel-Keleten zajló nukleáris versengés potenciális súlyosbodására hívja fel a figyelmet. Érdekes újdonsága a dokumentumnak, hogy a kínai gazdaság és társadalomszervezési modellt úgy említi, mint egyre komolyabb

versengő megoldást az amerikai demokrácia felfogás számára, tekintettel arra, hogy Kína gazdasági sikerei egyre több állam számára tehetik vonzóvá ezt a modellt (17).

Felhasznált irodalom

1. Robert Gilpin: „The Political Economy of International Relations”. Princeton University Press, Princeton, 1987. 4. o.
2. Andrew Linklater: „Rationalism”. In: Scott Burchill(editor): „Theories of International Relations”. Palgrave, New York, 2001. 122. o.
3. Robert Gilpin: idézett mű: 13. o.
4. Ugyanott: 105. o.
5. Edward Mead Earle: „Adam Smith, Alexander Hamilton, Friedrich List: The Economic Foundation of Military Power”. In: Peter Paret(editor): „Makers of Modern Strategy”. Princeton University Press, 1986. 217 – 260. o.
6. Kalevi J. Holsti: „International Politics. A Framework for Analysis”. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1995. 45. o.
7. Idézte: Joseph M. Grieco – G. John Ikenberry: „State power + World Markets. The International Political Economy”. W.W Norton and Company, New York, 2003. 8.o.
8. Joan N. Spero – Jeffrey Hart: „The Politics of International Economic Relations”. Thomson, Wadsworth, Belmont, CA. 2003. 12. o.
9. Ugyanott: 72 – 76. o.
10. Ugyanott: 87 – 90. o.
11. Stanley L. Brue: „The Evolution of Economic Thought”. The Dryden Press, Forth Worth, TX. 1994. 71. o.
12. Alan Greenspan: „A zűrzavar kora”. HVG könyvek, 2007. 438. o.
13. Robert Jervis: „Realism, Game Theory and Cooperation”. World Politics, 1988. április, 317 – 349. o.
14. Robert Gilpin: idézett mű: 41. o.
15. Robert Jervis: „Realism, Neoliberalism and Cooperation”. International Security, 1999, nyár, 42-63. o.
16. Robert Keohane: „Institutional Theory and the Realist Challenge after the Cold War”. In: David Baldwin(editor): „Neorealism and Neoliberalism. The Contemporary Debate”. Columbia University Press, New York, 1993. 269–300.o.
17. Global Trends 2025. A Transformed World. National Intelligence Council, 2008.11.

A RENDÉSZETI/RENDVÉDELMI HOSSZÚ TÁVÚ TERVEZÉS FOLYAMAT ÉS RENDSZERSZEMLÉLETŰ MEGKÖZELÍTÉSE

A globalizáció, az uniformizálás, változások, de ugyanakkor az ellentmondások korát is éljük. A látszólag megnövekvő, kiszélesedő lehetőségek a logikusnak vélt mozgástér-nagyobbodás helyett sok esetben a döntési spektrumok beszűkülését hozzák. Gondoljunk csak a tervezési paradoxonra, a megoldási kényszerekre vagy éppen a más szakterületekről átvett megoldások vulgáris alkalmazására. A fiskális szemlélet térnyerése a rendészeti/rendvédelmi területen is nem szokványos megoldásokhoz vezetett. Ami a szakterületi állomány dolga lenne, sok esetben tanácsadók, külső szakértők által kerül elvégzésre, nem egyszer inkompatibilis megközelítéssel. Az üzleti életben is tapasztalható, hogy a korábbi három-öt vagy hosszabb távra is készülő üzleti tervek csak egy-másfél évre szólnak.

Ez a szemlélet nem csak a fejlett országokban tapasztalható, hanem a tudásexport révén az EU-partnerségben lévő országokban is komoly kérdéseket vet fel. A stratégiai tervezés kérdésben a szemlélet fontosságát szeretném kiemelni, ami például az Integrált Határmenedzsment Stratégia kapcsán egy Partnerségi Projektben¹¹⁰ napjainkban konkrét kérdéskört is érint.

Miért fontos a szemlélet a probléma-megközelítésben?

A kérdéshez további dilemmák kapcsolódnak: egyáltalán miért készülnek stratégiák? A válasz lehet, hogy meg akarunk felelni a jövő kihívásainak, az elvárásoknak, esetleg feladatot szabtak rá, vagy valamilyen érdek fűződik hozzá (rendszerint ez a feltétele bizonyos pályázatokban való részvételnek, a donorok bizalmát így lehet elnyerni stb.), s mert esetleg igényes, korszerűen gondolkodó, folyamat és rendszerszemléletű a felső vezetés.

A válaszokat folytatva azért is készülhetnek stratégiák, mert még nincsenek, (jó lenne, ha lenne, és pl. más szervezetnek már van...), van(nak) de nem megfelelő(ek), (rég, lejárt, új főnök jött, nincs pénz...), előírják, hogy legyen, (elvárás, igény, parancs stb.), és a szerencsés esetben a szervezetnél tudatos jövőtervezés folyik (szemlélet).

¹¹⁰ ICMPD(The International Centre for Migration Policy Development) Eastern Partnership – IBM Flagship Initiative Training Project (EaP IBM FIT) in cooperation with South Caucasus Integrated Border Management project (SCIBM)

Az sem mindegy, hogy egy stratégiának nevezett dokumentum készül, ami formálisan jelzi, hogy van ilyen is (valaki megrendelésre elkészíti), vagy valóban a stratégiai gondolkodás és az ehhez kötődő hosszú távú megoldások érdekében készült a stratégia. (Az egyes számú vezető stratégiát alkot és szabályos stratégiai tervezés történik.)

Pozitív tényező a hosszú távú tervezésben, ha az a vonatkozó nemzetközi, EU-s általános és szakpolitikákra, ajánlásokra, szabályozásokra, a The Best Practice-ra, a világban ható trendekre, a nemzeti általános és szakpolitikákra, stratégia koncepciókra, ágazati stratégiákra visszavezethető, illetve azokon alapul.

A stratégiai gondolkodás a hierarchikus szervezeti/intézményi keretekhez formálisan illeszkedik ugyan, de a horizontalitást gátolja a még mindig domináns tárcaszemlélet és az erre alapozott forráselosztási mechanizmus. A programok és projektek tervezése és megvalósítása sok esetben az informális megoldásokat preferálja, nehezíti a menedzsment rendszerek széles körű alkalmazását, ami nehezen fér össze a hagyományosan készült Szervezeti Működési Szabályzatok és munkaköri leírások merevségével. A prioritásképzés elve formálisan érvényesül, és a gyakorlatban az érdekmotivációs folyamatok potenciális pozicionálása a jellemző.

Egyértelmű, hogy a menedzsmentek (menedzsmentrendszer) hatékony működéshez szükség van az érintett szereplők (erők és eszközök) magas fokú felkészültségére, cselekvési készenlétére, ezáltal a meglevő képességek folyamatos, tudatos és összehangolt fejlesztésére (K+F, kreativitás, innováció, minőség, menedzsment), a makro- és mikrokörnyezeti körülmények közötti gyors alkalmazkodás és reagálás képességre, a prevenció generális érvényesítésére, a többszereplős folyamatok esetében több szervezet, több tevékenység komplex összehangolására, nemzetközi szereplőkkel való egyenrangú tevékenységre. A szaktudás (biztonság, rendészet/rendvédelem, szakmai ismeretek stb.) nemzetközi jognak megfelelő exportálási képességére. A hatékony és integrált információszerzésre, kezelésre, felhasználásra és cserére. Az azonnali (real time), vagy gyors, ütemezett telepíthetőség és mobilitás egységére. A hosszú távú fenntarthatóság képességére. A természetes és mesterségesen kialakított környezetben és viszonyrendszerben kölcsönösen megvalósuló jogérvényesítés módjainak ismeretére és alkalmazására. Az aktuálisan elérhető, magas technológiai szint (high tech) garantálására. A szervezeti és tevékenységi önvédelmi-, közvetlen biztosítási- és túlélőkészségre mind szakmai, mind gazdasági, mind morális értelemben. Az integrált (és nemzetközi) logisztikai támogatásra. Valamennyi érdekelt/érintett/kötelezett szereplővel való koordináció és együttműködés képességére és legfőképpen mindezeknek a folyamat-, rendszer- és hálózatközpontú környezetben való alkalmazási képességére.

A hagyományosan hierarchikus szervezetekben a vezetés-irányítási kultúra része a feladatok szignálása („elosztása”), az elvárások közlésének gyakori elmaradása, a határidők egyoldalú hangsúlyozása.

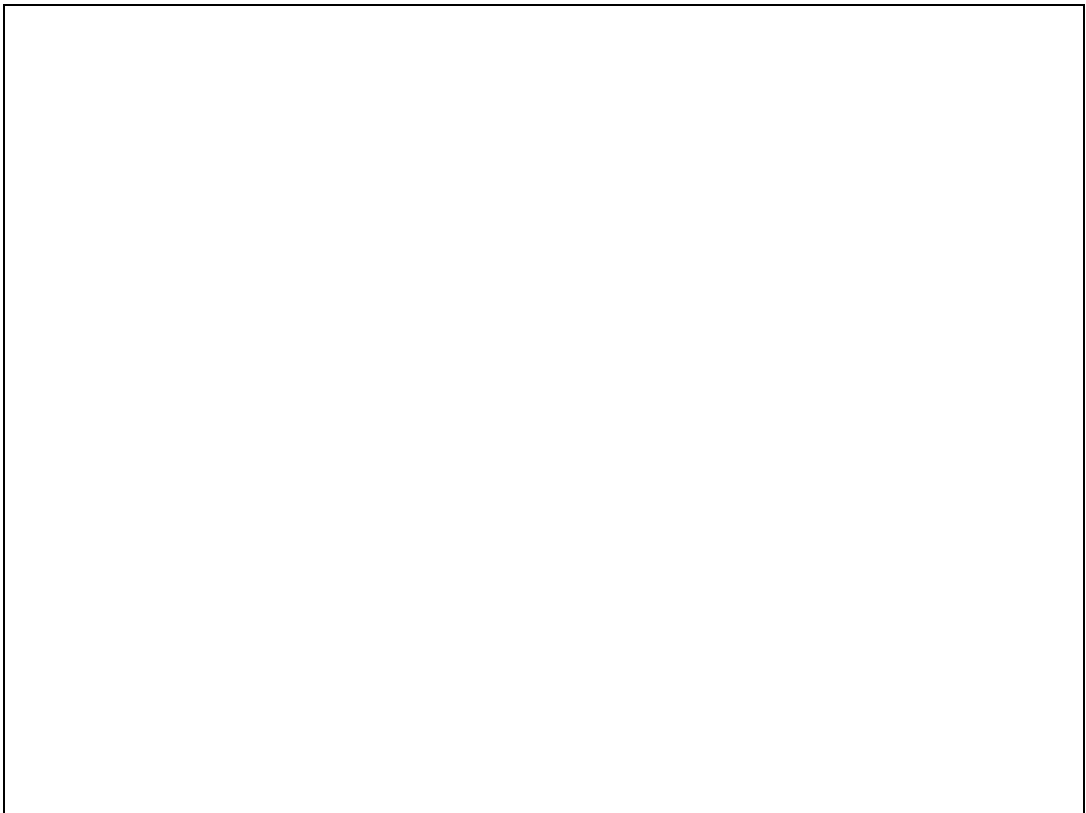
A stratégiai gondolkodás fontos jellemzője, hogy nem a beosztott határozza meg a stratégiai irányokat, hanem az arra jogosult, megfelelő vezetési szintet betöltő vezető, vagy grémium. A stratégiaalkotást, kidolgozást, tervezést, megvalósítást jól el kell különíteni egymástól, mert különben a folyamatok követhetatlenné válhatnak. Sok esetben a vezetők úgy gondolják, hogy ha van aláírt stratégia, akkor már minden megoldódott. Kezdjük azzal, hogy a stratégiaalkotástól előbb el kell jutni a stratégia tervhez, ezt alátámasztani egy akció vagy cselekvési tervvel, ami projekteken alapul és mellékelni kell a költségtervet és annak ütemezését is. Erről gyakran megfélemedeznek az érintettek. Tőlünk keletebbre az egyik stratégiai partner országban EU-szakértők segítségével elkészítettek egy tananyagként is használható minőségű ágazati stratégiát, amit az elnökük azonnal alá is írt (jogsabállyal adták ki), hasonló módon készítettek egy akciótervet, ami szintén nagy tetszést aratott, és amikor kezdték kidolgozni a projekteket, akkor jöttek rá, hogy nincs fedezete a stratégiának, ráadásul az érintett szervek/szervezetek éves költségvetése és a stratégia költségek összemosódtak. Ez esetben is a folyamatszemplélet hiányosságai merültek fel. A stratégia menedzsment értelmezése komoly problémákra hívja fel a figyelmet.

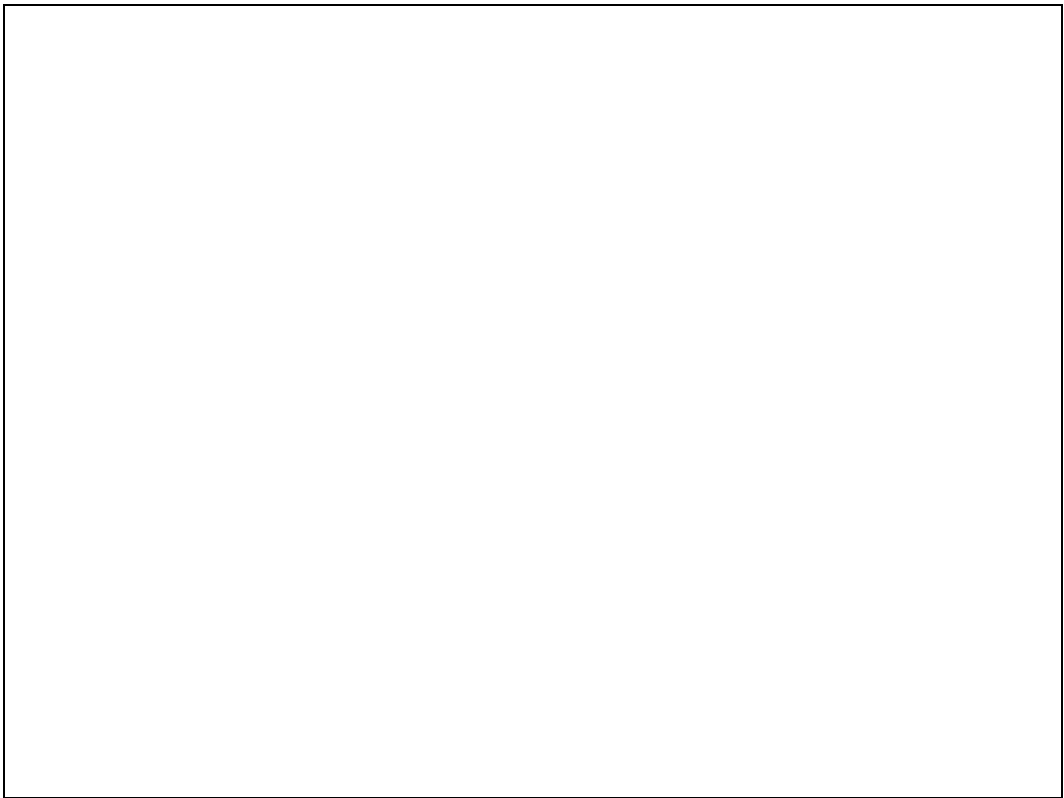
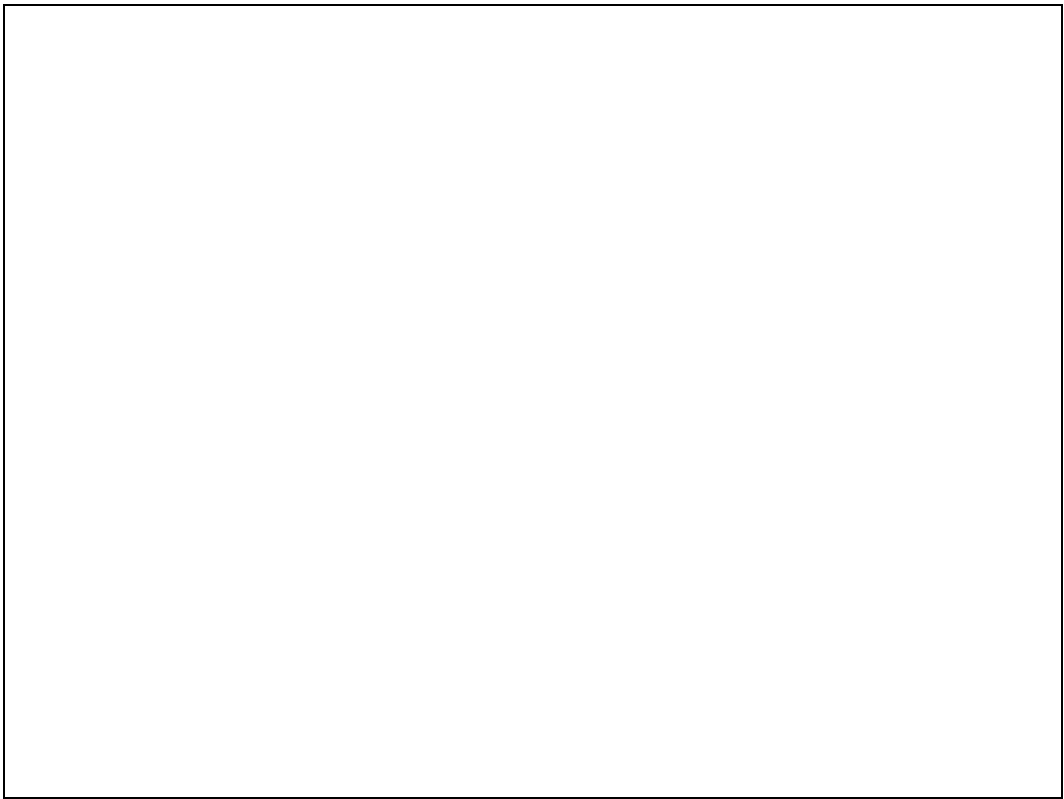
Nézzük meg, mi a stratégiai menedzsment: egy olyan átfogó koordinációs/tevékenységi/megvalósítási folyamat, amely a célok meghatározását, az elérésükhöz illeszkedő stratégiai lehetőségek megfogalmazását, a stratégiai döntést, a részletek kimunkálását, a projektek, akciók megtervezését, a megvalósítás irányítását, az ellenőrzést és az értékelést (inkább monitoring!) foglalja magában. Fontos eleme a tevékenység környezeti illesztése. A stratégiai menedzsmentet is meg kell szervezni és a működést biztosítani, ez pedig elsősorban informális szervezeti megoldásokkal lehetséges.

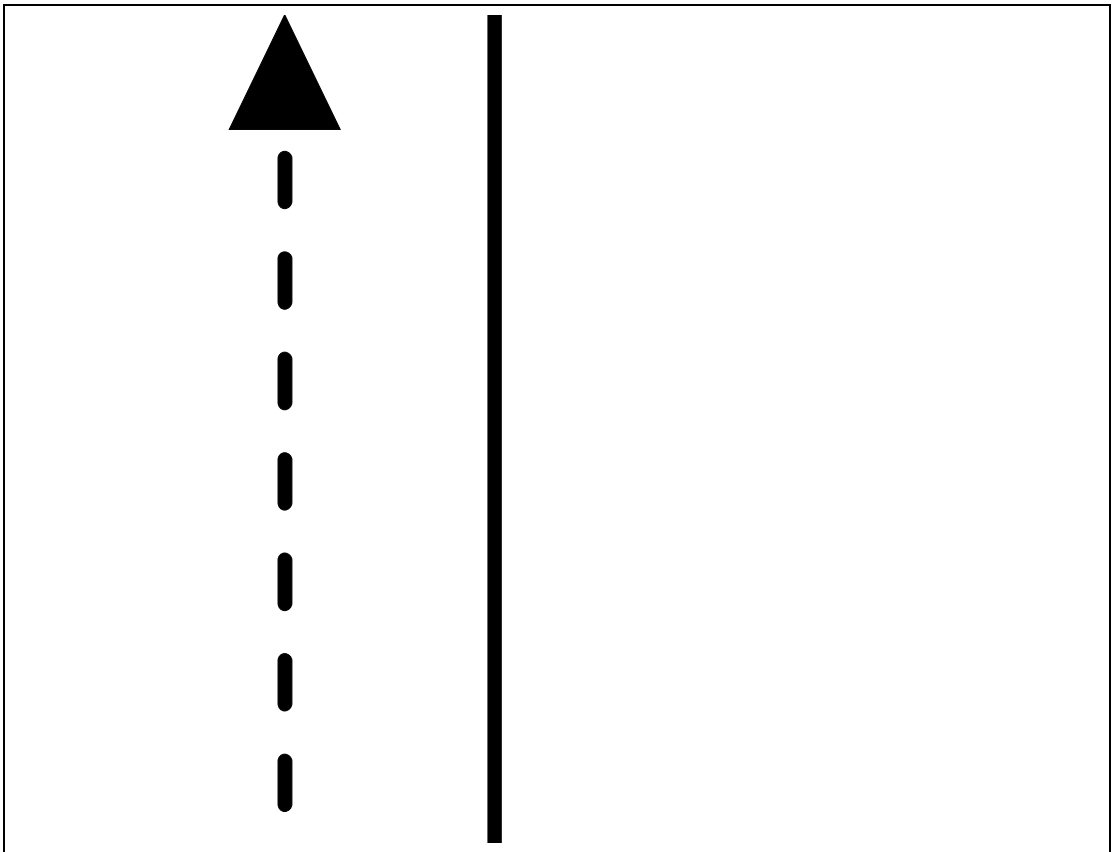
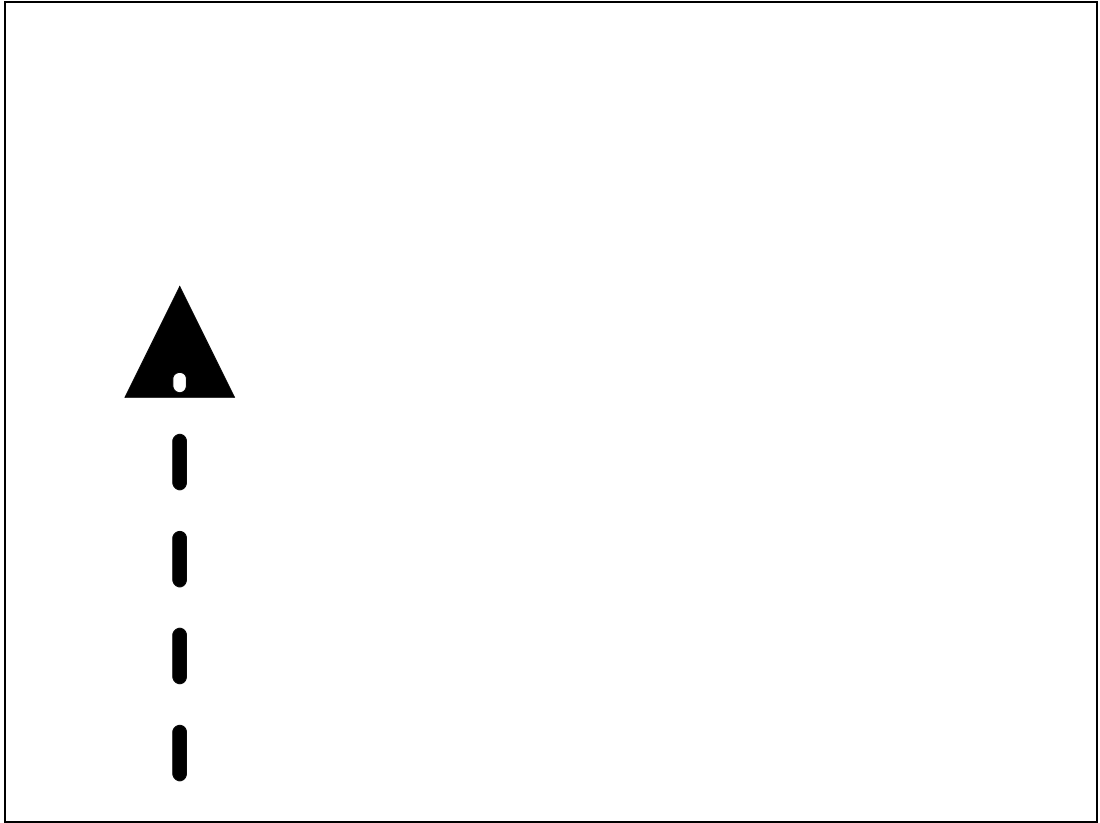
Ahol már jelenleg is működik menedzsment rendszer, ott a stratégia menedzsment bevezetése nem jelenthet problémát.

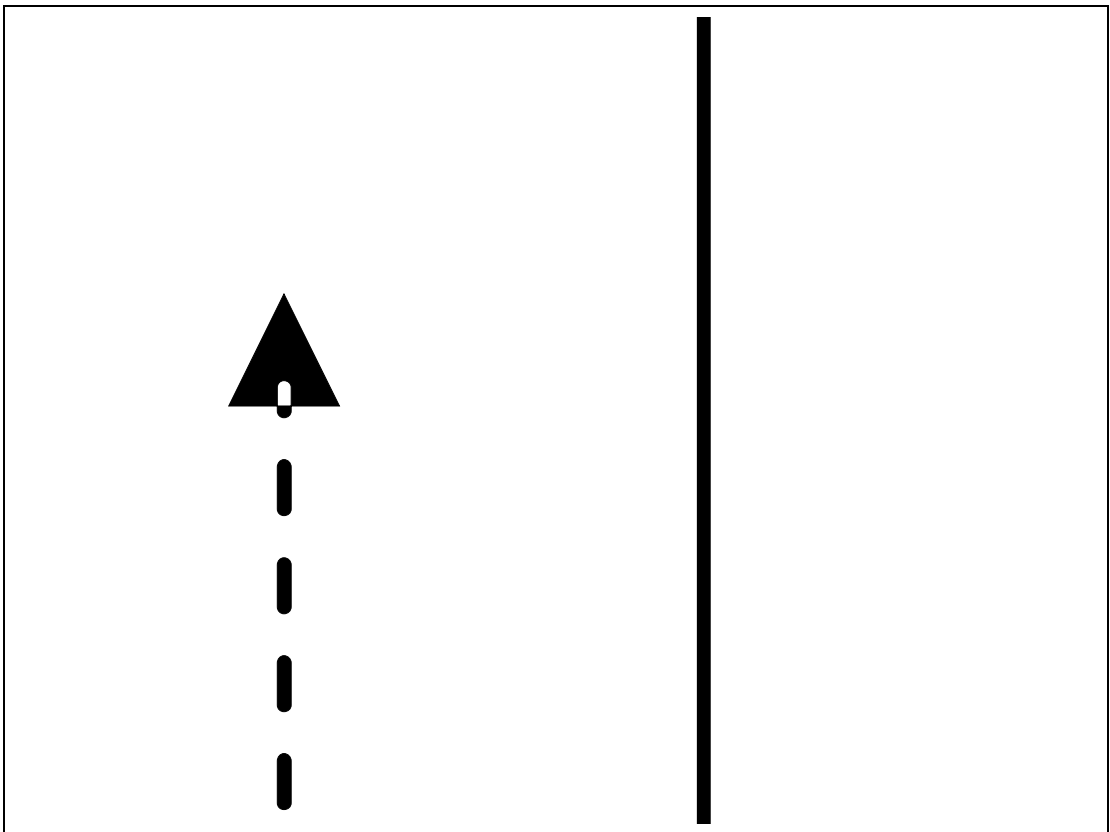
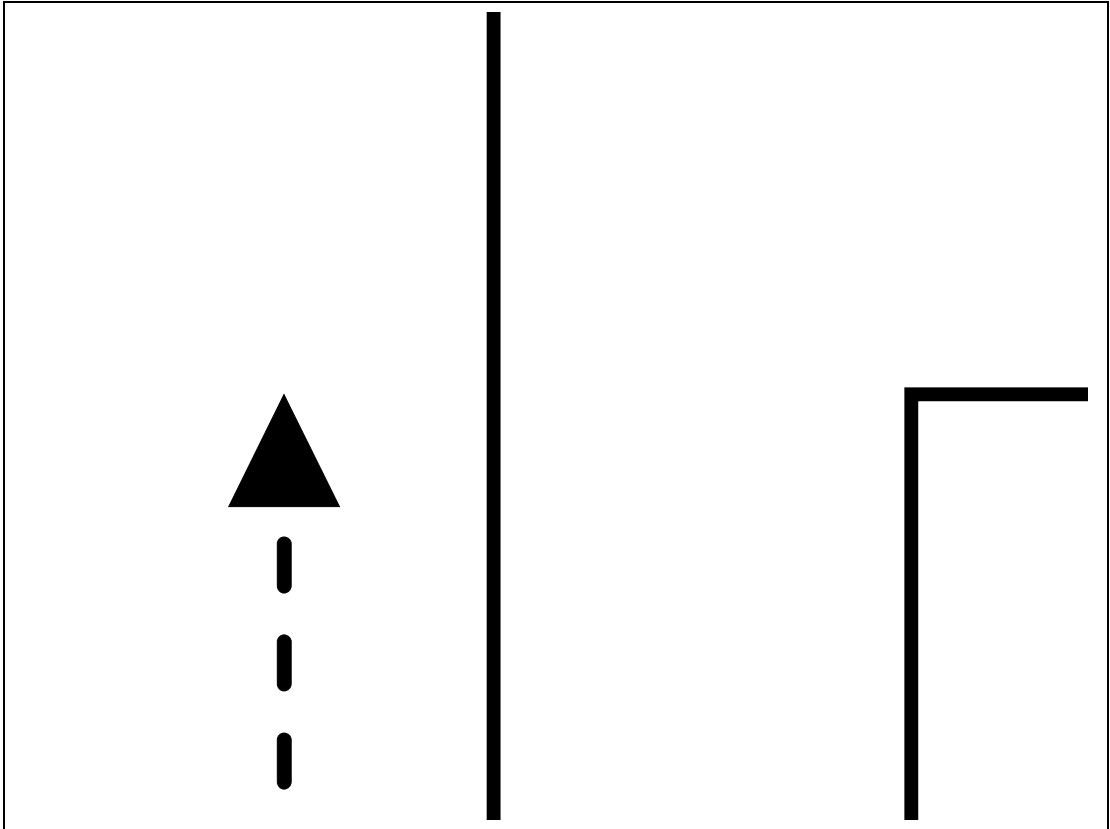
A stratégiai gondolkodás tehát nem egyszerűen azt jelenti, hogy stratégiákat gyártunk! Aki stratégiaiilag közelít meg egy problémát, annak feltétlenül folyamatokban, rendszerekben, összefüggésekben, (hálózatokban) a teljes ágazatra/szervezetre és a környezetre kiható következményekben és meghatározott (hosszabb) időtávlatokban kell gondolkodnia. A fentiek kapcsán készítettem egy egyszerű, áttekinthető algoritmust, amely a folyamat és rendszerszemplélet mentén a stratégiai tervezés és menedzsment logikai lépéseit mutatja be.

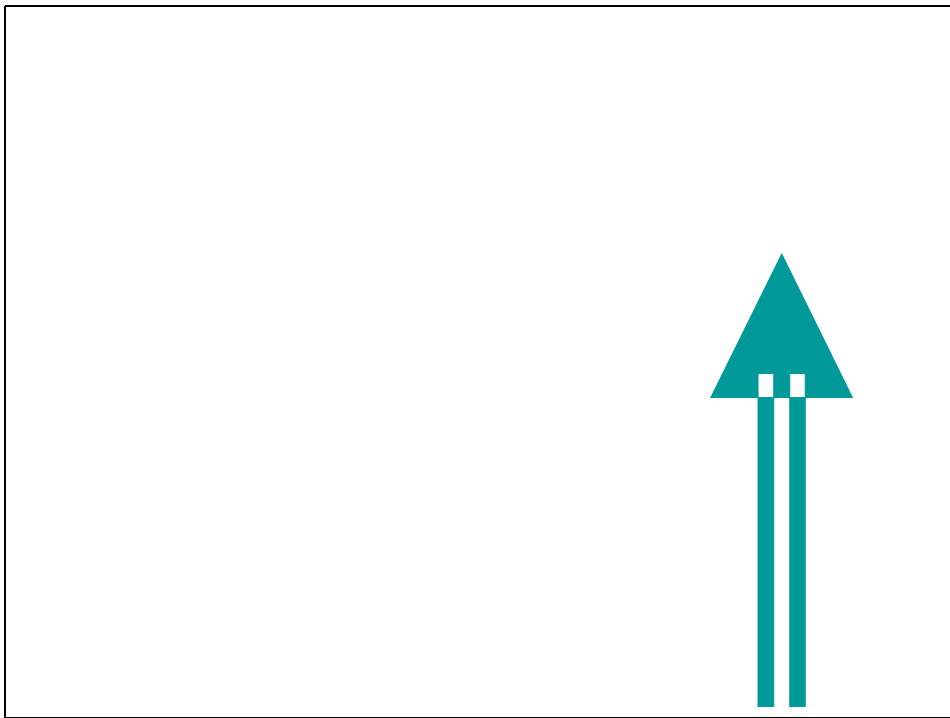
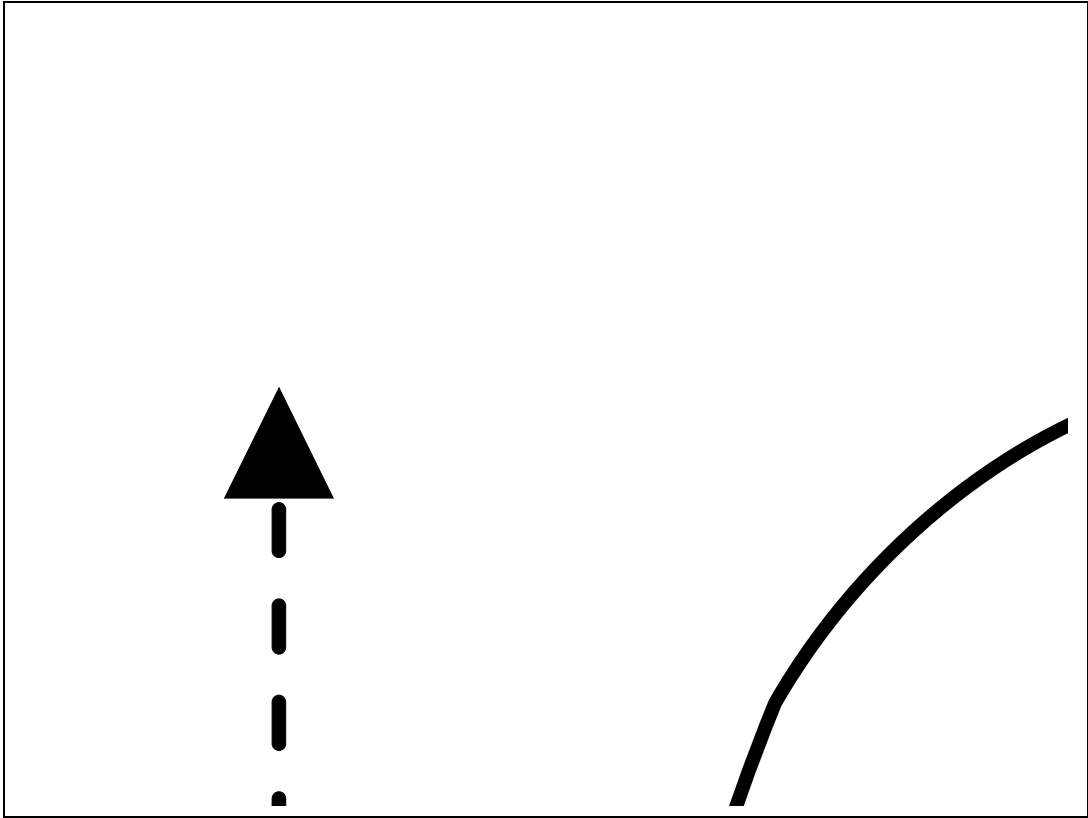
STRA'

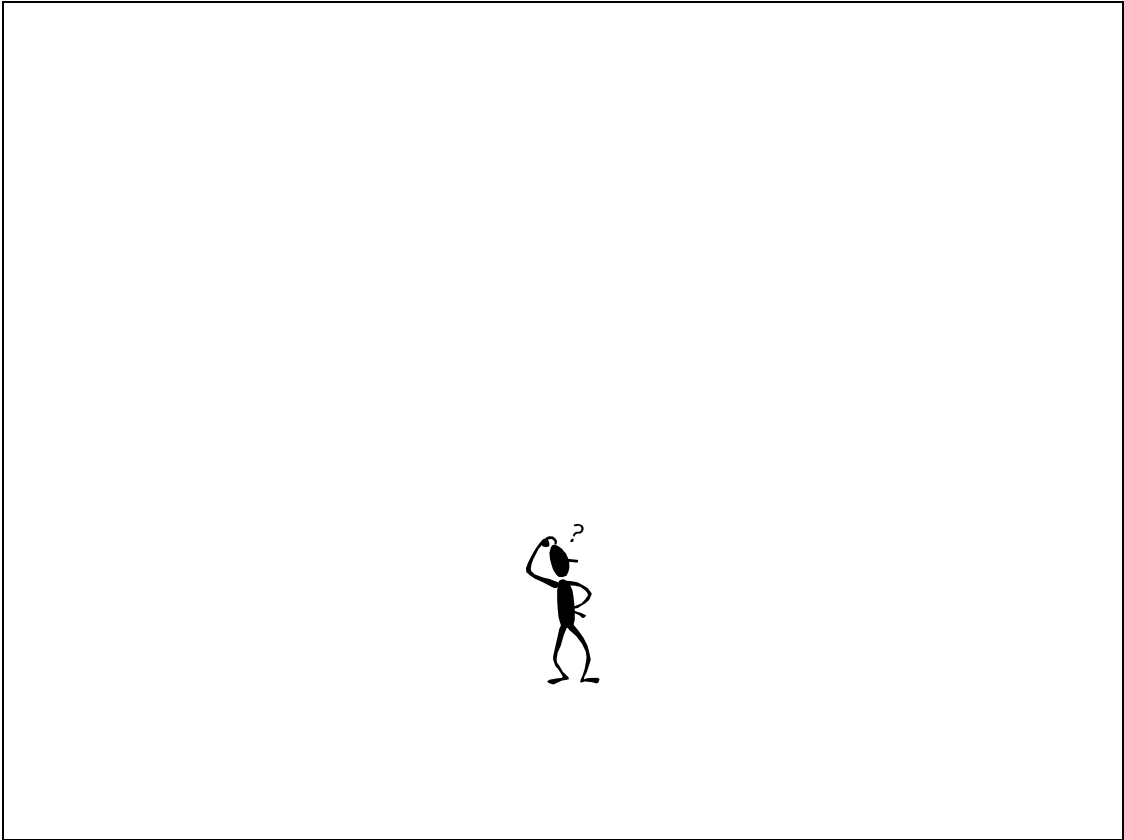

Az intézményi stratégiai tervezés elvi folyamata (szintek, formalitás)

A fenti algoritmus az általános folyamatot leegyszerűsített formában mutatja be, az egyes tevékenységek részletezése nélkül. Ehhez a szakirodalomban megfelelő támpontokat lehet találni. A szemléletmódra helyeződött a hangsúly. Tapasztalat, hogy a testületi/szervezeti/intézményi stratégiák kidolgozásának megtervezése is gondot okoz. Ehhez 3 tervezési szintre és 5 tervezési fázisra lebontva egy vázlatot mutatok be.

1. Célkitűzési fázis (Stratégiaalkotás)

1. lépés: A szervezeti, szakterületi stratégiaalkotásra jogosult vagy felhatalmazott vezetési/irányítási formáció (továbbiakban: intézmény) egyes számú vezetője/erre kijelölt személyei/csoportja – az előjáró/felhatalmazó szerv vezetőjével való egyeztetés, vagy annak stratégiája/konceptiója/elgondolása alapján – megfogalmazza elgondolásait/konceptióját a hosszú távú intézményi/szervezeti célokról, beleértve az alapvető tervezési irányokat és a megvalósítás alapfeltételeit is (célok, trendek, korlátok, források).

2. lépés: Az intézményi szakmai vezetők meghatározzák a szakterületi működés irányvonalait. Hosszú távon milyen irányban kell/lehet/célszerű fejlődni. Részletes szakterületi értékeléssel (minimum 5 év) támasztják alá a helyzetmegítélést az erősségek és gyengeségek, a környezetet a lehetőségek és fenyegetések oldaláról a konkrét szakterületi összefüggések tükrében vizsgálják. Meghatározzák a szakterületi célokat, körülhatárolják a pozíciójukat, körvonalazzák a jövőbeni helyzettel kapcsolatos feltételezéseiket, az előjáró szerv szakterületi elgondolásait felhasználva megbecsülik az erőforrás-szükségleteket.

3. lépés: Az egyes számú intézményi vezető a szakterületi vezetők javaslatai valamint a szervezet szintű értékelésen alapuló szervezeti szintű elgondolások, az ismert elvárások és lehetőségek alapján megállapítja a szervezeti mozgásteret és a további fejlődéshez igazítva, az egyensúlyi feltételeknek eleget téve hagyja jóvá a szakterületi vezetők előzetes elképzeléseit.

2. Stratégiakészítési/tervezési fázis

4. lépés: Az intézményi/szervezeti és szakterületi célok körvonalazása után megkezdődik a célok elérését biztosító szakterületi rész- és funkcionális stratégiák körvonalazása.

5. lépés: A szakterület vezetője belső vitára bocsátja a szakterület hosszabb és rövidebb távú céljaira, általános stratégiájára vonatkozó elképzeléseit (előzetesen bemutatva az intézményi stratégiai koncepciót!), a funkcionális egységektől azokra alternatív stratégiai programok/projektek kimunkálását kérve. *(A célokat milyen programokkal, projektekkel, intézkedésekkel lehet megvalósítani, ennek mekkora az időtartama, mekkora a költségigénye?)*

6. lépés: A szakterületen belüli funkcionális egységek egymással és más szakterületekkel egyeztetve az egyes célokhoz stratégiai alternatívákat fogalmaznak meg, majd azokat elemezve, hatásvizsgálatot elvégezve, a legjobbakat felterjesztik a szakterületi vezetőnek elfogadásra.

7. lépés: A szakterületi vezető az intézményi/szervezeti, az előjárói szakterületi és a saját célokkal összhangban dönt a stratégiai elemek, az ütemezés és az erőforrásigény kérdésében.

8. lépés: Az egyes számú intézményi vezető felülvizsgálja a szakterületi vezetők által összeállított stratégiacsomagokat a szervezeti pozíció és az előjáró szerv előzetes támogatása és jóváhagyása tükrében, majd dönt az erőforrások előzetes elosztásáról, az ütemezésről.

3. Operatív tervezési fázis

9. lépés: Az egyes számú intézményi vezető utasítást ad a rövid/közép-távú tervek (program, projekt), akciótervek és operatív tervek kidolgozásának megkezdésére. *(Erre már a szakterületek felkészültek, de ez ki is egészülhet.)*

10. lépés: A szakterületi vezető a szakterületi célok és a részstratégia közreadásával a funkcionális szervek vezetőit a rövidtávú tervek (program, projekt), akciótervek és operatív tervek kidolgozására szólítja fel.

11. lépés: A funkcionális szervek vezetői a stratégiák megvalósítását célzó taktikai és operatív terveiket benyújtják jóváhagyásra a szakterületi vezetőnek.

12. lépés: A szakterület vezetője átnézés és horizontális, valamint vertikális koordinálás után jóváhagyja a taktikai és operatív terveket, majd összeállítja a szakterület taktikai és operatív tervét.

13. lépés: A szervezet egyes számú vezetője jóváhagyja az intézményi/szervezeti akció/cselekvési/projekt és programtervet. Ezzel a szervezeti erőforrások stratégiai elosztása lezárul. (Ekkorra már a stratégia, cselekvési/akcióterv és a költségvetési terv elkészül.)

4. Követőrendszer kialakítási fázisa

14. lépés: Az egyszemélyi intézményi vezető kialakítja a követő (felügyeleti-ellenőrzési) rendszerrel kapcsolatos alapvető követelményeit, minden vezetési szintre kijelöli a felelősöket és meghatározza a feladatokat, megfogalmazza a tervhez kötött, szintenként megengedett tűrési sávokat.

15. lépés: A szakterületi vezető lebontja a követőrendszerből a szakterületre eső tennivalókat, kijelöli a felelősöket. Ezt a funkcionális egységek vezetői pontosítják.

16. lépés: A funkcionális egységek vezetői figyelemmel kísérik a saját operatív terveik, illetve a projektekből rájuk eső részfeladatok minőségi és

menyiségi teljesítését, kiemelten a funkcionális keresztkapcsolatok érvényesülését. A saját hatáskörbe tartozó eltérésekre azonnal intézkednek, az azt meghaladók esetében – javaslatával ellátva – jelentik a szakterületi vezetőnek az esetleges tervmódosítási igényt.

17. lépés: A szakterületi vezető a szakterületi részstratégia alapján irányítja a napi tevékenységet. Az egyes számú vezető felé a meghatározottak szerint tesz jelentést, ha a szakterületi tervtől való eltérések veszélyeztetik a szervezeti célokat, akkor soron kívül, mellékelve a megoldási javaslatot.

18. lépés: Az egyszemélyi vezető a szervezeti stratégia alapján figyeli a teljesítést és hatáskörében beavatkozik.

5. Motivációs rendszer kialakítása

19. lépés: A felsővezetés egyénileg megfogalmazott célokat határoz meg a szakterületi vezetők számára.

20. lépés: A szakterületi vezető egyénileg meghatározott célokat határoz meg a funkcionális egységek vezetői, a projektvezetők számára.

21. lépés: Az alsó szintű vezetők a szolgálati út betartásával értékelik a teljesítést.

22. lépés: A szakterületi vezetők közös értékelést hajtanak végre.

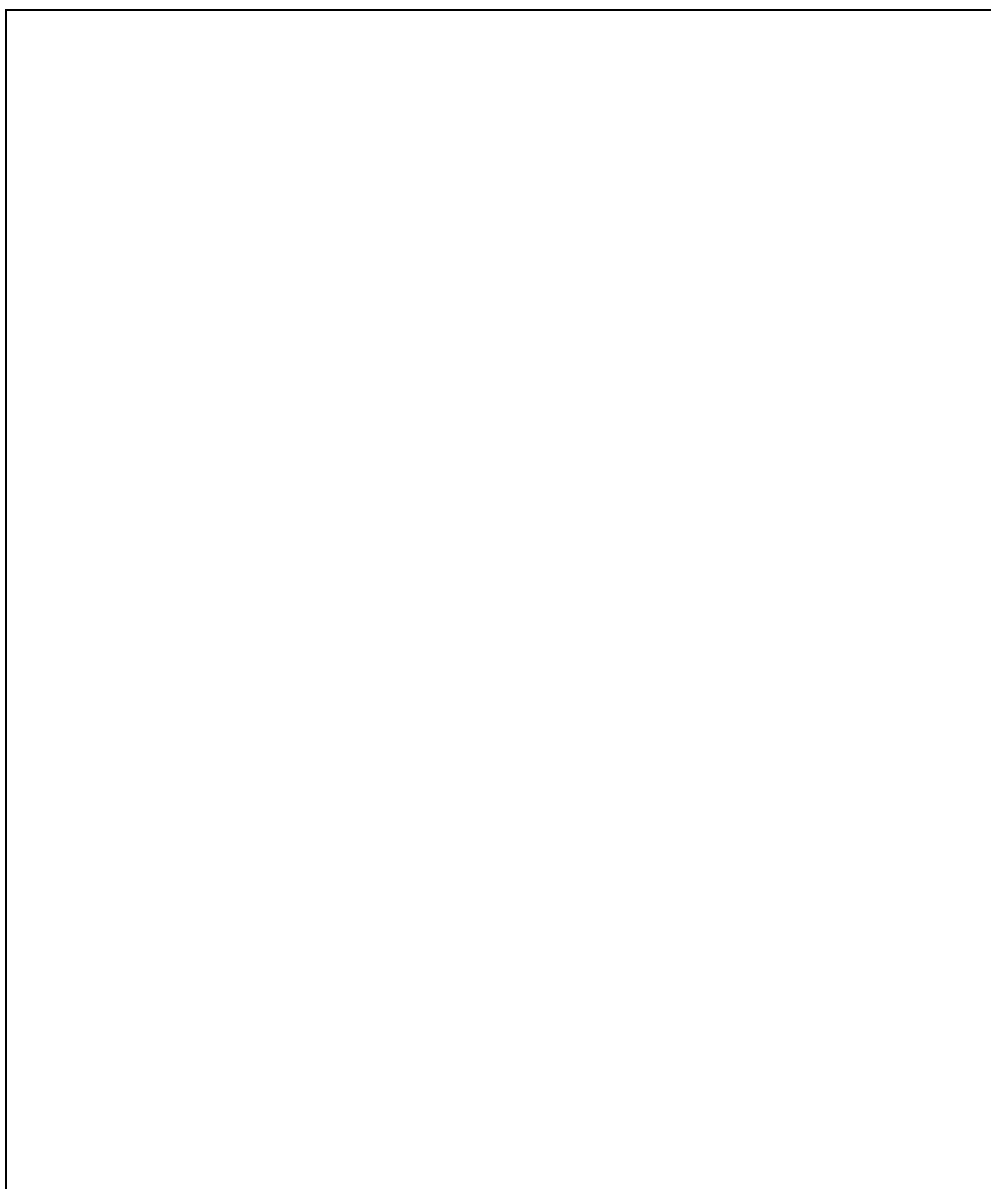
23. lépés: Az egyes számú vezető különféle ösztönzőket határozhat meg az irányítás különböző területeire.

Megjegyzés:

A 3, 4, 6. 10 és 12. lépésnél a területi szintű (taktikai) vezetők bevonása javasolt. Amikor az egyes számú intézményi vezető értékeli, a szakterületi vezetők mellett a területi vezetők jelenléte is célszerű.

Hangsúlyozni kell, hogy elvi modellről van szó. Feltételezhető, hogy van általános politika, szakpolitika, ágazati stratégia. Ez a modell az intézményi testületi/szervezeti stratégiáról szól. Ha ez rendelkezésre áll, akkor a rész és funkcionális stratégiákat az egyes számú vezető utasítására, a stratégiai tervező szakterületi vezető koordinálása mellett az adott szakterület készíti elő.

Ha az adott területen kívül más szakterület is érintett, akkor annak bevonása kötelező. Az így készülő funkcionális/rész stratégiát is le kell bontani programokra, projektekre, operatív tervekre hely, idő, felelős alapján, a források biztosítását is meg kell tervezni.

Befejezés helyett

A tanulmány annak ellenére, hogy tudományos folyóiratban jelenik meg, nélkülözi a hivatkozásokat és a kizárólag a Szerző saját anyagaira támaszkodik. A tanulmány elkészítését a tapasztalati tényezők motiválták, az, hogy érvényesüljön az elmélet és gyakorlat kapcsolata, tudományos megközelítés és életszerűség, a tudomány haszna, a folyamat-rendszer-hálózatos szemlélet, a következmények vizsgálata, az integráltság és komplexitás, a környezet-és szakmatudatosság, az aktualitás és előrelátás, a szakmai-tudományos-filozófiai megalapozottság.

Remélem, a folyamatok koncepciózus bemutatásával ennek sikerült eleget tenni.

AKTUÁLIS

ÁRPÁD ZOLTÁN

„A jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul... Nemcsak a jogszabályoknak és az állami szervek működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkotmánnyal, hanem az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. Ez a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá.”

(11/1992. Alkotmánybírósági határozat)

AZ ALAPTÖRVÉNY A BIZTONSÁG SZEMSZÖGÉBŐL

Az Országgyűlés régi mulasztását pótolta 2011. április 18-án, amikor a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló - „ideiglenesnek” szánt és többször módosított - 1949. évi XX. törvényben foglaltak alapján a szükséges 2/3-os többséggel elfogadta Magyarország új Alaptörvényét. Ezen írással nem céloztam a 2012. január 01-től hatályos Alaptörvény részletekbe menő értékelése, elemzése, vagy összehasonlítása elődjével. Kizárólag a biztonság szemüvegén keresztül szeretném alaposabban áttekinteni azokat a főbb gondolatokat, elveket amelyek egyfajta logikai folyamat részeként át- és átszövik a jogszabályi hierarchia csúcsán álló törvényt. Ennek során természetesen egy sajátos kép rajzolódik ki az Alapdokumentumról és megkerülhetetlen, hogy visszautaljak a korábbi szabályozásra.

Röviden az Alaptörvényről

Az Alaptörvény a biztonsághoz hasonlóan igen összetett és sokrétű fogalmat jelenít meg, amely mellett kis túlzással megszámlálhatatlan definícióval rendelkezik. Ebből adódóan meg sem kísérek idézni azokat, inkább jellemző vonásaikat szintetizálva próbálom valódi jelentésüket visszaadni. A kartális, vagy más megközelítésben írott Alaptörvény lényegét tekintve nem más, mint egy adott társadalom és az állam működését, az emberi- és állampolgári jogokat, az állami szervek egymáshoz és az állampolgárokhoz való viszonyát, valamint a közhatalom gyakorlásának a forrását meghatározó jogszabály. A Constitucio, mint legfőbb jogforrás „primus inter pares”, azaz kétségtelenül első az egyenlők között. Egyetlen jogszabály sem lehet vele ellentétes, tehát kötelező érvénnyel kell elfogadni a többi törvénytől megnevezésében és megalkotási módjában is

megkülönböztetett Alaptörvény primátusát. Ez a kitüntetett jogforrás a főszabályok, alapelvek és alapértékek gyűjteménye, de úgy is fogalmazhatnánk, hogy a dolgok Alfája és Omegája is egyben. Ami ma Magyarországon számít, az belőle eredeztethető és valahol hozzá is érkezik vissza.

Néhány gondolat a biztonságról

A biztonságon általánosságban egy stabil, nyugalmi állapotot, fenyegetésetől és veszélyektől mentes helyzetet értünk, amelyben az egyén, a társadalom, vagy az állam fejlődése, boldogulása és kibontakozása biztosított. Agatha Christie szerint „az élet nem a biztonságról szól: kockázat nélkül nem lehet játszmát nyerni”¹¹¹. A biztonság, vagy annak hiánya jelentősen befolyásolja mindennapjainkat. A világ fokozatosan tárul ki előttünk, az élet szinte minden területe hihetetlen és rendkívül gyors fejlődésen megy keresztül, mellyel párhuzamosan nap, mint nap szembesülünk kiszolgáltatottságunkkal, sebezhetőségünkkel. Az ország gazdaságbiztonsága, az ökológiai biztonság, az egyén egzisztenciális biztonsága, a minősített adat fizikai biztonsága, bank- illetve pénzügyi biztonság, internet- és informatikai biztonság ... stb. és a végtelenségig lehetne a sort folytatni. A bizonytalanság, a félelem az ismeretlentől és a már megtapasztalt negatív élmények ismétlődésétől folyamatosan arra sarkall minket, hogy fogódzók, lehetőségeinkhez mérten garanciák után kutassunk. Az emberi lét egyik sajátossága, hogy törekszik az egyensúlyra, a kiszámíthatóságra és a nyugalomra, végső soron a biztonságra. A biztonság keresése talán ezért is annyira ösztönös folyamat, annak szavatolása pedig az illetékes szervezetek részére állandó feladatot ad.

Nem vitás tehát, hogy az élet minden területe szorosan összefügg a biztonság kérdésével, mely a zavartalan és prosperáló működés egyik alapfeltétele. Vegyük például az internet-biztonságot. A Központi Statisztikai Hivatal 2011. III. negyedéves adatai alapján a mobilinternet rohamos terjedésének köszönhetően folyamatosan nő az internet-előfizetések száma, így jelenleg Magyarországon 401 szolgáltató közel négy millió előfizetést tart nyilván. A tájékoztató szerint a piac koncentrációja is tovább folytatódik, azaz kilenc cég kezében összpontosul az előfizetések 90 %-a¹¹².

Ilyen méretű és forgalmú internetezés mellett egy külön iparág fejlődött ki a világhálóban rejlő illegális lehetőségek kihasználására. A Cisco 2010. évre vonatkozó biztonsági jelentése szerint az internetes bűnözés fordulóponthoz érkezett. Amellett, hogy világszerte első ízben csökkent a kérértlen levelek száma, a korábbi támadások kerettüzeiben álló Windows alapú számítógépek mellett már más operációs rendszerek, illetve platformok (pl.: okostelefonok, tábla számítógépek és más mobil platformok) is előtérbe kerültek. A jelentés legfontosabb megállapításainak egyike, hogy a felhasználói, vagy – úgy is

¹¹¹ www.citatum.hu/szo/kockazat

¹¹² www.portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/tav/tav21109.pdf

mondhatnánk, hogy – a biztonsági tudatosság szintje ugyanakkor nem változott. Sokszor nem a technológia, hanem a felhasználó óvatlansága, figyelmetlensége, vagy túlzott (ön)bizalma vezet a károkozáshoz. Megbecsülni is nehéz, de milliárdokban mérhető a különböző személyes adatok, kódok, azonosítók, számlaszámok, vagy más értékes információk megszerzése miatt elszenvedett veszteség. Az információs sztráda szélesedésével, a szörfözők számának exponenciális emelkedésével biztonsági szempontból nehezen követhető folyamat tanúi vagyunk, amely „mindössze” egyetlen szeletét jelenti a biztonság tortájának. Már önmagában ez a megállapítás is előrevetíti, hogy egy ország Alaptörvényében minden bizonnyal meghatározó szerepet kell játszania a biztonság garantálásának. Épp ezért fontos kicsit alaposabban szemügyre venni az Alaptörvényt, illetve annak biztonsággal összefüggő rendelkezéseit.

A biztonság számokkal kifejezve

A keretes szerkezetű Alaptörvényt kvantitatív módszerrel vizsgálva megállapítható, hogy három fő részből, összesen 105 – betűvel, valamint római és arab számmal jelölt – cikkből áll. Az érzelmektől áthatott Nemzeti hitvallást az Alapvetés követi, mely elnevezésének megfelelően Magyarországra vonatkozó alapvető rendelkezéseket, alapelveket és alapértékeket rögzít. A dokumentum második (középső) részét a Szabadság és felelősség képezi, mely többek között kiemelten foglalkozik az ember alapvető és elidegeníthetetlen jogaival. A Záró rendelkezéseket megelőző harmadik rész a legtöbb (54 cikket) tartalmazza és az Állam címet viseli, mely Magyarország államszervezetével összefüggő kérdéseket egyértelműsíti.

A „számmissztikát” tovább folytatva a 'biztonság' szó 21-szer fordul elő az Alaptörvényben. Első rátekintésre is kétségtelen, hogy a dokumentum kulcsszava 'Magyarország', mely viszonyítási alapként 81-szer szerepel. Összehasonlításra azonban sokkal inkább alkalmas az 'ember' (28), illetve a 'szabadság' (24) szavak, melyek visszatérő, sőt központi elemét jelentik az Alaptörvénynek. Sokat árul el a biztonságról alkotott elképzelésekről a vele kapcsolatos szóösszetételek, nevezetesen a személyi biztonság, a szociális biztonság, a nemzetbiztonság, a közbiztonság, vagy éppen az élet- és vagyonbiztonság.

Fontos megjegyezni, hogy értékeink megóvása, megőrzése ugyanúgy a biztonság megteremtését szolgálja, ezért célszerű a 'véd(elem)' szót is ebbe a körbe sorolni, mely 91 esetben kerül említésre. A biztonság és a véd(elem) szavak így együtt már vitathatatlanul az Alaptörvény gerincét képezik. Sokszor nem is gondolunk bele, talán nem is vagyunk mindig tudatában, hogy mai világunkban mi minden szorul védelemre. Örökségünk; a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékei; utódaink; a magyar állampolgárok; a magyar kultúra és nyelv; a férfi és nő között létrejött házasság intézménye; a család, mint a társadalom legkisebb egysége; a természeti erőforrások; a magzat élete; a személyes adatok; a sajtó szabadsága és sokszínűsége; a tudományos és

művészeti szabadság, a már említett gyermekek mellett a nők, az idősek és a fogyatékkal élők; a munkavállalók és a munkaadók érdekei; a fiatalok és a szülők munkahelye; a környezet; sőt a büntetőeljárás alá vont személy; vagy éppen a haza hangsúlyos megjelenítése utal ezen fogalmak megkülönböztetett jelentőségére.

Természetesen nem szeretnék hosszú távú következtetéseket levonni egyes szavak, vagy kifejezések előfordulásának gyakoriságából, ráadásul elég sok statisztikát készítettem ahhoz, hogy kellő távolságtartással kezeljem az eredményeket. A számok ugyanakkor minimálisan is alkalmasak arra, hogy a maga játékoságával orientálják az embert és körvonalazzák azt a bizonyos nagybani képet, melynek megértése érdekében gyűjtjük annak apró mozaikdarabkáit.

A biztonság megjelenési formái

1. Nemzeti Hitvallás

Már az Alaptörvény kezdő sorai is igen beszédesek, hisz a Preambulum az igazán fontos értékek eszenciáját tartalmazza, így a biztonság nevesítése ebben a részben kétséget kizáróan jelzésértékkel bír. „*MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI... Valljuk, hogy a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése.*” Ez a mondat megerősíti, hogy az egyén és az állam együttes erőfeszítése jelentheti csak a biztonság zálogát. A biztonságot tovább árnyalja a szöveggörnyezet, kiemelten a jólét (egzisztenciális biztonság, vagy létbiztonság) és a rend, mely utóbbi nem csupán közrend (közbiztonság), hanem egyúttal tervezhetőség és kiszámíthatóság. Ez a fajta biztonság az emberek, az ország életminőségét szimbolizálja, mely minden fejlődés megkerülhetetlen sarokköve.

2. Alapvetés

Ezen hitvallással szoros összefüggésben van az Alapvetés E) cikke, mely szerint „*Magyarország az európai népek szabadságának, jólétének és biztonságának kiteljesedése érdekében közreműködik az európai egység megteremtésében*”. Az európai biztonság letéteményese az Európai Unió, mely az állampolgár és az állam viszonyával, sorsközösségével analógiát mutatva a tagállamok és saját erőfeszítései révén válhat képessé a biztonság megteremtésére, fenntartására. Egyetlen állam sem képes korunk valamennyi problémáját önállóan, egyedül kezelni. Az Európai Unió szükségszerűen a világpolitika globális szereplője, ahol meghatározó jelentőséggel bír a közös európai szintű intézményekben, a kölcsönös érdekek mentén megvalósuló tagállami kooperáció. Ezt erősíti az európai érdekek növekvő azonossága és az Unión belüli nagyobb szolidaritás, mely Európát a külkapcsolatok terén hitelessé és hatékonyá teheti. A cikk mindezek alapján Magyarországot elhelyezi egy olyan szövetségi és együttműködési rendszerben, melyben hazánk tartósan képzei el jövőjét.

A jövő azonban nem tervezhető meg érdemben biztos gazdasági alapok és háttér nélkül, ezért az N) cikk annak ellenére is figyelmet érdemel, hogy a biztonság szó nem szerepel benne. „*Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti.*” Kétségtelen, hogy az Alaptörvényben foglalt jogok érvényesülése, az ország demokratikus és hatékony működése, a Magyarországon élő emberek biztonsága megfelelő módon csak abban az esetben garantálható, ha a gazdasági egyensúlyt komoly államháztartási gondok nem veszélyeztetik. Ez a kötelező jellegű gazdaságbiztonsági alapelv betartása teremti meg a többi alkotmányos alapelv érvényre jutásának lehetőségét.

A gondolatmenetet tovább szöve egy jól működő gazdaság nem képzelhető el megfelelő érdekérvényesítő képességgel rendelkező külpolitika nélkül. Ez az egymásra épülés jól követhető a Q) cikkben keresztül, mely leszögezi, hogy „*Magyarország a béke és a biztonság megteremtése és megőrzése, valamint az emberiség fenntartható fejlődése érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával*”. Magyarország egyetlen államot sem tekint ellenségének, a nemzetközi jog alapelveit betartva minden országgal partneri viszony kialakítására törekszik. Más olvasatban külkapcsolati alapelveként került rögzítésre, hogy a felmerülő érdekellentéteket és vitás kérdéseket Magyarország békés úton, a nemzetközi diplomácia eszközrendszerével a párbeszédre alapozva kívánja megoldani.

3. Szabadság és felelősség

Egy emberközpontú társadalom kiemelt jelentőséget tulajdonít az egyén sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogainak, melyre tekintettel már az I. cikk kiemeli, hogy azok védelme az állam elsőrendű feladata. Az Alaptörvény jellegzetessége, hogy esetenként önmagától is eltérést enged, mely esetek a már sokszor említett biztonság megteremtését, erősítését célozzák meg. „*Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.*” Ez a rendelkezés tipikusan a nemzetbiztonsági szolgálatok, illetve a rendvédelmi szervek által alkalmazható engedélyhez kötött titkos információgyűjtési (adatszerzési) eszközökre és módszerekre vonatkozik, melyek igénybevételére egyértelmű garanciális elemeket fogalmaz meg. Az Alaptörvény nem csak jogokat „keletkeztet”, de azok alapján felelősséget és köteleességet is meghatároz állampolgárai számára.

Az emberi méltóság, az élet, a tulajdon, vagy az örökség mellett „*mindenkinek joga van a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz*”. Ismét egy visszatérő gondolat, mellyel a jogalkotó a Preambulumot követően újra nyomatékosítani akarja a biztonság és a szabadság szoros kapcsolatát. A IV. cikk azonban már pontosan meghatározza, hogy a biztonság alatt az ember közvetlen, saját

bőrén is érzékelhető (fizikai) biztonságát érti. A szabadság olyan, mint az ember egészsége. Létezése természetes, legtöbbször hiánya mutat rá fontosságára. Ezen megfontolásból az Alaptörvényben egyszerre van jelen a teljes értékű szabadság és a biztonságra kiemelten veszélyes bűnözők esetén alkalmazható életfogytig tartó szabadságvesztés. A két véglet igen jól példázza, hogy nem csak elvi szinten deklarálja, hanem igyekszik garantálni is az állampolgárok biztonságát.

A jogosítványokat tovább tanulmányozva a XIV. cikk alapján megállapítható, hogy „*magyar állampolgár Magyarország területéről nem utasítható ki, és külföldről bármikor hazatérhet.*”. Ezzel az újabb garanciális rendelkezéssel az Alaptörvény tulajdonképpen a „száműzetés tilalmát” fogalmazza meg, amely szerint magyar állampolgárt a közrend, közbiztonság sérelmére hivatkozva nem lehet az ország területének elhagyására kötelezni. A fennálló biztonsági kockázat kezelésére más módot kell választani, mely részint – a fokozatosság elvét szem előtt tartva – összeeseng a IV. cikk személyi szabadság korlátozásának lehetőségével.

Az Alaptörvény központi kategóriáját képező 'ember' és 'szabadság' fogalmakkal összefüggő rendelkezések részletesebb taglalását követően a XVII. cikkben találkozhatunk először a munkával. A munkavállalásban érintett felek érdekeinek védelméen túl „*minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez*”. Számomra fontos üzenete van ennek a cikknek, hiszen a sorok között olvasva a munka egyértelműen, mint érték jelenik meg. Magyarországon elsődlegesen munkával kell és lehet boldogulni. A biztonság ez esetben nem kizárólag munkavédelmet, vagy munkabiztonságot, hanem az egzisztenciális biztonsággal szoros összefüggésben munkahelybiztonságot is jelent.

Az egzisztenciális biztonság megteremtésére irányuló erőfeszítések ellenére is kerülhet – sokszor önhibáján kívül – az ember olyan szituációba, amikor segísre szorul. Ezt a kérdéskört öleli fel a XIX. cikk, mely szerint „*Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson*”. A jogszabály külön részletezi, hogy a rászorulóknak mely esetekben (pl.: anyaság, betegség, rokkantság... stb.) jogosultak támogatást igénybe venni. A CEUENS (Center for EU Enlargement Studies) 2007. évi a gazdasági biztonságot befolyásoló egyéb (soft) tényezők című vitaanyaga szerint „a szociális biztonság alapja a tömegek gazdasági biztonsága. Ennek a biztonságától függ, hogy mennyire stabil a fennálló társadalmi rend.”¹¹³ Egy társadalom életének egyik igen neuralgikus pontja az elesettek pártfogása, egy jól működő szociális háló létrehozása és működtetése, mely óhatatlanul is az ország gazdasági teherbíró képességének függvénye. A szociális kockázatok leginkább az alapvető szükségletek kielégítésének biztonságát, a munkával összefüggő biztonságot, a jövedelmi biztonságot és nem utolsósorban a foglalkoztatással kapcsolatos biztonságot veszélyeztetik. Az európai trendek alapján nem

¹¹³ www.vki.hu/kulkapcs/Szocialis_biztonsag.pdf

meglepő, ha Magyarországon leginkább az egészség megőrzése és a gyógyítás, valamint az időskori ellátás képezi rendszeres viták tárgyát. A cikk fontos eleme a társadalmi szolidaritás elvének érvényesítése, mely a munka világát tekintve egyaránt kötelező jelleggel vonatkozik a munkavállalóra és a munkáltatóra.

4. Az Állam

Az Alaptörvény az államszervezet részeként konkrétan nevesíti a biztonság megteremtésében és fenntartásában közreműködő főbb állami szerveket. Elsőként a 45. cikkben Magyarország fegyveres erejeként a kormány irányítása alatt álló Magyar Honvédséget jelöli meg, melynek alapvető feladata *„Magyarország függetlenségének, területi épségének és határainak katonai védelme, nemzetközi szerződésből eredő közös védelmi és békefenntartó feladatok ellátása, valamint a nemzetközi jog szabályaival összhangban humanitárius tevékenység végzése”*. Az elmúlt évek (évtizedek) tapasztalatait, valamint a magyar haderő képességeit, szervezettségét és fegyelmezettségét alapul véve a dokumentum a katasztrófák megelőzésében, a következmények elhárításában és felszámolásában történő közreműködést is a Honvédség feladatául szabja.

Az Alaptörvény a korábbiaktól eltérően a Magyar Honvédségtől teljesen külön, önálló (a 46.) cikkben foglalkozik a rendőrséggel és a nemzetbiztonsági szolgálatokkal, mellyel ezen állami szervek jelentőségét is hangsúlyozni kívánta. A jogszabály a szervezeteket egymástól funkcionális alapon határolja el, azaz a rendőrség *„alapvető feladata a bűncselekmények megakadályozása, felderítése, a közbiztonság, a közrend és az államhatár rendjének védelme”*, míg a nemzetbiztonsági szolgálatok *„alapvető feladata Magyarország függetlenségének és törvényes rendjének védelme, nemzetbiztonsági érdekeinek érvényesítése”*. A különböző feladat-meghatározás ellenére első olvasatra is a legnagyobb közös nevező a mindenkor fennálló rend védelme. A rendőrség esetében ez a közrend megőrzését jelenti, mely Szamel Lajos professzor értelmezése szerint egyenlő a jogi renddel. A közrend jogi rend jellegéből adódóan rendészeti közbelépést csak jogilag szabályozott magatartás válthat ki.¹¹⁴ Más nézetek ebbe a kategóriába sorolják ezen túlmenően az állampolgárok rendezett együttélésének biztosítékául szolgáló íratlan szabályokat is. A nemzetbiztonsági szolgálatok esetében a törvényes rend a korábbi alkotmányos rend megfelelőjének tekinthető, amelynek megteremtése – a közrendnél jóval tágabb értelmezésben – az Alaptörvényben foglalt jogok védelmét, az állam demokratikus berendezkedésének garantálását is jelenti.

Az Alaptörvény zárása előtt utolsóként foglalkozik a különleges jogrendre vonatkozó rendelkezésekkel. Minősített időszakban úgy gondolom, hogy senki sem kérdőjelezi meg egy ország „speciális” jogrend szerinti működését, mely magában foglalja egyes, az Alaptörvényben foglalt jogok korlátozását, ideigle-

¹¹⁴ Balla Zoltán: A belső rend és a közrend fogalma a jogszabályokban, Belügyi Szemle 2. szám, 2005.

nes felfüggesztését. A dokumentum a különleges jogrend öt típusát különbözteti meg, amelyek a rendkívüli állapot, a szükségállapot, a megelőző védelmi helyzet, a váratlan támadás és a veszélyhelyzet. Egységes szabályozási elvek alapján egyértelműen rögzítésre kerülnek a különleges jogrend bevezetésének esetei, a bevezetésre felhatalmazott szervek, a követendő eljárási szabályok, a működés, illetve alkalmazás garanciális korlátai, valamint azon lehetőségek, amelyek a megváltozott körülmények között a gyors és hatékony reagálást segítik elő.

Az Országgyűlés *„hadiállapot kinyilvánítása vagy idegen hatalom fegyveres támadásának közvetlen veszélye (háborús veszély) esetén kihirdeti a **rendkívüli állapotot**, és Honvédelmi Tanácsot hoz létre; a törvényes rend megdöntésére vagy a hatalom kizárólagos megszerzésére irányuló fegyveres cselekmények, továbbá az élet- és vagyonbiztonságot tömeges méretekben veszélyeztető, fegyveresen vagy felfegyverkezve elkövetett súlyos, erőszakos cselekmények esetén **szükségállapotot** hirdet ki”*.

A szükségállapot esetében fontos kitétel, hogy a fegyveres erőt csak abban az esetben lehet bevetni, ha a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazása már nem elegendő. Ez a bekezdés hűen tükrözi az erő fokozatos alkalmazásának elvét.

*„Az Országgyűlés külső fegyveres támadás veszélye esetén vagy szövetségi kötelezettség teljesítése érdekében meghatározott időre kihirdeti a **megelőző védelmi helyzetet**, ezzel egyidejűleg felhatalmazza a Kormányt sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések bevezetésére.”*

*„A Kormány külső fegyveres csoportoknak Magyarország területére történő **váratlan** betörése esetén a **támadás** elhárítására, Magyarország területének a honi és szövetséges légvédelmi és repülő készülségi erőkkel való oltalmazására, a törvényes rend, az élet- és vagyonbiztonság, a közrend és a közbiztonság védelme érdekében - szükség esetén a köztársasági elnök által jóváhagyott fegyveres védelmi terv szerint - a szükségállapot vagy a rendkívüli állapot kihirdetésére vonatkozó döntésig a támadással arányos és arra felkészített erőkkel azonnal intézkedni köteles.”*

*„A Kormány az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében **veszélyhelyzetet** hirdet ki, és sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedéseket vezethet be.”*

A különleges jogrend alkalmazására a biztonság jelentős mértékű veszélyeztetettsége esetén az Országgyűlés, utóbbi két esetben a Kormány döntése alapján kerülhet sor. Közös jellemző továbbá, hogy minősített időszakban az arra jogosult állami szerv átmeneti jelleggel a „normális” működéstől eltérő szabályokat állapíthat meg és rendkívüli intézkedéseket vezethet be, de az Alaptörvény alkalmazása ekkor sem függeszthető fel, az Alkotmánybíróság működése nem korlátozható.

Összegzés

Az Alaptörvény egészét tekintve megállapítható, hogy abban a BIZTONSÁG kitüntetett szerepet tölt be. A biztonság – más államokhoz hasonlóan – Magyarországon is nagymértékben függ a gazdasági lehetőségektől. Az oszthatatlan biztonság garantálása tehát részint pénzkérdés (egy bizonyos szinten mindig is az volt és ebben a jövőben sem várható változás), részint ugyanakkor az egyén (a társadalom) és az állam közös kötelezettség-vállalása. Ahogy a bevezetésben már utaltam rá, minden jogszabály az Alaptörvényből ered, mely egy vezérfonalat, egy logikus és megbízható keretet ad. Ahogy általában, úgy most is „az ördög a részletekben rejlik”. Más megközelítésben minden szabályzó annyit ér, amennyit betartanak, illetve megvalósítanak belőle. A leg-nagyobb felelősség ebben az esetben Magyarország Országgyűlésére nehezedik, hiszen az Alaptörvényben megfogalmazott alapelveket sarkalatos, vagy egy-szerű többséget igénylő törvényekben kell aprópénzre váltania. Így került sor többek között a nemzetbiztonsági, a különböző rendészeti tárgyú, az egészségügyet, a munka világát, vagy éppen a nyugdíjrendszert érintő törvények újra-gondolására.

Az Alaptörvény megítélésem szerint, ha nem is kötelező, de kifejezetten ajánlott irodalomnak számít. Rendelkezéseit, filozófiáját szakmai, netán tudományos kíváncsiságból, érdeklődésből, az általános műveltség részeként, vagy az érintett hivatásos állomány esetében minimálisan is az eskü megerősítése végett, de ismerni kell.

2012. január elseje nemcsak az Alaptörvény hatályba lépése okán bír jelentőséggel, hanem például a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat megalakulása is ehhez a dátumhoz köthető. A megváltozott helyzetben szükségszerű, hogy a biztonsággal összefüggő dokumentumokon túl az új elvárásoknak jobban megfelelő (nemzet)biztonsági struktúra és hierarchia jöjjön létre.

A főbb kockázatok azonban lényegüket tekintve nem változnak és kezelésük továbbra is a biztonság garantálásában érintett szervezetek összehangolt tevékenységét igényli. Egy olyan közös gondolkodást és egységes fellépést, mely lehetőséget teremt az Alaptörvény értékeinek védelmére, a biztonság szavatolásához fűződő érdekeink lehető legteljesebb körű érvényesítésére.

Felhasznált irodalom:

1. A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy, 12. december 2003.
2. Balla Zoltán: A belső rend és a közrend fogalma a jogszabályokban, Belügyi Szemle 2. szám, 2005.
3. Hadtudományi Lexikon. Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, 1995.
4. Magyarország Alaptörvénye
5. Remetei Dóra: A Magyar Köztársaság biztonságpolitikai dokumentumai elemzése a biztonság, a magyar biztonság, valamint a Magyar Honvédség szempontjából. KBH Szakmai Szemle 2010. 2. szám

6. 11/1992. (III. 5.) AB határozat a köztársasági elnöknek az Országgyűlés által elfogadott, de még ki nem hirdetett törvény alkotmányellenességének előzetes vizsgálatáról
7. 94/1998 (XII.29.) Országgyűlési Határozat a Magyar Köztársaság biztonság –és védelempolitikájának alapelveiről
8. 1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról
9. 2073/2004 (IV.15.) Kormányhatározat a Magyar Köztársaság Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról

Internetes portálok:

1. www.alkotmany.lap.hu
2. www.cisco.com
3. www.citatum.hu
4. www.jak.ppke.hu/
5. www.kormany.hu
6. www.ksh.hu
7. www.nemzetbiztonsag.lap.hu
8. www.police.hu
9. www.vki.hu

A LÍBIAI HELYZET 2011 NOVEMBERÉBEN

Kadhafi halála első ránézésre tiszta helyzetet teremtett Líbiában. Halálának körülményei azonban jól szimbolizálják azt a bizonytalanságot, amely valószínűleg az egész líbiai belpolitikát áthatja. A diktátor élve került az Nemzeti Átmeneti Tanács (NÁT) csapatainak kezére, miután szülőhelyén, Szirt városában állítólag egy betoncsőben rejtőzködve elfogták,¹¹⁵ ezután azonban tisztázatlan körülmények között halálos lövések érték: a NÁT első beszámolóí szerint egy eltévedt golyó végzett vele, míg egy bizonyos Senad el Sadik el Ureybi azt állította, hogy ő ölte meg az ezredes.¹¹⁶ Ugyanakkor a Szirtben harcoló NÁT erők parancsnoka, Omran al-Oweib szerint, bár több katonája is szívesen végzett volna a diktátorral, ő megtiltotta ezt nekik. Al-Oweib szerint Kadhafit tíz lépés után érte a halálos lövés, amelynek azonban az előkerült videofelvételek ellentmondanak.¹¹⁷ Mindezek tükrében nem volt meglepő, hogy az ENSZ emberi jogi főbiztosa vizsgálatot rendelt el Kadhafi halálának tisztázására, de ezt sürgette Oroszország és az Egyesült Államok is.¹¹⁸ Bár a NÁT ígéretet tett arra, hogy a vizsgálat befejezéséig nem temeti el a diktátor holttestét, miután egy miszráti hűtőházban közszemlére tették azt, hogy a helyi lakosság megtekinthesse, öt nappal a halála után, valószínűleg boncolás nélkül ismeretlen helyen elföldelték.

Kadhafi halála összességében jobban érdekelte a nemzetközi közösséget, mint a líbiai népet, hisz a diktátor bukása hetek óta kész ténynek számított. A külföld azonban árgus szemekkel figyelte, hogy a NÁT miként birkózik meg a helyzettel. Az ezredes halála több kérdést is felvetett a líbiai vezetéssel kapcsolatban: egyrészt rámutatott arra, hogy ígéreteivel ellentétben a NÁT nem volt képes bíróság elé állítani a diktátort. Ez utalhatott arra, hogy igyekezett elejét venni az esetleges, az átmeneti tanács egyes tagjait érintő kellemetlen kérdések felmerülésének, akik aktív szerepet játszottak a rezsim fenntartásában, másrészt azt is bizonyíthatja, hogy a központi kormány képtelen megregulázni a helyi fegyveres csoportokat, amelyek gyakran önálló életet élnek, veszélyeztetve a

¹¹⁵ A Kadhafi elhurcolásáról készült videót lásd: http://hvg.hu/vilag/20111021_kadhafi_meglincselese. Megtekintve: 2011. november 30.

¹¹⁶ Libyan rebel: I killed Gaddafi. <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4138000,00.html>. Megtekintve: 2011. november 30.

¹¹⁷ Kadhafi tíz lépést kapott a felkelőktől. http://www.nol.hu/kulfold/felboncoltak_kadhafit. Megtekintve: 2011. november 30.

¹¹⁸ Az emberi jogi főbiztos kivizsgálná Kadhafi halálát. http://index.hu/kulfold/2011/10/21/az_emberi_jogi_fobiztos_kivizsgalna_kadhafi_halalat/. Megtekintve: 2011. november 30.; Kadhafi tíz lépést kapott.

stabilitást.¹¹⁹ Ezen a ponton ott folytatnám az események vizsgálatát, ahol Búr Gábor e kiadvány előző kötetében remek tanulmányát zárja: „*Alapvetően azonban az új rendszer kihívásai nem kívülről, hanem az országon belülről jönnek majd.*”¹²⁰

Az államépítés problematikája – elvi és gyakorlati kihívások

Líbia esetében továbbra is az a központi kérdés, hogy milyen mintákat fog követni az államépítés, illetve miként valósul meg a konkrét folyamat. Ennek során számos elméleti és gyakorlati kihívással kell szembenéznie mind a líbiai népnek, mind a külső szereplőknek.

Az államépítés elméleti háttere szempontjából alapvető probléma, hogy miként sikerül összehangolni a külső és belső szereplők elképzeléseit. A külső aktorok ugyanis gyakran elfelejtik, hogy az új Líbia megteremtése nem csupán egy működőképes kormány felállításának problémája: fel kell mérni, hogy a líbiai lakosság és a törzsi vezetők milyen minták mentén képzelik el a jövő állami berendezkedését. A két fél elméleti háttere ugyanis nagyban eltér egymástól. A Nyugat az elmúlt két évtized államépítési projektjeiben a „felülről történő” államépítés koncepcióját alkalmazta,¹²¹ ami már több esetben is kudarcot vallott. Egészen napjainkig a nyugati missziók a „problémás” államokat egy nyugati típusú liberális demokráciává kívánták formálni, amelyhez több esetben is hiányzott a megfelelő történelmi és politikai háttér. Míg egyes speciális esetekben, rendkívül kedvező külső körülmények és belátható struktúrák – mint Bosznia-Hercegovina vagy Koszovó – esetében – óriási ráfordítások árán – ezek a kísérletek értek el bizonyos eredményeket, nagyobb országoknál – mint Afganisztán vagy Kongó – egyelőre nem jártak sikerrel: a ráfordítások eltűntek a korrupció és a nepotizmus útvesztőiben, miközben a Tüske László által leírt „reális” politikai struktúrákat¹²² erősítették a remélt nyugati modellel szemben, vagy egész egyszerűen a semmibe veszték a polgárháború pusztításai közepette. Bár a nemzetközi közösség egyre inkább tudatában van ennek, és egyre többször hangsúlyozza az „ownership”, illetve a sematizmusok helyett az egyéni megoldások fontosságát,¹²³ ennek gyakorlati

¹¹⁹ Béke poraira? Líbia Kadhafi után. HVG 2011. október 29., 20.

¹²⁰ Búr Gábor: Káosz vagy rend? Líbia Kadhafi után. Szakmai Szemle, 2011/3., 69–73.

¹²¹ Ennek elméletét és kritikáját lásd: Morten Boas: Returning to realities: a building-block approach to state and statecraft in Eastern Congo and Somalia. Conflict, Security and Development. Vol. 10, Number 4, September 2010., 443–464.

¹²² Ennek lényege, hogy a nyugati igények kielégítésére az adott államok nyugati mintájú, „virtuális” politikai rendszereket építenek ki, de a valós politikai folyamatok az e mögött álló, a hagyományos hatalmi viszonyokon alapuló „reális” politikai térben zajlanak. Tüske László: A politikai tér és az aktivista utópia a 20. századi iszlámban. In: Vallási fundamentalizmus. Tradíció, politika és radikalizmus az iszlám világban. Szerk.: Krizmanits József. Politológiai Párbeszéd Társasága – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2008., 71–97.

¹²³ Rosa Balfour: The Arab Spring, the changing Mediterranean, and the EU: tools as a substitute for strategy? http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1311_the_arab_spring.pdf. 2. Megtekintve: 2011. november 30.

megvalósítása még teljesen kiforratlan. Ez pontosan látszik az Arab Tavasz jelenségei kapcsán is: a nyugati államok többsége rendkívül óvatosan nyilatkozik arról, milyen berendezkedés is lenne szükséges az arab világ egyes államaiban. Ugyanakkor a fentebbi elvek hangsúlyozása azzal jár, hogy az arab államok többsége olyan utat választ, amely korántsem tűnik vonzónak a nyugati államok számára: ez pedig az iszlamisták politikai szerepének növekedése. Búr Gábor helyesen mutat rá, hogy az iszlamisták valószínűleg Líbiában is megkerülhetetlen erőként jelennek majd meg a kormányban,¹²⁴ mint történt ez Tunéziában és Marokkóban is.¹²⁵ Bár ezek a csoportosulások messze állnak a rettegett radikálisoktól, és többször hangsúlyozták, tiszteletben fogják tartani az emberi jogokat és a demokratikus értékeket, kérdéses, hogy hogyan fog működni ez a hibrid rendszerez a gyakorlatban. A radikalizálódás esélye pedig ott lebeg a levegőben, gondoljunk csak az egyiptomi koptok elleni támadásokra, vagy a tunéziai gyilkosságra, amikor egy katolikus papot a nyílt utcán fejeztek le.¹²⁶

Az iszlamista vagy szekuláris elit dilemmájánál azonban súlyosabb problémákkal is meg kell birkóznia Líbiának. Ezen túlmenően ugyanis számolni kell a Kelet és Nyugat, Kireneika és Tripolitánia közötti hagyományos megosztottsággal. Líbiában nem csupán az egykori uralkodó elit áll szemben az utcai demonstrálókkal, és igyekszik átmenteni hatalmát az új rendszerbe, mint Egyiptom esetében: Líbiában az a kulcskérdés, sikerül-e megteremteni az országban élő törzsek közti konszenzust, ami a politikai rendezés alapfeltétele, és hogy sikerül-e elérni, hogy a különféle frakciók, milíciák mentén megosztott lakosság elfogadja a kialakuló új rendet. Kadhafi rezsimje 42 évig nyugodott ezen az egyezségen, míg végül hatalma erodálódott. 2011 kora nyarán még egyáltalán nem volt világos, hogy Kadhafi milyen mértékben támaszkodik a kelet-nyugat ellentétre, és hogy milyen mértékben képes meglovagolni azt saját hatalma megtartása érdekében. A NATO fokozódó légitámadásai és a külpolitikai elszigetelődés miatt végül a keleti törzsek többsége is kiállt a rendszerváltás mellett, de ez korántsem jelenti azt, hogy egy egységes ellenállás alakult volna ki. Az is egyértelmű, hogy Kadhafi pusztán a hadseregére és a külföldi zsoldosokra támaszkodva nem húzhatta volna idáig az ellenállást – ezt a Szirt körüli harcok pontosan megmutatták.

Eddig a különféle fegyveres frakciók viszonylagos önmérsékletet tanúsítottak, és elkerülték a polgárháború kiszélesedését, de ettől még a köztük lévő feszültségek léteznek és fennállnak. A bengázi felkelők a felkelés motorjaként tekintetnek önmagukra, és nem véletlen, hogy a NÁT is Bengáziban alakult

¹²⁴ Búr 71–72.

¹²⁵ Marokkó: a mérsékelt iszlamisták nyertek. http://index.hu/kulfold/hirek/2011/11/27/marokko_a_mersekelt_iszlamistak_nyertek/. Megtekintve: 2011. november 30.

¹²⁶ Besenyő János – Marsai Viktor: Forradalom vagy vezetőcserék? – Tanulmány az „arab tavasz”-ról. <http://afriport.hu/hirek/10696-forradalom-vagy-vezetcserék-tanulmány-az-arab-tavasz-rol.html>. Megtekintve: 2011. november 25.

meg. Ez a csoport részesült a legerőteljesebb külföldi támogatásban, és ők igyekeztek leginkább egy táborba gyűjteni a Kadhafi-ellenes erőket. Mindezek miatt – az eddig inkább Tripolitániának kedvező vezetés bukásával – továbbra is vezető szerepet szeretnének játszani Líbia sorsának alakításában. Ugyanakkor pozícióikat gyengíti, hogy a katonai sikerek kivívásában rendkívül korlátozott szerepet játszottak: a döntő katonai győzelmet, Tripoli elfoglalását a nyugat-líbiai hegyek felkelői érték el, akik mindig is gyanakvással tekintettek a bengázi NÁT-ra, és a külföld bábját látták benne. Ez különösen azért kellemetlen, mert bár valóban a kireneikai frakció részesült a legnagyobb külföldi támogatásban, a külföldi elemzőket is meglepte, mennyire sikertelenül próbálták legyőzni Kadhafi erőit a hadszíntéren.¹²⁷ Ráadásul a két erő között ott vannak a miszrátai milíciák, akik a leghevesebb harcokat vívták a rezsimpárti hadsereggel szemben, és akik ezzel megakadályozták, hogy Kadhafi erői elérjék Bengázit. Ők szenvedték el a legsúlyosabb veszteséget, ugyanakkor a város körül kialakuló állóháború révén lehetővé tették a NATO gépeinek, hogy egy viszonylag korlátozott területre koncentrálnak csapásaikat felőröljék és demoralizálják a diktátor csapatait. Mindezek miatt szeretnék, ha nagyobb beleszólásuk lehetne a NÁT döntéseibe.

A feszültség nem csupán az egyes fegyveres csoportok, hanem a civil adminisztráció és a katonai parancsnokok között is megfigyelhető. Szeptember végén komoly vitákat váltott ki az a kísérlet, melynek során a Tripolit ellenőrző, afganisztáni muddzsahedként ismertté vált Abdel-Hakim Belhadzs fegyvereseit Mahmoud Dzsibril belügyminiszterként a saját fennhatósága alá igyekezett vonni, mérsékelt sikerrel.¹²⁸ A NÁT arra sem volt képes, hogy megakadályozza az elfogott pro-Kadhafi harcosok gyakori megkínzását, esetenként kivégzését, amit a napvilágra került ENSZ jelentés után az új vezetés is kénytelen volt elismerni.¹²⁹ Teljesen egyértelmű, hogy az irreguláris milíciák besorozása egy civil hatóság alá, amely ráadásul megkérdőjelezhető legitimitációval rendelkezik belföldön, erős ellenállást vált ki a parancsnokok, de olykor az egyszerű katonák körében is. Ennek a folyamatnak a levezénylése még a felek egyértelműen kooperatív hozzáállása mellett is nehezen képzelhető el külső segítség nélkül, hisz ezeket a csapatokat ki kell képezni és rá kell szoktatni a reguláris katonák életvitelére, magatartására.

Líbia esetében a belső kibontakozást hátráltatja a Búr által hangsúlyozott tény is, hogy a diktátor uralma alatt semmiféle független civil társadalom nem működhetett.¹³⁰ Ez azzal járt, hogy az országban nem alakulhatott ki egy hiteles

¹²⁷ Karnyújtásnyira Kadhafi utolsó erőinek bukása. http://index.hu/kulfold/2011/10/20/karnyujtasnyira_kadhafi_utolso_eroinek_bukasa/. Megtekintve: 2011. november 30.

¹²⁸ Tension rises between rebel and civilian leaders in Libya. <http://articles.latimes.com/2011/sep/12/world/la-fg-libya-fighting-20110912>. Megtekintve: 2011. november 30.

¹²⁹ Libya Leaders Acknowledge Abuse of Prisoners. <http://abcnews.go.com/International/wireStory/libya-leaders-acknowledge-abuse-prisoners-15046063>. Megtekintve: 2011. december 1.

¹³⁰ Búr 70.

ellenzéki csoport. Nem véletlen, hogy a felkelés két – legalábbis a külföld szemében – vezető személyisége, Mustafa Abdul Dzsalil, a NÁT elnöke és Mahmud Dzsibril korábbi miniszterelnök egyaránt fontos pozíciókat töltöttek be Kadhafi rezsimjében: Dzsalil, bár többször is szembement a diktátor akaratával, 2007 és 2011 között az igazságügyi tárcát irányította, Dzsibril pedig a Nemzeti Gazdaságfejlesztési Testület feje volt. Bár a sematizmusokat kerülve ebből nem következik, hogy személyükben a régi rendszer élne tovább (olyan mértékben semmiképp sem, mint például Egyiptomban az Átmeneti Katonai Tanács formájában), legitimációjuk súlyos kérdéseket vet fel a különböző frakciók között. A másik út, a külföldre menekült emigránsok pozícióba kerülése, mint Ali Tarhouni vagy Abdurrahim El-Keib miniszterelnökké történő kinevezése szintén nem rendelkezik jelentős belső támogatottsággal, hisz nem állnak mögöttük Líbia belső viszonyait kifejező valós hatalmi struktúrák. Sőt, az eleve átmeneti jelleggel regnáló Ali Tarhouni maga is kifogásolta, hogy az El-Keib irányítása alatt felálló új kabinet a külső – a célzások alapján katari – érdekek megtestesítője, amire Dzsalil is célzott egyik nyilatkozatában. Tarhouni azt is kifogásolta, hogy az átmeneti kormány mindössze a lakosság 10 %-át képviseli, egy szűk elitet, miközben a megmozdulások fő motorját az alsó- és középosztály jelentette. Mindezek miatt Tarhouni nem is vállalt pozíciót a kabinetben.¹³¹ Az elégedetlenség alulról szerveződő megnyilvánulása volt a november 27-i tüntetés, amikor az eddig elnyomott berber amazighok több száz tagja követelt csoportjának nagyobb beleszólást Líbia ügyeibe és pozíciókat az új kabinetben.¹³² Az elégedetlenség és a belső feszültség az El-Keib elleni merényletkísérletben csúcsosodott ki, amelyre alig két nappal a miniszterelnök eskütétele után került sor: El-Keib épp a tripoli rádió épületébe lépett be, amikor ismeretlen fegyveresek tüzet nyitottak rá. Bár a miniszterelnök sértetlenül átvészelte a támadást, két kísérője életét vesztette, öten pedig megsebesültek. A támadók kiléte ismeretlen maradt.¹³³ A dolog pikantériája, hogy a nagy külföldi hírportálok többsége nem közölt hírt a támadásról.

Líbia gazdasági adottságai kiválóak az újjáépítéshez, és a Kadhafi-család által összeharácsolt dollártízmilliárdok, valamint az olajkészletek ehhez megfelelő alapot nyújtanak. A centrifugális erők és a megosztottság azonban alááshatja az egész reformfolyamat sikerét: a Kelet-Nyugat ellentét, a szekuláris csoportok és az iszlamisták, a civil és katonai vezetés közti feszültségek, a külső aktorok és a belső szereplők eltérő igényei olyan bonyolult hálózatot alkotnak, melynek felfejtése nem ígérkezik könnyű feladatnak. A valós sikerek eléréséhez szükség van a külföld szakértelmére, de még inkább kiegyensúlyozó szerepére.

¹³¹ Libya's Ex-Oil Ministers Criticizes New Leaders. <http://abcnews.go.com/International/wireStory/libyas-oil-minister-criticizes-leaders-15026716#.TtAIFk-dt8w>. Megtekintve: 2011. december 1.

¹³² Ethnic Group Demands Say in New Libyan Government. <http://abcnews.go.com/International/wireStory/ethnic-group-demands-libyan-government-15035829>. Megtekintve: 2011. december 1.

¹³³ Assassination attempt on Libyan P.M.. <http://english.ruvr.ru/2011/11/28/61123506.html>. Megtekintve: 2011. december 1.

A kérdés az, hogy ki vállalkozik erre a feladatra, és hogy az eddigi egyoldalú viszonyok helyett Líbiának sikerül-e olyan szerződéseket kötnie az olajüzletben, amely valódi prosperitást hoz az országnak.

Külföldi szerepvállalás

A milíciák lefegyverzése, illetve átalakítása reguláris erőkké, a szembenálló frakciók közti konszenzus megteremtése, a már most érzékelhető belső hatalmi harcok enyhítése, a zavarosban halászó külföldi aktorok leszerelése csak és kizárólag egy széles egyetértésen alapuló, átgondolt és új elképzelésekkel megtámogatott tanácsadó misszió keretében képzelhető el. A hagyományos megoldások, egy „demokráciaexport”-ra tett kísérlet kudarccal fog végződni Líbiában, és a centrifugális tényezőket figyelembe véve csak a belső aktorok visszafogottságától teheti függővé, hogy Líbia egy észak-afrikai Irakká változzon. Nyilván ezért is figyelhető meg az a tartózkodás, amellyel a nyugati közösség szemléli az arab világ eseményeit.

A válság kitörése után Líbia kapcsán is megszülettek az összeesküvés-elméletek. Míg azonban Irak kapcsán egyértelműek voltak és mára megkérdőjelezhetetlenül megerősítést is nyertek a hátsó motivációk, az Arab Tavasz és Líbia kapcsán a helyzet eltérő. Míg Irak esetében a nagyhatalmak, mindezekelőtt az USA mozgatta a szálakat, az Arab Tavasz – és benne a líbiai események – váratlanul érték az egész nemzetközi közösséget. A reakciók országonként mások és mások voltak, attól függően, hogy a régió stabilitása és a fennálló erőviszonyok megtartása milyen úton volt garantálható.¹³⁴ Bahreinben az USA nem engedhette meg magának, hogy elveszítse támaszpontját, ezért hallgatólagosan asszisztált a megmozdulások leveréséhez. Egyiptom esetében is kívárt, de miután egyértelművé vált, hogy a Mubarak-rezsim nem lesz képes leszerelni a demonstrálókat, beletörődött pártfogoltja bukásába. Líbia esetében háttérbe vonult, mivel az ország egyértelműen az európai érdekszférába tartozott.

A líbiai válság nagyon rosszkor jött Európa számára: a líbiai export kiesése a válság kellős közepén számos országot hozott nehéz helyzetbe. Egy idő után azonban egyértelművé vált, hogy Európa komoly bizalomvesztéssel számolhat, ha nem avatkozik be az Arab Tavasz első kiterjedt polgárháborújába. Az egyes államokat ebben belpolitikai célok is mozgatták (Sárközy elnök például így igyekezett megerősíteni pozícióját a közelgő elnökválasztás előtt).¹³⁵ A nemzetközi konszenzus az ENSZ BT 1973-as határozatáig terjedt, amelynek „tág” értelmezése lehetővé tette a NATO légitámadások megindítását,

¹³⁴ Erről részletesen lásd: Marsai Viktor: A líbiai válság és a Nyugat reakciói. <http://www.biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=1021&title=kommentar-a-libiai-valsag-es-a-nyugat-reakcioi>. Megtekintve: 2011. december 1.

¹³⁵ Az egyes államok reakcióiról lásd: A líbiai beavatkozás motivációi és nemzetközi megítélése. SVKI Elemzések 2011/4. http://193.224.76.4/download/svki/Elemzesek/2011/SVKI_Elemzesek_2011_4.pdf. Megtekintve: 2011. december 1.

és hosszú távon hozzájárult a rezsim bukásához. A sikertörténetként beállított¹³⁶ misszió azonban korántsem volt ilyen zökkenőmentes. Hosszú ideig kérdéses volt, hogy Kadhafi rezsimje, mely egészen augusztusig meglehetősen szilárdnak tűnt, meddig lesz képes ellenállni a nyomásnak. Úgy tűnt, a légicsapások nem lesznek elegendők a diktátor tartalékainak felmorzsolására, ugyanakkor egyetlen ország sem vállalta magára – és a fennálló jogi keretek között nem is tehetné –, hogy szárazföldi műveletet indítson. Kadhafi azonban végül megbukott, amivel a polgárháború első része lényegében véget ért.

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy ezzel a külföld egy része is lezártnak tekinti a történetet. Az Operation Unified Protector október 31-én véget ért. Bár az EU többször is hangsúlyozta, hogy részt kíván venni a líbiai átmenetben, és minden szükséges segítséget megad a líbiai népnek az új állam struktúráinak megteremtésében, konkrét lépések e tekintetben alig történtek. Bár az EU már májusban aktiválta az EU SSR Pool-t, hogy szükség esetén a szakértők azonnal telepíthetők legyenek,¹³⁷ a misszió elindítása mind a mai napig nem történt meg. Az EU Humanitárius Ügyek Koordinálásáért Felelős Hivatala (ECHO) ugyan létreho-zott egy irodát Bengáziban, és több EU delegáció is járt Líbiában, konkrét eredmények nem születtek, sőt, az EU többször is hangsúlyozta, hogy nem kíván vezető szerepet játszani a líbiai újjáépítésben, azt meghagyja az ENSZ hatáskörében.¹³⁸ Az okok teljesen nyilvánvalóak: az eurozóna elhúzódó válsága már-már alapjaiban fenyegeti az integrációt, és az európai államok semmiféle plusz terhet nem hajlandók vállalni határaikon kívül. Ez a szűklátókörűség azonban hosszú távon meg fogja bosszulni magát. Ha az EU csak szavakban vállal felelősséget közelszomszédságáért, majd megteszik azt mások helyette tettekben. Ennek azonban beláthatatlan következményei lehetnek a kontinens számára. Kína, az Öböl-államok vagy Oroszország ugyanis messze vannak. Az Európára nehezedő migrációs nyomás nem fenyegeti őket, sem az ellenőrizetlen határok mentén beszivárgó iszlamista radikálisok – ők bőven beérnék az olaj-üzlet megszerzésével és egy viszonylagos stabilitás megteremtésével. Gondoljunk bele Búr Gábor felvetésébe, hogy a fegyverraktárakból ellopott, vállról indítható föld-levegő rakétákkal felszerelt radikálisok megjelennek Európában.¹³⁹ Milyen pusztító hatással lenne ez, elsősorban nem az áldozatok száma, hanem a gazdasági következmények miatt: néhány ilyen merénylet elegendő lenne ahhoz, hogy az európai turizmus összeomoljon, és eurotízmilliárdok tűnjenek el a semmibe. És az EU mégsem képes egy néhány millió EUR költségvetésű civil-katonai tanácsadó misszió líbiai telepítésére. A NATO pedig – elsősorban az Egyesült Államok nyomására

¹³⁶ NATO and Libya – Operation Unified Protector. http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_71652.htm. Megtekintve: 2011. december 1.

¹³⁷ SSR Pool of Expert deployment to Libya. <http://www.folkebernadotteacademy.se/en/News/SSR-Pool-of-Experts-deployment-to-Libya/>. Megtekintve: 2011. december 1.

¹³⁸ Leading Libya Forward? <http://isiseurope.wordpress.com/2011/09/06/leading-libya-forward/>. Megtekintve: 2011. december 1.

¹³⁹ Búr 72.

– már többször is deklarálta, hogy az OUP befejeztével nem vállalkozik további líbiai szerepvállalásra.

Legalább ekkor probléma, hogy az Arab Liga és az Afrikai Unió is rendkívül passzív az átalakulás terén. Előbbi jelenleg nyilvánvalóan Szíriára és Egyiptomra koncentrál, míg a líbiai kérdésben sokáig rendkívül megosztott AU csak szeptember végén ismerte el a NÁT-t mint a líbiai nép jogos képviselőjét.¹⁴⁰

Miért fontos mindez? Mert az előző részben vázolt, a korábbi évek gyakorlatától eltérő államépítéshez mindezen szereplők együttműködése elengedhetetlen lenne. Az EU és a NATO komoly tapasztalatokkal rendelkezik, még akkor is, ha ezek jó része kudarcokból táplálkozik. Az AU és az AL ugyanakkor olyan helyismerettel bír, amellyel a Nyugat nem. Ráadásul a most megszerezett tapasztalatok, mint a kibontakozó tunéziai reformok, ahol úgy tűnik, hossza vajúdás után végre valóban történnek előrelépések,¹⁴¹ szintén beépíthetők lennének Líbia talpra állításának folyamatába. De ehhez szükséges lenne, hogy az egyik aktor vállalja a zászlóvivő szerepét, és a félmegoldások helyett a valódi problémákra koncentráljon.

Ebből a szempontból valójában lényegtelen, hogy Líbiában szekuláris vagy iszlamista párt kerül majd hatalomra. Egyelőre nem léteznek ugyanis olyan struktúrák, amelyek felett ezt a hatalmat gyakorolni lehessen. Ezek kialakítása már most is megkésett lenne, mégsem történnek erre irányuló lépések. Senki sem vizsgálta meg mélyebben Líbia belső viszonyait, nem történtek kiterjedt tárgyalások a törzsi vezetőkkel, így lassan kilenc hónappal a demonstrációk kirobbanása után sem rendelkezünk tiszta képpel a belső erőviszonyokról – csupán arról van konszenzus, hogy azok „zavarosak”. A külső aktorok gondosan ügyelnek arra, nehogy darázsfészekbe nyúljanak, és a Nemzeti Átmeneti Tanácson, illetve az iszlamistákon túlmenően nem látnak bele a líbiai belpolitikába. Így ismét nagy az esélye, hogy a „felülről történő” államépítkezés hibáján keresztül a külföld olyan csoportokat segít hatalomra, akik valójában nem képviselik a líbiai nép akaratát. Márpedig a Líbia közvetlen szomszédságában, Egyiptomban újult erővel fellángolt zavargások azt bizonyítják, hogy az arab lakosság jelentős részének elege van a félmegoldásokból, és látszatintézkedések helyett valódi változásokat szeretne. Líbiaiak ezrei haltak meg a polgárháborúban, városok váltak romhalmazzá, ami önmérsékletre is intheti a lakosságot és az elitet, de arra is emlékeztetheti, hogy a súlyos áldozatok árán kivívott rendszerváltás során ne elégedjen meg a félmegoldásokkal. Az újabb fegyveres küzdelem kitörése pedig azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az egyiptominál jóval összetettebb líbiai viszonyok között egy elhúzódó, törzsek közti polgárháború veszi kezdetét.

¹⁴⁰ Libya War: African Union recognises NTC as leaders. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-14986442>. Megtekintve: 2011. december 1.

¹⁴¹ Interjú Adzsmán Núr egyiptomi liberális ellenzéki politikussal. HVG 2011. november 26., 36–37.

Összegzés

A NÁT Szirt eleste után bejelentette Líbia felszabadítását. Ehhez köthető, hogy ígéretéhez híven Dzsibril átadta a kormányfői posztot előbb Tarhouninak, majd El-Keib-nek, és november 22-én megalakult az új, átmeneti kormány. A Tripoliba átköltöző vezetés nyilatkozatai szerint az ország nyolc hónapon belül egy 200 fős alkotmányozó nemzetgyűlést választ, amely egyelőre nem rögzített határidőre új alaptörvényt ír, amelyet parlamenti választások követnek majd.¹⁴² Mindazonáltal nem teljesen tisztázott még az 51 fős Nemzeti Átmeneti Tanács és a 28 fős új kormány viszonya, hatalmi jogkörei.

Líbia megbuktatott egy diktátort, de ez önmagában még nem garantálja az ország jólétét és prosperitását. Ehhez szükséges lesz a különböző belpolitikai erők önmérsékletére és józanságára csakúgy, mint a nemzetközi közösség új szellemiséggel és elméleti háttérrel megtámogatott segítségének. Jelenleg mind a belső, mind a külső feltételek tekintetében van okunk az aggodalomra.

BESENYŐ JÁNOS

A FEGYVERKERESKEDELEM JELENLEGI HELYZETE ÉS SZABÁLYOZÁSA AFRIKA DÉLI RÉSZÉN

Afrikáról az embereknek az első gondolatai között általában (a szegénység és a televízióban mutatott éhező gyerekek mellett) a fegyveres konfliktusok jutnak az eszébe. Ilyenkor felvetődik a kérdés, hogy a konfliktusoknál használt fegyverek hogyan is jutnak el a célállomásokhoz? Vajon létezik-e egyáltalán bármiféle kontroll az Afrikába irányuló, illetve a kontinensen belül áramló fegyverszállítmányok felett? Az avatatlan személyek valószínűleg úgy gondolják, hogy ez egy másik világ, ahol a hatósági ellenőrzés szinte nem is érvényesül. Ez azonban tévedés. Ez a cikk a fegyverkereskedelem szabályozásának bemutatására tesz kísérletet.

A fegyverek hadseregekhez, rendvédelmi szervekhez, magánhadseregekhez és lázadók csoportjaihoz való eljuttatásában kulcsfontosságú szerepük van a közvetítőknek, éppen ezért irányul kiemelt nemzetközi figyelem, különösen az Egyesült Nemzetek Szövetségén belül a közvetítői tevékenységekre, mikor a

¹⁴² Béke poraira? 20.

fegyverkereskedelem ellenőrzése, az ellenőrzés fejlesztése és gyakorlása a cél.¹⁴³ Számos nemzetközi, regionális, és kistérségek közötti egyezmény kíván úgát vetni a korlátlan fegyverkezésnek, hogy a fegyverkereskedelem visszaszorítását szorgalmazza, illetve elkötelezett emellett. Célkitűzés egyfelől, hogy szabályozzák a törvényes közvetítői tevékenységet, amely általánosan a fegyverek, lőszer, és katonai felszerelések legális, államok közötti cseréjét teszi lehetővé. Másfelől törekednek ezt élesen elválasztani a tiltott közvetítői tevékenységtől, ami a legálisan beszerzett fegyvereket, muníciót és felszereléseket a feketepiacra juttatja; megszegi az ENSZ Biztonsági Tanács fegyver embargóit; és nemzetközi bűnszervezetek tulajdonába juttat fegyvereket.¹⁴⁴ Nem elégséges azonban pusztán államközi egyezményeket kötni. A kereskedők, közvetítők ellenőrzése csakis állami szintű törvények hozásával és alkalmazásával lehetséges: sok helyütt hiányzik a törvényi szabályozás (és az ehhez kapcsolódó szankcionáló intézkedések) regionális és kistérségi szinten. Létfontosságú egy átfogó nemzetközi hálózat életre hívása és fenntartása, amely a megfelelő szabályzással rendelkező országokat köti össze, ugyanis a közvetítők nem restek áthelyezni tevékenységüket, hogy a szabályozást megkerüljék. Azon országok, ahol hiányzik a kellő törvényi szabályozás, közvetve akadályozzák az illegális közvetítői tevékenység visszaszorítására tett erőfeszítéseket.

Jelen vizsgálódás a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (SADC)¹⁴⁵ térségében zajló közvetítői, kereskedelmi tevékenységeket és az ezt célzó szabályzást veszi tárgyul, egy olyan térségben tehát, ahol az illegális fegyverkereskedelem az 1990-es évektől a 2000-es évek elejéig súlyos probléma volt, és ahol 2001-ben született meg a Lőfegyver és Lőszer Ellenőrző Protokoll. Ez a szabályozás a kézi- és könnyűfegyverek tiltott közvetítését hivatott ellenőrizni, és tartalmaz külön a közvetítői tevékenységekre vonatkozó rendelkezéseket.¹⁴⁶ A cikk elkészítésében az érvényes szabályzók vizsgálata mellett, felhasználtuk Victor Simunja, a Windhoek Maschinentabrik ügyvezető igazgatójával készített interjúban elhangzottakat.¹⁴⁷

Előzmények és történelem

A tizennyolcadik századig nyúlnak vissza a fegyverkereskedelem gyökerei a térségben, a gyarmatosítás kezdetéig, mikor is európai származású vállalkozók és szállítók juttatták el a telepésekhez (majd később az őslakosokhoz), a vadászatra, személyek- és tulajdon védelmére, illetve hadviselésre szánt fegyvereket, lőszert, puskaport. A fegyverközvetítők szorosan együttműködtek a dél-

¹⁴³ Besenyő János: Az ENSZ leszerelési, demobilizációs és reintegrációs programjai Afrikában, Honvédségi Szemle, 63. évfolyam, 1. szám, 2009. január, 24-26. oldal

¹⁴⁴ http://www.grip.org/pub/rapports/rg05-hs_courtage.pdf (letöltés ideje: 2011. 12. 10.)

¹⁴⁵ <http://www.sadc.int/> (letöltés ideje: 2011. 11. 23.)

¹⁴⁶ Guy Lamb és Nicholas Marsh, 2009, Dangerous Dealings: Arms Brokering and Regulations in Southern Africa, Institute for Security Studies and International Peace Research Institute, Oslo.

¹⁴⁷ A szervezet tevékenységéről az alábbi honlapon lehet tájékozódni: <http://www.wmf.com.na>

afrikai kormány 1977 és 1994 között, hogy az országba fegyvereket csempésszenek, ezzel megszegve az ENSZ BT kötelező érvényű fegyverembargóját.¹⁴⁸ A közvetítők a hetvenes évek kezdetétől a kilencvenes évek végéig fegyvereket, lőszert, és hadi tartalékokat szállítottak mind kormányoknak, mind egyéb fegyveres csoportoknak a térségben.¹⁴⁹

A déli térségben (SADC) a 90-es évek közepétől kapott több nemzetközi figyelmet a fegyver-közvetítői tevékenység, miután fény derült a közvetítők szerepére a ruandai csapatok, és az angolai União Nacional Para a Independência Total de Angola (UNITA) felkelő-csoport ellátásában, a BT fegyverembargóinak áthágásával.

Ruanda esetében, a jelentések szerint egy dél-afrikai közvetítő, együttműködve a száműzött ruandai hutu kormány egy tisztviselőjével, intézte a ruandai hutu csapatok fegyverrel és lőszerezéssel (melyek eredetileg a Seychelles-szigetek kormányának tulajdonát képezték) való ellátását a mai Kongói Demokratikus Köztársaság területén, 1994 júniusában. A seychell-szigeteki hatóságok a szóban forgó fegyvert és muníciót 1993-ban kobozták el, ezeket aztán ezután Szomáliába szállították volna. A dél-afrikai fegyverközvetítő azonban arról tájékoztatta a seychell-szigeteki hatóságokat, hogy a szállítmány új átvevője Zaire (KDK) kormánya.¹⁵⁰

Zimbabweban több helyi illetőségű személyt és üzleti társulást is gyanúsítanak tiltott fegyverkereskedői tevékenységgel 1997 óta. A Zimbabwe Defence Industries-zel (ZDI, egy állami vezetésű, de magánkézben lévő vállalkozás) szoros kapcsolatban álló személyek a jelentések szerint illegálisan juttattak fegyvereket egy felkelő csoportnak Sierra Leonében, és a Charles Taylor rezsimnek Libériában. Állítólagos közvetítők egy csoportját (többnyire dél-afrikaiak) 2004 márciusában tartóztatták le a hararei repülőtéren, mikor feltehetően egy puccskísérlet megtételére igyekeztek Egyenlítői-Guineába. A csoportot azzal gyanúsították, hogy a ZDI-től szándékoztak fegyvert beszerezni Hararében. Egy prominens zimbabwei üzletembert is értek arra vonatkozó vádak, hogy az ENSZ embargót megszegve fegyvereket juttat Zimbabwebe, egyéb gyanús nemzetközi fegyverügyletek mellett.¹⁵¹

A tiltott közvetítői tevékenység súlyos következményekkel jár a térségben – akár azon belül- vagy azon kívül zajlik – különösen a KDK keleti részén. Ezek a tevékenységek megszegték az ENSZ BT fegyverembargóját, amely minden kongói és külföldi fegyveres csoportra és hadseregére vonatkozik az Észak- és Dél Kivu valamint Ituri területén, továbbá az összes olyan csoportra,

¹⁴⁸ ENSZ BT 418-as határozat: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0297/01/IMG/NR029701.pdf?OpenElement> (letöltés ideje: 2011. 12. 15.)

¹⁴⁹ Signe Landgren, 1989, *Embargo Disimplemented: South Africa's Military Industry*, Oxford, Oxford University Press, pp. 237–238

¹⁵⁰ Report of the International Commission of Inquiry (Rwanda), UN document S/1996/195, 14 March 1996, paragraphs 21–39.

¹⁵¹ "Zim Running Guns for Africa", City Press (Johannesburg), 2008. június 29.

amelyek nem írták alá a Kongói Demokratikus Köztársaságban történő átmenetről szóló globális és mindent magában foglaló megállapodást.¹⁵²

Forrás: http://www.sogip.chess.fr/IMG/gif/jh_namibia_contexte_regionale_carte_a.gif

Szabályozás

A régió államaiban történnek erőfeszítések a közvetítői tevékenységek szabályozására. A jogilag kötelező 2001-es SADC Protokoll a Fegyverek, Lőszerek és Egyéb Kapcsolódó Felszerelésről arra kötelezi a tagállamokat, hogy területeiken a fegyverközvetítők tevékenységét ellenőrző jogszabályokat vezessenek be. A Protokoll többek között kijelöli, hogy a tagállamok „prioritásként kezeljék” a „kereskedői tevékenység szabályozását” célzó rendeletek beemelését a nemzeti törvények közé.¹⁵³

2009 végén még csupán két tagállam rendelkezik célzottan a fegyverkereskedelmet szabályzó rendeletekkel, Mauritius és Dél-Afrika.¹⁵⁴ A többi ország, kapacitás-hiány, a kellő technikai szakértelem és a politikai akarat hiányának együtthatása miatt nem helyeztek hatályba ilyen ellenőrző jogszabályokat. Azonban némely SADC tagállamban élnek közvetett és általános, a kereskedői tevékenységek ellenőrzését szolgáló szabályok: azaz a fegyverkereskedelem egyes dimenzióit szabályozzák a fegyverek és lőszerek importját, exportját és szállítását meghatározó állami intézkedések. Ez jellemzően engedélyek vagy igazolványok bevezetésével történik, ahol egy magánszemélynek vagy társa-

¹⁵² UN Security Council resolution 1493 (2003), UN document S/RES/1493(2003), 2003. július 28.

¹⁵³ Southern African Development Community, Protocol on the Control of Firearms, Ammunition and Other Related Materials, signed at Blantyre, 2001. augusztus 14.

¹⁵⁴ SADC tagállamok: Angola, Botswana, KDK, Lesotho, Madagaszkár, Malawi, Mauritius, Mozambik, Namibia, Seychelles, Dél-Afrikai Köztársaság, Szváziföld, Tanzánia, Zambia és Zimbabwe. <http://www.sadc.int> (letöltés ideje: 2011. 11. 23.)

ságnak a fegyverek szállítását és forgalmazását (országon belül, vagy a határon keresztül) engedélyező hivatalos dokumentumokkal kell rendelkeznie.

Az alábbiakban megvizsgáljuk az SADC tagállamok vonatkozó jogszabályait és azok hatékonyságát olyan országokban, ahol fokozott közvetítői tevékenység zajlott, és/vagy bevezettek a közvetítést ellenőrző és szabályozó intézkedéseket.

*Országoként*¹⁵⁵

Dél-Afrika

A szubszaharai térségben Dél-Afrika rendelkezik a legkifejlettebb fegyveriparral, amely az 1930-as években alakult ki.¹⁵⁶ Az ENSZ BT fegyverembargójának köszönhetően, jelentős állami befektetésekkel erősítették az ország fegyveriparát a '70-es '80-as években, hogy lehetővé váljon a fegyverek, lőszer-ek és katonai felszerelés hazai előállítása.¹⁵⁷ A '80-as évek végén, miután Dél-Afrika hadserege kivonult Angola és Namíbia területéről, és a honvédelmi tárca költségvetése megcsappant, a hadiipar az exportot helyezte előtérbe, és nagymértékben a fegyverközvetítőkre hagyatkozott, hogy megkerülje a fegyverembargót (melyet végül 1994 májusában függesztettek fel).¹⁵⁸ Amint fent említettük, a közvetítők, a dél-afrikai kormány jóváhagyása nélkül, szerepet játszottak a fegyveres konfliktussal sújtott térségek, és az ENSZ BT fegyverembargói alá eső országok fegyverekkel való ellátásában.

Egy évvel az első soknemzetiségi demokratikus választás után, 1995-ben, a dél-afrikai kormány új törekvéseket fogalmazott meg a fegyverexport ellenőrzésével kapcsolatban, amely 2002-ben öltött jogszabályi formát (Nemzeti Konvencionális Fegyverek Ellenőrzésének Törvénye). Ezeket az új törekvéseket elsősorban a libanoni fegyverközvetítő tevékenysége indította el. A libanoni Eli Wazan 1993-ban Jemenbe juttatott dél-afrikai fegyvereket, hamisított végfelhasználói engedélyeket használva (a szállítmány végcéljaként Libanon volt megjelölve). Dél-Afrika egy felelősségteljesebb, az emberi jogok tiszteletben tartásán alapuló külpolitika bevezetésén fáradozott, és sokak szerint Jemen elosztó helyként funkcionált ekkor, ahonnan a fegyverek átkerültek a konfliktus sújtotta területekre. A kormány felállított egy vizsgálóbizottságot az incidens nyomán. A bizottság jelentését követően Dél-Afrika egy kormány memorandum segítségével átalakította a fegyverexport szabályozását. A memorandum értel-

¹⁵⁵ Victor Simunja (Windhoecker Maschinenfabrik ügyvezető igazgatója) folytatott interjú alapján, 2011. december 6, illetve <http://www.sadc.int/english/key-documents/protocols/protocol-on-control-of-firearms/> (letöltés ideje: 2011. 12. 15)

¹⁵⁶ Gavin Cawthra, 1986, *Brutal Force: The Apartheid War Machine*, London, International Defence and Aid Fund, p. 49.

¹⁵⁷ Peter Batchelor and Susan Willett, 1998, *Disarmament and Defence: Industrial Adjustment in South Africa*, Oxford, Oxford University Press, pp. 32–35.

¹⁵⁸ Peter Batchelor, Paul Dunne és Guy Lamb, 2002, "The Demand for Military Spending in South Africa", *Journal of Peace Research*, vol. 39, no. 3, pp. 339–354.

mében megalkották a Nemzeti Hagyományos Fegyver Ellenőrzési Bizottságot (NCACC),¹⁵⁹ egy állandó kormányzati bizottságot, amely a fegyverexport szabályozását, és a kapcsolódó reformokat felügyeli. Egy titkárság (Directorate for Conventional Arms Control, azaz DCAC), és egy tárcaközi Felügyelő Bizottság is létrejött az NCACC munkáját támogatandó.

A Nemzeti Hagyományos Fegyver Ellenőrzési Bizottság beépíti a memorandumban meghatározott szabályzatokat. Viszonylag részletesen szabja meg a fegyverkereskedelem ellenőrzésének módját, miszerint a közvetítőknek regisztrálniuk kell a DCAC-nél, illetve a fegyverforgalmazást megelőzően export-engedélyt kell igényelniük a bizottságtól. Az NCACC hatáskörébe tartozik a gyanúsnak tűnő fegyverügyletek ellenőrzése és vizsgálata. Ezen felül, a szóban forgó rendeleteket alapvetően megsértő fegyverközvetítő 25 évig terjedő szabadságvesztésre ítéltető.

2008-ban módosították az NCACC-t, minek következtében megerősödött a fegyverkereskedelem ellenőrzése Dél-Afrikában, mivel a hagyományos fegyverekről kiterjesztették a szabályozást úgynevezett „ellenőrzött termékekre”. Ez egy sokkal átfogóbb, fegyvereket és fegyverekhez kapcsolódó felszerelést számba vevő listát eredményezett, melyet az NCACC 2009 folyamán határozott meg.

A Nemzeti Hagyományos Fegyver Ellenőrzési Bizottság a legátfogóbb, a közvetítői tevékenységeket ellenőrző törvényi szabályozás Dél-Afrikában. Minden dél-afrikai állampolgárra, tartózkodási engedéllyel rendelkező személyre, és az országban bejegyzett szervezetre alkalmazható, tényleges tartózkodási helyüktől függetlenül. A dél-afrikai szabályozást a közvetítői tevékenység ellenőrzésében érintettek általánosan szigorú és erőteljes keretrendszernek tartják. Ennek ellenére, a jogszabályok következetes alkalmazása kihívás marad a kormány számára, az NCACC rendszertelenül ülésezett az elmúlt két évben, és nem felel meg minden, a törvényben előírt átláthatósági előírásnak. Ráadásul a DCAC nem rendelkezik a rá kiszabott feladatok elvégzéséhez szükséges kapacitással.

Mauritius

A mauritiusi kormány jelenleg relatíve szigorú ellenőrzésnek veti alá a fegyvereket, a 2006-os Lőfegyver Törvény tiltja a fegyverkereskedelmi tevékenységeket az ország területén.¹⁶⁰

A fegyverek, lőszer, és kapcsolódó felszerelések hatósági erők részére történő beszerzését illetően a mauritiusi kormány általában közvetlenül külföldi gyártóktól vásárol, mivel az országban nem folyik fegyver- és lőszergyártás. Az ilyen megrendelések jellemzően kisebb volumenűek, de nyilvános pályázat útján zajlanak, és a Miniszterelnöki Hivatal intézi ezeket. A fegyver- és lőszerkereskedők készleteiket közvetlenül a gyártóktól rendelik, akik többnyire európaiak (pl. osztrák, cseh, finn, német és svéd cégek).

¹⁵⁹ <http://www.dfa.gov.za/foreign/Multilateral/inter/ncacc.htm> (letöltés ideje: 2011. 12. 15.)

¹⁶⁰ <http://aml.mru.aero/legislation/firearms06.txt> (letöltés ideje: 2011. 12. 15.)

Angola

Angolában a büntetőjogi eljárások és a fegyverekhez kötődő szabályozás nagy része elavult. Példának okáért a Büntető Törvénykönyv 5 évi börtönbüntetést szab ki a hadi alapanyagok, fegyverek, lőszeres tiltott gyártásában, behozatalában, szállításában, beszerzésében, eladásában, elrejtésében, átmeneti tárolásában és birtoklásában bűnösnek talált személyekre. Az angolai törvénykezés tiltja a hadi fegyverek magánúton történő behozatalát, exportját és árusítását.

Angolában nem lehetséges magáncélra fegyvert vásárolni. A vásárló először fegyvertartási engedélyre, majd importengedélyre kell, hogy szert tegyen, magát a fegyvert pedig külföldről kell beszereznie (ez jellemző esetben Namíbia vagy Dél-Afrika), és a behozatalkor el kell látnia az angolai határőrséget a szükséges dokumentumokkal. Azonban a fenti szabályok gyakran sérülnek pl. az angolai és namíbiai hatóságok hatékony kommunikációjának hiányában.

Angola ez ideig nem írta alá az SADC Fegyver Protokollt, és nem hozott jelentős törvényeket a közvetítői tevékenységek ellenőrzésére és szabályozására. Ez nyugtalanító, különösen, ha az ország eddigi szerepére gondolunk a tiltott fegyverkereskedelemben, főleg az UNITA esetében, amint fent említettük.

Namíbia

A fegyverek gyártását, kereskedelmét, használatát és birtoklását szabályozza az 1996-os Lőfegyver és Lőszer Törvény, de nem tartalmaz külön a közvetítői tevékenységet szabályzó rendeleteket. Ennek ellenére, a fegyverrel és lőszerrel való kereskedéshez magánszemélyek és szervezetek esetében szükséges a Namíbiai Rendőrség (Nampol) által kiadott kereskedői igazolvány. A közvetítők minden eladott, beszerzett, átadott és kidobott fegyverről és lőszerről nyilvántartást kell, hogy vezessenek. Ezen felül havonta leadnak hozamukból az illetékes hivatalba. Csak az igazolvánnyal rendelkező kereskedők és a megfelelő hivatali szervek, például a Namíbia Védelmi Erő hozhatnak be, vagy exportálhatnak fegyvert kereskedelmi szállítmányként, és itt is elengedhetetlen a Nampoltól beszerzett importengedély.¹⁶¹ A National Focal Point on Small Arms and Light Weapons szerint a Nampol fegyvereinek és lőszereinek nagyját ilyen kereskedőktől vásárolja. Az összes rendőrségi beszerzés nyilvános pályázati úton történik, és elvileg csak az igazolvánnyal rendelkező kereskedők nyújthatnak be pályázatot. Az ilyen pályázatot elnyert kereskedők tehát azt a szerepet töltik be, mint a közvetítők. A Honvédelmi Minisztérium közvetlen a gyártóktól szerzi be a fegyvereket, lőszert és egyéb katonai felszerelést, így nem vesz igénybe közvetítést. A jelenleg érvényben lévő jogszabályok megengedik, hogy az SADC tagállamainak állampolgárai (akik nem namíbiaiak) vásároljanak fegyvereket Namíbiában, majd saját országukba exportálják ezeket (a vonatkozó

¹⁶¹ Republic of Namibia (Namíbiai Köztársaság), Arms and Ammunition Act (Lőfegyver és Lőszer Törvény) 7 (1996).

<http://www.issafrika.org/cdct/mainpages/pdf/Terrorism/Legislation/Namibia/Namibia%20Arms%20and%20Ammunition%20Act%207%20of%201996.pdf> (letöltés ideje: 2011. 12. 17.)

ellenőrzések elvégzése mellett). Leginkább angolai állampolgárok élnek ezzel a lehetőséggel. Ezeknél a tranzakcióknál az illetőnek rendelkeznie kell egy engedéllyel, melyet saját országának illetékes szerve adott ki, és a Nampol exportengedélyével. Ennek ellenére a Nampol és a célország illetékes hatósága között nincs semmiféle kapcsolat, amely segítségével lehetséges lenne ellenőrizni, hogy ténylegesen elhagyja-e a szállítmány Namíbiát. Ez alkalmat kínál a fegyverek és lőszer felhalmozására és illegális kereskedelmére az ország területén. A Nampol több namíbiai üzletember ellen indított eljárást az ország északi határvidékén fegyverek felhalmozásával kapcsolatban.

Botswana

Az 1981-ben hozott Fegyver és Lőszer Törvény előírja a fegyverkereskedők regisztrációját, és szabályozza a kereskedelmet. Így csak botswanai állampolgár vagy huzamosabban ott tartózkodó személy lehet bejelentett kereskedő, és csak a regisztráció után kereskedhet, vehet, adhat el és át bármilyen fegyvert és lőszert. A fegyverek és kapcsolódó felszerelés importjához és exportjához külön állami engedély szükséges.¹⁶² Ám ezek a beszerzések, az államvédelmi erőinek szerény méretéből fakadóan nem járnak nagy haszonnal. Ezért, és a viszonylag kis és erősen szabályozott magáncélra árult fegyver- és lőszer piac megkötései miatt a kereskedők más termékekre is szakosodtak, úgymint kemping- és horgász felszerelések árusítása. Nem tudni jelentősebb tiltott közvetítői tevékenységről Botswanában, emiatt nincs előtérben a közvetítés ellenőrzését elősegítő szabályzás.

Zimbabwe

Zimbabwe alapvető lőfegyvereket ellenőrző jogi dokumentuma Lőfegyver Törvény (1957), amely azonban nem rendelkezik a közvetítői tevékenységekre vonatkozó résszel. Nemrég megszületett egy módosító javaslat, de a kormány jogi tanácsadója és a törvényhozói testület még nem hagyta jóvá. Találunk azonban a lőfegyverek és lőszer szállítására és kereskedelmére vonatkozó részeket. Jelenleg minden fegyverkereskedőnek rendelkeznie kell hivatalos igazolvánnyal, és készleteiről valamint a lebonyolított tranzakciókról nyilvántartást kell vezetnie. Minden Zimbabwe területén fegyvert és lőszert szállító személynek rendelkeznie kell hivatalos igazolvánnyal vagy engedéllyel. Ezt a szabályt szigorúan érvényesíti a Zimbabwei Köztársaság Rendőrsége.¹⁶³ Ennek ellenére sokakban felmerült a gyanú, hogy a nagyobb léptékű közvetítői tevékenységek, különösen a ZDI irányába is kötődőek, nincsenek hasonlóan szabályozva.¹⁶⁴

A régió további országai röviden

¹⁶² http://www.vertic.org/media/National%20Legislation/Botswana/BW_Arms_and_Ammunition_Act.pdf és

<http://www.laws.gov.bw/VOLUME%204/Subsidary/ch2401.pdf> (letöltés ideje: 2011. 12. 17.)

¹⁶³ <http://www.armsnetfrica.org/sites/default/files/Zimbabwe.pdf> (letöltés ideje: 2011. 12. 17.)

¹⁶⁴ <http://davekopel.org/2a/Foreign/Arms-Trade-Treaty.pdf> (letöltés ideje: 2011. 12. 17.)

Malawiban az 1967-es Fegyver Törvény szabályozza a fegyverek és kapcsolódó felszerelés használatát, birtoklását, és az ezekkel való kereskedelmet. A Fegyver Nyilvántartó (a malawi rendőrségen belül) a legfőbb hatóság a fegyverek beszerzését illetően. Ez a hivatal adja ki a fegyverek behozatalához és exportjához szükséges engedélyeket. A kereskedők minden tranzakciót illetően elszámolással tartoznak a hivatalnak, nyilvántartást kell, hogy vezessenek, és le kell adniuk a haszon egy részét. Nem készült jelentés, mely Malawi területén jelentős fegyver-közvetítói tevékenységről számolna be, ezért nem tudjuk megállapítani a jelenlegi ellenőrzés hatékonyságát.¹⁶⁵

Tanzánia esetében a Fegyverkezési Törvény 1991 óta tiltja a fegyverek importját és exportját a Nemzeti Fegyverkezési Ellenőrző és Tanácsadói Testület (National Armaments Control Advisory Board, NACAB, ami egy Tanzánia Elnöke által kinevezett tárcaközi szerv) hivatalos és dokumentált felhatalmazása nélkül. Eljárást indíthatnak minden olyan személy ellen, aki meghatalmazás nélkül ad át fegyvert vagy kapcsolódó felszerelést az ország területén. A hatóságok szigorú ellenőrzés alatt tartják a fegyverkereskedők tevékenységét. Részletes jelentéseket kell küldeni a tanzániai rendőrség Fegyver Nyilvántartási Hivatalába minden egyes fegyver- és lőszer eladásról és vételről. Minden behozatalhoz szükséges a hivatal engedélye, és a kereskedők kötelesek értesíteni a rendőrséget a fegyverkészletek saját helységeikhez történő szállításáról. A rendőrség ezt követően biztosítja a szállítást.¹⁶⁶ A Kongói Demokratikus Köztársaság közelsége miatt azonban ez a szigorú szabályozás sem elégséges. A KDK területén nagymértékű embargósértő tevékenységek folytak az elmúlt évek során, ezért célzott törvények kellenek Tanzániában is a tiltott közvetítói tevékenységek visszaszorításához.¹⁶⁷

Mindazonáltal, annak ellenére, hogy a 2001-es Lőfegyver Protokoll kötelezi az aláíró tagállamokat, hogy törvényileg szabályozzák a közvetítói tevékenységeket, nem tudunk erre vonatkozó ellenőrzésről számot adni az eddig nem tárgyalt SADC országokban. Lesotho, Mozambik, Szváziföld és Zambia esetében a fegyverek importját és exportját hasonló, engedélyezésen vagy igazolványokon alapuló ellenőrzési rendszer szabályozza, mint Botswanában, Malawiban és Namíbiában. A KDK területén igen kérdéses a jelenlegi lőfegyver törvények alkalmazhatósága: elméletileg van egy, civilek fegyvertartását tiltó törvény, de ezt eddig nem érvényesítették. Mi több, annak ellenére, hogy KDK területén jelentős tiltott fegyver közvetítói tevékenység folyt és folyik, az állam eddig nem vezetett be a közvetítőket ellenőrző vagy szabályozó intézkedéseket.

Összegzés

¹⁶⁵ www.armsnet africa.org/sites/default/files/malawistake.pdf (letöltés ideje: 2011. 12. 18.)

¹⁶⁶ <http://www.parliament.go.tz/Polis/PAMS/Docs/2-1991.pdf> (letöltés ideje: 2011. 12. 18.)

¹⁶⁷ <http://davekopel.org/2a/Foreign/Arms-Trade-Treaty.pdf> (letöltés ideje: 2011. 12. 17.)

A cikkben leírtakból is látható, hogy nagyfokú fegyverközvetítói tevékenység zajlott az SADC térségben az elmúlt 10 év során, és ezek a műveletek jó eséllyel nem maradnak abba a közeljövőben. Míg a felszínen törvényesnek tűnhet sok tevékenység, bizonyos személyek és üzleti társaságok gátlástalanul folytatnak fegyver ügyleteket, megszegve Az ENSZ Biztonsági Tanács és az Európai Unió fegyverembargóit–mégsem ítétek el eddig egy közvetítőt sem az SADC területén folytatott illegális fegyverkereskedelmi tevékenységért. A jelenlegi közvetett ellenőrzés nyilvánvalóan nem elég: elengedhetetlen, hogy azok az SADC tagállamok, melyek eddig ezt elmulasztották, prioritásként kezeljék a közvetítói tevékenységek törvényes szabályozását. 2007-ben, a Dél-afrikai Regionális Rendőrparancsnokok Együttműködési Szervezete (Southern African Regional Police Chiefs Cooperation Organisation, azaz SARPCCO), a Biztonságpolitikai Kutatóintézettel közösen (ISS, Dél-Afrika)¹⁶⁸ kidolgozott bizonyos szabványokat, működési eljárásokat (SOP) az SADC lőfegyver Protokoll alapvető elemeinek alkalmazására. Ezek a szabályzók a döntéshozókat, a jogalkotó tisztviselőket és a fegyverek ellenőrzését végzőket látják el útmutatással arra nézvést, hogy hogyan tudják országuk törvényeit úgy formálni, hogy azok minél jobban egyezzenek az SADC Lőfegyver Protokollal. Az eljárások egy része kimondottan a közvetítói tevékenység szabályozását célozza. Az eljárások alkalmazását előmozdítani hivatott az SARPCCO Regionális Koordinációs Bizottsága (RCC) a kézi lőfegyverek és a könnyű fegyverek terén, amely bizottságnak tagja minden SARPCCO tagállam¹⁶⁹ lőfegyver-ellenőrzési vezetője. Az RCC évente kétszer ülésezik, és a tagok segítenek egymásnak a nemzeti szintű ellenőrzésben és törvényhozásban, ami az SADC Lőfegyver Protokollhoz történő idomulással kapcsolatos. Például 2009-ben Botswana és Namíbia módosítja a lőfegyver ellenőrzésre vonatkozó jogszabályait, és ennek során az említett SOP-kre hagyatkoznak. Továbbá, a SARPCCO 2009-ben kezdeményezte a lőfegyvereket megjelölő felszerelés beszerzését, és kifejlesztett egy közös fegyver-nyilvántartási adatbázist az SADC régióban. Mindkét eszköz megkönnyíti a biztonsági erők fellépését a tiltott fegyver és lőszer közvetítési tevékenységek ellen.¹⁷⁰

¹⁶⁸ <http://www.iss.co.za/> (letöltés ideje: 2011. 12. 18.)

¹⁶⁹ SARPCCO tagállamok: Angola, Botswana, Lesotho, Malawi, Mauritius, Mozambik, Namíbia, Dél-Afrikai Köztársaság, Szváziföld, Tanzánia, Zambia és Zimbabwe.

¹⁷⁰ <http://allafrica.com/stories/200909020975.html>

KONZULTÁCIÓ

BACZONI TAMÁS

A NEMZETI HONVÉD DÍSZEGYSÉG ÁTMENETI DÍSZELGŐ EGYENRUHÁJA

A Szent Korona Testület döntése alapján 2011 tavaszától a Szent Korona őrzését az újonnan fölállításra kerülő Honvéd Koronaőrség vette át a BM Köztársasági Őrezredtől. Ez a döntés azt is jelentette, hogy az új testületet olyan reprezentatív ruházattal kellett ellátni, melyet szolgálatuk megkövetel. A Parlament épületében, kiemelt fontosságú rendezvényeken kell helytállniuk a koronaőröknek, joggal mondhatjuk, hogy „rajtuk a világ szeme”, ők a Magyar Honvédség egyik legfontosabb „kirakata”. Nap mint nap ezrével özönlő turisták és magas rangú külföldi vendégek pillantásának keresztútjában kell helytállniuk – ehhez olyan „dísz”ruházat szükséges, mely egyrészt korszerű, ugyanakkor hűen hordozza a koronaőr hagyományokat. Természetesen adódott a gondolat, hogy a Koronaőrséget teljes egészében a valaha volt Magyar Királyi Koronaőrség 1909 M koronadísz és szolgálati egyenruhájával szereljék föl, ezt azonban a szűkös költségvetési keretek nem tették lehetővé. (Az 1909 M koronadísz egyenruhát egyébként a Magyar Koronaőrök Egyesülete használja, hagyományörző díszruházatként, a szolgálati egyenruha mását pedig a Nándor-díszőrség hagyományörzői hordják.) Így az a döntés született, hogy a Díszzászlóalj már meglévő díszelgő ruházatát kell olyan formában módosítani, hogy az a koronaőri szolgálatra alkalmassá váljék. Maradt tehát a Honvédség megszokott tábori barna színe, maradt a zártnyakú zubbony, ugyanakkor minden koronaőrt magyaros szabású csizmával (és értelemszerűen lovaglónadrággal) láttak el, illetve a Bocskai-sapka szemernyőjét az 1960-as években kifejlesztett préselt műanyag szemernyő helyett, egy igényesebb, tetszetősebb lakkbőr-utánzatra cserélték. Változtak a jelvények is, a kerek sapkarózsa helyébe a Szent Koronát ábrázoló sapkajelvény került, a hivatásos állománykategóriát kifejező (jobb mellzseb fölött viselt) hímzett jelvény helyére koronaőri hímzett melljelvény került, a zubbony bal felkarjára pedig koronaőri csapatkarjelzés. A legtöbb vitát kiváltó, ugyanakkor azonban kétségtelenül leglátványosabb viseleti elem azonban a zubbony jobb mellrészén viselt díszzsinór. Miért is váltott ki ez a zsinór vitákat? A magyar viseleti hagyományban a mellen viselt díszzsinór ugyanis nem szerepel. Egyedül a szárnysegédek és parancsörtisztek hordtak megkülönböztető zsinórt 1924-től, illetve bizonyos tekintetben ide számíthatjuk a legénységi ügyességi bojtjelvényeket is (melyeket 1869-től rendszeresítettek a császári és

királyi hadseregben), a koronaőri mellzsinórhoz hasonló látványos kivitelű darab azonban eleddig ismeretlen volt. Ugyanakkor adta magát az ötlet, hogy egy ilyen elemmel lehet a legkönnyebben „feldobni” a díszelgő öltözetet, ha már a teljes egyenruhacserére (melyre az 1909 M koronaőr egyenruha bevezetésén kívül más ötletek is születtek – erről lásd később) nincsen pénz. Összességében, szűken szakmai horizontról azt mondhatjuk, hogy a koronaőri díszzsinór jól megtervezett, szépen kivitelezett és látványos megkülönböztető jelvény, az már más kérdés, hogy szokatlansága miatt mennyire nyeri meg az állomány és a nagyközönség tetszését. (Erre jelen pillanatban aligha válaszolhatunk, majd az idő eldönti...)

A Honvéd Koronaőrség ideiglenes „koronaszolgálati” egyenruhájáról szóló eredeti tervezet szerint háromféle változat került a döntéshozó elé, ebből kettő többé-kevésbé megegyezett a díszelgő egyenruhával (attól csak díszítéseiben tért el). A harmadik (az alábbi táblázatban „B”-vel jelölt) változat egy „haladó hagyomány” lehetett volna, hiszen hagyományos elemekkel (kalpag, zsinóros felsőruházat stb.) operált volna, ugyanakkor a tábori barna színt is megtartotta volna – hasonlóan az egykori gyalogos testőrség menetöltöztetéséhez. Sajnos erre sem volt pénz, illetve az is elképzelhető, hogy a döntéshozó tetszését nem nyerte el az ötlet. Ehhez tudni kell, hogy a magyar viseleti hagyományok (zsinóros felsőruházat viselése) kisajátítása egyes politikai áramlatok által olykor indokolatlan „félelmet” kelt a döntéshozókban és „veszélyesnek” ítélik a nemzeti jellegű ruházati cikkek vagy díszítőelemek alkalmazását modern egyenruhákon. Kétségtől bizonyos tekintetben anakronizmusnak számít az atilla-viselés a XXI. században, de gondoljunk bele, ha nem szakad meg 1949-ben a magyar viseleti hagyomány a „keletről jött” új „divatirányzatok” miatt, akkor a nemzeti motívumkincs – természetesen korszerűsített formában – még ma is része lehetne viseleti kultúránknak.

A Honvéd Koronaőrség ideiglenes „koronaszolgálati” egyenruhája

Tervezet

A. változat

Ruházati cikk megnevezése	Tisztek	Legénység
fejfedő	Módosított 93 M tiszti díszelgő sapka (fekete lakkbőr-utánszat szemernyővel, fekete lakkbőr-utánszat állszíjjal), koronaőr sapkajelvénnel, arany sapkazsinórral, aranydíszítésű skarlátvörös sapkatopánnal. A koronaőr sapkajelvény a	Módosított 93 M legénységi díszelgő sapka (fekete lakkbőr-utánszat szemernyővel, fekete lakkbőr-utánszat állszíjjal), koronaőr sapkajelvénnel, ezüst sapkazsinórral, ezüstdíszítésű skarlátvörös sapkatopánnal. A koronaőr legénység sap-

	Szent Koronát ábrázolja, csepp, vagy kör alakú talpra helyezve, a háttérben sugaras díszítéssel. Fémlemezből préselt, aranyozott.	kajelvénye ezüstözött kivitelű.
zubbony	Módosított 93 M díszelgő zubbony, gallérhajtókán alkalmazott koronaőr fegyvernemi jelvénnel (fémből préselt, aranyozott Szent Koronaábrázolás), Honvéd Koronaőrség csapatkarjelzéssel (hímzett kivitelű). A díszöv hordozására hátul a derékvarrásnál kétoldalt egy-egy teherhordó kampó alkalmazandó. Gallérhajtóka skarlátvörös, arany sujtással, rendfokozatjelző csillagokkal (mint eddig). Jobb mellzseb fölött hivatásos állománykategóriát kifejező jelvény, skarlátvörös alapra hímezve. Jobb vállon alkalmazott fonott, aranyszínű kettős díszsinór, Szent Koronával ékesített aranyozott fémdíszekkel. Kitüntetések teljes formában viselendők. A Honvéd Koronaőrség csapatkarjelzése: ívelt alapú, skarlátvörös pajzson elhelyezett színes Szent Koronaábrázolás, a korona háttérében sugaras díszítés. A pajzs felső részén, a szegélyhímzés alatt nemzeti szín sáv. Alul körbefutó „HONVÉD KORONAŐRSÉG” felirat. Tiszteknek arany szegéllyel, aranyhímzésű koronával, legénységnek ezüst szegéllyel, ezüsthímzésű koronával.	Módosított 93 M díszelgő zubbony, gallérhajtókán alkalmazott koronaőr fegyvernemi jelvénnel (ezüstözött), Honvéd Koronaőrség csapatkarjelzéssel. A díszöv hordozására hátul a derékvarrásnál kétoldalt egy-egy teherhordó kampó alkalmazandó. Gallérhajtóka skarlátvörös, ezüst sujtással, rendfokozatjelző csillagokkal (mint eddig). Jobb mellzseb fölött hivatásos vagy szerződéses állománykategóriát kifejező jelvény, skarlátvörös alapra hímezve. Jobb vállon alkalmazott ezüstsínű díszelgő vállzsínór (azonos a jelenleg rendszeresítettel.) Kitüntetések teljes formában viselendők.

nadrág	Lovaglónadrág szabású, skarlátvörös szegélyezéssel.	Lovaglónadrág szabású, skarlátvörös szegélyezéssel.
lábbeli	Fekete lovaglőcsizma	Fekete lovaglőcsizma
deréköv	Fekete lakkbőr (utánzat) díszöv, aranyozott Szent Koronadíszítésű szögletes (fekvő téglalap alakú) nikkelezett csattal, kardtartó csatlékkal. Csatlék fém részei aranyozottak.	Fekete lakkbőr (utánzat) díszöv, bronzozott Szent Koronadíszítésű szögletes (fekvő téglalap alakú) nikkelezett csattal, kardtartó csatlékkal. Csatlék fém részei ezüstözöttek.
köpeny (az április 25-iki dátum feltehetően nem teszi szükségessé az ideiglenes koronaőr köpeny használatát)	93 M díszelgő köpeny, gallérhajtókáján aranyozott koronaőr fegyvernemi jelvénnel és kiscsizmával. Rendfokozati jelek, mint eddig. Honvéd Koronaőrség csapatkarjelzéssel. A díszszinór a köpenyen is viselendő.	93 M díszelgő köpeny, gallérhajtókáján ezüstözött koronaőr fegyvernemi jelvénnel és kiscsizmával. Rendfokozati jelek, mint eddig. Honvéd Koronaőrség csapatkarjelzéssel. A díszszinór a köpenyen is viselendő.
kesztyű	fehér bőrkésztyű	lehetőség szerint fehér bőrkésztyű, annak hiányában fehér pamutkesztyű
fegyver	Kossuth-kard, aranyszínű kardbojttal, a kardbojt nemzetiszínű gombján himzett Szent Korona-ábrázolással. A kardbojt lehet nyitott vagy zárt.	Kossuth-kard, ezüstsínű kardbojttal, a kardbojt nemzetiszínű gombján himzett Szent Korona-ábrázolással. A kardbojt lehet nyitott vagy zárt.

B. változat

Ruházati cikk megnevezése	Tisztek	Legénység
fejfedő	„2011 M” koronaőr kalpag, ezüst paszománnyal és zsinórdíszítéssel. Baloldalt a tucsakon koronaőr sapkajelvény, szárnyas saskarom, felületén Szent Korona-ábrázolással. A sapkajelvény hátoldalán hengeres tolltartó, ez tartja a sastollat (sastoll-utánzatot) A sapkajelvény fémlemezről préselt, ezüstözött, a rá-	„2011 M” koronaőr kalpag, barna selyempaszománnyal és zsinórdíszítéssel. Baloldalt a tucsakon koronaőr sapkajelvény, szárnyas saskarom, felületén Szent Korona-ábrázolással. A sapkajelvény hátoldalán hengeres toll-tartó, ez tartja a sastollat (sastoll-utánzatot) A sapkajelvény fémlemezről préselt, bronzozott, a rá-

	tett Szent Korona aranyozott.	tett sapkajelvény ezüstözött.
zubbony	Módosított 93 M díszelgő zubbony, álló gallérral, a gallérhajtókán alkalmazott koronaőr fegyvernemi jelvénnel (fémről préselt, ezüstözött). A gallér ezüstszínnel szegélyezve. A zubbony mellrészén, az 1869 M huszárzubbony mintájára alkalmazott öt pár rövid ezüstszínű mellszín, ezüst makkgombokkal. A makkgombok felületén aranyozott Szent Korona díszítés. A zsebek bevágott zsebekké alakítva (csak a zsebfedő látszik, gombolása nincs – a gyakorlatban csak a zsebfedőket kell a zubbonyra varrni, hiszen a zsebeknek amúgy sincs funkciója). Ujjvégeken (ezüstszínből hajtott) hármaskarikadisz. Gallérhajtóka skarlátvörös, ezüst sujtással, himzett ezüst rendfokozatjelző csillagokkal, főtiszteknél ezüst paszományon himzett arany csillagokkal. A díszöv hordozására hátul a derékvarrásnál kétoldalt egy-egy teherhordó kampó alkalmazandó. Kitüntetések teljes formában viselendők.	Módosított 93 M díszelgő zubbony, álló gallérral, a gallérhajtókán alkalmazott koronaőr fegyvernemi jelvénnel (fémről préselt, bronzozott). A gallér barna selyemszínnel szegélyezve. A zubbony mellrészén, az 1869 M huszárzubbony mintájára alkalmazott öt pár rövid barna selyem mellszín, bronzozott makkgombokkal. A makkgombok felületén ezüstözött Szent Koronadíszítés. A zsebek bevágott zsebekké alakítva (csak a zsebfedő látszik, gombolása nincs – a gyakorlatban csak a zsebfedőket kell a zubbonyra varrni, hiszen a zsebeknek amúgy sincs funkciója). Ujjvégeken (barna selyemszínből hajtott) hármaskarikadisz. Gallérhajtóka skarlátvörös, barna selyem sujtással, tiszteteknek fehér selyemszálból himzett rendfokozatjelző csillagokkal, tisztetteseknek ezüst szálból himzett csillagokkal és barna selyempaszománnyal, zászlósoknak ezüst csillagokkal és aranypaszománnyal. A díszöv hordozására hátul a derékvarrásnál kétoldalt egy-egy teherhordó kampó alkalmazandó. Kitüntetések teljes formában viselendők.
nadrág	Lovaglónadrág szabású, skarlátvörös szegélyezéssel.	Lovaglónadrág szabású, skarlátvörös szegélyezéssel.

lábbeli	Fekete lovaglőcsizma, magyaros szabású torokkal, fekete bőr láncdíszítéssel	Fekete lovaglőcsizma, magyaros szabású torokkal, fekete bőr láncdíszítéssel
deréköv	Fekete mázas fénybőr díszöv, aranyozott Szent Korona díszítésű szögletes (fekvő téglalap alakú) nikkelezett felületű csattal, kardtartó csatlékkal. Csatlék fém részei ezüstözöttek. B/I. változat: díszöv elmarad, alulkötött kard, bőr kardkötővel, a kardkötő zubbony alól kilógó csatlékszárai skarlátvörössel felezett ezüstpaszománnyal díszítve.	Fekete mázas fénybőr díszöv, bronzozott Szent Korona díszítésű szögletes (fekvő téglalap alakú) nikkelezett felületű csattal, kardtartó csatlékkal. Csatlék fém részei bronzozottak. B/I. változat: díszöv elmarad, alulkötött kard, bőr kardkötővel, a kardkötő zubbony alól kilógó csatlékszárai skarlátvörössel felezett barna selyempaszománnyal díszítve
köpeny (az április 25-iki dátum feltehetően nem teszi szükségessé az ideiglenes koronaőr köpeny használatát)	Tábori barna kunköpeny, barna bársonygallérral, skarlátvörös hajtókával. A hajtókán ezüst koronaőr fegyvernemi jelvény és Szent Koronás kiscsillag. Mellrészén öt pár rövid ezüst zsinórpárral záródik. A zsinórpárok gombolása Szent Koronás makkgombokkal (mint a zubbonyon). A köpenyen rendfokozati jelzés nem viselendő.	Tábori barna kunköpeny, skarlátvörös hajtókával. A hajtókán bronzozott koronaőr fegyvernemi jelvény és bronzozott Szent Koronás kiscsillag. Mellrészén öt pár rövid barna selyemzsinórpárral záródik. A zsinórpárok gombolása Szent Koronás makkgombokkal (mint a zubbonyon). A köpenyen rendfokozati jelzés nem viselendő.
kesztyű	fehér bőrkesztyű	barna vagy fehér bőrkesztyű
fegyver	Kossuth-kard, ezüstsínű kardbojttal, a kardbojt nemzetisínű gombján aranyszállal himzett színes Szent Korona-ábrázolással. A kardbojt lehet nyitott vagy zárt.	Kossuth-kard, barna selyem kardbojttal, a kardbojt nemzetisínű gombján ezütszállal himzett színes Szent Korona-ábrázolással. A kardbojt lehet nyitott vagy zárt.

C. változat

Ruházati cikk megnevezése	Tisztek	Legénység
fejfedő	Módosított 93 M tiszti díszelgő sapka (fekete lakk-	Módosított 93 M legénységi díszelgő sapka (fekete lakk-

	bőr-utánzat szemernyővel), arany sapkarózsával, arany sapkazsinórral. A sapkazsinórt rögzítő kisgombokon Szent Koronadíszítés (gyakorlatilag megegyeznek a M. kir. Honvédség 1921 M gombjaival). A sapkatopán helyén hímzett koronaőr sapkajelvény. A koronaőr sapkajelvény a Szent Koronát ábrázolja, aranyszállal szegélyezett skarlátvörös ötszög alakú alapra hímezve, színes kivitelben, háttérben aransugaras díszítéssel.	bőr-utánzat szemernyővel), ezüst sapkarózsával, ezüst sapkazsinórral. A sapkazsinórt rögzítő kisgombokon Szent Koronadíszítés (gyakorlatilag megegyeznek a M. kir. Honvédség 1921 M gombjaival). A sapkatopán helyén hímzett koronaőr sapkajelvény. A koronaőr sapkajelvény a Szent Koronát ábrázolja, ezüstszállal szegélyezett skarlátvörös ötszög alakú alapra hímezve, színes kivitelben, háttérben ezüstsugaras díszítéssel.
zubbony	Módosított 93 M díszelgő zubbony, gallérhajtókán alkalmazott koronaőr fegyvernemi jelvénnel (fémről préselt, aranyozott Szent Koronaábrázolás, a korona mögött keresztezett két víbárddal), Honvéd Koronaőrség csapatkarjelzéssel (hímzett kivitelű). A díszöv hordozására hátul a derékvarrásnál kétoldalt egy-egy teherhordó kampó alkalmazandó. A zubbony összes gombja Szent Korona díszítésű aranygomb. Gallérhajtóka skarlátvörös, arany sujtással, rendfokozatjelző csillagokkal (mint eddig). Jobb mellzseb fölött a hivatásos állománykategóriát kifejező hímzett jelvény koronaőr-változata, skarlátvörös alapra aranyszállal hímezve, államcímer helyett nagyobb méretű hímzett színes Szent Koronával. Honvéd Koronaőrség csa-	Módosított 93 M díszelgő zubbony, gallérhajtókán alkalmazott koronaőr fegyvernemi jelvénnel (fémről préselt, ezüstözött, a korona mögött keresztezett két víbárddal), Honvéd Koronaőrség csapatkarjelzéssel. A díszöv hordozására hátul a derékvarrásnál kétoldalt egy-egy teherhordó kampó alkalmazandó. A zubbony összes gombja Szent Korona díszítésű ezüstgomb. Gallérhajtóka skarlátvörös, ezüst sujtással, rendfokozatjelző csillagokkal (mint eddig). Jobb mellzseb fölött a hivatásos, illetve szerződéses állománykategóriát kifejező hímzett jelvény koronaőr-változata, skarlátvörös alapra ezüstszállal hímezve, államcímer helyett nagyobb méretű hímzett színes Szent Koronával. Kitüntetések teljes formában viselendőek.

	patkarjelzése: ívelt pajzs alakú skarlátvörös alapra hímzett színes Szent Korona ábrázolás, a Szent Korona mögött keresztezett két koronaőr víbárddal. Alul körbefutó „HONVÉD KORONAŐRSÉG” felirattal. Tiszteknek arany szegély és korona, legénységnek ezüst szegély és korona. Kitüntetések teljes formában viselendők.	
nadrág	Lovaglónadrág szabású, skarlátvörös szegélyezéssel.	Lovaglónadrág szabású, skarlátvörös szegélyezéssel.
lábbeli	Fekete lovaglőcsizma	Fekete lovaglőcsizma
deréköv	Fekete bőr díszöv, aranyozott Szent Korona díszítésű szögletes (fekvő téglalap alakú) nikkelezett csattal, Szent Korona ábrázolás rátett kivitelben. Kardtartó csatlékkal. Csatlék fém részei aranyozottak.	Fekete bőr díszöv, Szent Korona díszítésű szögletes (fekvő téglalap alakú) nikkelezett csattal, egybepréselt kivitelben. Kardtartó csatlékkal. Csatlék fém részei ezüstözöttek.
köpeny (az április 25-i dátum feltehetően nem teszi szükségessé az ideiglenes koronaőr köpeny használatát)	93 M díszelgő köpeny, gallérhajtókáján aranyozott koronaőr fegyvernemi jelvénnnyel és Szent Koronás kiscsillaggal. Rendfokozati jelek, mint eddig. Honvéd Koronaőrség csapatkarjelzéssel. A köpeny összes gombja Szent Koronával díszített.	93 M díszelgő köpeny, gallérhajtókáján ezüstözött koronaőr fegyvernemi jelvénnnyel és Szent Koronás kiscsillaggal. Rendfokozati jelek, mint eddig. Honvéd Koronaőrség csapatkarjelzéssel. A köpeny összes gombja Szent Koronával díszített.
kesztyű	fehér bőrkesztyű	lehetőség szerint fehér bőrkesztyű, annak hiányában fehér pamutkesztyű
fegyver	Kossuth-kard, aranyszínű kardbojttal, a kardbojt skarlátvörös gombján hímzett színes Szent Korona-ábrázolással. A kardbojt lehet nyitott vagy zárt.	Kossuth-kard, ezüstsínű kardbojttal, a kardbojt skarlátvörös gombján hímzett színes Szent Korona-ábrázolással. A kardbojt lehet nyitott vagy zárt.

Végül az „A” változat került elfogadásra és a Szent Korona 2011, május 30-iki átadás-átvételekor már ebben feszítettek a koronaőrök. Sajnos a sietség azonban néhány apró – de korántsem lényegtelen – részletben anomáliákat szült. Az új öltözet legkritikusabb pontja a kardtartó öv volt. A tervezés fázisában fölmerült, hogy a koronaőrök alulkötött kardot hordjanak, ily módon nem lett volna szükségük díszövre, de a leendő koronaőr tisztikar egyértelműen kiállt amellett, hogy a kardfogásokat kívül kötött karddal kívánják végrehajtani, így mindenképpen szükségük van díszövre. A díszöv kialakításánál a díszzászlóalj által már használt díszövet vették alapul, azonban ezzel két alapvető hibát követtek el: egyrészt az öv vékony (egy külső és egy bélésbőrből összeállított) anyaga a kard felkötését problematikusá teszi, magyarul szólva az öv teherbíró képessége egyszerűen kevés, így az öv a kard felkötése esetén féloldalra csúszik, meglehetősen csúnyán fest. A másik probléma maga az övcsat: az eredeti tervezetben az 1872 M koronaőr övcsathoz hasonló, téglalap alakú, nikkelezett övcsat szerepelt, rajta Szent Korona ábrázolással – ehhez képest a díszzászlóalj ívelt oldalú övcsatját módosították, címer helyett Szent Koronával díszítve a csatpajzsot. Ennek a csatnak a legfőbb problémája azonban az – és ez 1993-ban, amikor a díszöveket rendszeresítették a tiszti- és tiszthelyettesi kar illetve a díszelgők részére, alighanem elkerülte a tervezők figyelmét -, hogy korántsem számítható „haladó hagyománynak”, hiszen ez az ívelt csat először az 1950-es évek végén jelenik meg az akkori díszövön, voltaképpen szovjet mintára (még akkor is, ha a szovjet textil díszöv csatja nem is ilyen formájú). Az öv problémája – úgy tűnik – a Palotaőrség felállításával megoldódik, a palotaőrök már kellő vastagságú bőrből készül, téglalap-csatos díszövet kapnak és ezzel egy időben a koronaőrök díszövét is kicserélik. A 2011 tavaszán ideiglenesen kiosztott kardbojtok is rendkívül igénytelen kivitelűek voltak, ezek cseréje azonban azóta folyamatosan zajlik, s bizvást elmondható, hogy itt nem tervezési hiba történt, hanem tényleg kizárólag az „időtényező” okozta, hogy nem sikerült időre vállalható kardbojtokat beszerezni. További apró hiba, hogy a zártnyakú díszzubzonyon a koronaőrök – a köznapi zubzony gallérhajtókájához hasonlóan – a Szent Korona jelvényt a hajtóka hossztengelyére merőlegesen és nem azzal párhuzamosan viselik, mint ahogy kellene, hiszen a zártnyakú zubzony gallérja tulajdonképpen állógallérnak tekintendő, így a fegyvernemi jelvények ezen a hajtóka-típuson a hajtóka hossztengelyén, az alsó- és felső szegéllyel párhuzamosan viselendők.

Új dimenziókat kapott a koronaőri egyenruha akkor, amikor elhatározták a Nemzeti Honvéd Díszegység felállítását, melynek második komponense, a Honvéd Palotaőrség, 2012. január 1-jén kezdi meg szolgálatát a köztársasági elnöki palotánál. Harmadik komponensként pedig a díszzászlóaljat integrálják a Nemzeti Díszegység kereteibe, így a Honvédség összes „parádés” alakulata egységes irányítás alá kerül, s ezzel együtt viseletük is egységes arculatot nyer. Noha ez az egységes arculat még csak tervezési fázisban van, annyi bizonyos, hogy a jelenlegi gazdasági helyzet nem teszi lehetővé hagyománytisztelő

„színes” (huszáros jellegű, netán testőr-jellegzetességekkel operáló stb.) ruházat kialakítását, alapvetően marad a díszelgő ruházat, az egyes alegységek megkülönböztető jelvényeket kapnak, illetve olyan hagyományos elemek kerülhetnek vissza a ruházatra, mint a testőr vállfődísz.

A Nemzeti Honvéd Díszegység egyenruha koncepciójánál ugyanakkor szintén elképzelhető egy olyan „középtávú” fejlesztés, melynél a tábori barna alapszín megtartása mellett a hagyománytisztelő viseleti elemek fokozott használatával elegánsabb, díszesebb kivitelű ruházattal lehetne ellátni az állományt úgy, hogy ez még ne jelentsen túlzott költségvetési terheket. A középtávú cél egyik fontos eleme lehet például, hogy fejfedőként a jelenlegi „nem éppen közkedveltségnek örvendő” merevített falú Bocskai-sapka helyett az 1872 M csákó formájára készített tábori barna csákó kerülne a Nemzeti Díszegység katonái fejére. Mielőtt bárki felkiáltana, hogy „de hát, csákó a XXI. században, miféle anakronizmus!”, legyen szabad emlékeztetnem a Tisztelt Olvasót, hogy 2010 óta ilyen csákót visel – fekete színben - a Ludovika Zászlóalj tisztjelölti állománya díszöltözethez, méghozzá nagy sikerrel.

A Nemzeti Honvéd Díszegység átmeneti egyenruházatának áttekintő táblázata (előzetes terv)

Díszöltözet

	Honvéd Koronaórség	Honvéd Palotaórség	MH 32. Díszzászlóalj
sapka	Bocskai sapka „lakkbőr” szemernyővel és vihar-szíjjal, hagyományos kerek sapkarózsával (a nem tetszetős jelenlegi „napkorong” sapkajelvény helyett), az alegységek megkülönböztetését a fegyvernemi színű topánok és a topándíszek helyett a topánalátétre helyezett fegyvernemi jelvények tennék lehetővé; jelen esetben: skarlátvörös szín, Szent Korona jelvény	Ugyanez, zöld topánnal és palotaőri (angyalos címer) fegyvernemi jelzéssel	Ugyanez, fehér topánnal és palotaőri (keresztbetett puskák) fegyvernemi jelzéssel
zubzony	Zártnyakú, Szent Koronás gombokkal	Zártnyakú, kiscímeres gombokkal	Zártnyakú, puskás gombokkal
fegyvernemi jelvény	Szent Korona	Angyalos kiscímer	Keresztbetett puskák
hajtókaszín	Skarlátpiros	Fűzöld	Fehér
díszszinór1	Skarlátpiros	Fűzöld	Fehér

díszöv	Fekete bőr, Szent Koronás (téglalap alakú) csat-tal ²	Fekete bőr, angyalos címeres (téglalap alakú) csattal	Fekete bőr, keresztbetett puskás (téglalap alakú) csattal ²
nadrág	Lovaglónadrág (esetleg fegyvernemi színű szegéllyel)	Lovaglónadrág (esetleg fegyvernemi színű szegéllyel)	Lovaglónadrág (esetleg fegyvernemi színű szegéllyel) (a legénységnél egyelőre megtartható a bakancsnadrág)
csizma	fekete, magyaros torkolattal ³	fekete, magyaros torkolattal	fekete, magyaros torkolattal (a legénységnél egyelőre megtartható a bakancs)
köpeny	Jelenlegi posztóköpeny, átcserélt gombokkal	Jelenlegi posztóköpeny, átcserélt gombokkal	Jelenlegi posztóköpeny
köpeny hajtóka	Skarlátpiros+fegyvernemi jelvény+kisgomb	Fűzöld+fegyvernemi jelvény+kisgomb	Fehér+fegyvernemi jelvény+kisgomb
köpeny vállfődísz ⁴	4. jegyzet szerint	4. jegyzet szerint	4. jegyzet szerint

1. A díszszinórnál megvizsgálandó a bal vállra történő áthelyezés lehetősége. Ez megoldaná a Koronaőrség állományának azon panaszát, hogy egyenruhájuk díszítettsége túlságosan aszimmetrikus, illetve illeszkedne az osztrák-magyar hagyományhoz (KuK Leibgardeinfanteriekompanie). Kérdés, hogy a fegyverfogásokat mennyiben zavarná a bal vállon viselt zsinór?

2. A jelenleg használt ívelt oldalú övcsat helyett, mely az 1957 M díszöv csatjának „egyeneseági leszármazottja”, s mint ilyen nem tartozik a követendő viseleti tradíciók közé.

3. A Koronaőrség tisztjei részére kiadott aranypaszományos torokdíszszel ellátott csizma fölösleges, tiszt és legénység egyaránt viselhetne fekete fonott bőrszegéllyel díszített csizmát.

4. Az 1945 előtti testőr vállfődísz mintájára, fonott testtel, fegyvernemi színű posztóalátéttel, középen fegyvernemi díszítésű kisgombbal. Mindkét vállon viselendő. Ez a dísz biztosítaná az átmeneti díszegyenruhán a NHD tagjainak felismerhetőségét.

Szolgálati (köznapi) öltözet

	Honvéd Koronaőrség	Honvéd Palotaőrség	MH 32. Díszászlóalj
sapka	2001 M köznapi sapka, koronaőr topándísszel (skarlátpiros topán, fegyvernemi jelvénnnyel)	2001 M köznapi sapka, palotaőr topándísszel (fűzőld topán, fegyvernemi jelvénnnyel)	2001 M köznapi sapka, díszászlóalj topándísszel (fehér topán, fegyvernemi jelvénnnyel)
zubbonny	jelenlegi köznapi zubbonny, megfelelő hajtókával és díszszinórral	jelenlegi köznapi zubbonny, megfelelő hajtókával és díszszinórral	jelenlegi köznapi zubbonny, megfelelő hajtókával és díszszinórral
fegyvernemi jelvény	Szent Korona	angyalos címer	keresztbetett puskák
hajtókaszín	skarlátpiros	fűzőld	fehér
díszszinór	skarlátpiros	fűzőld	fehér
nadrág	pantalló (elképzelhető fegyvernemi színű szegélyezéssel is, ez emelné az ünnepélyes megjelenést)	pantalló (elképzelhető fegyvernemi színű szegélyezéssel is, ez emelné az ünnepélyes megjelenést)	pantalló (elképzelhető fegyvernemi színű szegélyezéssel is, ez emelné az ünnepélyes megjelenést)
cipő	barna félcipő, bőr talppal	barna félcipő, bőr talppal	barna félcipő, bőr talppal
köpeny	mint a díszköpeny	mint a díszköpeny	mint a díszköpeny

A Nemzeti Honvéd Díszegység „középtávú” (hagyománytisztelő) egyenruházatának áttekintő táblázata

Díszöltözet

	Honvéd Koronaőrség	Honvéd Palotaőrség	MH 32. Díszászlóalj
sapka	tábori barna csákó, állszíjjal	tábori barna csákó, állszíjjal	tábori barna csákó, állszíjjal
zubbonny	Tábori barna atilla, kávébarna zsinórral (egyenes zsinórpárok, fém gombbal), vállfődísszel	Tábori barna atilla, kávébarna zsinórral (huszár vitézkötés, fém gombbal), vállfődísszel	Tábori barna atilla („testőr” zsinórzattal, 3×3-mas osztatú, rövid, egyenes zsinórpárok, kötött gombokkal), vállfődísszel
fegyvernemi jelvény	Szent Korona	angyalos címer	keresztbetett puskák
hajtókaszín	skarlátpiros	fűzőld	fehér
díszszinór	nincs	nincs	nincs
díszöv	Fekete bőr, Szent Ko-	Fekete bőr, angya-	Fekete bőr, kereszt-

	ronás (téglalap alakú) csattal ²	los címeres (téglalap alakú) csattal	betett puskás (téglalap alakú) csattal ²
nadrág	magyarnadrág	magyarnadrág	Pantalló, alul zsinórdíszítéssel
csizma	fekete magyar csizma	fekete magyar csizma	fekete egészcipő
köpeny	Tábori barna posztóköpeny, barna bársonygallérral, fegyvernemi gombokkal, begombolt nyakrésszel, kardzsebbel	Tábori barna köpeny, barna bársonygallérral, fegyvernemi gombokkal, begombolt nyakrésszel, kardzsebbel	Tábori barna köpeny, barna bársonygallérral, fegyvernemi gombokkal, begombolt nyakrésszel, kardzsebbel
köpeny hajtóka	Skarlátpiros+fegyvernemi jelvény+kisgomb	Fűzöld+fegyvernemi jelvény+kisgomb	Fehér+fegyvernemi jelvény+kisgomb
köpeny vállfődísz	2. jegyzet szerint	2. jegyzet szerint	2. jegyzet szerint

1. E koncepció szerint a díszzsinór, mint nem magyar hagyomány, megszűnne, atillán egyébként sem szokás semmiféle díszzsinórt viselni (eltekintve a szárnysegédi mellzsinórtól).

2. Az 1945 előtti testőr vállfődísz mintájára, fonott testtel, fegyvernemi színű posztóalátéttel, középen fegyvernemi díszítésű kisgombbal. Mindkét vállon viselendő. A vállfődísz az atillán és a köpenyen egyaránt viselnék. Felöltött köpennyel történő kivonulás esetén az atilla helyett köznapi zubbonyt, pulóvert stb. is lehetne viselni, mert a nyakig gombolt köpeny szükségtelenné tenné az atillák ilyenkor történő hordását.

Szolgálati (köznapi) öltözet

	Honvéd Koronaőrség	Honvéd Palotaőrség	MH 32. Díszászlóalj
sapka ¹	tábori barna tiszti sapka, fegyvernemi színű szegéllyel	tábori barna tiszti sapka, fegyvernemi színű szegéllyel	tábori barna tiszti sapka, fegyvernemi színű szegéllyel
zubbony ²	Állógalléros zubbony, az 1931 M tiszti társasági zubbony szabásában, öt pár rövid mellzsinórral, vállfődísz nélkül	Állógalléros zubbony, az 1931 M tiszti társasági zubbony szabásában, öt pár rövid mellzsinórral, vállfődísz nélkül	Állógalléros zubbony, az 1931 M tiszti társasági zubbony szabásában, öt pár rövid mellzsinórral, vállfődísz nélkül
fegyvernemi jelvény	mint az atillán		
hajtókaszín	mint az atillán		
díszzsinór	nincs		

díszöv	szolgálati/köznapi öltözethez a díszövet nem viselnék, amennyiben szükséges kardot kötni, úgy azt kardtartó övre, alulkötve		
nadrág	tábori barna pantalló, fegyvernemi színű (skarlátpiros) szegéllyel	tábori barna pantalló, fegyvernemi színű (fűzöld) szegéllyel	tábori barna pantalló, fegyvernemi színű (fehér) szegéllyel
cipő	barna fél- vagy egészcipő, bőr talppal	barna fél- vagy egészcipő, bőr talppal	barna fél- vagy egészcipő, bőr talppal
köpeny	mint a díszköpeny, kard viselése esetén a kard a köpeny kardzsebén át dugva viselendő (díszöltözetben díszövön, felülkötve)		
köpeny hajtóka	mint a díszköpenyen		
köpeny vállfődísz	Szolgálati/köznapi öltözetben a köpenyről a vállfődísz le kell venni, így a fejfedő mellett ez is markánsan jelezné a két öltözet közti különbséget.		

1. A közönségesen „babmérőnek” nevezett, kerek tiszti sapkáról van szó, mely a XIX. század közepe óta volt az Osztrák-Magyar Monarchia hivatalos fejfedője. Tábori barna színben 1920-tól 1928-ig a tisztikar, majd 1928-tól 1945-ig az altiszti kar viselte.

2. Alternatívaként elképzelhető a jelenlegi díszzubbonyhoz hasonló, zártnyakú zubbony is, amennyiben a zsinóros zubbony túlságosan költséges, vagy túlságosan „magyaros” lenne.

Fenti ötlet természetesen csak egy a lehetséges elgondolások közül, mindazonáltal a hasonló jellegű gondolkodás (nevezetesen, hogy a NHD komponensei egyenruhájukban is megjelenítsék, hogy egy egységes rész „alrendszerei”, vagyis egyenruhájuk egyszerre legyen egységes, mégis jól megkülönböztethető) elengedhetetlen ahhoz, hogy a Honvédség ezen „elit” katonái olyan egyenruhát viseljenek, melyre maguk is büszkék, s amely a társadalom elismerését is kivívja.

EGY POLGÁRHÁBORÚ TÁRSADALMI TERMÉSZETRAJZA: SIERRA LEONE

Véres gyémántok, gyerekkatonák, kegyetlen hadurak, hatalmas nyersanyagvagyon. Hozzávetőlegesen ezekkel a fogalmakkal jellemzi a nemzetközi közvélemény a nyugat-afrikai konfliktusokat, elsősorban a XX. század második felének háborús történeteit Bissau-Guinea, Sierra Leone, Libéria, Elefántcsontpart területén. A közhelyes, látszólag tudománytalan, olykor médiaközpontú megközelítés ugyanakkor számos olyan elemet foglal magában, amelynek gazdasági, társadalmi és geopolitikai összefüggései nem vitathatóak. Ezzel együtt ahhoz, hogy teljes képet kapjunk arról, miként értelmezhetőek a felszínesnek látszó értékelések, sajtóbeszámolók, érdemes a kérdés vizsgálatakor az áttekintő esettanulmány leíró műfaját alkalmazni. A nyugat-afrikai relevanciájú magyar nyelvű hivatkozások, szakcikkék jelentős része a nyugat-szaharai békefenntartásra (Besenyő¹⁷¹) vagy regionális folyamatokra (Csizmadia) vonatkozik, összességében viszonylag kevés az ország-monográfiák irányában mutatott kutatói érdeklődés. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen legutóbb született, kifejezetten igényes, Libéria-témájú disszertáció (Deák-Molnár¹⁷²) ugyanakkor egyértelművé tette: a térség globális összefüggései csak az egyes államok politikai folyamatain keresztül fogalmazhatók meg tudományos igénnyel.

Kézenfekvő tehát, hogy a régió másik, korábbi krízisállama, Sierra Leone példáján keresztül tekintsük át a fekete kontinens sajátos fejlődési folyamatait, biztonsági tendenciáit. Jelen tanulmány vázlatos kísérletet tesz arra, hogy a történelmi áttekintés törzsi szempontjait hangsúlyossá tegye – nem titkoltan utalva a szubszaharai krízisek okozati hasonlóságára –, illetve bemutatja a régióban megjelent sajátságos militáns aktorokat, a dzsungelhadcseregként elhíresült RUF mozgalmat és a gyerekkatona-jelenséget.

Viharos múlt

A hozzávetőlegesen háromnegyed Magyarországnyi területen fekvő, Libéria és Guinea által határolt ország a felfedezése után (1462) viszonylag hamar gyarmattá vált, 1792-től a Sierra Leone Company felügyelete alatti gyarmati státuszból 1808-ban került formálisan is brit fennhatóság alá. A XIX.

¹⁷¹ Besenyő János: •Nyugat-Szaharai konfliktus – az önállósodási küzdelem kezdete, a Nemzetközi Bíróság döntése és a „Zöld Menet”, Kül-Világ VI. évf. 2009/2, illetve Az ENSZ nyugat-szaharai békemissziójának tapasztalatai, Doktori disszertáció, ZMNE Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2010

¹⁷² Csizmadia Sándor: „Hatalmi válság Elefántcsontparton. Nemzeti és nemzetközi narratívák ütközése”. Afrika Tanulmányok, No. 1. (2011). 74–84. o.

században rabszolgák ezreit irányították felszabadításuk után Freetownba, hogy letelepedhessenek, és új életet kezdhessenek, többségük Sierra Leonében maradt. Ezek az úgynevezett 'visszairányított' afrikaiak¹⁷³ Afrika különböző részeiből származtak, főleg a nyugati partvidékről. Letelepedtek, népcsoportjuk krio néven vált ismertté. A gyarmat köznyelve a krio lett, melynek gyökereit az amerikai angolhoz lehet visszavezetni. Gyorsan elterjedt a térségben, mint a kereskedelem és a keresztény missziók közvetítő nyelve, mely által könnyen megértették egymást, és egyfajta biztonságot is nyújtott számukra a kívülállók által nem igazán ismert nyelvezet.¹⁷⁴ Sierra Leone gyarmati időszakában a bennszülött népek többször lázadtak fel eredménytelenül a brit uralom és a krio dominancia ellen. Talán a legismertebb ezek közül az ún. „kunyhóadó-háború” volt 1898-ban, amelynek első vezetője Bai Bureh volt, a temne törzs főnöke, aki elutasította a britek által bevezetett kunyhóadót, amit a többi bennszülött főnök is szuverenitásuk elleni támadásnak tekintett. Amikor a britek elfogatóparancsot adtak ki az adózás megtagadása miatt Bai Bureh ellen, ő harcba kezdett az uralma alatt álló temne falvak élén. Csatlakoztak hozzá limba, loko, soso, kissi és mandinka települések is, így Bureh harcosai eredményesen szálltak szembe a brit csapatokkal. A népvezér végül fogságba esett, a mai Ghána területére száműzték, 96 társát pedig felakasztották. A kunyhóadó-háború veresége ellenére az ellenállás a gyarmati időszak egészében folytatódott, időnként zavarások törtek ki. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez a folyamatos szembenállás a sierra leonei lakosság számára az állandó készültséget, a társadalmi agresszió folyamatos növekedését és fennmaradását jelentette, amelynek még a XX. század utolsó éveiben is áttételes hatása lehetett a belpolitikai közállapotokra. 1935-ben elindították a gyémántbányászatot, melyet a De Beers vállalat irányított, és 99 évre be is biztosította magát a gyémántpiacra. A monopólium birtokosai a termelésből kiszorították a helyieket, hiszen a gyarmattartók kezébe került az egész gyémántkészlet, így a helyi népesség kénytelen volt más módon próbálkozni és kikerülve a törvényeket, illegális bányaműveléseket létrehozni. Nem túlzás kijelenteni, hogy a gyémántvagyon az elmúlt évszázad során alapvetően a harci cselekmények finanszírozását szolgálta.

Függetlenségi konfliktusok

Az ország korlátozott önrendelkezést kapott 1953-ban, majd nyolc évvel később, az 1960-as londoni alkotmánytárgyalások után, 1961. április 27-én vált függetlenné. Ez a nap volt az 1898-as kunyhóadó-háború kitörésének évfordulója. Az ország első miniszterelnöke Milton Margai lett, aki már 1951-től kezdve a gyarmat főminiszteri posztját töltötte be. Politikai háttere, a Sierra Leone Néppárt (Sierra Leone People's Party, SLPP) nagy fölényrel győzött az első általános választásokon. Margai 1964-ben bekövetkezett halála után testvére, Albert Margai lett a miniszterelnök. Három éves miniszterelnöksége

¹⁷³ Liberated Africans vagy 'Recaptives'

¹⁷⁴ Abraham, Arthur: „Cultural Policy in Sierra Leone” UNESCO, Paris, 1978. 14-22. o.

sok kritikát váltott ki, elterjedt a korrupció és a politikai berendezkedés a mende etnikai csoportot privilegizálta. Kormányzása idején megpróbálkozott egypárti állam kiépítésével, de hevesen ellenállt az ellenzéki Össznépi Kongresszus Párt (All People's Congress, APC), míg végül megbukott. Albert Margai kormánya idején a mendék befolyása megnőtt a közszolgalatban és a hadseregben egyaránt. A katonai és polgári csúcsvezetők többsége mende volt, így aztán a beruházások és fejlesztések az általuk által lakott délnyugati vidéken összpontosultak. A majdnem döntetlen eredményt hozó 1967. márciusi választások után puccsok sora következett, míg végül az APC jelöltje, Siaka Stevens stabilizálta hatalmát és elfoglalta a miniszterelnöki széket. Siaka igazi populista miniszterelnök volt, hiszen a gyémántvagyon maradéktalanul politikai célokra használta fel, tovább bátorítva ezzel az illegális bányászatot. Ezúttal a limba nép tett szert erős befolyásra a kormányzatban és a közszolgalatban,¹⁷⁵ míg a korábban kedvezményezett, másik meghatározó etnikai csoport, a temnék háttérbe kerültek. 1971-ben guinea-i csapatok beavatkozása törte meg a polgári kormány „hatalmát”, április 19-én a parlament köztársasággá nyilvánította Sierra Leonét. Siaka Stevens, aki addig 'csak' miniszterelnök volt, lett az ország első elnöke. 1971 és 1973 között Stevens újra guineai csapatokat hívott be uralmának támogatására. 1976 márciusában ellenjelölt nélkül választották meg újabb öt évre elnöknek. Az 1978-ban a parlament által elfogadott új alkotmány bevezette az egypártrendszert. A politikai egyensúly megteremtésének szándékával Stevens a temne néphez tartozó Sorie Ibrahim Koromát nevezte ki alelnöknek. Az ország elnöke tizennégy évi hatalom után lemondott a köztársasági elnökségről, de az APC elnöke maradt. Ez a párt választotta ki az elnökjelöltet, Stevens utódját, Joseph Saidu Momoh-t, a köztársaság fegyveres erőinek parancsnokát. Momoh szintén a limba népcsoporthoz tartozott. Őt 1985 novemberében választották elnökké népszavazással – Momoh volt az egyetlen jelölt. Az elnök elleni 1987. márciusi sikertelen puccskísérlet után több mint hatvan főtisztet börtönöztek be, köztük Francis Minah alelnököt, akit leváltottak, elítéltek a puccskísérletben való részvételéért és felakasztottak öt másik társával együtt. Ez egyébként már a sokadik puccskísérlet volt a rendszer ellen.¹⁷⁶ 1990 októberében Momoh bizottságot nevezett ki az 1978-as egypárti alkotmány felülvizsgálatára. A bizottság javaslatai alapján a parlament olyan alkotmányt fogadott el, amely visszaállította a többpárti rendszert, mely 1991. október elsején hatályba lépett.

Polgárháború

A bevezetőben említett közhelyek egyike, hogy a Sierra Leone-ban lezajló háborúk és zavargások gazdasági, társadalmi és szociális okokra vezethető vissza. Ezek együttesen több mint egy évtizedig tartó háborús időszakhoz vezettek. 1991 és 2002 között legalább ötvenezer ember halt meg Sierra Leone-ban, a lakosság ezreit száműzték otthonukból, kényszerítették

¹⁷⁵ History of Sierra Leone <http://www.historyworld.net/>

¹⁷⁶ History of Sierra Leone <http://www.sierra-leone.org>

menekülésre Guineába vagy Libériába. A háború szörnyű mérlege a halottak mellett legalább félmillió szerencsétlen, egy életre megnyomorított embert is mutat. A polgárháború földig rombolta az ország amúgy is gyengécske gazdaságát, példátlan szegénységbe sodorta a lakosságot, amelynek nagy többsége ma is napi egy dollárnál kevesebb pénzből él.

Sierra Leone demográfiai értelemben két nagy részre osztható fel: a nagyvárosokban élőkre illetve a tengerparton koncentrálódó lakosságra. Evidens tehát, hogy a gazdagabb, tehetősebb réteg a nagyvárosokban és vonzáskörzetükben telepedett le, míg a szegényebb réteg a tengerpartokon talált lakhatási feltételeket. Az itt élők számára az alacsony életszínvonal és a közoktatás hiánya miatt a fiatalok kilátástalan, rossz körülmények között nevelkedtek. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az írástudatlan illetve tanulatlan gyerekek számára a későbbiekben elhíresült RUF-hoz (Forradalmi Egyesült Front, Revolutionary United Front) való csatlakozás jelentse az egyetlen kiutat a nyomorból. A lázadók a RUF-hoz csatlakozó fiataloknak élelmet, rendszeres húsellátást (!) ígértek, saját fegyvert kaphattak és ennek tükrében szabadon is garázdálkodhattak. Ez óriási és csábító ajánlat egy tizenéves gyermek számára, aki a jobb élet reményében bármire képes, csak hogy jobb sorsra jusson, mint elődjai.

A konfliktus hátterében természetesen itt is gazdasági probléma húzódik, mely legfőbb mozgatórugói a gyémánt kitermelésben és értékesítésben azonosíthatók. A bányák nagy része a lázadók ellenőrzése alatt, szegények lakta régióban helyezkedett el, így a RUF az eladott gyémántokat fegyverekre, kábítószerekre és élelemre fordította, hogy ezzel is fenntartsa a viszonylagos jólétet és előrelépési lehetőséget kínálhasson a fiatal fiúk és gyerekek számára. A társadalmi-szociális modell anomáliái mellett a konfliktust külső tényező is tovább gerjesztette. A szomszédos Libéria, élén Charles Taylорral, előszeretettel támogatta a RUF csoportokat – természetesen jó minőségű gyémántokért cserébe –, így a harcolóknak a fegyver-utánpótlás problémája megoldottá vált, hiszen amíg gyémánt volt, addig Libériának nem jelentett akadályt, hogy fegyvereket juttasson Sierra Leone-ba. Ilyen módon Charles Taylor közvetlen korlátozás nélkül irányíthatta a harci cselekményeket. A RUF teljes egészében kiszolgáltatta magát Libéria, azon belül is Charles Taylor számára, aki azon felül, hogy látszólag semmilyen szerepet nem vállalt a háborúban, mégis hatalmas pénzügyi hasznot realizált belőle.¹⁷⁷

1992. április 29-én hat fiatal katonatiszt puccsot hajtott végre Momoh elnök ellen, akit Guineába küldtek száműzetésbe. Megalakul a Nemzeti Ideiglenes Kormányzótanács (NPRC), amelynek vezetését május 4-én a Valentin Strasser vette át. Ő lett Sierra Leone új államfője.¹⁷⁸ Az NPRC-vezette új kormány ismét radikális változásokat hozott a sokat szenvedett ország életébe. Korlátozták a sajtó- és szólásszabadságot illetve rendeleti kormányozást

¹⁷⁷ A Sierra Leone-i polgárháború okai <http://konfliktus.index.hu/siok.htm>

¹⁷⁸ Encyclopedia-Sierra Leone-History http://www.encyclopedia.com/topic/Sierra_Leone.aspx

vezettek be, Strasser korlátlan joggal ruházta fel a hadsereg és a rendőrség tagjait, amely lehetőséget adott bírósági ítélet nélküli, korlátlan ideig tartó közigazgatási őrizetbe vételre. Ez az intézkedéssorozat brutalitása ellenére sem bizonyult hatékony lépésnek, és az ország folyamatosan, de határozottan a RUF befolyása és irányítása alá került. Foday Sankoh, a RUF vezetője egyre többször támadta a fővárost, katonai akcióit Libéria formálisan is támogatta. Átmeneti jelleggel az Executive Outcomes dél-afrikai magánvállalatától bérelt zsoldosok segítségével¹⁷⁹ sikerült ugyan visszaszorítani a támadásokat, de az ország gyakorlatilag anarchiába süllyedt. Az 1996-os választások során, a lakosság a Sierra Leone People's Party (SLPP) jelöltjét, Ahmed Tejan Kabbahot választotta meg, és ez párt szerezte meg a parlamenti helyek többségét is. Egy évvel később a Forradalmi Egységfront államcsínyt követ el Johnny Paul Koroma vezetésével. A puccs sikertelen volt, így Koromát bebörtönözték. Ez a lépés újabb katonai hatalomátvételhez vezetett és Kabbah ellenében újabb politika, katonai formáció jött létre. A tanács a Fegyveres Erők Forradalmi Tanácsa (AFRC) nevet viselte, és első intézkedésként kiengedte Koromát a börtönből, majd kinevezte az ország elnökévé. A régi-új államfő felfüggesztette az alkotmányt és betiltotta a tüntetéseket.

A nemzetközi közösség nyomására a nigériai vezetésű ECOMOG visszahelyezte a hatalomba Kabbah elnököt, ezzel egyidejűleg börtönbe zárták azokat, akik támogatták az AFRC kormányt. Közülük huszonnégy személyt bűnösnek találtak és fellebbezés lehetősége nélkül 1998 októberében kivégeztek. Ekkor az Egyesült Nemzetek Szervezete békefenntartókat küldött a rend helyreállítására. Az ENSZ Biztonsági Tanács 11.000 fő kivezényeléséről döntött. Miután az afrikai békefenntartók elhagyták a frontvonalat, az ENSZ békefenntartók megkísérelték lefegyverezni a RUF katonáit, így ismételten kiújultak a harcok a RUF és a kormányerők között.

Az 1997-es esztendő újabb változások éve volt, október 23-án a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (ECOWAS) közbenjárásával béketárgyalások kezdődtek a szomszédos Guinea fővárosában. A megállapodás értelmében a freetowni kormány beleegyezett, hogy újra Kabbah legyen az elnök és ezzel egyidejűleg Sankoh elfogadta, hogy Koroma katonai kormányzatában döntő fontosságú posztot tölthet be. Az egyezmény féléves átmeneti időszak keretében kötelezi a feleket a harci cselekmények beszüntetésére, a katonák lefegyverzésére, humanitárius segítségnyújtásra, a menekültek és kitelepítettek visszatelepítésére, illetve a kormány működésének visszaállítására¹⁸⁰.

A teljes konszolidáció azonban még váratott magára, 1998 februárjában a nigériai csapatok Koromát Freetown elhagyására kényszerítették és újra elnököt választottak Ahmad Kabbah személyében. Egy évvel később újabb béketárgya-

¹⁷⁹ Prof. W. July, Robert, The history of Sierra Leone, London 1970

¹⁸⁰ Ecowas six-month plan for Sierra Leone, 23. october 1997- 22 april 1998 <http://www.sierra-leone.org/conakryaccord.html>

lásokra került sor, ezúttal a Togo fővárosában. A Lomé-i megállapodás már előrevetítette a hatalommegosztás kérdéseit, Sankoh alelnöki posztot kapott Kabbah kormányában, egyúttal ő irányíthatta a stratégiai fontosságú Nemzeti Ásványkészlet Bizottságot is. A kiegyezést 1999 októberében Sankoh és Koroma a népnek szóló, közös teátrális aktussal, Freetownban megrendezett tömeggyűlés keretében tartott bocsánatkéréssel zárták le. A korábbi lázadók kormányzati teljesítménye nem volt meggyőző, a nemzetközi közösség így szükségesnek tartotta a törékeny béke szavatolását, ezért az ENSZ BT újabb hatezer fős békefenntartó kontingens bevetéséről hozott határozatot.

Az aggodalmak indokoltak voltak, hiszen 2000 első hónapjaiban ismét elszabadultak az indulatok, és fenyegetett egy kiújuló polgárháború. Májusban a lázadók foglyul ejtenek 300 ENSZ békefenntartót, válaszként Nagy-Britannia 700 kiképzett ejtőernyőst és két hadihajót küldött a külföldiek evakuációjának támogatására. Időközben a kocka fordult, Foday Sankoh elmenekült és elrejtőzött, később börtönbe került. A biztonsági helyzet továbbra is feszült és rendkívül bizonytalan maradt. A RUF teljes mértékben ellenőrzést gyakorolt a gyémántbányák felett, a lázadók másik vezetője Johnny Koroma pedig erőszakos módszerekkel tett folyamatos kísérletet a hatalom megszerzésére. A fővárost gyakorlatilag a RUF irányította, erőszakos és brutális módszerekkel hangos volt a világsajtó. A katonák rendszeresen terrorizálták a helyi lakosságot, rengeteg a gyermekáldozat, a büntetésképpen megcsonkolt katona és civil.

2002-re már 17.500 békefenntartó katona tartózkodott Sierra Leonében, ebben az időben ez az a térség, ahol a legtöbb a békefenntartók száma a világban. Januárban új békeszerződés születik Kabbah elnök és a lázadók között. A háború lezártnak látszik, és májusban új választásokat tartanak az országban. Kabbah hatalmas fölénnyel, 70 %-os stabil szavazótáborral megnyeri a választásokat, míg a RUF 1,7 %-os aránnyal egy, a másik lázadó front vezetője, Koroma pedig két képviselőt küldhet a parlamentbe. 2004-re sikerült a lázadókat teljesen lefegyverezni. Még ebben az évben létrehozták a speciális bíróságot a háborús bűnösök leszámolására és elítélésére, 2005 decemberében az ENSZ békefenntartók kivonultak Sierra Leone területéről.¹⁸¹

Különleges szereplők

A híres, hírhedt Revolutionary United Front – RUF (Forradalmi Egyesült Front¹⁸²) – amely mai napig az ország hivatalosan bejegyzett szervezete – nem tekinthető tipikus politikai pártnak, inkább agresszív lázadókból kovácsolódott, harcolni vágyó csoportosulásként azonosítható. Működésének legaktívabb, egy-

¹⁸¹ Sierra Leone history <http://www.sierra-leone.org/history-conflict.html>

¹⁸² "No More Slaves, No More Masters. Power and Wealth to the People." (Nincsenek többé szolgák, nincsenek többé főnökök. Hatalom és jólét az embereknek.)

ben legtragikusabb időszaka 1991-2002 közötti időszakra tehető. A békefolyamat végén, a 2002-es választásokon a választópolgárok csupán 2.2 %-a szavazott a RUF-ra, így nem jutottak be a parlamentbe sem. A RUF alapvetően őserdei, úgynevezett dzsungel hadsereg (bush army), s mint ilyen a polgárháború idején a kormány hadserege és a nyugat-afrikai békefenntartó erők (ECOMOG) számára egyaránt kemény ellenfélnek bizonyult. A fénykorában 20-30 ezer fős haderőként becsült RUF legfőbb taktikája a rajtaütésszerű, gyors gerillatámadásokon alapult. A lázadók többsége fiatal, esetenként csupán 9-10 éves gyermekkatona. A toborzás brutális: a gyermekeket sokszor azzal kényszerítik katonáskodásra, hogy lemészárolják szüleiket és a falu főnökét, így az árváknak megszűnik minden kapcsolata az egykori otthonukkal. A kisgyermekeket gyakran alkoholos és kábítószeres állapotban viszik harcolni, és küldik őket bevetésekre. A különféle bódító szerek hatása alatt a rituális kannibalizmus sem ritka jelenség. A lázadók az általuk elfoglalt területek falvainak lakosait terrorizálják: ismert katonai stratégiájuk volt, hogy harc közben ártalmatlan gyermekeket és nőket használnak élő pajzsként. A RUF egyik jellegzetes harcmodora, hogy a megszállt települések ellenálló civil lakosainak végtagjait amputálja, rosszabb esetben pedig lemészárolja őket. Asszonyaikat, gyermekeiket a lázadók megerőszakolják, házaikat pusztá szórakozásból felégetik. Az ENSZ-szakértők szerint a sokszor kamasz fiatalok által elkövetett bűncselekmények jóval brutálisabbak, mint a világ bármely más konfliktusainál előforduló cselekmények. Amikor 1999 januárjában a RUF erőinek Freetown közel felét sikerült elfoglalniuk, akkor bizonyosodott be, hogy a lázadók jól koordinált, logisztikailag jól kivitelezett, gyors, előre megtervezett támadásokat tudtak végrehajtani. A lázadók közötti kommunikációban alkalmazott magas szintű technikai színvonalon még a RUF-ot közéről ismerő szakértők is meglepődtek. Hasonló meglepetéseket okozott a terepakadályok elhelyezésénél tapasztalt szakmai tudás. Az ECOMOG mérnökei állítólag professzionálisan kialakított gyalogság-elhárító aknamezőt, azaz nem csak primitív, aknákkal itt-ott teleszórt területet is megtisztítottak a Freetown-félszigeten, továbbá Lungi és Port Loko között tankelhárító aknamezőket is felfedeztek. Mindezeknek a célja az ECOMOG haladásának megnehezítése volt. Az ECOMOG emberei a Freetown-félszigetről keletre is találtak olyan tankelhárító árkokat, amelyek profi munkára utaltak. Egyes információk szerint a RUF légelhárító tüzérséggel is rendelkezett. Ezen felismerések jelzik, hogy a RUF bizonyos szempontból több egyszerű dzsungelhadseregnél, s képesnek látszott arra, hogy fokozatosan komoly hagyományos haderővé váljon. Erre azonban a történelem már nem adott lehetőséget.

„Nevelt gyilkosok”

A gyerekkatonaság problémakörével az 1990-es évek közepe óta foglalkozik aktívan a nemzetközi közvélemény. Bár a korábban is léteztek primer kutatások, amelyek a gyerekek háborús körülmények között való foglalkozt-

atását vizsgálták, a hidegháborút követően a nemzetközi rendszer radikális változása kellett ahhoz, hogy a dolog jelentősebb nemzetközi figyelmet kapjon. Ha Sierra Leone háborús eseményei szóba kerülnek, az emberek többsége azonnal a gyermekkatonákra asszociál a véres gyémántok mellett. Ezeket a gyerekeket legtöbbször a háború áldozataiként lehet elkönyvelni, hiszen nem csak családjukat veszítették el igen megrázó körülmények között, hanem lehetőség és választási út nélkül kötelezték őket, hogy harcba álljanak, mindenféle eszköz bevetésével. Az árván maradt gyerekeknek egyetlen kiútként, ez jelentette a „fényt az alagútban”, hiszen a jobb lét reményével vonultak be, hogy harcolnak saját hazájuk, saját népük, nem ritkán saját közvetlen családjuk ellen.

A térségben megtapasztalt polgárháborús állapotok nem tettek különbséget a sierra leonei vagy a szomszédos Libéria gyerekkatonái között. Évtizedes távlatból talán a legbizarrabb mégis Charles Taylor gyermekhada volt, amelynek katonái amfetaminnal, gyógyszerekkel, pálmaborral és marihuánával teletömve, önkívületi állapotban az éj leple alatt vonultak hadba, kezükben puskával vagy machetével. Az országot irányító hazafias nemzeti front (NPFL) többnyire a lemészárolt falvak árván maradt gyermekeit sorozta be, a fiúkat öntudatlan gyilkoló gépekké képezték ki, míg a lányokat szexrabszolgaként használták. Taylort a gyerekkatonák nemzedéke (a világtörténelem talán legfiatalabb háborús veteránjai) még ma is Papi néven emlegeti, s majdhogynem istenként tiszteli. Ebben a háborúban tehát paradox módon tehát keveredik a bűnelkövetői és az áldozat szerep. Mindez esetenként még a tízedik életévüket sem betöltött gyerekek összefüggésében.

Mi vezethetett idáig? Gyakran a gyerekek kábítószer és alkohol hatása alatt álltak, hogy a tudatmódosítók használatával saját maguk élő fegyverré váljanak és egy parancsszóra azt tegyék, amit valójában soha az életükben nem tettek volna meg. Ezek a gyerekek családjukat elvesztését követően a pénz iránti vágy és az életben maradás reményében beálltak a RUF soraiba. Kiképzésük alatt, már bábukon „gyakorolhatták”, hogy milyen érzés egy AK -47-es fegyverrel belelőni a tömegbe, vagy csupán hidegvérrel és érzelemmentesen megölni bárkit is. Már a kezdetektől fogva drogok és alkohol hatása alatt álltak, gyakran ez volt a fizetségük. A gyerekek teljes agymosáson mentek át, akik csak a RUF nézeteit fogadták el, tekintették szentnek és sérthetetlennek. A gyerekek besorozása szinte semmibe került, ellátásuk olcsó, gyors parancsteljesítők. Rendkívül hamar megtanulták a kegyetlen taktikák elsajátítását, melyet aztán hidegvérrel alkalmaztak is. A legnagyobb hajtóerő számukra a családjuk elvesztése miatti bosszúvágy szülte, tudatmódosítókkal életben tartott, ideológiai 'képzésen' táplált düh, bármire képesek, igazából csak magukra számíthatnak, nincs bennük semmiféle visszatartó erő.

A gerillaháború közegében kiképzett és kinevelt kiskorú harcosok olyan világban nőttek fel, ahol a normarendszer teljesen más, mint a megszokott, rendes életvitel során, a harc és az erőszak kerül az első helyre. A lázadás és a

háborús viszonyokhoz való alkalmazkodás hamar életstílussá vált számukra, melyből aztán szinte lehetetlen kiutat találni.

A média sugallta nyugat-afrikai háborús sematikus kép szerint az afrikai gyermekkatonák AK-47-tel felfegyverzett tinédzserek, akiknek szeméből süt a gyűlölet és a harc iránti vágy. A közhely itt sem maradéktalanul igaz, nagyon sok gyermekkorú csak közvetlenül vett részt a harci cselekményekben, de ez a generáció adta a kiszolgáló személyzetet, az üzenethordozó futárok, kapusok, szakácsok, kémek és alkalmi szexmunkások csoportját is.

A későbbiekben a társadalomba visszailleszkedett ex-gyerekkatonák visszaemlékezései alapján ők a háborút teljesen normális állapotnak, sőt gyakran puszta játéknak tartották. Afrikában az életnek nincs nagyobb fontossága, mint egy videojátékban vagy egy filmben, amelyek élvezetétől manapság már az afrikai gyerekek sincsenek megfosztva. *„A halál mindenhol ott volt. Ölni (kellett), hogy ne haljunk meg, és szórakozásból is. A saját sorainkban is öltünk: azokat, akik nem bírták tovább a menetet, kimerültek vagy betegek voltak, egyszerűen fejbe lőttük. (...) Ha valaki felénk jött, golyót kapott. Akkor is, ha civil és különösen, ha fiatal volt...”,* mesél *„hőstetteikről”* az egyik volt kadogo¹⁸³ Jean-Stéphane Sauvaire¹⁸⁴ megrázó filmjében.¹⁸⁵

A háború után végrehajtott, jelenleg is működő úgynevezett DDR programok¹⁸⁶ célja, hogy a gyerekeket és tinédzsereket visszaküldjék az iskolába vagy hasznos munkát biztosítsanak számukra. Ez a folyamat azonban nem mentes az ellentmondásoktól. Több szervezet is elköveti azt a hibát például, hogy a lányokat kizárja a DDR programból. Másik felmerülő probléma, hogy nem mérik fel a munkaerő-piaci igényeket, így egyes szektorokban túlképzés, másutt a képzett munkaerő hiánya tapasztalható. A programok időtartama általában nem elegendő ahhoz, hogy valódi képzést nyújtsanak, a képzésekben gyakran nem érintik a generációk közötti erőszakos konfliktusok gyökerét sem, ezért az ellentétek napjainkban is tovább élnek.

¹⁸³ Ez a hagyományos elnevezése a rehabilitációs programokban részt vett gyerekkatonáknak

¹⁸⁴ „Johnny Mad Dog” (2008)

¹⁸⁵ Afrikai gyerekkatonák: a dekolonizáció kora <http://ellenkultura.info/afrikai-gyerekkatonak-a-dekolonizacio-hordaleka.html>

¹⁸⁶ Disarmament Demobilization Reintegration

Gates és Reich úgy vélik¹⁸⁷, hogy a gyerekkatona jelenségnek az vethetne véget, hogy megszűnnek a tipikusan gyerekek bevetésével járó háborús konfliktusok, a kegyetlen, hosszan tartó, évtizedekig elhúzódó polgárháborúk.

A szerzők véleménye szerint: ... *a jelenlegi fegyveres konfliktusok jellemzően ebbe a kategóriába tartoznak. Amíg ezek nem fejeződnek be, az újabb gyermekkatona toborzásának sem szakad vége.*¹⁸⁸

MORENTH PÉTER

MIGRÁCIÓS HATÁSOK A DÉL-AFRIKAI TÉRSÉGBEN DÉL-AFRIKA FÜGGETLENNÉ VÁLÁSA ÓTA

Dél Afrika: törvény az idegengyűlöletről

Dél-Afrikában a bevándorlással kapcsolatos törvényhozás alakulását jelentősen hátráltatta az ország szerencsétlen bevándorlási történelme, az apartheid utáni átalakulás és a bevándorlók jelenléte közti összeférhetőség bizonytalansága, valamint maga a tény, hogy a lakosság elutasítóan közelíti meg a jelenséget.

Az ország függetlenné válása előtt, 1994-ig a bevándorlási törvény nem volt más, mint a faji uralom pusztá fegyvere. 1991-ig a bevándorló hivatalos meghatározása az országban a következő volt: olyan személy, aki képes beilleszkedni a fehér társadalomba. Ennél fogva az afrikaiakat nem tartották bevándorlóknak. Ideiglenes szerződéses bevándorlóként érkeztek Dél-Afrikába, az apartheid kormány és a szomszédos országok – többek között Lesotho, Mozambik és Malawi – között fennálló kétoldalú megállapodások értelmében. Ez is elősegítette a hírhedt, és még ma is létező dél-afrikai bevándorlók munkaügyi rendszerének kialakulását.

1994 után a Dél-Afrikai kormány mindent elkövetett, hogy olyan törvényeket hozzon, melyek megfelelnek az ország új szerepének a változó regionális, kontinentális és globális migrációs folyamatok tükrében. A hangsúly azon a küzdelmen volt, ami egy olyan apartheid utáni bevándorlási szabályozást kívánt létrehozni, ami megfelelt Dél-Afrika megváltozott szerepének a kontinensen, és helyén kezeli így a bevándorlás és a fejlődés közötti bonyolult

¹⁸⁷ Scott Gates, Simon Reich: Child Soldiers in the Age of Fractured States

¹⁸⁸ Think Again: Child Soldiers: http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/05/21/think_again_child_soldiers

kapcsolatot, valamint azt a burjánzó idegengyűlöletet, amely a 2008. májusi szégyenteljes események kialakulásához vezettek.

A bevándorlás gyökerei

A Dél-Afrika és szomszédos országai közötti vándorlások egészen a 19. század közepéig nyúlnak vissza, amikor Dél-Afrika gyémánt és arany bányászati iparát megalapították, és az ország megindult egy modern iparosodott gazdaság kialakulásának irányában.

Dél-Afrika szomszédos államaiban élők jelentős része vándorolt be az országba, legtöbbjük azért, hogy ott dolgozzon. A Dél-Afriai Migrációs Projekt (SAMP) legutóbbi felmérései szerint például Lesotho felnőtt lakosságának 81%-ka járt, dolgozott már Dél-Afrikában. Lesotho állampolgárainak 83%-ka mondhatja el magáról, hogy a szülei dolgoztak ott, 51 %-uk pedig azt, hogy a nagyszülei. Ugyanezek az adatok Mozambikban 29 %, 53 % és 32 %, míg Zimbabweben 23 %, 24 % és 23 %.

A határokon átívelő migrációnak számos formája van. Az egyik tipikus formája a ma is élő, szigorúan szabályozott és előírt bányászati munkaerő-kölcsönző rendszer, mely rendszert még 1890 és 1920 között alakítottak ki. A másik véglet a szabályozatlan határátlépések. Dél-Afrikában évtizedekig jellemző volt mindkét típus.

A nagyban termelő földművesek szintén külső munkaerőre támaszkodtak, melyek nagy része illegális volt. Az apartheid állam úgy irányította oda az engedély nélküli bevándorlókat, hogy választhattak: vagy a farmon dolgoznak, vagy deportálják őket.

Bár Dél-Afrika apartheid rendszerének köszönhetően is rengeteg volt a menekült státuszú, csak az 1980-as években történt meg, hogy közel 350 ezer mozambiki polgárháborús menekült árasztotta el az országot. Közülük csak mintegy 20 %-uk tért haza a háború befejeztével, a többiek beilleszkedtek a társadalomba a mozambiki határához közel lévő közösségekben. A polgárháború alatt a menekülteket jól fogadták a helyi közösségek, de 1994 után azonban sokan úgy érezték, a dél-afrikaiak „kivülállóként” tekintenek rájuk, a viszonyuk ezek után meg is romlott.

A helyzet 1994 után

Az ország függetlenné válása, 1994 óta Dél-Afrika 1,7 millió papírokkal nem rendelkező bevándorlót deportált szomszédos országokba: Mozambikba, Zimbabwebe és Lesothoba. Csak 2006-ban 260 ezer bevándorlót tartóztattak le és telepítettek ki.

Emberi jogi csoportok, többek között a Dél-Afriai Emberi Jogokért Bizottság is erősen kritizálták a kitelepítési rendszert. A legtöbb panasz a letar-

tóztatás és az eltávolítás módszereire érkezett, melyekre a jogvédők úgy utaltak, nem különböznek az apartheid alatt alkalmazott, fekete Dél-Afrikaiak szabályozásáról. A Lindela nevű menekülttábor, melybe a bevándorlók nagy része bekerül még kitelepítésük előtt, szintén az emberi jogi vizsgálatok és panaszok központjában állt. A bevándorlók és a civil szervezetek gyakran korrupcióval vádolják a rendőrséget és az egész rendszert, amelyben a megvesztegetés és a védelmi pénzek szedése mindennapos dolgok.

2002 végén új Bevándorlási Törvény lépett életbe több mint nyolcévnyi tárgyalások után. A törvény egy sokkal bevándorló-barátabb megközelítést tett lehetővé, melyben a képzett munkaerő vonzásán is nagy hangsúly volt. Az idegengyűlölet társadalomból való kiirtását is célul tűzték ki, azonban ennek részletei még nem kerültek kidolgozásra. Ugyanakkor a törvényben továbbra is drákói szigorúságú intézkedéseket írtak elő az illegális bevándorlók kezelésére, melyet bár finoman „közösségi rendőrség”-nek hívtak, azt várta el a dél-afrikaiaktól, hogy kémkedjenek egymás után, és minden gyanús esetet jelentsenek a hatóságoknak.

A törvény 2005-ben emelkedett teljesen jogerőre, 11 évvel az ország első demokratikus választásai után. Három fő oka volt, miért tartott ilyen sokáig kidolgozni és megvalósítani az apartheid alatt alkalmazott, idegenek szabályozásáról hozott intézkedések helyére lépő alternatívát.

Először is, az 1994 utáni, nemzet-újjáépítő projekt nemkívánatosnak tartotta az emigrációt. Az apartheid alatti elszigeteltséget követően az Afrika más részeiről érkező bevándorlók és menekültek érkezése széleskörű pánikot okozott a társadalomban. Ok és okozat: a Dél-Afrikaiak általában szélsőségesen intoleránsak az országukban lévő idegenekkel szemben. Másodsorban, az állam által meghatározott politikai reform elsősorban a szabályozás és a kizárás eszközének tekintette a bevándorlási politikát, ahelyett, hogy irányítási és fejlesztési lehetőségét észrevegye, ezáltal megakadályozva, hogy az apartheidtől örökölt rendszer keretein túllépjen. Végül, az emigrációs reformmal kapcsolatos tárgyalásokat lelassította a kabinetben és parlamenten belüli keserű vita az emigrációs portfóliót kézben tartó Inkatha Szabadság Párt (IFP) és a kormányon lévő Afrika Nemzeti Kongresszus (ANC) között.

Az ANC által elfogadott és a Parlament által jóváhagyott végső törvényjavaslat merőben különbözött attól, amit az IFP belügyminiszterének tanácsadói kezdetben javasoltak.

Az apartheid utáni legális bevándorlás

1990 előtt a Dél-Afrikába érkező legális bevándorlók nagy része Európából és a környező országokból származott, és Dél-Afrika hivatalos bevándorló állományát továbbra is leginkább ez a két térség képviseli. A 2001-es népszámlálás során kiderült, hogy a bevándorlók közül 687.678 fő származott a SADC

országaiból, és 228.318 fő Európából. Egyéb, egyre nagyobb jelentőségű térségek: Afrika többi része (41.817) és Ázsia (40.889), így 2001-ben Dél-Afrika teljes lakosságának 2,3 %-át tették ki összesen a bevándorlók.

A nemek közti egyenlőtlenség az Afrikai bevándorlók között, összehasonlítva a korábbi, család-központú európai bevándorlási hullámmal figyelemre méltó. 2001 óta, a SADC országokból és Afrika többi részéről érkezők száma bizonyára növekedett, de nem az általánosnak hitt módon.

A Dél-Afrika és egyéb afrikai országok közötti ma megfigyelhető bevándorlási szokások sok szempontból megegyeznek a regionális határok közötti mozgások sok évvel ezelőtti mintáival. Egy Dél-Afrikába érkező mozambiki bevándorló ma lehet, hogy ugyanazt az utat járja be, mint az apja vagy nagyapja, de különböző okok miatt és különböző végcélokkal. De ami már más most, hogy a mozambiki bevándorló akár nő is lehet.

Az 1994 utáni változásokat leglátványosabban azok számának növekedése mutatja, akik a kontinens egyéb részeiről legálisan érkeztek Dél-Afrikába akár látogatói engedéllyel, vagy turisztikai, esetleg üzleti céllal. Ezek száma 2005-ben több mint 5,5 millió fő volt.

A Dél-Afrika és a kontinens egyéb részei közötti gazdasági viszony kiterjedését és konszolidációját szintén jól tükrözik ezek a számok. A határokon átvélő kereskedelemben tevékenykedő, kisebb méretű vállalkozók, főleg azok, akik Dél-Afrikában szerzik be az otthonukban eladni kívánt termékeket, általában látogatói engedéllyel érkeznek az országba. Így, az afrikaiaknak kibocsátott látogatói engedélyek számának növekedése egyúttal a kereskedelmi min-tákban bekövetkezett változásokat, illetve a hivatalos és nem hivatalos határokon átvélő kereskedelemben résztvevő kis- és középvállalkozások számának növekedését is mutatja.

Összehasonlításképp a bevándorlás mértéke drámaian visszaesett az 1990-es években. Az állandó letelepedési engedélyhez jutók száma évi 14.000 főről évi 3.053 főre esett vissza 2000-ben. Ezzel párhuzamosan az Afrikából érkező bevándorlók aránya nőtt az évtized során, 2003-ban és 2004-ben is az összes bevándorlóknak majdnem a felét alkották. 1990 és 2004 között összesen 110.000 legális bevándorló érkezett az országba, melyeknek 27 %-a származott afrikai országokból. Az előrejelzésekkel ellentétben nem ment végbe jelentős, a kontinens egyéb részéről Dél-Afrikába irányuló „agyelszívási” folyamat. Ezt a csökkenést sokan a rendkívül szigorú bevándorlási politikának tulajdonítják, melyet a dél-afrikai kormány az apartheid szétesése után hozott létre.

Mivel logikus gazdasági magyarázata nem volt ennek a helyzetnek, sokan úgy vélik, ez nem más, mint az apartheid utáni nemzeti tudatra ébredés reakciója, mely minden külföldi állampolgárt kívülállónak tekintett, és fenyegetőnek érezték őket az ország polgárainak gazdasági kilátásait tekintve. A kormány azt

is kijelentette, nem szeretné a képzett afrikai munkaerőt elvándorlásra bátorítani a hazájuk kárára.

1994 után az ideiglenes munkaengedéllyel az országba érkezők száma szintén csökkent. 1996-ban 52.704 engedélyt adtak ki, míg 2000-re ez a szám 15.834-re csökkent. A munkaerőpiac kereslete kevésbé játszott közre a kibocsátott ideiglenes engedélyek számának csökkenésében, ebben annál inkább szerepe volt az állami törvényhozásnak. A munkaadók számára egyre bonyolultabbá vált a külföldről való munkaerő kölcsönzés, még ha csak ideiglenesen is, a külföldi munkavállalók pedig hamar a belügyminisztérium útvesztőiben találták magukat.

A szigorú emigrációs és migrációs törvényhozás egy másik, nem csak Dél-Afrikában, hanem más fejlődő országokban is meglévő jelenséggel is szembe találta magát: az agyelszívás. Dél-Afrika riasztó ütemben veszíti el képzett munkaerejét a globális versenytársai javára, főleg az ipar, gyógyszerészet és oktatás területein. A hivatalos kivándorlási statisztikák nem tudják ennek mértékét megfelelően illusztrálni. Az adatok ugyanis azt mutatják, hogy például 1989 és 2003 között összesen 92.612 fő (közöttük 20.038 szakmai végzettséggel rendelkező fő) vándorolt ki, öt fő célország területére: Egyesült Királyság, Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland.

Ugyanakkor, a célországok statisztikái szerint ugyanebben az intervallumban összesen 368.829 (ebből 80.831 fő szakmailag képzett) bevándorló érkezett Dél-Afrikából. A hivatalos statisztikák ezek szerint hozzávetőlegesen a negyedére becsülték alul a veszteség számát.

Az egészségügyben az SAMP által folytatott közelmúltbeli tanulmányok szerint magas az elégedetlenség a munka- és életkörülményekkel, szinte minden szempontot figyelembe véve. Az egészségügyi szakemberek nagy része kifejezte eltökélt szándékát Dél-Afrika elhagyásáról. Az országos mintában kb. 8 % nyilatkozott úgy, hogy elképzelhető 6 hónapon belül elhagyják az országot, 25 %-uk 2 éven belül, több mint felük (52 %) pedig öt éven belül tervezi ezt.

A bevándorlási politika akár rész megoldást is jelenthetett volna a kormány számára a növekvő „szakmai krízisre”. Erre a változásra azonban egészen 2004-ig nem került sor, amikor a kormány előterjesztette a „Közös kezdeményezés a kiemelt képzettségek megszerzésére” javaslatát (JIPSA). Ez nagy hangsúlyt fektetett a dél-afrikaiak képzésének felgyorsítására a kiemelt területeken, azt is figyelembe véve, hogy bizonyos szektorokban szükség van a külföldi szakértelemre. Más szavakkal, a JIPSA megfelel a 2002-es bevándorlási törvényjavaslatban foglalt általános elveknek is.

A kibocsátott munkaengedélyek száma 2002-ben ismét nőtt, de a munkaadók továbbra is panaszkodtak a törvényjavaslat által megkövetelt bürokrácia bonyolultsága miatt.

1994 után ugyanúgy alakult a Dél-Afrika bányáiba és farmjaira irányuló legális szerződéses bevándorlók száma Botswanából, Lesothóból, Mozambikból és Szváziföldről. Azonban három fontos trend volt megfigyelhető. Először, a stagnáló aranyárak és emelkedő költségek sokakat arra kényszerítettek, hogy bezárják és leépítsék tevékenységüket. A munkaerő-állomány 376 ezer főről 230 ezer főre csökkent 1990 és 2000 között. A 2006-os magasabb aranyárak újra növekedésnek indították az állományt, amely 268 ezer főre nőtt.

Másodszor, a bányásztársaságok egyre inkább alvállalkozókkal végeztették fő tevékenységeiket. Az SAMP által az alvállalkozókról készített jelentés szerint 2000-re a bányászatban résztvevő munkavállalók több mint 15 %-a alvállalkozóknak dolgozott. Az elbocsátott mozambiki és lesothoi bányászok fontos munkaerőnek számítottak.

Harmadsorban pedig, a nem dél-afrikai bevándorlók egyre nagyobb arányt képviseltek a bányász munkaerő-állományon belül, 47 %-ról 60 %-ra nőtt az arányuk 1990 és 1999 között, főképp a mozambikiak aránya nőtt: 12 %-ról 25 %-ra 1990-ről 2000-re.

A dél-afrikai aranybányászat ipara ismét növekedésnek indult az ezredforduló után. A bányásztársaságok keményen küzdöttek, hogy megtartsák jogait külföldi munkaerők szerződtetésére, kormányzati beavatkozás nélkül. A 2002-es Bevándorlási Törvényjavaslat korábbi változatait is felülvizsgálták. Ugyanakkor, ez a 2002-es javaslat továbbra sem könnyítette meg a bányásztársaságok számára, hogy külföldi munkaerőt alkalmazzanak. Kénytelenek voltak „vállalati engedélyeket” kérelmezni, melyek – ha a kormány engedélyezte ezeket – bizonyos számú külföldi dolgozó alkalmazását tette lehetővé.

A kormány azt remélte, hogy az új törvény arra ösztönzi a bányásztársaságokat, hogy dél-afrikaiakat alkalmazzanak. És valóban, a társaságok egyszerűbbnek tartották a helyi munkaerő szerződtetését, mivel a másik megoldás rugalmatlan és túl bürokratikus volt. Ennek következtében a dél-afrikai bányászok száma ismét növekedni kezdett. Az 1997-es 59 %-hoz képest a külföldi dolgozók aránya a bányász munkaerő állományon belül 38 %-ra csökkent 2006-ra.

Az új menekültek

Dél-Afrika egészen 1993-ig nem ismerte el a menekülteket, és csak az ezt követő, demokráciává való átalakulás során írta alá az ország az ENSZ és az Afrikai Egységért Szervezetének menekültekkel kapcsolatos egyezményeit.

A børszínük miatt, és a kormányzati menekültpolitika hiányában, az 1980-as években érkező mozambiki menekültek sosem kaptak teljes menekültstátuszt. Sokan közülük egészen 2000-2001-ig regisztrálatlan bevándorlóként éltek Dél-Afrikában, amikor is a kormány állandó tartózkodási engedéllyel legalizálta a státuszukat.

1990 óta Dél-Afrika új célállomássá vált az Afrika más részeiről érkező menekültek számára. A Dél-Afrikai kormány szerint 1994 és 2004 között közel 160 ezer menekült kérelmet regisztráltak, és ezek nagy része, 74%-ka afrikai országokból érkezett. Az elfogadás mértéke minden ország tekintetében más és más volt.

Idővel ezek a számok tovább emelkedtek. Az ország a belügyminisztérium adatai alapján 2007-ben újabb 45.673 kérelmet regisztrált. Szomáliából, a Kongói Demokratikus Köztársaságból és Angolából érkező menedékhelyet keresők jó eséllyel érkeztek az országba, míg a más afrikai országból jövőket elutasították.

A rasszista, apartheid korabeli Idegen Szabályozási Törvény szabályozta azoknak az elfogadását, akik az 1990-es években érkeztek, ami azt is magában foglalta, hogy a menekülteknek és menedékhelyet keresőknek nem állt jogukban dolgozni, vagy szolgáltatásokhoz jutni. A menedéket keresők befogadására, valamint a kérelmek elbírálására létrehozandó Menekültügyi Törvényt csak 2000-ben fogadták el.

A menekültügyeket elbíráló rendszer azonban mind a rendelkezésre álló költségvetés, mind pedig a tapasztalatlan személyzet tekintetében nem felel meg a kívánalmaknak. További problémát okoz a rossz informáltság a származási országokat és a kérelmek eredetiségét tekintve, és az a tendencia, hogy a döntéseket nem az egyéni helyzeteket mérlegelve, hanem egyszerűen csak a származó ország alapján hozzák.

A menedéket keresőket, főképp a Zimbabwéből származókat bármelyik pillanatban deportálhatják otthonukba. Emberi jogi aktivisták csoportjai felhívták a figyelmet arra, hogy Dél-Afrika aláírta az ENSZ menekültekre vonatkozó egyezményét, így köteles tartania magát a visszaküldés tilalmának elvéhez, így a kormány nemzetközi törvényszegést követne el, ha visszaküldené, és üldöztetésre ítélné az embereket.

Zimbabwe rendhagyó esete

Zimbabwe gazdasági visszaesése és politikai elnyomása elűzte a zimbabweieket szerte a világba az utóbbi évtizedben. A képzetlen vagy félig képzett bevándorlók, illetve egy jelentős számú képzett munkaerő is, Botswanába és Dél-Afrikába távozott.

Dél-Afrikában rendkívül ellenségesen fogadták őket. A 2008 májusában elkövetett idegenek elleni támadások nagy része zimbabweiek ellen irányult. A Dél-Afrikában élő zimbabweiek száma nem ismert, de a kormány szerint a számuk 3 millió körül van, és ez emelkedik. Ez azonban minden bizonnyal túlzás. Más, realisabb becslések szerint mindössze fél millióan vannak.

Dél-Afrika Zimbabwevel kapcsolatos külpolitikája arra fókuszált, hogy megpróbálja egyezsége bírni Robert Mugabe elnököt és politikai ellenfeleit, ez azonban nem sok hatással volt a Zimbabweben zajló gazdasági és politikai eseményekre. Ironikusan még azt is lehet mondani, hogy mindezzel tovább súlyosbították az országból kiáramló elvándorlók arányát.

Ezzel egy időben Dél-Afrikában a rendőrség csoportba gyűjti a zimbabweieket, és hazatelepíti őket, melyet az emberi jogi aktivisták csoportjai és az ENSZ menekültügyi főbiztosa is mélyen elítélnek.

A zimbabwei gazdaság – és ebből következően számos család is – csak a Dél-Afrikában vagy máshol élőkől utalt segítségek miatt tud életben maradni. A világbanknak nincsenek adatai arról, hogy a zimbabweiek mennyi pénzküldeményt kaphattak az elmúlt években, de az ismert, hogy a Dél-Afrikából kiutalt pénzüsszegek mértéke meghaladta az egy milliárd amerikai dollárt 2005-ben és 2006-ban is. Az, hogy ennek milyen mértéke érkezett Zimbabwebe, nem ismert, főképp hogy Lesotho és Mozambik szintén a jelentős fogadók között vannak. Elemzők úgy vélik, ezek nélkül a pénzküldemények nélkül az országból Dél-Afrikába vagy máshova távozó zimbabweiek száma drasztikusan megnőne.

Illegális bevándorlás

Az engedély nélküli vagy regisztrálatlan bevándorlás évtizedekig része volt a Dél-Afrikához kapcsolódó regionális vándorlásoknak. Dél-Afrika történelmének során az állam sokáig elfogadta az engedély nélküli bevándorlást is a régiókból, esetenként pedig bevonta ezeket a személyeket a munkaerő-kínálati tervekbe. Ugyanakkor, a regisztrálatlan vándorlás mértéke, kiterjedése és hatásai változtak az 1990-es évek óta. Bár a legtöbb regisztrálatlan bevándorló továbbra is Mozambikból, Zimbabweből, Lesothoból és Malawiból érkezik, de az Afrika többi részéből, Európából, Észak-Amerikából, Ázsiából és az indiai szubkontinensről érkező bevándorlók száma ugyancsak nő.

Ahogy a legtöbb országban, szinte lehetetlen tudni, hány regisztrálatlan bevándorló él Dél-Afrikában, és hogy honnan érkeztek. A Dél-Afrikai kormány legtöbbször azt nyilatkozza, számukat 4 és 8 millió közöttire becsülik az országban, de valószínűleg ez is túlzás. (Az Emberi Tudományok Kutatási Tanácsa visszavonta a 4-8 millió fős adatot, de a sajtó továbbra is előszeretettel idézi ezt.) A Dél-Afrikai Statisztikai Hivatal szerint a számuk 0,5 és 1 millió fő között van.

Kutatások mutatják, hogy a Dél-Afrikába belépő emberek nagy része szomszédos országokból érkezik legálisan, a megfelelő dokumentumokkal, és a jól kiépített határátkelő helyek egyikén. Érkezésüket követően azonban sokan vízumuk lejártá után is maradnak még.

A vándorlásról, azon belül is a regisztrálatlan vándorlásról szóló vitákat áthatja most már általánossá váló tény, hogy a bevándorlók, főleg a régióból, és

Afrika egyéb részeiből érkezők Afrikában akarnak letelepedni, és nem kívánnak tovább menni a világ más részei felé.

A történelem során a regionális, határokon átívelő vándorlás ideiglenes volt csak, mivel az emberek rendszeresen hazatértek és legkésőbb nyugdíjas éveikre otthon telepedtek le. Az SAMP kutatásai azt is mutatják, hogy a regionális bevándorlók nagy része nem marad véglegesen Dél-Afrikában, vagy legalábbis nem szándékozik tartósan ott maradni.

Változások a törvényhozásban 2002 óta

A 2002-es dél-afrikai bevándorlási törvény kialakítása során számos civil szervezet és a parlament is azt nyilatkozta, az egész már folyamatában hibás.

A kabinet és a parlament felülvizsgálatának során, a kormányon lévő párt, az ANC számos kulcselemét kihúzta, mint például a külföldi munkást alkalmazó munkaadókra kivetett adókat, a különálló bevándorlási bíróságok felállítását, valamint a volt ENSZ Emigrációs és Honosítási Szolgálathoz hasonló testület felállítását. Az ANC kivette az ennek felállítására tervezett intézkedéseket, így az emigrációs ügyek a belügyminisztérium hatáskörébe kerültek. A törvényjavaslat nem kapott széles körű támogatást a munkaügyi, üzleti, civil szférából, de még egyéb kormányzati részlegektől sem. Sőt, még a kidolgozásért felelős miniszter is erősen kritizálta a végső formáját a parlament előtt való bemutatásakor.

Az akkori belügyminiszter 2004-ben elismerte a törvény hibáit, és megígérte, hogy elindítja a törvény felülvizsgálatát. Négy évvel később, a felülvizsgálatra való igény még sürgősebbé vált, és 2008-ban a belügyminisztérium kezdeményezésére ez a folyamat megindult, és az új törvényt 2009 év végén el is fogadták.

Az új belügyminiszter hivatalba lépésével egyéb változások is láthatóvá váltak. Korábban, egy évtizeden keresztül Dél-Afrika megtiltott minden nagyobb mozgásszabadság felé irányuló intézkedést a Dél-Afrikai Fejlesztési Közösségen belül, amely 15 afrikai államot foglal magába, Tanzániától Dél-Afrikáig.

Dél-Afrika két előterjesztésre is úgy tekintett (az 1995-ös javaslat a szabad mozgásról, és az 1998-as javaslat a mozgás támogatására), hogy veszélyesek, ezért ezeket nem fogadták el. Mindez azonban megváltozott 2004-ben, amikor az ANC átvette az irányítást a belügyek felett, és Dél-Afrika az elsők között volt, akik elfogadták az SADC mozgást támogató kezdeményezését.

A kormány a kétoldalú egyezmények terén is előrelépett, 2007-ben írta alá Lesothoval azt az egyezményt, ami a határellenőrzések csökkentését és a határok közötti mozgások elősegítését célozta. Vízummentes belépési megállapodásokat is kötöttek, például Mozambikkal is. Ezek az intézkedések a politika

által is megcélzott jövőkép felé viszik az országot, mely egy integrált régió részeként vizionálja Dél-Afrikát.

Az akkori dél-afrikai belügyminiszter, Nosiviwe Mapisa-Nqakula szintén sikereket ért el fejlesztés-központú migrációs politikai megközelítésével. 2006 szeptemberében az ENSZ Felsőszintű Párbeszédén a G77 és Kína nevében nyilatkozott, mely során a bevándorlási ügyek javításához kapcsolódó viták számos elemét érintette, konstruktív javaslatokat téve, ellentétben több nyugati ország kíméletlen megjegyzéseivel.

Mapisa-Nqakula Dél-Afrikán belül is sikeresen előrébb vitte a koncepció fejlesztésének ügyét, és Dél-Afrika azóta támogatja az Afrikai Unió Bevándorlásról kialakított Stratégiai Keretét és Közös Álláspontját.

A belügyminisztériumnak, és bárkinek, aki új, fejlődés-központú bevándorlási politikát kívánt létrehozni, egy olyan társadalommal kellett szembenéznie, aki elvből továbbra is szélsőségesen ellenségesen viszonyult a bevándorlókhoz.

A 2008 májusában lezajlott szörnyű esemény – melynek során Dél-Afrikaiak több mint 70 bevándorlót öltek meg, és több tízezer főt üldöztek el a közösségekből – csak a jéghegy csúcsa. A SAMP által 2006-ban végzett országos reprezentatív kutatások is azt mutatják, a dél-afrikaiak e kérdéshez való hozzáállása rendkívül intoleráns az egész társadalomban, illetve hogy a dél-afrikaiak tanúsítják a világon az egyik legellenségesebb magatartást a kívülállókkal szemben.

Az idegengyűlölet egy mély és átható jelenség, melyet a kormányzat még nem ismert el egészében, és az elszigetelt erőfeszítéseket leszámítva nem tesz intézkedéseket ellene. A 2002-es törvényjavaslat előszava fenntartotta, hogy az idegengyűlöletet le kell győzni, ugyanakkor semmilyen erre vonatkozó konkrét intézkedést nem tartalmazott, ahogy erről már korábban is szó volt. Arra sincs bizonyíték, hogy a törvény bármilyen változást is eredményezett volna a dél-afrikaiak viselkedésében.

Thabo Mbeki korábbi elnök a 2008. májusi eseményeket egyszerű bűnözésnek tulajdonítja, és nem az idegengyűlöletnek. Ezzel is próbálta meggyőzni Afrikát és a világot arról, hogy a Dél-Afrikaiak egyáltalán nem idegengyűlölők.

Lesothoi Királyság: kiürül a kis ország?

A két ország közötti kapcsolatnak hosszú története van. Egy 2003-as, Lesothoban lefolytatott kutatás eredményei szerint a megkérdezettek 37 %-a rendelkezik olyan családtaggal, aki Dél-Afrikában dolgozik, 26 %-uk családtagja véglegesen ott telepedett le, 21 %-uk már igénybe vett valamilyen egészségügyi szolgáltatást ott, 18 %-uk pedig elismerte, hogy rendelkezik Dél-Afrikai személyazonosító dokumentumokkal.

Nem is olyan régen Lesothóban a munkavállalók közül az ideiglenesen külföldön alkalmazott emberek száma magasabb volt, mint bármely más országban. A 20. század nagy részében a felnőtt férfi lakosságnak a fele ideiglenesen Dél-Afrikában dolgozott, leginkább az aranybányákban, de más gazdasági szektorban is. Egészen a század közepén bekövetkezett határátkelési szigorításig rengeteg baszuto vándorolt ki, emigrált Dél-Afrikába úgy, hogy ott is maradt, jóllehet illegálisan. Ahogy a Dél-Afrika apartheid uralmának ellenzése növekedett, valamint a Dél-Afrikában kialakított többségi döntérendszer következtében, Lesotho vándorlási trendjei alapjaiban megváltoztak.

Az utóbbi 40 évben Lesotho vándorlási folyamataiban 6 fontos változás volt megfigyelhető:

Először, ahogy az apartheid elleni tiltakozás nőtt, egyre több politikai menekült érkezett Dél-Afrikából Lesothoba. Az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején ezek a menekültek száműzött, elkülönült közösségekben éltek, főképp a fővárosban, Maseruban. A dél-afrikaiak katonai támadásait követően azonban a száműzöttek száma csökkent, és a politikai menekültek biztonságosabb helyekre költöztek: északabbra, vagy Afrikán kívülre. 1994 után szinte az összes ilyen száműzött elhagyta Lesothot.

Másodszor, a Dél-Afrika bányáiban dolgozó lesothoiak száma eleinte növekedett, ahogy a bérek is emelkedtek az 1970-es és '80-as években, és Lesotho kedvelt munkaerőforrássá vált. A létszámuk azonban azóta csökkenésnek indult, az elmúlt években pedig drámai esés figyelhető meg a számukban. Ennek oka főképp a gépesítésben és az aranybányászat relatív stagnálásában keresendő, később pedig részben a dél-afrikai munkaerő preferálása miatt.

Harmadszor, egy állandó és gyengítő erejű agyelszívási jelenség volt megfigyelhető Lesothóból Dél-Afrikába, és ezt megelőzően pedig Botswanába és egyéb afrikai országokba. Ez a képzett munkaerő elvándorlását jelentette, szakmai és technikai területeken egyaránt.

Negyedszer, az 1990-es végén több korábbi bevándorló kapott legális státuszt Dél-Afrikában, az ország törvényeinek változását követően.

Ötödszor, a Lesothóban megfigyelt relatív gazdasági stagnálás fennállása és a politikai fennforgások, valamint a képzetlen munkaerő számára létező vándorlási lehetőségek megszűnése következtében egyre több rejtett bevándorló próbált Dél-Afrikában munkát találni, főleg a gazdaság kevésbé szabályozott szektoraiban (földművelés, háztartási munka).

Hatodszor pedig, bevándorlók új csoportja érkezett Lesothoba, kelet-ázsiaiak, főleg kínaiak a Kínai Népköztársaságból, akik ma az országban valaha élt legnagyobb külföldi letelepedett csoportot alkotják.

Problémák a számokkal

Több mint egy évszázadon át Lesotho volt Dél-Afrika bányásziparának legnagyobb fekete munkaerő forrása. A dél-afrikaiak baszutokra való erős támaszkodásának virágkorában az, hogy valaki egy vagy két évig a bányában dolgozott, természetes része volt a felnőtté válásnak, mint Európában a céhmesterré válásnak.

Az 1940-es évektől egészen a 70-es évekig bármelyik egészséges férfi könnyedén el tudott szerződni kezdőként a bányákba. Ám abban az időben a feketéknek alacsony béreket fizettek, melyek 1969-ben reálértéken nem voltak magasabbak az I. világháború előttiéknél, és arra sem volt elegendő, hogy eltartson egy családot Lesothoban. Így a legtöbb bevándorló több munkát is elvállalt, hogy elegendő pénzt tehessen félre hozományként, majd ezután visszavonulhatott földet művelni Lesothoba.

Egészen a közelmúltig a fekete bányászok mind a munkaadók, mind a dél-afrikai kormány szemében ideiglenes, folyamatosan változó bevándorlók voltak. Mindez, valamint a Lesothóból Dél-Afrikába történő belépés szigorítása – mely ellenőrzések egészen a század közepéig nem is léteztek, utána azonban egyre szigorúbbak lettek – azt jelenti, hogy minden Lesothóból Dél-Afrikába irányuló bevándorlási adat kétségbe vonható.

Általános a megkülönböztetési szándék az ideiglenes és az állandó bevándorlók között. A dél-afrikai intézmények kialakítása két problémát is előidéz: sok bevándorlónak érdekében állt titkolni származását és szándékát, sokukat pedig egy csoportban kezelnek azokkal, akiknek hasonló a szándékuk és viselkedésük.

A probléma részét képezi, hogy legalább annyi kisebbségi baszuto él dél-afrikai állampolgárként, mint amennyi lesothoi állampolgár van. A határátke-lések története hosszú időkre nyúlik vissza mindkét irányban. Így a hivatalos tartózkodási hellyel kapcsolatos félreértések gyakoriak. A nemrég idézett tanulmány eredményei – miszerint a lesothoiak 18 %-a ismerte el, hogy rendelkezik dél-afrikai személyazonosító okmányokkal – ugyancsak ennek a probléma-körnek a mértékét illusztrálja.

Két példa segít szemléltetni ezt a dolgot. Korábban minden bányász ideiglenes bevándorló volt. Az 1980-as évek közepétől kezdve azonban, amikor az újonc bányászok kiképzése lényegében megszűnt, a teljes munkaerő állomány pedig csökkenésnek indult, a Lesothóból érkezett bányászoknak úgy kellett viselkedniük, mintha letelepedett bevándorlók lennének, attól függetle-nül, hogy terveztek-e hazatelepedni, vagy sem. Ennek oka az volt, hogy ha a szerződések lejártát (és azt ezt követő otthon töltött időt) követően bizonyos időn belül nem tértek vissza a bányába dolgozni, elveszítették volna munká-jukat, és sosem kapták volna vissza.

További ok az, hogy akik legalább öt éve már Dél-Afrikában éltek, szavazati jogot kaptak az 1994-es választásokon. Azóta a hosszú ideje az országban élőknek lehetőségük van az egész családjukat magukkal hozni, és állandóra letelepedni Dél-Afrikában. Ugyanakkor, 1994 után számos képzett baszuto szerzett munkát Dél-Afrikában, többek között a kormányzati szolgáltatóknál. Utóbbi esetben a bevándorlóknak Dél-Afrikai állampolgárságot kellett igényelnie valamilyen alapon, vagy máshogy kellett megszereznie a legális letelepedéshez szükséges engedélyt (például házasság egy legálisan ott tartózkodóval). A képzett baszutok többsége nem hivatalosan azt állítja, hogy előbb-utóbb mindenképpen haza szeretne térni Lesothoba, de ahhoz, hogy megtarthassák állásukat Dél-Afrikában, azt kell mondaniuk, hogy véglegesen letelepedtek az országban.

Az illegális bevándorlási hullámokról mindig nehéz becsléseket adni. Dél-Afrikában mindezt még jobban bonyolítja a bevándorlók nem egyértelmű státusza, valamint annak kétségbe vonása, hogy az állandó vagy ideiglenes kategóriába való sorolás valóban megfelel-e az egyének tényleges szándékainak. Így hát sok forrásból kaphatunk pontos adatokat a bevándorlók egyes kategóriáit illetően, de egyik esetben sem tiszta a kategória pontos meghatározása. Másik probléma, hogy a letisztult kategóriáknál nem ismertek a számok (például a hivatalosan kiképzett bányászok száma), vagy legalábbis ezeket kellő fenntartással kell kezelni.

Bevándorlók munkaügyi és a dél-afrikai bányászat

Dél-afrikai források alapján úgy vélhető, hogy a bányászállomány 1987-ben volt a csúcson, ekkor majd 673 ezer főt alkalmaztak. Az Afrika más részéről érkezett bányászok száma pedig körülbelül 14 évvel azelőtt, 1973-ban lehetett a legmagasabb, 340 ezer fővel, az akkori összállomány 65,2 %-át kiteve.

Az 1970-es és 80-as években Lesotho kedvelt bányász munkaerőforrás volt, a Lesothoból Dél-Afrikába érkező bányászok száma 127 ezer fővel valamikor 1990-ben lehetett a csúcson, ami akkor az összes külföldi bányászok számának (224 ezer fő) több mint felét jelentette. Akkoriban ezeknek a bányászoknak a száma több volt, mint a Lesothoi általános bérkereső munkát végzők száma, és ez az állapot egészen az 1990-es évek végéig fennállt. 1990-től kezdve azonban a bányászok száma, főleg a Lesothoból érkezettek, erőteljesen esni kezdett, és 2002-re a dél-afrikai bányákban alkalmazott emberek száma 480 ezer főre csökkent.

Most, hogy a bányák inkább dél-afrikaiakat alkalmaznak, akiket könnyebben tudnak „stabilizálni” szerződés helyett folyamatos alkalmazással, a lesothoi bányászok száma drasztikusan csökkent, és 2003-ra számukat kevesebb, mint 60 ezer főre becsülték. Közben a mezőgazdasági termelés legalább 40 %-kal csökkent Lesothoban az elmúlt 20 évben, és csak kevés visszatért baszuto

férfinak volt lehetősége jó földhez jutni, ami drasztikus munkanélküliséghez vezetett az országban, és a tendencia mind a mai napig tart.

A dél-afrikai bányákba való hivatalos munkavállalási lehetőségek megszűnésének és a vándorlás mértékének csökkenésének következményei lesújtóak voltak Lesotho számára, melyet tovább súlyosbított a népesség növekedése, a politika instabilitása, a szárazságok, a folyamatos talajeróziók, valamint az ország korlátozott gazdasági fejlődésének sajátosságai.

Emellett Lesotho azon országok közé tartozik, ahol a HIV-pozitív fertőzöttek számát a legmagasabbra becsülik, ráadásul Afrika déli részén egyedül itt magasabb a fertőzött férfiak aránya a nőkéhez képest. Ez annak köszönhető, hogy a korábbi években, mikor a bányászoknak jó munkájuk volt és relatíve jól éltek, egyenmű hostelektben laktak, így gyakran fordultak a szexiparban dolgozók szolgáltatásaihoz.

Az elmúlt években Lesotho megfelelt az Egyesült Államok Afrikai Növekedés és Lehetőségek Törvényének (AGOA), melynek alapján, aki a feltételeket teljesíti, kedvezményesen férhet hozzá az amerikai piacokhoz bizonyos termékek, főképp ruházati cikkek tekintetében. Ez elősegítette Lesotho textil és ruházati iparának gyors növekedését.

Az iparágat eredetileg azért hozták létre, hogy elkerüljék a Dél-Afrikai exportra vonatkozó szankciókat az apartheid korszak alatt. Az iparág kiterjedése azonban munkahelyek tízezreit teremtette meg, majdnem kizárólag csak nők számára; a ruházati termékek gyárai nem alkalmaznak férfiakat üzemi gyártásaik során. Lesotho vidéki szegénysége többszörösen tért vissza az 1970-es és '80-as évek rövid virágzását követően, amely együtt járt a dél-afrikai bányákban dolgozók reálbéreinek gyors növekedésével. Most azonban visszatért az éhezés, a vidéki lakosoknak egyre nagyobb aránya nem képes élelmiszert termelni magának a földhiány miatt, és tőkéhez sem tudnak jutni, mivel már nem érkeznek pénzküldemények sem.

Agyelszívás

A tanult feketék a történelem során számos alkalommal vándoroltak oda-vissza Lesotho és Dél-Afrika között. Az apartheid korszak alatt sok fekete és néhány fehér dél-afrikai választotta inkább Lesothot munkájának helyszínéül, mint a dél-afrikai diszkriminatív környezetet.

E személyek jelentősen hozzájárultak a lesothoi egészségügy, oktatás, kormányzás és szakmai képzés területeihez. Az ellenkező irányban is megfigyelhető volt ez, számos Lesothoban született személy hagyott nyomot Dél-Afrikában, közülük a legismertebb talán Potlako Leballo, a Dél-Afrikai Pán-Afrika Kongresszus vezetője volt.

Ezt az agyelszívást a dél-afrikai magasabb fizetések, a kedvezőbb előmeneteli kilátások és a messze jobb társadalmi és infrastrukturális környezet motiválja. Dél-Afrikában az egy főre eső nemzeti jövedelem majdnem négyszer annyi, mint Lesothoban, még a vásárlóerő paritási becslések alapján is, a tényleges pénzügyi különbség azonban még nagyobb. Már az 1970-es évek elején, mikor a bányászati bérek emelkedésnek indultak, elterjedtek az olyan történetek, hogy férfi tanárok hagyták ott lesothoi iskoláikat, hogy dél-afrikai felszíni bányákban dolgozzanak a jobb megélhetés miatt. Számos olyan eset vált ismertté, mely szerint egyetemi akademikusok és kormányzati szakemberek vállalnak ugyanilyen pozícióban munkát Bantusztánban, csak éppen kétszer-háromszor annyi bérért.

1994 óta a kapuk megnyíltak. Legfőképp a Dél-Afrikai törvénykezésben bekövetkezett változások okán, de a társadalmi és politikai környezet változásai is arra ösztönözték (és lehetővé is tették) a külföldi feketéket, hogy ott éljenek. Lesotho képzett munkaállománya előbb vagy utóbb talált magának munkát Dél-Afrikában. Továbbra is nagy maradt a különbség a lesothoi és a dél-afrikai fizetések között, aminek következtében Lesothoban állandóvá vált a hiány az orvosok, nővérek, könyvelők, mérnökök és egyéb képzett kétkézi munkás és egyéb szakmák területén. A jól képzett baszutok a határokon túl kerestek állást a jobb lehetőségek reményében, az orvosi területen dolgozók pedig még ennél is messzebbre mentek. Sőt, baszuto nővéreket még az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban is alkalmaztak.

Illegális bevándorlók

Az 1950-es évekig a lesothoi feketéket ugyanúgy kezelték Dél-Afrikában, mint az ottani feketéket. Ennek oka még 1911-re nyúlik vissza: amikor a Dél-Afrikai Uniót létrehozták, olyan intézkedéseket hoztak a jövőre nézve a három akkori „főbiztosi területen” (ma Botswana, Lesotho és Szváziföld), melyek az ott élők beleegezésének függvényei voltak. Ennek eredményeképpen a Dél-Afrikai kormány ugyanúgy kezelte őket, mint a saját „nemzeti rezervátumait”, a brit kormány pedig nem figyelt a kormányzásukra és fejlődésükre. Csak az 1950-es években lett világos, hogy Baszutoföld és a két korábbi főbiztosi terület nem lesz a Dél-afrikai Köztársaság része, Dél-Afrika pedig megkezdte a határátkelések ellenőrzésének szigorítását.

A határ olyan dolog, amit sosem lehet teljesen ellenőrzés alá venni. A nyugati alföldön folyó határolja az országot, melyen az év nagy részében gyalogosan is át lehet kelni. A határvonal többi része pedig hegyvidékes területen van, melyet képtelenség lenne hatékonyan körbekeríteni. Így határátkelésnél az ellenőrzés elkerülése mindig is lehetséges volt. Sőt, a hivatalos átkelő helyeken is lehetett letelepedési vagy munkaengedélyt igazoló papírok nélkül átkelni – a baszutok gyakran jártak át Dél-Afrikába vásárolni, egészségügyi szolgáltatásokat igénybe venni, a dél-afrikaiak pedig ugyanezt tették az ellen-

kező irányban. Ha valaki egyszer már átjutott Dél-Afrikába, viszonylag nagy biztonsággal kereshetett magának munkát a nagyobb, informális szektorokban anélkül, hogy aggódnia kellett volna a lelepleződése miatt, amelynek amúgy sem voltak kitelepítéssel járó következményei. Azonban még ha haza is küldtek volna valakit Lesothoba, nagyon egyszerűen visszajuthatott Dél-Afrikába.

Ebből kifolyólag a Lesothóból gazdasági és társadalmi okok miatt Dél-Afrikába való regisztrálatlan és papírok nélküli vándorlások mennyisége jelentős volt, és nem is nagyon van arra reális mód, hogy ezeket az adatokat megtudhassuk.

Ismert tény az is, hogy a dél-afrikai Free State és Gauteng tartományai-ban, ahol jelentős a baszuto kisebbség aránya, több olyan lesothoi emigráns él ma, akik mára sikeres vállalkozók lettek. Ezen kívül sokuknak vannak mellék-állásai, mint háztartási szolgáltatások, megélhetési árukereskedelem, vagy egyéb illegális tevékenységek üzése. Bár mindkét fél elutasította a két ország politikai egyesítését, úgy tűnik, gyakorlatban mindkét kormány egyetért abban, hogy nincs értelme megakadályozni az emberek ilyen irányú mozgását.

2004 májusában, a lesothoi belügy és közbiztonsági miniszter kijelentette, hogy a két ország kétoldalú egyezményt kötött a szabad mozgásról, melynek értelmében az utazóknak elegendő csak az útlevelüket felmutatni a határellen-őrzéskor, és nem lesz szükség bélyegzőre vagy engedélyre. A két ország között fennálló jelentős jövedelembeli különbségeket nézve, valamint Lesotho gazdasági tevékenységének hátrányos tényezőit tekintve, viszonylag nagy biztonsággal jósolható, hogy az elkövetkező évtizedekben Lesotho népességének jelentős része Dél-Afrikába fog költözni végleg, vagy legalábbis aktív dolgozói élete során.

Kínai bevándorlók

A történelem során Lesothoba kevés Afrikán kívüli külföldi bevándorló érkezett. A 19. század végéig néhány dél-kelet ázsiai gyökerekkel rendelkező család telepedett le a dél-afrikai Natal tartományból érkezve. Csak kevés nem ott született család élt ott: többek között európai ősökkel rendelkező családok, akik eredetileg misszionáriusként, kereskedőként vagy gyarmati tisztviselőként érkeztek, majd a letelepedés mellett döntöttek.

A kínai közösség aránya az elmúlt évek trendjeivel szemben állva egyre növekszik. Az 1966-os függetlenné válást követően még kevés kínai érkezett Lesothoba, mert akkor Lesotho a pekingi helyett a tajvani kormányt ismerte el. Ennek eredményeként néhány magánberuházás is megindult, amikhez a tajvani kormány is nyújtott támogatást.

Ugyanakkor az elmúlt 15 évben jelentős változás ment végbe. Lesotho ma elismeri Pekinget, de a textil és ruházati iparban bekövetkező robbanás majdnem teljes mértékben a tajvani befektetőknek volt köszönhető. Ezek a befektetők

képzett munkaerőt és menedzsereket hoztak magukkal a népi Kínából. Például a nagy Nien Hsing Denim malom hozzávetőlegesen 500 fős kínai személyzettel rendelkezik 3 ezer baszuto dolgozója mellett.

Az elmúlt években a kínai bevándorlók a kiskereskedelemben is megjelentek, így még az eldugottabb vidéki területeken is sok üzletet kínaiak üzemeltetnek. A kínai bevándorlók az építőiparba is bevonultak, melynek eredményeképp kínai cégek nyerik meg az új építések tervezésére kiírt pályázatok nagy részét. Peking lesothoi nagykövetsége szerint ma közel 5 ezer kínai nemzetiségű bevándorló él Lesothoban, mind Tajvanból, mind a kontinensről. Ezzel ők a legnagyobb külföldi közösség, akik valaha ott letelepedtek.

Kihívások előtt a Lesothoi Királyság

1994 előtt Lesotho nagy előnye az volt, hogy bár Dél-Afrikán belül helyezkedett el, mégsem volt az ország része, így az állampolgárok előnyökhöz juthattak a munkalehetőségek és pénzküldemények révén, anélkül, hogy közvetlenül érezték volna az apartheid uralom elnyomását. Ugyanilyen fontos, hogy az ország számos alkalommal jutott és jut is nemzetközi segélyhez és támogatáshoz, politikai és egyéb értelemben is, mint Dél-Afrika „túsza”.

Ezzel szemben, 1994 óta, politikai, gazdasági és társadalmi szempontokat figyelembe véve ez lett Lesotho nagy hátránya. Mivel az országban nem állnak rendelkezésre természetes és ember- alkotta erőforrások, és egyéb az elhelyezkedéséből fakadó hátrányok következtében, ha a személyek viszonylag szabad áramlását vesszük figyelembe, hamarosan Lesothoban komoly problémákat fog okozni a közszolgáltatások működtetése.

A probléma megoldásához tolerálnia kell a szélsőséges egyenlőtlenségeket és a jelentős népességcsökkenést. Erre azért van szüksége, mert ahhoz, hogy az ország meg tudja tartani a képzett munkaerejét, a munkaadóknak (ideértve a közsférát is), a Dél-Afrikai fizetésekkel összemérhető jövedelmeket kell biztosítaniuk. Ugyanakkor a képzetlen munkaerő jövedelmező tevékenysége így is jelentősen alacsonyabb bevételt tud csak termelni a Dél-Afrikában elvégzett hasonló munkához képest, az ország kedvezőtlen elhelyezkedése miatt.

Nehéz elképzelni egy olyan politikai intézkedéscsomagot, ami meg tudná változtatni Lesotho jelenlegi helyzetét: relatíve elszegényedett, periférikus tartozéka Dél-Afrikának, ahonnan a tehetségesebb, képzettebb, céltudatosabb vagy elkeseredettebb emberek egyre nagyobb mértékben vándorolnak el Afrika jövedelmezőbb részeibe (bár sokkal kisebb ütemben, mint azt korábban várták az elemzők).

Lesotho legnagyobb reménysége talán a viszonylag gyors népességcsökkenésben lehet, amíg azzá nem válik Dél-Afrikában, mint a skót felföld (Scottish Highlands) vagy Appalachia az Egyesült Államokban. Ezek a terü-

letek, bár nem gazdagok a környezetükben lévő nagy gazdaságokhoz képest, mégis sikeresen tudták növelni az átlagjövedelmet.

Sajnos Lesotho politikai függetlensége, és az ebből fakadó anyagi érdekeltségek kevés esélyt adnak arra, hogy a hasonló szerencsés cél elérése akadályok nélkül végbemehessen. Hasonlóképpen, a külföldi segélyezők és nemzetközi szervezetek törekvései bár arra irányulnak, hogy javítsák Lesotho helyzetét, késleltethetik az elkerülhetetlen tények elfogadását ahelyett, hogy megkönnyítenék a változást és átalakulást.

Felhasznált irodalom

1. African urbanisation - Cities without limits, The Economist print edition, March 29th 2007, <http://www.economist.com/specialreports/index.cfm>
2. After the storm - Some hard choices for people driven from their homes in the recent violence, The Economist print edition, June 12th 2008, <http://www.economist.com/specialreports/index.cfm>
3. Circulate or integrate? The Economist print edition, January 3rd 2008, <http://www.economist.com/specialreports/index.cfm>
4. David P. Ambrose: Summary of Events in Lesotho, Roma, Lesotho, National University of Lesotho, 1994 – 2004, <http://www.trc.org.ls/events>
5. Dilip Ratha - Zhimei Xu: Migration and Remittances Factbook South Africa, Migration and Remittances Team, Development Prospects Group, World Bank, <http://www.worldbank.org/prospects/migrationandremittances>
5. Jonathan Crush - Sally Peberdy - Vincent Williams: International Migration and Good Governance in the Southern African Region, Migration Policy Brief No. 17, 2006, <http://www.queensu.ca/samp/sampresources/samppublications/>
7. Jonathan Crush - Vincent Williams: Transnationalism and African Immigration to South Africa, Migration Policy Brief No. 9, <http://www.queensu.ca/samp/sampresources/samppublications/>
8. Jonathan Crush: South Africa, Policy in the Face of Xenophobia, Southern African Migration Project (SAMP) <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=689>
9. Loren Landau: Migration, Urbanisation and Sustainable Livelihoods in South Africa, Migration Policy Brief No. 15, 2005, <http://www.queensu.ca/samp/sampresources/samppublications/>
10. Tara Polzer: South African Government and Civil Society Responses to Zimbabwean Migration, SAMP Policy Brief No. 22, December 2008, <http://www.queensu.ca/samp/sampresources/samppublications/>

A REALIZMUS VÉGE AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK DEMOKRÁCIA TERJESZTÉSI GYAKORLATÁBAN?

Bevezetés

A demokratikus tranzícióknak a hidegháborút követő időszak utáni töretlen terjedése 2010 decembere előtt megtorpanni látszott. Még nehéz messze-menő következtetéseket levonni az „arab tavasz” hatásáról a demokratikus fejlődésre, de éppen Észak-Afrika és a Közel-Kelet tűnt a legnehezebb terepnek a demokratizálást promótáló szereplők szemében, különösképpen, amikor 2009-ben Barack Obamát elnökként beiktatták. Az is igaz, hogy Obama eleve hátrányból indult ezen a területen, mert a Bush adminisztráció külpolitikája Afganisztán, de még inkább Irak irányába elinflálta a demokráciaterjesztés kifejezést. Az Obama adminisztráció kezdeti külpolitikai céljai között sem véletlenül szerepelt, hogy vissza kell állítani az Egyesült Államok reputációját mint a demokrácia öre és az emberi jogok védelmezője, azaz az amerikai demokráciaterjesztési stratégia felülvizsgálatra szorult. Továbbá a megváltozott globális stratégiai környezet is arra ösztönözte az Egyesült Államokat, hogy pragmatikusabb külpolitikát folytasson és ne zárja ki eleve a tárgyalás lehetőségét a közel-keleti és észak-afrikai „illiberális”¹⁸⁹ vezetőikkel sem. A váltás ugyanakkor nem volt éles, hiszen Obama követte azt a realista agendát, amely már felfedezhető volt a Bush adminisztráció második ciklusának vége felé az amerikai külpolitikában. Azonban mostanra kijelenthető, hogy a retorika hiába helyezte a hangsúlyt az értékekre, a cselekedetek az érdekek dominanciáját tükrözték, ami végső soron még inkább csökkentette az Egyesült Államok népszerűségét. Mindez pedig pont ellentmond az Obama által nyíltan vállalt céloknak és az Egyesült Államok népszerűségének és elfogadottságának a növelésének főleg a Közel-Keleten és Észak-Afrikában.

Az „arab tavasz” eseményei változásra kényszerítették az amerikai külpolitikásokat is, különösképpen felül kellett vizsgálni a demokráciaterjesztés szerepét az amerikai külpolitikai repertoárban. Először is, tagadhatatlan, hogy az események összhangban vannak az amerikai értékekkel, de ellentmondanak a stabilitást megkívánó érdekeknek. Másodszor, a politikai szakirodalomban ma már elfogadott tény, hogy a demokratikus tranzíciót átélő országok korántsem stabilak, és kiszámíthatatlan a fejlődési folyamat iránya és sebessége. Mindezeket figyelembe véve nem világos, hogy az Egyesült Államok milyen stratégiát

¹⁸⁹ Utalva itt a Fareed Zakaria által bevezetett „illiberális demokrácia” kifejezésre.

tud választani tekintve a realitások komplexitását és az egymásnak ellentmondó értékeket és érdekeket.

Jelen írás célja annak bemutatása, hogy annak ellenére, hogy az Obama adminisztráció új érárt igyekezett kezdeni a demokraciaterjesztést figyelembe véve, Washington mégsem tudta elkerülni, hogy folytassa a fél-realista külpolitikáját különösképpen a Közel-Kelet és Észak-Afrika irányában. Amennyiben viszont Obama nem tud eltérni a „dupla sztenderdek” alkalmazásától, akkor hosszú távon a következmények mindenképpen negatívak lesznek az Egyesült Államok számára. A demokrácia direkt terjesztése már Woodrow Wilson óta egyértelműen része az Egyesült Államok külpolitikai eszköztárának, és a mai egyértelmű trendek is már megtalálhatóak voltak Ronald Reagannél. Azaz, az Egyesült Államok szemére vetett képmutatás az „arab tavasszal” kapcsolatban csak egy újabb megnyilvánulási formája az általános stratégiai célok, és egy realista külpolitikai agenda összeütközésének azzal az idealista „értéksomaggal”, amely mindig is jelen volt az amerikai külpolitikában. Obama erre az ellentmondásra igyekezett megoldást találni, amikor az érdekeket előtérbe tolva „újraközeledett” az ellenfelekkel és hajlandóvá vált az együttműködésre. Viszont a retorikában nem engedhette meg, hogy a közvélemény szemében az Egyesült Államok megszűnjön a demokrácia és az emberi jogok globális védelmezőjének tűnni.

A demokrácia helyzete 1989 óta

A hidegháború végével a megváltozott nemzetközi környezet alakította a politikai eseményeket és a demokratizálás liberális hívei már a demokrácia végső győzelmét ünnepelték. Az eufórikus pillanatokat viszont a kijózanító valóság követte, ami azt bizonyította, hogy a demokratikus átalakulások folyamata bonyolult és a külső segítségnek is egy multidimenzionális környezetben kell jelen lennie. Az elhanyagolt demokratikus átalakulások következményei és a gyenge államiság kockázata ma már világos, ezért sem meglepő, hogy az Egyesült Államok egyik legfontosabb külpolitikai célja, pontosabban eszköze volt a demokratikus átalakulások támogatása az elmúlt évtizedekben. Természetesen ez a stratégia szelektív és összhangba kell, hogy kerüljön az általános amerikai érdekekkel.

A hidegháború végével a demokratizálás harmadik hulláma (lásd Huntington 1993) elérte a volt szocialista blokkot is, de a folyamat negatív következményei és a tény, hogy nem minden ország teljesített egyformán arra ösztönözték a kutatókat, hogy meghatározzák a sikeres demokratizálás előfeltételeit. Mindez még inkább szembetűnő volt a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, ahol a harmadik hullám nem tudott a politikai fejlődés rendező elvévé válni. A probléma, hogy még nem létezik letisztult elmélete a demokratizálásnak, azaz nem is létezhet világos definíció, hogy a demokratikus átalakulás folyamata, vagy éppen a demokrácia pontosan mit is jelent. A demokráciát fel

lehet fogni uralkodó normaként a kormányzat képességeként, hogy az állampolgárok szükségleteire tekintettel kormányozzon, ami magában foglalja, hogy az állampolgárok intézményesen lehetőséget kapnak a politikai élet alakításában való részvételre. (Sorensen 2008) Ez az, ami nem volt jelen a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, de továbbra is kérdéses, hogy az új kormányok, még Tunézia, vagy Egyiptom esetében is, képesek lesznek-e ennek a feltételnek megfelelni.

Demokráciaterjesztés az Egyesült Államok külpolitikájában

Az Egyesült Államok demokratikus államként jött létre, és mindig a külpolitikája részét képezte az amerikai modell képviselte és terjesztése. Az amerikai függetlenség már a francia forradalomra hatással volt, később pedig az Egyesült Államok nyíltan is kiállt a demokratikus-köztársasági politikai modell mellett a latin-amerikai függetlenségi harcokban ezzel is gyengítve az európai gyarmatosítók pozícióit. Vagyis már ekkor összekapcsolódott a demokrácia terjesztése mint a nemzetbiztonság előmozdításának eszköze. Ez a hit az első világháború után a globális porondon is megjelent, legfőképp Wilson idealista elképzeléseiben egy háború mentes, demokratikus és nemzetközi szervezetek által működtetett világról.

Habár a demokráciaterjesztés mindig központi helyet foglalt el az amerikai külpolitikában, de a stratégia soha sem egyszerűen alturisztikus célokat szolgált, de nem is volt egy pusztán és vak ideológia terméke. (Lennon 2009:1) A demokrácia promótálása az amerikai érdekek szolgálatában állt, először csak az amerikai kontinensen, később globálisan. A stratégia az ideológiák, hit és a realista pragmatizmus keveréke, arra irányulva, hogy az Egyesült Államok képes legyen megőrizni a világban elfoglalt hegemonikus pozícióját és ne veszítsen befolyásoló képességéből.

A demokrácia terjesztése a kezdetekben inkább az amerikai modell terjesztését jelentette, ami a kereskedelmi kapcsolatok bővítésében volt tetten érhető, és azon a feltevésen alapult, hogy a gazdasági növekedés üteme akkor a leggyorsabb, ha a politikai rendszer alapja is a szabad verseny. A 20. század elejére az Egyesült Államok már képes volt a világ működésébe való beleszólásra és alapvető céljává vált, hogy a „világot biztonságosabbá tegye a demokráciák számára”¹⁹⁰. A demokratikus béke elméletén is nyugvó ideológia, amely az új nemzetközi intézmények létrehozásához vezetett, ahhoz vezetett, hogy a demokrácia vált egyre inkább az egyetlen védhető politikai berendezkedésnek. Különösen igazzá vált mindez a második világháború után, amikor Washington magára vállalta a demokráciák globális védelmezőjének szerepét és célul tűzte ki a világ képének átformálását az amerikai demokratikus sztemderdek alapján. Habár a hidegháborús szembenállás végül nem engedte, hogy az amerikai normák globálisan is egyoldalú befolyásra tegyenek szert, a demokrácia

¹⁹⁰ A kifejezés utal Woodrow Wilson beszédére, amelyet 1917-ben mondott a Kongresszusban és az Egyesült Államok világháborús szerepvállalására kért felhatalmazást.

terjesztése és védelme központi szerepet kapott az amerikai külpolitikai stratégiában. (Lennon 2009:1-9)

A hidegháború alatt a demokrácia a szovjet ideológia ellentétpárjaként jelent meg és szinonimájává vált a szabadságnak és prosperitásnak szemben a szovjet diktatúrával és parancsgazdasággal. Retorikai értelemben nem véletlen, hogy minden hidegháborús amerikai elnök hangoztatta a demokrácia felsőbbrendűségét, de csak Ronald Reagan emelte be a demokrácia aktív terjesztését az amerikai hidegháborús stratégiába. A nem demokratikus országok fenyegetése gyakran összeütközésbe került a rövidtávú amerikai érdekekkel, ami a mai kettős mérce és a fél-realista külpolitikai gyakorlat meghonosodásához vezetett.

George H. W. Bush elnöksége idején a hidegháború vége valósággá vált, de a Szovjetunió létezett még 1991-ig, ezért a demokráciaterjesztés realistább felfogása volt jellemző Washingtonra. Viszont idősebb Bush volt az első elnök, aki a demokrácia nevében eltávolított diktátort a hatalmából.¹⁹¹ Bush szintén aktív volt Kelet-közép Európában, „új Európának” nevezve a térséget, viszont a pragmatizmus maradt a jellemző, amit az 1991-es „kijevi csirke beszéd” is bizonyított, vagyis, hogy a Szovjetunió továbbra is a legfontosabb tényező marad az amerikai külpolitikában és Washington nem fog kockáztatni egy újabb összetűzést Moszkvával a demokratikus értékek túlzott támogatása miatt a szovjet tagköztársaságokban. Bill Clinton volt az első, akinek nem kellett szembenéznie a szovjet fenyegetéssel, következésképpen idealistább külpolitikát volt képes folytatni. Clinton nyíltan használta a demokráciaterjesztést a „kiegyezés és bővítés” stratégiájában azzal a céllal, hogy az amerikai kereskedelmi és gazdasági befolyást és pozíciókat erősíti a világban. A pragmatizmus azonban továbbra sem kopott ki az amerikai külpolitikából. Clinton szintén fenntartotta a kiépített jó kapcsolatokat a baráti autoriter rezsimekkel, és hezitált a beavatkozással a Balkánon, vagy Ruandában. Másrészt viszont Clinton 1994-ben katonai erővel állította helyre a demokratikus rezsim hatalmát Haitin. A kettős mérce nyilvánvaló volt, és mindez fokozatosan csökkentette az Egyesült Államokkal szemben kifejeződő szimpátiát a világban.

A kettősség értelemszerűen nem szűnt meg George W. Bush elnöksége alatt sem. A beiktatási beszédre, vagy a választási ígéretekre hagyatkozva azt lehetett gondolni, hogy a demokráciaterjesztés idealizmusa háttérbe fog szorulni az amerikai külpolitikában, de a szeptember 11-i terrortámadások alapvetően átalakították a stratégiai környezetet. (Bush 2010) Demokráciaterjesztés és a liberális jó kormányzás exportja az amerikai külpolitika központi elemévé vált, és összefonódott a globális terror ellenes háborúval. Retorikában a demokratikus átalakulás hangoztatása abszolút prioritássá vált, különösen, miután az iraki beavatkozást nem tudták indokolni a tömegpusztító fegyverek fenyegetésével. Bush sürgős nemzetbiztonsági ügyé emelte a demokráciák terjedését, és az

¹⁹¹ 1989-ben az amerikai hadsereg Panamába érkezett azzal a céllal, hogy megvédje az amerikai állampolgárok életét, de végül a segítségükkel megdöntötték a Noriega rezsimet.

adminisztráció hatalmas erőforrásokat csoportosított ezen politika alátámasztására. Az új politikának egyértelmű része lett, hogy a katonai erő alkalmazása is megengedett, és Bush „freedom agenda”¹⁹²-ja azt sejtette, hogy az Egyesült Államok nem fogja a stratégiai kapcsolatokat előtérbe helyezni a demokratikus átalakulások globális promótálásával szemben. (Yom 2008: 131) A terrorellenes háború lassan átformálódott egyfajta diktatúrák elleni háborúvá, elmosva a kettő közötti eltéréseket. A kettő retorikailag eggyé vált, mert a Bush adminisztráció osztotta azt a nézetet, hogy egy diktátor nem képes kielégíteni a polgárok érdekeit, és az elégedetlenség pedig a terrorizmus melegágya, ráadásul a diktátorok a legtöbb esetben direkt módon is támogatnak terrorista szervezeteket. (Melia 2005: 1-2) Azaz demokratikus rezsimek hatalomátvételének az elősegítése a terrorizmus elleni harc legjobb eszköze. A második beiktatási beszédén Bush nyíltan kijelentette, hogy az Egyesült Államok legfőbb célja, hogy megszüntesse a diktatórikus rezsimeket. Az idealizmus aktív külpolitikában is megnyilvánult, és a kezdeti sikerek Ukrajnában, Grúziában, vagy Közép-Ázsiában az új külpolitikai irányvonal mellett szóltak és amellett, hogy a baráti diktatúrákat is a nyitás felé kell kényszeríteni. De a gyors kudarcok és a demokratizálási folyamatok visszafordulása, mint az egyiptomi választások tisztaságának hiánya, a központi kormány erejének növelése Kazahsztánban és Üzbegisztánban, a thaiföldi és burmai véres események, de legfőképp a Hamasz választási győzelme a Palesztin Hatóság területén mind arra hívták fel a figyelmet, hogy a demokrácia nyílt terjesztése az alapvető rövidtávú amerikai érdekekkel mozog szembe. Továbbá sem Afganisztán, sem pedig Irak nem azt bizonyították, hogy a demokrácia kialakítható lenne külső szereplő által vezérelve. Ezek után nem meglepő, hogy számos kutató és szakértő (Zakaria 2003, Mansfield et al 2005, Diamond 2008) úgy reagált, hogy a demokráciaterjesztés gyakorlatát az alapjaiban kell megváltoztatni, mert a turbulens demokratizálás folyamata, az illiberális demokráciák, illetve olyan társadalmak törékenysége, amelyek nincsenek felkészülve a demokráciára mind veszélyesebbek az Egyesült Államok biztonsága szempontjából, mint a stabil diktatúrák. Bush kénytelen volt felhagyni a korábban folytatott külpolitikájával, ami végül az amerikai külpolitika teljes diszkreditálásához vezetett a világ szemében. Először is, mert Bush a Közel-Keletet tette meg a diktatúrák elleni háború frontjává, de a tettek nem követték a retorikát. Másodszor, Bush ragaszkodott az iraki háború esetében ahhoz, hogy nem háború, hanem demokráciaépítő művelet zajlik. Harmadszor, Bush visszatért a jól bevált külpolitikához és az Egyesült Államok újra támogatni kezdte a stabilitást biztosítani tudó diktátorokat. (Carothers 2007)

Obama külpolitikája a Közel-Kelet és Észak-Afrika felé és az „arab tavasz” kihívása

¹⁹² Az elnök a beszédét 2003 novemberében mondta el a National Endowment for Democracy egyik eseményén.

A demokráciaterjesztés stratégiáját vizsgálva Obamának számos kihívással kellett küzdenie már rögtön a beiktatása után, és ezzel összefüggésben felül kellett vizsgálnia az Egyesült Államok közel-keleti politikáját. Azonban Obama sem tudta elhagyni a fél-realista külpolitikai agendát köszönhetően, hogy az ország általános céljai összeütközésbe kerültek azokkal az értékekkel, amelyek értelmében Washingtonnak fenntartások nélkül kellene támogatnia a liberális demokratikus nyitást, a jó kormányzás és a joguralom terjedését. Viszont nem meglepő módon a biztonsági megfontolások most is felülírták az értékeket.

Ezen realitások talaján kellett felülvizsgálni, hogy a Bush politika pontosan miért nem volt sikeres a Közel-Keleten. (Dalacoura 2005) Először is, minden közel-keleti ország tisztán látta, hogy a demokrácia terjesztése csak egy szélesebb amerikai érderendszer része, és még ha kedvező is lett volna a fogadtatása a demokratikus programoknak, az Egyesült Államok szerepe miatt elutasították. Másodszor, nem volt világos, hogy pontosan mit is értenek Washingtonban demokrácia alatt, és ezen az sem segített, hogy a demokráciát olyan csodaszerként tüntették fel, ami például a terrorizmus ellen is a megfelelő megoldás lehet. Harmadszor, figyelmen kívül hagyták, hogy a demokratizálás folyamata csak akkor lehet sikeres, ha a belső szereplők magukénak érzik a folyamatot, és képesek abban tevékenyen részt venni. És elhomályosították azt a tényt, hogy a helyi erők nem a demokratizálást utasítják el, hanem a kétarcú amerikai politikát. Negyedszer, a demokráciaterjesztési stratégia világosan nem volt járható út olyan országok esetében, amelyek stratégiaileg fontosabbak, mintsem, hogy el lehessen őket veszíteni.

A fenti érvekhez hasonlóan fogalmazott Thoma Carothers (2007), amikor az amerikai demokráciaterjesztési gyakorlatról írt összefoglalójában ajánlásokat fogalmazott meg a következő adminisztráció számára. Legfontosabb feladatként Obamának „tehermentesítenie” kell a demokrácia fogalmát, ami egyben azt is jelentené, hogy az Egyesült Államoknak nem csupán terjesztenie kell a demokratikus elveket, hanem azokat el is kell fogadnia, és nem folyamodhat a katonai erő egyoldalú bevetéséhez, valamint a baráti diktatúrákat is célba kell vennie. Figyelembe kell venni, hogy a terrorizmus ellenes háború nem egyenlő a demokrácia terjesztésével, valamint figyelembe kell venni a nemzetköz kapcsolatokban kialakult új realitásokat és az Egyesült Államok befolyásának relatív csökkenését. A rendelkezésre álló eszközök, amelyek jórészt már Reagan idején jelen voltak, elégtelenek, hogy az „arab tavasz” által jelentett kihívásra válaszoljanak.

Habár a célokkal tisztában volt Obama, de nem menekülhetett a politika vastörvénye elől, és rá kellett eszmélnie, hogy bármennyire is szeretné átalakítani a demokráciaterjesztés gyakorlatát, az intézményes gyakorlatok átalakítása hosszú időt vesz igénybe. Obama megváltozott retorikát alkalmazott, de követnie kellett a Bush által is követett stratégiát a demokráciaterjesztés területén. A kezdeti kudarc az amerikai külpolitikának az „arab tavaszt”

figyelembe véve nem lehetett senki számára meglepő, hiszen Washington szerette volna a figyelmét más régiókra fordítani, és egyszerűen csak a stabilitásra törekedni a Közel-Keleten és Észak-Afrikában.

De nem csak az intézmények, hanem az általános nemzeti környezet is hozzájárult ahhoz, hogy a külpolitikai mozgástér ne nagyon változzon az Egyesült Államok számára. A 2008-ban kirobbant pénzügyi világválság nem csak az Egyesült Államokat tette kiszolgáltatottabbá, hanem általában véve is negatívan hatottak a már elindult demokratizálási folyamatokra. Washingtonnak nem maradt más választása, mint kiegyezésre törekedni akár diktátorokkal is, hiszen a fő figyelem elsősorban Oroszországra és Kínára irányult.

Az „arab tavasz” eseményei azonban ellentmondanak az Obama féle „engagement” politikájának, és lehetetlenné tették, hogy az Egyesült Államok magára hagyja a demokratikus ellenzékeket. Azonban a Hamasz 2006-os győzelme óta az Egyesült Államok vonakodva támogatta a térség országainak demokratikus nyitását, félve az iszlamista előretöréstől. Washington érdekei viszont nem változtak a térség tekintetében. Továbbra is az energiaszükségletek kielégítésének biztonsága jelenti a prioritást, miközben az Izraelhez fűződő speciális kapcsolat tovább színesíti az egyébként is bonyolult képet. Az „arab tavasz” csak megerősítette az amerikai félelmeket, mert a változások végleges kimenetele, még ma egy évvel a forradalmi hullám elindulása után is kétséges, és vallásos, illetve nem kipróbált politikai szereplők játszik a főszerepet az események irányításában. Miközben Tunéziában és Egyiptomban egy új, de törékeny szituáció alakult ki, addig például Líbia valószínűleg egy elhúzódó, és a polgárháborút is reális veszélyként magában foglaló helyzetbe került a Khadafi rezsim bukása óta. Az Obama adminisztráció számára lehetetlen küldetésnek bizonyult, hogy megtalálják a megfelelő választ az „arab tavaszra” miközben állandó belpolitikai csatározásokra is kell készülnie Obamának a költségvetési megszorítások, az egészségügy, vagy a gazdaság általános állapota tekintetében, miközben már javában folyik a kampány a 2012-es elnökválasztás miatt, a külpolitikában kezelnie kell a pénzügyi válság negatívumait, de nem hagyhatja figyelmen kívül a globális és regionális kihívóit, miközben Afganisztán, de még Irak és valamennyire Líbia is állandó fejfájást jelent az elnök számára.

Ebben a helyzetben érthető volt Washington lassúsága az eseményekre való reakcióiban, de az is világos volt, hogy Obamának egy világos stratégiával kellett előállnia, aminek a szerepét a 2011. május 19-én elmondott közel-keleti beszéde kívánta betölteni. A beszéd alapgondolatai már a 2009-es kairói beszédben is megtalálhatóak voltak, de az csak fokozta az arab világ elvárásait az Egyesült Államokkal szemben, miközben tényleges cselekedetekre nem került sor. A májusi beszédet is ennek fényében kell értékelni és arra is oda kell figyelni, ami kimaradt belőle. (N. Rózsa 2011) Természetesen a két fő téma az „arab tavaszra” való reakció volt, illetve egyfajta megoldási javaslat a palesztin-izraeli konfliktus megoldására. Obama ebben a beszédben már hangsúlyozta,

hogy Washington támogatja a demokratizálásra törekvő erőket, és biztosította őket arról, hogy ez az Egyesült Államok érdeke, de ennek ellentmondva, közvetlenül nem szólította fel Asszadot Szíria elhagyására.

Az „arab tavasz” eseményeinek gyorsaságával nem csak az Egyesült Államok nem tudott lépést tartani, hanem a szakértők többsége is úgy nyilatkozott, hogy nem voltak felkészülve ezekre a gyökeres változásokra. (Gause 2011:85) Az nem volt újdonság, hogy a közel-keleti és észak-afrikai diktatúrák súlyos belső feszültségekkel küzdenek, de a szakértők mégis elsősorban azt vizsgálták, hogy ezek a rezsimek miért tudtak életben maradni, például az 1990-es évek demokratizálási hulláma során.

Képes-e az Egyesült Államok megoldani a demokratizálás Rubik kockáját a Közel-Keleten és Észak-Afrikában?

2009-ben Washington megváltoztatta a globális diktatúra elleni háború menetét, felismerve, hogy a demokrácia önmagában nem lehet cél, az csupán egy eszköz az összetett tranzíciós folyamat során. Mindez még nem jelenti, hogy Bush hibásan feltételezte volna, hogy a demokrácia erősíti az emberek védelmét az állammal, vagy éppen egymással szemben, elősegíti, hogy az elit az emberek szempontjából is felelős döntéseket hozzon, segít megvédeni az alapvető szabadságjogokat, és fenntartja a közszolgáltatások legalább egy minimális szintjét. A szakirodalomban sokszor emlegetett tétele Amartya Sennek (1999), hogy a demokráciákban nem fordul elő éhínség.

De a valóság természetesen összetettebb és az amerikai stratégiai és biztonsági érdekek igen gyakran összeütközésbe kerülnek a demokratikus átalakulások megsegítésének céljával az amerikai külpolitikában. A Tunéziában kirobbant forradalmi hullám nem csak az észak-afrikai korrupt diktátorok hatalmának vetett véget, hanem Obamát is arra kényszerítették, hogy feladja a realista alapokon nyugvó hozzáállását a térséghez. (Abrams 2011) A fejfájás, amit a váltás okozott Obama számára érthető, hiszen Észak-Afrikában és a Közel-Keleten nincsenek meg a feltételei a hosszú távú és stabil demokratikus fejlődésnek. A tranzitológiai szakirodalom, amely elsősorban a dél-európai, majd a közép-európai átalakulásokat vizsgálta, gyakorlatilag adottnak veszi a működőképes állam létezését a demokratikus tranzíció során. A probléma pedig éppen ez Észak-Afrikában és Közel-Keleten, hogy demokratizálás alapvető feltételeként megjelölt állam gyenge és maga is átalakításra szorul, ami még kiszámíthatatlanabbá teszi a folyamatot. Az állami intézmények hatékonysága kulcsfontosságú egy demokratikus tranzíció során, mivel egy törékeny állam nem képes megteremteni, vagy fenntartani azokat a feltételeket, amelyek a demokrácia fenntartható fejlődéséhez szükségesek lennének. (Dominguez 2007) A diktatúrából demokráciába való átmenet párhuzamosan jelenti az állam decentralizációját, privatizációt és bürokratikus modernizációt, amelynek súlya alatt egy nem működő állam bizonyosan összeomlik. A társadalom sem lesz

képes tolerálni ezt a gyengeséget, hiszen a demokrácia lényege éppen az a politikai verseny, amely folyamatosan felhívja a figyelmet arra, hogy az élet lehetne jobb.

Washington számára semelyik előre látható forgatókönyv nem kedvező Észak-Afrikában és a Közel-Keleten. Vagy újabb elnyomó rezsimok kerülnek hatalomra, vagy gyenge demokráciák alakítják a regionális biztonság feltételeit. Ha Obama sikeres politikát szeretne folytatni a térségben, vagy el szeretné kerülni a még nagyobb kudarcot, akkor számos, egymással szoros összefüggésben fejlődő, működő dimenziót kell egyszerre figyelembe vennie: biztonság-stabilitás, demokratikus intézmények életképessége, működőképes gazdaság, társadalmi ellentétek, helyi feltételek és regionális összefüggések. Az Egyesült Államoknak a jelenlegivel világosabb célokkal és stratégiával kell rendelkeznie a térséget tekintve, amelynek hiánya nem meglepő az előbb említett összetettséget figyelembe véve. Amennyiben közelebről vizsgáljuk Washington politikáját, az alapját meg lehet találni az igénynek egyfajta „közel-keleti nagysztratégia” kialakításának és annak a törekvésnek, hogy az Egyesült Államok rendelkezzen világos akció tervvel a nem várt események bekövetkezte esetén is. A forradalmak erejét és sebességét látva Washington változtatott az álláspontján és kinyilvánította a demokratikus erők mellé állt, miközben arra törekszik, hogy gazdasági segítségnyújtáson keresztül kontrollálható mederben tartsa az eseményeket, és azok ne legyenek hatással az arab-izraeli békefolyamatra. (White 2011)

A helyzet komplexitásához még az is hozzájárul, hogy Washington, a kettős mércét alkalmazó politikájának köszönhetően, ma már nem a legjobb brókere a demokratikus átalakulásoknak a térségben. Az Egyesült Államok elfogadottsága a régióban történelmi mélyponton van. A kairói Obama beszédet követő mérhető javulást gyakorlatilag lenullázta, hogy az Egyesült Államok nem teljesítette a térség lakóinak elvárásait, és nem igazából változtatott a realista külpolitikai irányvonalon, ellentmondásosan, még a forradalmak kirobbanása után is inkább a diktátorokat támogatva. (Carpenter 2011) Ezen már az sem segített, sőt még talán rontott, hogy Washington az orosz-lánrészét vállalta a líbiai beavatkozásnak és egyre szigorúbb szankciókat követel Szíria ellen.

Az, hogy Obama képes lesz-e megoldani a térség realitásain alapuló Rubik kockát és képes lesz-e koherens külpolitikát megfogalmazni és végrehajtani ebben a végletesen összetett környezetben, ma még nem világos. Egy dolog viszont bizonyos: Obama semmi esetre sem folytathatja a realista és szelektív demokráciaterjesztés stratégiáját, amely csak hozzájárulna a képmutató Egyesült Államokról kialakult negatív kép további erősödéséhez. A negatív kép erősödése pedig hosszú távon azt jelentené, hogy az Egyesült Államok minden stratégiaileg fontos fronton vereséget szenvedne: az új demokráciák ellenségei lesznek, a megmaradó diktátorok nem fognak bízni Washingtonban, és az Egyesült Államok elveszíti a vezető szerepét az arab-izraeli békefolyamat

irányításában. Ez a stratégiai kudarc minden bizonnyal olyan játékosokat hívna a térségbe, mint Kína, vagy Oroszország, ami viszont az energiaellátás kiszámíthatóságát és biztonságát is fenyegetné az Egyesült Államok szempontjából.

Konklúzió

A demokráciaterjesztés gyakorlata mindig része volt az Egyesült Államok külpolitikai tradíciójának. Az Egyesült Államok demokratikus országgént jött létre és mindig törekedett arra, hogy a világ számára egyfajta modell legyen. A külpolitikai tradíció egyszerre idealista és pragmatikusan realista, hiszen a demokrácia terjesztése Washington stratégiai és biztonsági érdeke is a legtöbb esetben. Mindez értelemszerűen nem változott azután sem, hogy Barack Obama beköltözött a Fehér Házba. Obama folytatta azt a poszt-modern realista irányvonalat, amely stratégailag fontos diktátorokkal jó viszonyt ápolt, miközben az ellenségek esetében folyamatosan követelte a demokratizálást. Az „arab tavasz” egy olyan környezetet teremtett, amely miatt a kettős mércét alkalmazó amerikai külpolitika látványosabb és hosszú távon kontra produktív.

A moralitás és a pragmatizmus egyszerre van jelen Obama külpolitikájában. Egyrészt, Washington törekszik arra, hogy a demokrácia és az emberi jogok legfontosabb védelmezőjeként láttassa magát. Másrészt, viszont az adminisztráció fél az előre nem látható következményeitől a demokratizálási folyamatnak. Természetesen mindez országonként eltér, de mindenképpen igaz, hogy az új és nem kipróbált politikai erők ellenségesebbek az amerikai külpolitikával és érdekekkel szemben, mint a megbuktatott diktátorok. A líbiai káosz, az egyiptomi katonai vezetés visszaélései, Asszad hatalomhoz való ragaszkodása Szíriában, vagy a jemeni hatalomátadás ezen módja mind instabilitást generálnak rövidtávon, amelynek megakadályozására nem nagyon van lehetőség, mert az pedig a demokratikus átmenet támogatásának az igényének mondana ellent. Washingtonnak el kell fogadni, hogy az események már visszafordíthatatlanok, így az Egyesült Államoknak most azon kell törnie a fejét, hogy miként stabilizálja a rendszert Tunéziában és Egyiptomban, miként segítsen Líbia újjáépítésében, vagy miként tudja biztonságosan elősegíteni a változást Szíriában, vagy Jemenben.

Egyértelmű, hogy a realista paradigma szerint folytatott külpolitika hosszú távon zsákutcába viszi az Egyesült Államokat. Az is világos, hogy az Egyesült Államok legfontosabb célja a térségben az olajhoz való hozzáférésnek a biztosítása, Izrael megvédeése, és az iráni atomprogram leállítása. Viszont az „arab tavasz” egyik következményeként az Egyesült Államok képessége gyengült az események direkt befolyásolása szempontjából (Hadar 2011), ami viszont arra ösztönzi a globális kihívókat, Oroszországot és Kínát, illetve a regionálisan felemelkedő hatalmakat, mint Törökországot, vagy Szaúd-Arábia, hogy kevésbé vegyék figyelembe Washington véleményét a térséggel kapcsolatos külpolitikájuk szempontjából. Az egyetlen lehetőség, ha az Egyesült

Államok egy felelősebb, kiszámíthatóbb és átláthatóbb demokrácia-támogatási stratégiára hagyatkozik a térségben, ami magában foglalja a baráti diktatúrák ösztönzését is a nyitásra. Viszont mindez továbbra is kétélű fegyver, mert a politikai és gazdasági segítségen keresztül olyan csoportok is megerősödhetnek és hatalomra juthatnak, amelyek alapvetően ellenségesek az amerikai érdekekkel és külpolitikával szemben.

Bibliográfia

1. Abrams, Elliott, 2011. *Less 'Engagement,' More Democracy*, The New York Times, January 22, URL: <http://www.nytimes.com/2011/01/23/opinion/23abrams.html> (22.1.2011)
2. Abrams, Elliott, 2011. *Obama's failed Middle East policy*, The Weekly Standard, July 13, URL: http://www.weeklystandard.com/blogs/0-2_576820.html?page=2 (13.7.2011)
3. Bush, George W., 2011. *Decision Points*. New York, Crown Publisher
4. Carothers, Thomas, 2007. *US Democracy Promotion during and after Bush*, Washington DC, Carnegie Endowment for International Peace
5. Carpenter, Ted Galen, 2011. *Obama Fumbles His Opportunity with the Arab World*, The National Interest, July 18, URL: <http://nationalinterest.org/blog/the-skeptics/obama-fumbles-his-opportunity-the-arab-world-5620> (18.7.2011)
6. Dalacoura, Katerina, 2005. *US Democracy Promotion in the Arab Middle East since 11 September 2001*. International Affairs, 81(5), pp 963-979
7. Diamond, Larry, 2008. *The Spirit of Democracy*. New York: Times Books
8. Dominguez, Jorge I. – Jones, Anthony, 2007. Building and Sustaining a Contemporary Democratic State, In: Dominguez, Jorge I. and Anthony Jones (eds.), 2007. *The Construction of Democracy: Lessons from Practice and Research*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
9. Gause, Gregory F., 2011. *Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability*, Foreign Affairs, 90(4), p 85
10. Goldstone, Jack A., 2011. *Understanding the Revolutions of 2011*, Foreign Affairs, 90(3), p 8
11. Hadar, Leon, 2011. *Saving U.S. Mideast Policy*, The National Interest, July 1, URL: <http://nationalinterest.org/commentary/saving-us-policy-the-mideast-5556> (1.7.2011)
12. Huntington, Samuel P., 1993. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Oklahoma: University of Oklahoma Press
13. Katulis, Brian, 2009. *Democracy Promotion in the Middle East and the Obama Administration*, New York, The Century Foundation
14. Lennon, Alexander T. J., 2009. What Now for US Democracy Promotion? In: Lennon, Alexander T. J. (ed.), 2009. *Democracy in US Security Strategy*, Washington DC, CSIS Press, pp 1-8
15. Mansfield, Edward D. and Jack Snyder, 2005. *Electing to Fight. Why Emerging Democracies Go to War?* Cambridge, MIT Press
16. N. Rózsa, Erzsébet, 2011. *Új Pax-Americana a Közel-Keleten? Obama közel-keleti beszéde és térségbeli visszhangjai*, MKI Tanulmányok 12, MKI, Budapest, URL: <http://www.hiia.hu/pub/default.asp> (1.7.2011)

17. Ottaway, Marina, 2008. *Democracy Promotion in the Middle East*, Policy Brief 60, Washington DC, Carnegie Endowment for International Peace
18. Sen, Amartya, 1999. *Development as Freedom*, Oxford, Oxford University Press
19. Sorensen, Georg, 2008. *Democracy and Democratization*, Aarhus, Westview Press
20. White, Rebecca N., 2011. *Obama's Grand Plans for MENA*, The National Interest, May 19., URL: <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/obamas-grand-plans-mena-5339> (19.5.2011)
21. Yom, Sean, 2008. *The Dilemmas of American Democracy Promotion in the Arab World*, Yale Journal of International Affairs, Winter
22. Zakaria, Fareed, 2003. *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, New York, W.W. Norton & Company

NÉMETH ÁDÁM – KOPÁRI LÁSZLÓ

DEMOGRÁFIAI TREND A FÜGGETLENNÉ VÁLT ÉSZTORSZÁGBAN A NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTEL ÁTALAKULÁSÁNAK TÜKRÉBEN

Bevezetés

Nehéz helyzetben vagyunk, ha Észtországot kell elhelyeznünk Európa nagytérségi szerkezetében. A nyugati szakirodalom, mely alig húsz esztendeje még egyszerűen Kelet-Európához sorolta az Észt SzSzk-t, ma már „balti államként” definiálja azt, holott maguk az észtek elsősorban észak-európaiként határozzák meg önmagukat (Paulauskas, K. 2006). (Ugyanígy Észak-Európához sorolta a Baltikumot az észt földrajztudomány egyik legnagyobb alakja, a Tartuban tanító Haltenberger Mihály is – Haltenberger M. 1925). E parányi földterület számtalan alkalommal töltötte már be hol a híd, hol a bástya szerepet Észak- és Közép-, illetve Nyugat- és Kelet-Európa között, így nem lehet eléggé hangsúlyozni a geopolitikai kulcspozíció által determinált ütközőzóna jellegét. Évszázadok óta a szomszédos birodalmak nagyhatalmi játszmái határozzák meg a térségben élők mindennapjait. A történelem viharai és fordulópontjai természetesen nyomot hagytak a mindenkori népesedési, népmozgalmi folyamatokon is, legutóbb például a függetlenség kivívása utáni orosz exodus formálta át gyökeresen a népesség etnikai struktúráját, illetve nemek és kor szerinti összetételét.

Célok és módszerek

A függetlenség kivívása utáni politikai, gazdasági, társadalmi változások közvetve vagy közvetlenül az Észtországban élő nemzetiségek demográfiai jellemzőinek átalakulását eredményezték. Ennek – a kisebbségek számának nyilvánvaló csökkenése mellett – talán legszembetűnőbb jele az egyes népcsoportok korstruktúrájának eltorzulása. A tanulmány célja egyrészt bemutatni röviden a balti állam legfontosabb demográfiai tendenciáit. Másrészt a szerzők igazolni kívánják azt a feltevést, hogy mivel a kivándorló oroszok, fehéroroszkok, ukránok többségét a produktív korban levő korosztály alkotta (társadalomföldrajzi törvényszerűség: a fiatal, mobilis korosztály reagál leggyorsabban a változásokra), az Észtországban maradt szlávajkú közösség kedvezőtlen korszerkezetű, környezeténél előregedőbb társadalmat alkot.

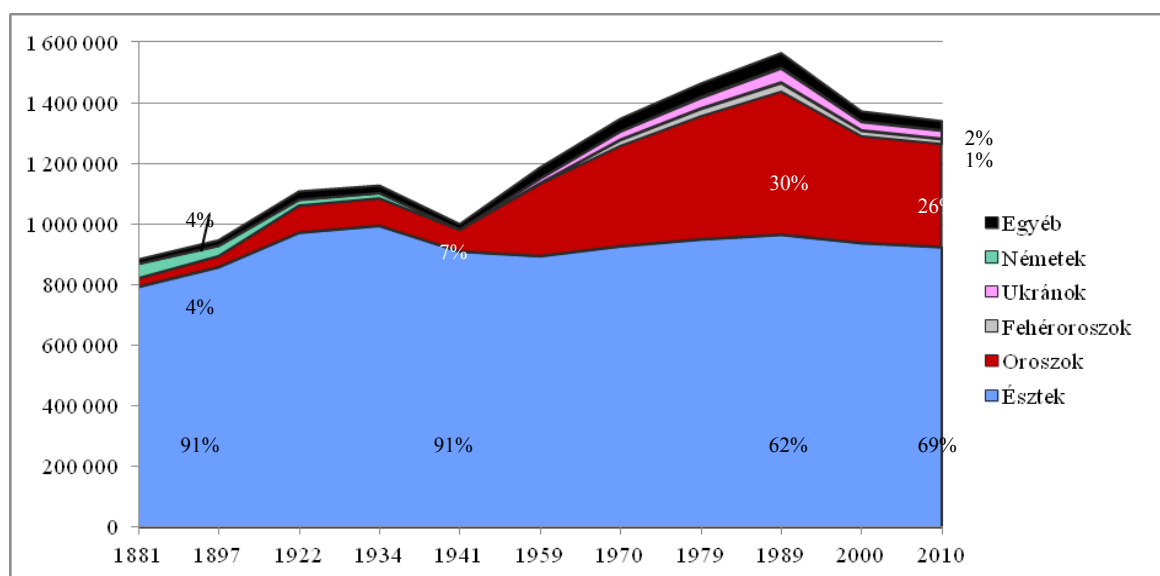
A hipotézis igazolásához hagyományos és modern eszközök egyaránt rendelkezésre állnak. A kormegoszlás grafikus ábrázolásának legklasszikusabb formája a korfa, amely a népesség-összetétel időbeli változásának a bemutatására is alkalmas lehet (Becsei J. 2004). Modern módszernek a térinformatikai eszköztár nevezhető, mely többet nyújt a vizuális prezentációnál, vagy akár a tematikus térképek egyszerű sorozatánál, hiszen míg „a digitális térképészet végterméke egy térkép, addig a térinformatikai végtermék egy rendszer, melynek csak egyik eleme a megjelenített modell” (Fábián Sz. Á. – Pirkhoffer E. 2007). Az etnikai struktúra területiségének megjelenítése, a számolás és a klaszteranalízis az ArcGIS 9.2 geoinformatikai szoftver segítségével történt.

Mivel a 2000-es népszámlálás óta nem áll rendelkezésre elégséges mennyiségű, nemre és korcsoportra vonatkozó adat az egyes etnikumokról, a szerzők – némi egyszerűsítéssel, de követve bizonyos a statisztikai kiadványok metodikáját – észtekre és nem-észtekre bontották Észtország társadalmát. Mivel az állam lakosságának mintegy 97,5 %-át észtek, illetve keleti-szlávok (zömmel oroszok) alkotják, e sematizálás nem befolyásolta számottevően a végeredmény minőségét.

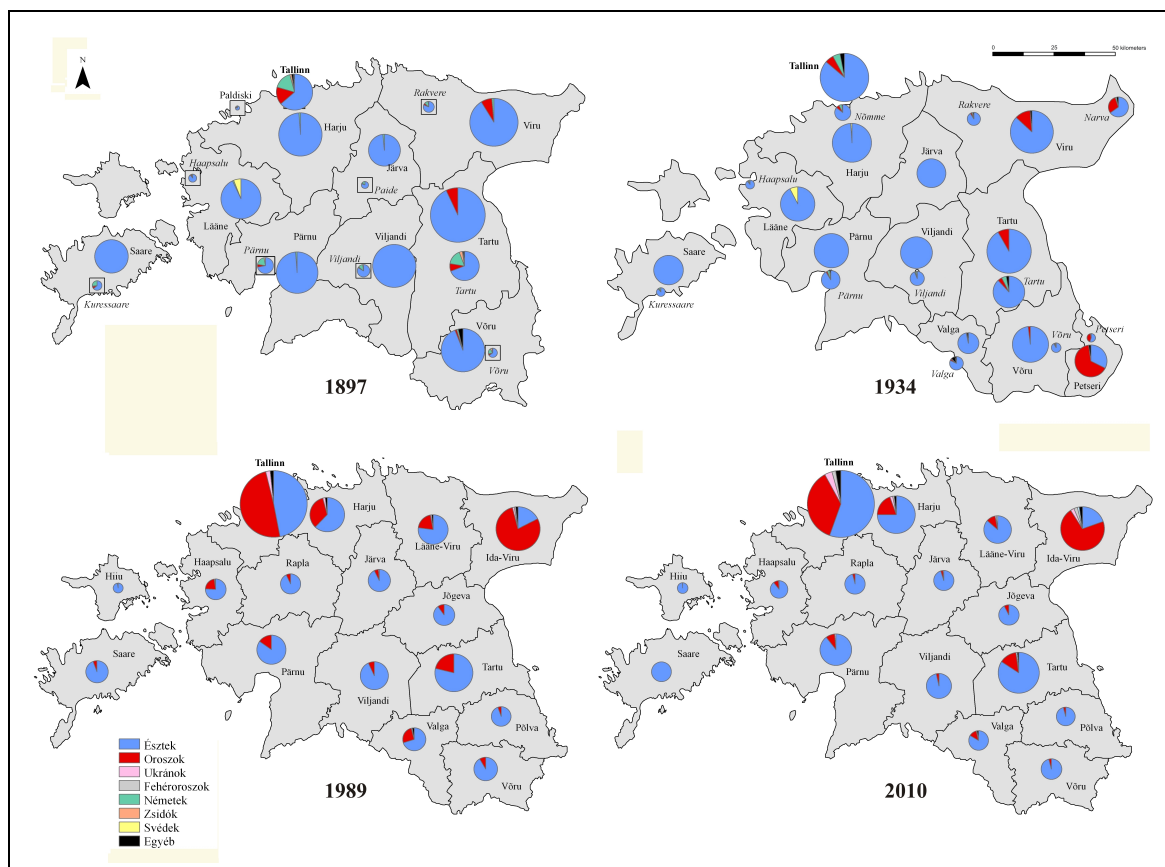
Történelmi háttér

A XIX-XX. század fordulóján az Orosz Birodalomhoz tartozó „észti” tartományok, Esztónia és Észak-Livónia, nemzetiségi szerkezete teljesen más képet mutatott, mint napjainkban. Az első, 1897-es népszámlálás (jóllehet ekkor még nemzetiségre nem, csak anyanyelvre kérdeztek rá) homogénhez közeli összetételt mutatott ki az észtek 91 %-os részesedésével, és ez az arány nagyjából változatlan maradt csaknem négy évtizeden át (1941: szintén 91 %). A „hosszú második világháború” és az azt követő szovjet megszállás azonban gyökeresen átalakította a balti állam etnikai struktúráját. Mialatt a helyi lakosság 1939 és 1955 között több, mint 370 000 fős veszteséget volt kénytelen elkönyvelni (háborús pusztítás, deportálás, kivándorlás, partizánháború), addig 1945 és

1955 között csaknem 230 000 keleti-szláv bevándorló érkezett a területre (Mežs, I. 1994; Zvidriņš, P. 1994; Németh Á. 2009; Németh Á. 2011). Habár a balti államok – mint a Szovjetunió legfejlettebb tagköztársaságai – vonzó célpontot jelentettek a magasabb bérekre, biztosabb megélhetésre vágyó oroszok számára, ezúttal többről volt szó, mint „spontán eloroszosodásról”. A moszkvai pártvezetés számára ugyanis mind hadászati, mind politikai, mind gazdasági szempontból stratégiai fontosságú volt Észtország etnikai kompaktságának megbontása, és ezáltal az észak-balti térség „stabilizálása” (Rauch, G. v. – Misiunas, R. J. – Taagepera, R. 1994). A következő évtizedekben így folyamatosá, bár volumenét tekintve csökkenő intenzitásúvá vált az oroszok, ukránok és fehér-oroszok betelepülése. A vándorlási gyarapodás mellett azonban a bevándorlók magasabb népszaporulata is kellett ahhoz, hogy a rendszer-változás előestjére az észtek aránya – saját hazájukban – 2/3-nál is mélyebbre zuhanjon (Raun, T. U. 2001). Az 1989-es census során 963 000 (62 %) észtet, 474 000 (30 %) orosz, 48 000 (3,1 %) ukránt és 27 000 (1,8 %) fehér-oroszt regisztráltak a szövetségi köztársaság területén (1-2. ábra).

1. ábra: Észtország nemzetiségi összetételének változása (1881–2010)
Szerk.: Németh Á.

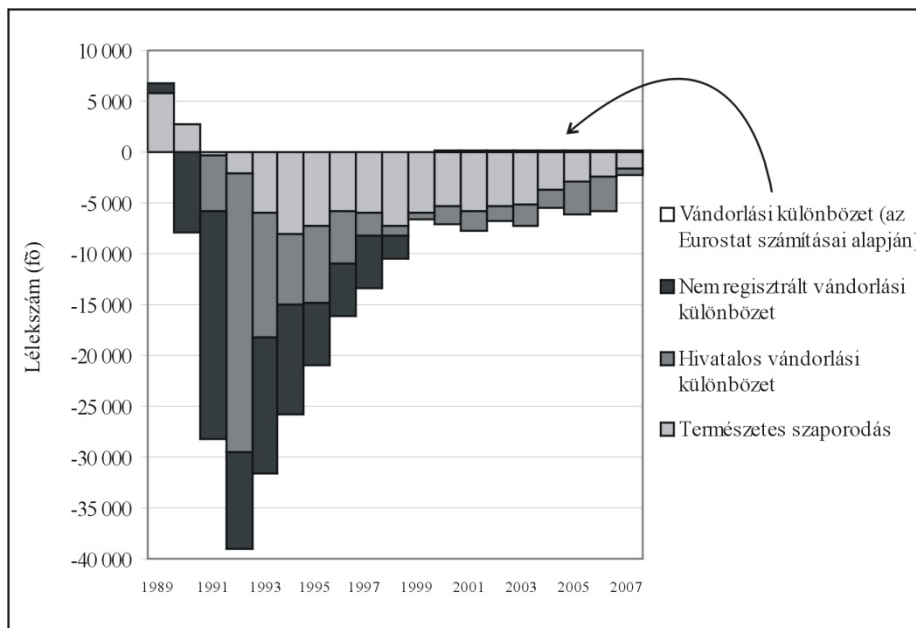
2. ábra: Nemzetiségi összetétel Észtország megyéiben (1897, 1934, 1989, 2010)
Szerk.: Németh Á.

Demográfiai átalakulás 1991-től napjainkig

A függetlenség kivívása utáni időszakban visszajára fordult minden, ami az azt megelőző négy évtizedet jellemezte. A természetes szaporodást fogyás, a tömeges bevándorlást emigráció váltotta fel, a Szovjetunióban többségi orosz nemzet pedig egyik pillanatról a másikra egy apró, „idegen” ország kisebbségévé vált. Az 1990–1991-es évek azonban nem csupán politikai-gazdasági mérföldkövet jelentettek Észtország történelmében. Ezek voltak ugyanis az utolsó olyan esztendő a második világháborút követően, amikor a születések száma meghaladta a halálozásokét, és amikor több bevándorló érkezett a köztársaságba, mint ahányan emigráltak.

Észtország lakosságszáma 1989 és 2000 között összesen kb. 195 000 fővel csökkent. A természetes fogyás miatt kb. 42 000-rel, a kivándorlás következtében pedig 85 000 fővel éltek kevesebben az ezredfordulón, mint a rendszerváltás előestjén. A tényleges (-195 000 fő) és a regisztrált (-127 570 fő) népességszám-csökkenés közötti differencia (3. ábra) az Észt Statisztikai Hivatal metodikai következetlenségéből adódik. Az 1989-es census például a balti tagköztársaságban szolgálatot teljesítő orosz sorkatonákat és tiszteket, továbbá a szabadságvesztésüket töltő foglyokat is Észtország népességéhez számította, akiknek a függetlenség kivívása utáni leszerelése, illetve szabadu-

lása, majd hazatérése egyáltalán nem került regisztrálásra az emigráció szám-bavételénél. A 2000-es népszámlálás ráadásul az ideiglenesen külföldön tartózkodó személyek egy részéről sem szolgáltatott adatokat, és kiugróan magas volt a válaszadást megtagadók száma is (2000. Aasta Rahva Ja Eluruumide Loendus I.). Nem egyezik továbbá az Észt Statisztikai Hivatal által nyilvántartott kivándorlók és a célországok által feljegyzett, Észtországból érkező bevándorlók száma sem: előbbi érték átlagosan 25 %-kal (összesen 22 000 fővel) alacsonyabb az utóbbinál (International Migration – Data Collection from Administrative Data Sources 2005).

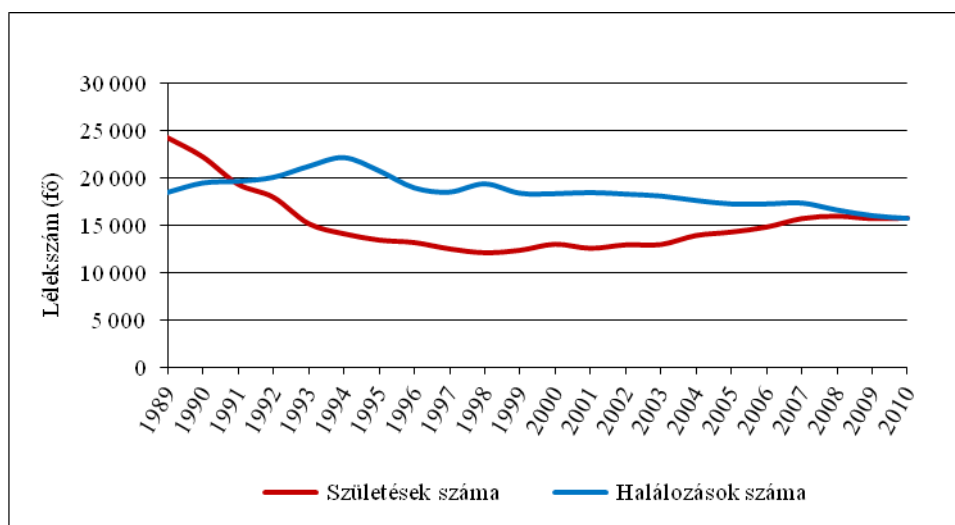

3. ábra: Népmozgalmi folyamatok Észtországban (1989–2007)
Szerk.: Németh Á.

A 2000-es népszámlálás óta eltelt időszakot már következetesebb adatkezelés jellemzi, bár az Eurostat és az Észt Statisztikai Hivatal mutatói olykor továbbra is összeegyeztethetetlennek tűnnek (pl. míg előbbi 1 413 fős migrációs nyereséget, addig utóbbi 16 989 fős veszteséget említ a 2000-2008-as időszakban) (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, <http://www.stat.ee>). Így vagy úgy, a tendencia minden esetben a lakosságszám-csökkenés ütemének mérséklődését jelzi, amely a természetes fogyás lelassulásával, valamint a nemzetközi vándorlási fogyás marginalizálódásával függ össze. A hivatalos észt adatok szerint 2000 és 2008 között összesen 48 614 fővel csökkent Észtország népességszáma, amelyhez 1/3 részben a migrációs szaldó, 2/3 részben pedig a természetes fogyás járult hozzá. 2011. január 1-jén Észtország lakosságszáma 1 340 194 fő volt.

A születések számának drasztikus visszaesése az 1990-es évek elején mindenekelőtt az ingatag gazdasági helyzettel magyarázható: a keleti piac összeomlása, az elmélyülő nehézipari válság, a piacgazdaságra való átállás

nehézségei tömeges munkanélküliséget eredményeztek, mely körülmény érthető módon nem kedvezett a családalapításnak. Továbbá a keleti-szlávok kivándorlása is felerősítette e tendenciát, hiszen többnyire a propagatív korban levők emigráltak. A visszaesés 1998-ig tartott, és csak az utóbbi 13 esztendőben mutat ismét lassú növekedést: a 8,8 % 2010-re 11,8 %-ra emelkedett, ami valamivel több, mint 15 800 újszülöttet jelent. E tendencia szinte tökéletes tükörképe a halálozási ráta alakulásának, mely 1994-ben érte el maximumát (14 %, 19 445 fő), majd miután 18 000 fős átlag körül stabilizálódott, 2010-re 15 790-re csökkent (11,8 %). A két görbe közti különbség tehát az ezredfordulóig igen jelentős, 4-5 % volt, majd 2000 után fokozatosan csökkent, mígnem 2010-ben újra pozitívvá (+35 fő) változott (4. ábra). Ennek okai egyik oldalon az életszínvonal folyamatos és gyors emelkedésében, a munkaerő-piaci helyzet javulásában, illetve az abortuszok számának csökkenésében; másik oldalon pedig a csecsemőhalandóság, továbbá bizonyos halálozási formák jelentős visszaszorulásában keresendők. (Például a balesetek részesedése az összes halálesetből 1994 és 2010 között 14 %-ról 7 %-ra csökkent – Eesti Statistika Aastaraamat 2010) Fontos kihangsúlyozni azonban, hogy ez egy átlagérték; míg az észtek mutatója mára ismét átbillent a pozitív tartományba (+0,2 %), addig a többi népcsoport ennél nagyságrendekkel rosszabb mutatókat produkál (összesítve -3,5 %) (Eesti Statistika Aastaraamat 2009).

4. ábra: Születések és halálozások száma Észtországban (1989-2010)
Szerk.: Németh Á.

Észtország lélekszámának markáns csökkenéséhez az emigrációs hullám is hozzájárult: a hivatalos statisztikai adatok szerint 1990 és 2008 között nagyjából 115 000-en, míg más számítások szerint csaknem 177 000-en fogták meg vándorbotjukat. Az 1990-es évek elejére jellemző ipari válság és az azzal járó munkanélküliség egyrészt éppen a szláv dominanciájú „rozsdavezeteket” érintette legérzékenyebben (közismert az oroszok erősen felülreprezentált jelenléte a szekunder szektorban), de az oroszellenes közhangulat, valamint a szigo-

rú, bizonyos pontjaiban kifejezetten diszkriminatív állampolgársági- és nyelvtörvények miatt is sokan tértek vissza anyaországukba (Győri Sz. R. 2006). Ezen kívül mint mágnes, a nyugat-európai centrumtértség is éreztette hatását és főként az észteket motiválta szülőföldjük elhagyására. Ennek ellenére 1990 és 1998 között mindössze 1300-an hagyták hátra hazájukat (Raun, T. U. 2001). A 3. ábra világosan megmutatja, hogy az oroszok exodusa a függetlenség kikiáltása utáni években tetőzött (1992–1994: 108 221 fő), majd fokozatosan csillapodva napjainkra már-már jelentéktelenné mérséklődött: 2000 és 2008 között évente átlagosan 1 570-en érkeztek és 3 457-en távoztak a balti államból. A 2008-ban kezdődő gazdasági világválság a balti állam fejlődését is jelentősen visszavetette; nem véletlen, hogy az észti gazdasági recesszió idején ismét megugrott a kivándorlók száma. 2010-ben pl. 2 810 bevándorlóra, 5 294 emigráns jutott.

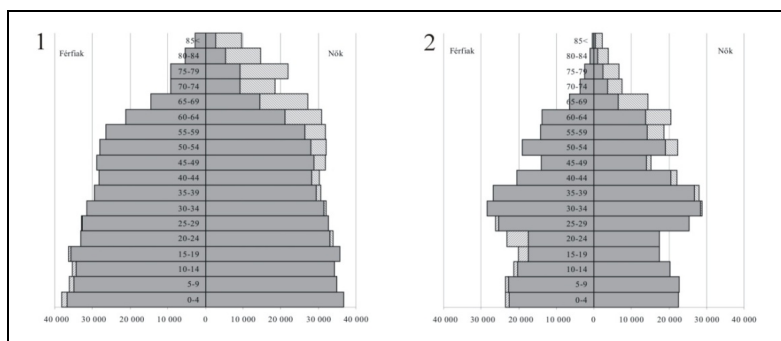
A korstruktúra átalakulásának okai és várható következményei

A korfaelemzés a népesség korcsoportok és nemek szerinti tagolódásának klasszikus vizsgálati módszere, amely az időbeli változások nyomon követésére is alkalmas. Az alábbi korfák Észtország észti és nem-észti népességének korszerkezetét ábrázolják az 1990. és a 2009. esztendőben (5-6. ábra). Az x tengely egységes beosztása egyúttal a tárgyalt időszak lélekszám-változásának nagyságrendjét is érzékelteti. A társadalom nemi összetétele nagyrészt megegyezik a „normál mutatókkal”, fiúszületési többletről és – a két nem halandóságának különbsége miatt – időskori nőtöbbletről beszélhetünk.

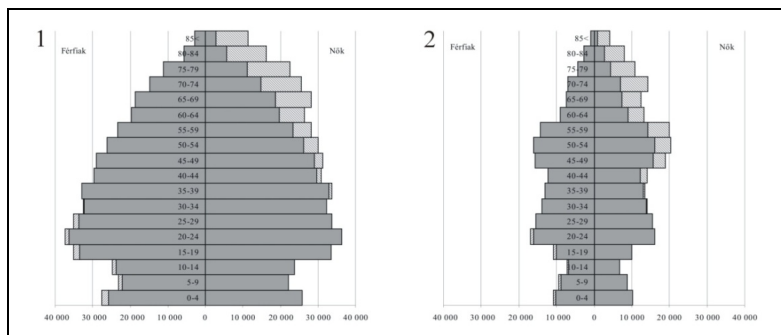
Az észtek 1990-es korstruktúráját megjelenítő 5/1. ábra akár mintapéldája is lehetne az ún. harang alakú korfáknak, a sok szempontból ideálisnak tekinthető, stacioner korösszetételű társadalomnak. Az állandóság természetesen csak nagyvonalú megközelítésben igaz, a korfa a rendszerváltozás pillanatában lassan gyarapodó lélekszámot mutatott. Az 5/2. ábra nemcsak a balti tagköztársaságban élő kisebbségek kor és nem szerinti összetételéről, hanem közvetve a szovjet birodalom migrációs jellegzetességeiről is tanúskodik. Mivel a betelepülők nagy részét a „hosszú rubelekre”, a könnyű pénzkeresetre vadászó, az egész Szovjetuniót bejáró, fiatal orosz vendégmunkások tették ki (Rauch, G. v. – Misiunas, R. J. – Taagepera, R. 1994), nem meglepő az a tény, hogy 1989-ben a legnépesebb korosztályt a 20 és 39 év közöttiek alkották, markáns férfi-többslettel. Az ország teljes 25–39 éves korosztályát figyelembe véve a kisebbségek összesített aránya magasan az országos átlag (38,5 %) feletti volt (44–48 %), az időskorúak esetében viszont továbbra is megkérdőjelezhetetlen maradt az észti dominancia (a 80 évnél idősebbeknél pl. 82 %).

Az előző fejezetben összefoglalt népességföldrajzi változások jelentős erőviszony-átrendeződést eredményeztek a korstruktúrákban (6. ábra). Az 1990-es évtized zuhanásszerű születésszám-visszaesésének következménye jól megfigyelhető az 5/1. ábrán, az észtországi észti társadalom 2009-es korfáján (5–14 évesek). A természetes fogyás mérséklődését jelzi ugyanakkor a korfa ismételt

kiszélesedése a 0–5 éves korosztálynál. Sokkal radikálisabb átalakulást jelez ezzel szemben az 5/2. és 6/2. *ábra* összehasonlítása: nemcsak a korfa méretének összezsugorodása, hanem formájának eltorzulása is szembeötlő. A nem-észtek esetében több, mint 60 %-os a gyerekkorúak számának visszaesése (kerekítve 134 000-ről 53 000-ra), de a 15–59 éveseknél is csaknem 27 %-os csökkenés regisztrálható (388 000-ről 285 000-re). Az időskorúak száma viszont 12 000 fővel növekedett. Megfigyelhető továbbá, hogy a 20 év feletti korcsoportok esetében a korfa ágainak hossza közti differencia relatíve is mérséklődött, azaz enyhe kiegyenlítődés jellemző a korstruktúrára. Ez azzal magyarázható, hogy mint annak idején a bevándorlók, úgy az 1990-es években a kivándorlók esetében is elsősorban a fiatal produktív korúak mozdultak meg a térben, tehát az eleve felduzzasztott létszámú korosztályok szenvedték el a legnagyobb volumenű fogyást. Ezek gyermekei viszont épp napjainkban kerülnének propagatív korba, tehát a közeljövőben várhatóan tovább romlanak a kisebbséghez tartozók demográfiai mutatói.

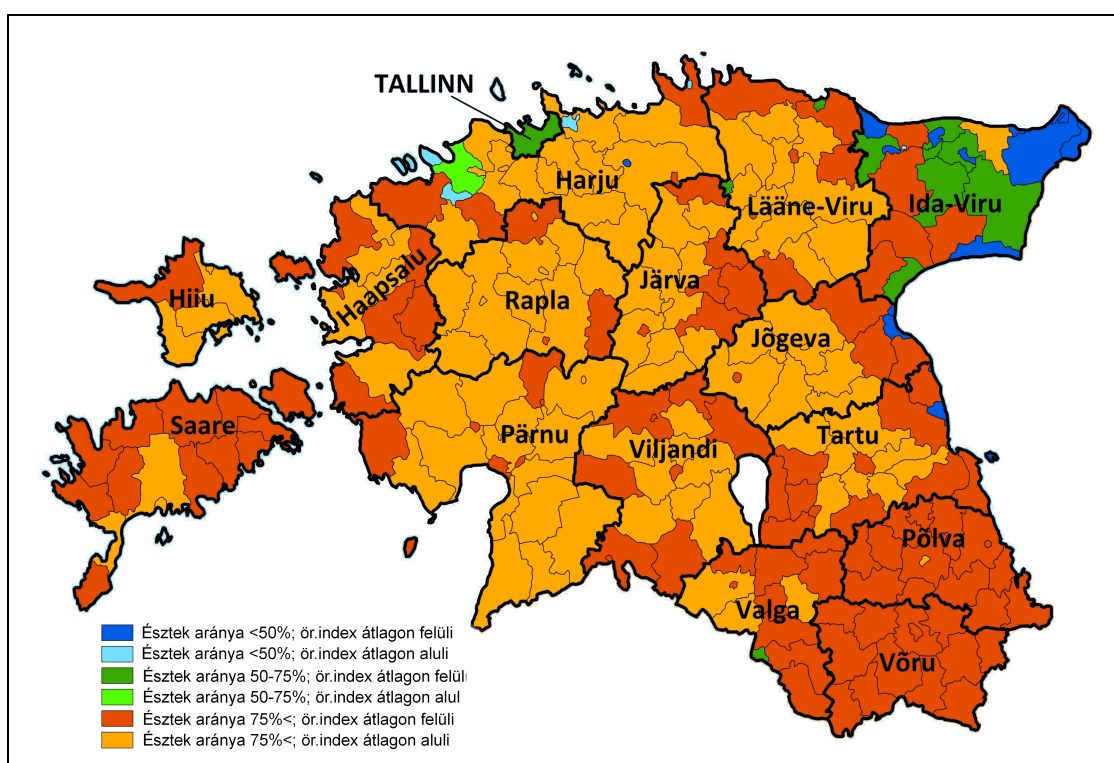
5. ábra: Az észtek (1) és nem-észtek (2) korfája (1990). Szerk.: Németh Á.

6. ábra: Az észtek (1) és nem-észtek (2) korfája (2009). Szerk.: Németh Á.

Léteznek demográfiai viszonyyszámok, amelyek egyértelműen az öregedő társadalom sajátjai. Ilyennek tekinthető pl. az öregedési index kulminálása is, amelynek területi leképeződéséről a 7. *ábra* szolgál értékes információkkal. A tematikus térkép az ArcGIS 9.2. elnevezésű programcsomag felhasználásával készült és az ún. „klaszteranalízis” módszer alkalmazását igényelte. E térinformatikai eljárás voltaképpen nem jelent mást, mint a területi egységekhez rendelt adatok különböző szempontok szerinti újraosztályozását, majd ezen egységek – jellemző határértékek mentén végrehajtott – csoportosítását. Esetünkben Észt-

ország járásai és járási jogú városai kerülnek csoportosításra öregedési index és etnikai összetétel alapján. (Mivel a felhasznált adatbázis a hazai gyakorlattól eltérően a 65 évnél idősebbeket sorolta az időskorúak csoportjába, a kapott értékek ez esetben elmaradnak az 5. fejezetben leírtaktól. A térképszerkesztés során a 2000. évi népszámlálás eredményei kerültek felhasználásra, mivel azóta járási bontásban sem etnikai, sem anyanyelvi adatok nem állnak rendelkezésre.) A klaszterek megalkotására az előző két adatsor összeszorzásával került sor. Az újraosztályozás során a 249 járás/város mindegyike kapott egy új értéket annak függvényében, hogy lakosságának hány százalékát alkotják észtek, illetve az öregedési index átlagon aluli, vagy felüli-e. A megjelenítés során alkalmazott színek kettős jelentést hordoznak. A kék – zöld – narancssárga színek az etnikai összetételre, ezek világos és sötét árnyalatai pedig az öregedési index kedvező vagy kedvezőtlen értékeire utalnak (7. ábra).

7. ábra: A klaszteranalízis eredménye
Szerk.: Németh Á.

A 7. ábra és a vizsgálat eredményeit bemutató 1. táblázat igazolja a 2. pontban megfogalmazott feltételezést. Az Észtországban élő kisebbségek csaknem 90 %-a olyan járásban vagy olyan településen él, amelynek korszerkezete az átlagosnál rosszabbnak nevezhető. A megállapítás fordítva is igaz: a magas öregedési indexszel jellemezhető járások rendszerint heterogén nemzetiségi összetételűek (40 % a kisebbségek aránya), ellentétben a viszonylag egyveretű (87,2 %-ban észt), kedvező korstruktúrájú terület egységekkel (1. táblázat). Fel-tűnő továbbá a nagyobb városok (pl. Pärnu, Tartu, Jõgeva stb.) sötét és környe-

zetük világosabb színezése. Arról van szó, hogy az esetek döntő többségében az urbánus tér egyúttal előregedőbb társadalmat is jelent, míg a falusi vagy kisvárosias környezet fiatalosabb korszerkezetet hordoz. Ha figyelembe vesszük azt a tényt, miszerint az orosz népcsoport statisztikailag is kimutathatóan magasabb urbanizáltsági fokkal rendelkezik és rendelkezik, mint az észtek, újabb magyarázatot kapunk arra, miért rosszabb a keleti-szláv közösség szinte összes demográfiai mutatója.

1. táblázat: A klaszteranalízis eredménye.

Szerk.: Németh Á.

Észtek aránya < 50% + átlagon felüli öregedési index	Észtek aránya < 50% + átlagon aluli öregedési index	Járások, ahol az észtek aránya < 50% (összesítve)
15 egység Össznépesség: 169 138 fő Észtek aránya: 12,3 % Kisebbségek aránya: 87,8 %	5 egység Össznépesség: 31 527 fő Észtek aránya: 26,2 % Kisebbségek aránya: 73,8 %	20 egység Össznépesség: 200 665 fő Észtek aránya: 14,5 % Kisebbségek aránya: 85,5 % Öregedési index: 87,5
Észtek aránya 50-75% + átlagon felüli öregedési index	Észtek aránya 50-75% + átlagon aluli öregedési index	Járások, ahol az észtek aránya 50-75% (összesítve)
11 egység Össznépesség: 434 513 fő Észtek aránya: 53 % Kisebbségek aránya: 47%	1 egység Össznépesség: 3 847 fő Észtek aránya: 66,3 % Kisebbségek aránya: 29,8 %	12 egység Össznépesség: 438 360 fő Észtek aránya: 53,1 % Kisebbségek aránya: 46,9 % Öregedési index: 91,2
Észtek aránya 75-100% + átlagon felüli öregedési index	Észtek aránya 75-100% + átlagon aluli öregedési index	Járások, ahol az észtek aránya 75-100% (összesítve)
112 egység Össznépesség: 401 625 fő Észtek aránya: 87,6 % Kisebbségek aránya: 12,4 %	102 egység Össznépesség: 327 627 fő Észtek aránya: 93,5 % Kisebbségek aránya: 6,5 %	214 egység Össznépesség: 729 252 fő Észtek aránya: 90,2 % Kisebbségek aránya: 9,8 % Öregedési index: 77,3

Járások átlagon felüli öregedési indexszel (összesítve)	Járások átlagon felüli öregedési indexszel (összesítve)
138 egység Össznépesség: 1 005 276 fő Észtek aránya: 60,0% Kisebbségek aránya: 40,0% Kisebbségek száma: 402 110 fő (89,7%)	108 egység Össznépesség: 363 001 fő Észtek aránya: 87,3% Kisebbségek aránya: 12,7% Kisebbségek száma: 46 101 fő (10,3%)

6. Összegzés

„Észtországnak a felmérésekből kirajzolódó képe egy etnikai törésvonalak mentén megosztott, erősen polarizált társadalmat mutat. Hangsúlyozott etnikai különbségek fedezhetők fel az alapvető demográfiai mutatókban, mint pl. településszerkezet, települések mérete, regionális különbségek, társadalmi rétegek, vallási sajátosságok és természetesen a nyelvhasználat területén” (Evans, G. 1998). A tanulmány egy komplex, bár közel sem teljes körű vizsgálsorozattal próbálta alátámasztani a brit kutató demográfiai jellegű megállapításait. Frissebb adatok felhasználásával ugyanakkor igazolta: az ország lakosságának csaknem 30 %-át alkotó szláv közösség nemcsak gazdasági és életszínvonalbeli helyzetét tekintve van leszakadva az észti társadalomhoz képest, de demográfiai mutatói is sokkal kedvezőtlenebbül alakulnak. A hipotézis tehát bizonyítást nyert: a balti államban élő kisebbségek a többségi társadalomhoz képest rosszabb korstruktúrájú, előregedőbb közösséget alkotnak.

Felhasznált irodalom

1. Becsei J. 2004: Népességföldrajz. Ipszilon Kiadó, Békéscsaba, pp. 207–231.
2. Evans, G. 1998: Ethnic schism and the consolidation of post-communist democracies. The case of Estonia. – Communist and Post-Communist Studies 31. 1. In: Kisebbségkutatás 8. 2. , 1999, (ford.: Szabados I.) pp. 57–74.
3. Fábrián Sz. Á. – Pirkhoffer E. 2007: Térinformatika és digitális térképészet. In: Nagyvárad L. – Varga G. (szerk.): Térinformatika és alkalmazása. Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet – Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék, 15 p.
4. Györi Sz. R. 2006: Autonómia a posztszovjet, európai utódállamokban. – Kisebbségkutatás 2.
http://www.hhfr.org/kisebbssegkutatas/kk_2006_02/cikk.php?id=1366

5. Haltenberger M. 1925: Gehört das Baltikum zu Ost-, Nord-, oder Mitteleuropa? – Publ. Ins. Dorp. Geogr. 1., pp. 1–22.
6. Mežs, I. 1994: The Ethno-Demographic Status of the Baltic States. – GeoJournal, 33. 1, pp. 9-25.
7. Németh Á. 2009: Etnikai struktúra és nemzetiségi problémák a rendszerváltozás utáni Baltikumban. – Földrajzi Közlemények, 133. 3. sz. pp. 283-297.
8. Németh Á. 2011: Von der Reichsmajorität zur marginalen Minderheit: die „Russische Frage“ im sozialistischen und nachwendezeitlichen Baltikum. In: Gerner Zs. – Kupa L. (szerk.) 2011: Minderheitendasein in Mittel- und Osteuropa – interdisziplinär betrachtet. Verlag Dr. Kovač, Socialia – Studienreihe Soziologische Forschungsergebnisse, Band 133, Hamburg, pp. 89-102.
9. Paulauskas, K. 2006: The Baltics: from Nation States to Member States. – Occasional Paper, No. 62. February, p. 21.
10. Rauch, G. v. – Misiunas, R. J. – Taagepera, R. 1994: A balti államok története. – Osiris-századvég-2000, Budapest, 467 p.
11. Raun, T. U. 2001: Észtország története. – Csokonai Kiadó, Debrecen, 339 p.
12. Zvidriņš, P. 1994: Changes of the Ethnic Composition in the Baltic States. – Nationalities Papers 22. 2., pp. 365–377.
13. International Migration – Data Collection from Administrative Data Sources. – Statistikaamet, 2005. p. 5.
14. 2000. Aasta Rahva Ja Eluruumide Loendus I. – Statistikaamet. pp. 13-14.
15. Statistika Aastaraamat (Statistical Yearbook of Estonia) 2009, 2010.

Internetes források:

1. Eesti Statistikaamet: <http://www.stat.ee>
2. Eurostat Database: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

OLÁH PÉTER

TÖRÖKORSZÁG ÉS AZ 'ARAB TAVASZ'

Rövid történeti áttekintés

A XIX. századra Európa „beteg embere”-ként számon tartott Oszmán Birodalom az I. világháború után gyökeres változásokon ment keresztül. Az I. Szelim óta a kalifa címet is viselő uralkodóház utolsó tagja 1922-ben kénytelen volt elhagyni országát. Helyébe egy, a francia, svájci jogrendszeren alapuló, számos elemében nyugati-európai mintákat követő köztársaság lépett.

Az 1923. október 29-én kikiáltott Török Köztársaság első köztársasági elnöke Mustafa Kemal lett. Az új államfő – közel-keleti, vagy kis-ázsiai politikai berendezések esetében nem szokatlan módon – 1925-re saját kezében tudhatta gyakorlatilag a TBMM¹⁹³ egészét. Az új török államnak nemcsak saját magát, de a világban elfoglalt helyét is meg kellett határoznia. A hivatalos politika új jelszava így hangzott: „Yurtta barış, dünya barış.”¹⁹⁴ Az i. világháborút követő bizonytalan periódusban ez a politikai alapvetés csak abban a kontextusban értelmezhető, ha tudjuk: Törökország külkapcsolatait – a Szovjetunió kivételével – minden szomszédja esetében súlyos gondok terhelték. Ezek közül három különösen érzékeny pontot kell kiemelnünk. Az örmény genocídium/népirtás hatására Törökország nyugat-európai megítélése meglehetősen negatív volt. Irak esetében – az olajban gazdag Moszul környéki vidék kapcsán – az 1926-os rendezésig területi vitákra került sor. Harmadikként pedig meg kell említenünk Hatay-t. A régiót a háború után a francia fennhatóságú, ún. mandátumos Szíriához csatolták. 1938-ban azonban – egy kivitelezését tekintve erősen vitatott népszavazás után – a török hadsereg bevonulhatott a területre, az országhoz kötve ezzel az ott élőket.¹⁹⁵

A II. világháború éveiben Törökország a fegyveres semlegesség elvét választva mindig igyekezett az aktuálisan erősebb irányban lépéseket tenni. Az

¹⁹³ Türkiye Büyük Millet Meclisi = Török Nagy Nemzetgyűlés

¹⁹⁴ „Béke otthon, béke a világban.”

¹⁹⁵ Szíria és Törökország között az egykori alexandrettai szandzsák miatti feszültség egészen 2004-ig tartott, amikor is Recep Tayyip Erdoğan damaszkuszi látogatása során kétoldalú szabadkereskedelmi szerződést kötött Szíriával. A tárgyalások eredményeként Bashar al-Assad hallgatólagosan letett a hatay-i kérdés további feszegetéséről. Ld. <http://www.middle-east-online.com/english/?id=12236> – utolsó letöltés 2011-12-03

1945 eleji német hadüzenettel Törökország a győztesek oldalán várhatta a béketárgyalásokat.

Törökország világpolitikában betöltött szerepe 1945-1990 között határozottan felértékelődött. A kétpólusú világrendben az 1946-tól többpártrendszerrel küszködő török politikai elit a nyugati világ elkötelezettjeként tagozódott be. A két világháború közötti éra meghatározó – és egyetlen – pártja, a CHP, 1973-ra a politikai paletta balközepére csúszott. Az 1961-ben alakult Adalet Partisi-ban pedig a jelenlegi kormánypárt szellemi elődeit kell látnunk.

A külpolitikai elköteleződés még akkor sem volt valós veszélyben, amikor világossá vált, hogy egy esetleges szovjet támadás esetén a kor szuperhatalma könnyedén feláldozná az ország jelentős részét. Ezen kívül hatorzott kifejezésre került az is, hogy a Törökország által vásárolt és működtetett amerikai fegyverek fölött a török kormány nem rendelkezhet csak és kizárólag a saját hatáskörében.¹⁹⁶ A kül-és belpolitikai struktúra biztosítékát az a hadsereg jelentette, mely magát az Atatürk-féle berendezkedés letéteményesének tekinti. A vizsgált periódusban bekövetkező katonai hatalomátvételek minden esetben a CIA helyeslése mellett mentek végbe. Az 1960. május 27-i rádióbejelentésben – miszerint a katonaság átveszi a hatalmat a világi politika felett – nem véletlenül hangzik el több ízben is a szövetségesekre való utalás: „Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası’na ve İnsan Hakları Prensipleri’ne tamamiyla riayettir.” Majd ugyanitt később: „Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO’ya inanıyoruz ve bağlıyız, CENTO’ya inanıyoruz ve bağlıyız.”¹⁹⁷

A hadsereg tehát 1990-ig a ’nyugatias’, felvilágosodott, szekuláris állam-berendezkedés legerősebb védelmezője volt.

1990 után a török külpolitika némiképp változni látszott. Jóllehet már Süleyman Demirel koalíciós kormánya, az ún. „Milliyetçi Cephe”-nek¹⁹⁸ is a neo-oszmanizmus vádjával kellett szembesülnie, az igazi támadások Turgut Özal Törökországát érték.¹⁹⁹ Itt kell megjegyeznünk, hogy a Szovjetunió széthullásával jelentős számú közép-ázsiai, kaukázusi és balkáni területekről érkező ember indult útnak új hazát keresni. Az etnikailag, nyelvileg, vagy vallásilag magukat a ’nagy török’ családba tartozónak vallók száma drámaian megnőtt. Kazakok, ujkurok, azeriek, bosnyákok, albánok, bulgáriai törökök

¹⁹⁶ Az eset az 1964-es ún. ’Johnson levél’-hez köthető. Ld. Feroz Ahmad, *Bir kimlik peşinde*. Türkiye. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. Şubat, 2010, 158-159.

¹⁹⁷ „Célunk az Egyesült Nemzetek Alapokmányával és a Az emberi jogok törvényeivel teljes mértékben összeegyeztethető.” illetve: „Minden szövetségesünkhöz és kötelezettségünkhöz hűek maradunk. A NATO-ban hiszünk és hozzá tartozunk. A CENTO-ban hiszünk és hozzá tartozunk.” Az eredeti kiáltványt idézi Feroz Ahmad, 2010, 148.

¹⁹⁸ „Nacionalista Front”

¹⁹⁹ A neo-oszmanizmus előretörését elsősorban a szomszédos országok érezték valós veszélynek. Különösképpen Örményország (Hegyi Karabah) és a jelentős török kisebbséggel rendelkező Bulgária látta fenyegetve önmagát.

<http://www.arminfo.am/english/editorial/article/16-09-2011/04-03-00> - utolsó letöltés 2011-12-03

milliói özönlöttek Törökországba. Erre a típusú 'népvándorlásra' az Özal-kormány nem tudott felkészülni. Az újonnan érkezők problémája török külpolitikai problémává vált. Özal 1993-as halála után azonban újból más irányvonalat vett a török belpolitika. 1996-ban a Refah Partisi színeiben Necmettin Erbakan lett a kormányfő. Hivatalát nem sokáig, mindössze 1997 februárjáig tölthette be. Az újkori török történelem eddig ismert utolsó katonai puccsa megdőntötte hatalmát.

Adalet ve Kalkınma Partisi

A párt - 2001-es alakulása után - a 2002-es választásokon 34.29 %-os eredménnyel első helyen végzett. Az 5 évvel későbbi megmérettetésen már a szavazatok 46.58 %-át gyűjtötte be. 2011-ben pedig az eddig elért legmagasabb, 49.83 %-os eredménnyel zárt a párt.²⁰⁰

Külpolitikai alapvetés

A kormány jelenlegi külügyminisztere, 2009. május 1. óta a politológus, illetve közgazdász végzettséggel bíró Ahmet Davutoğlu. Több egyetem professzoraként tevékenykedett 2002-ig, amikor is felkérték, hogy a miniszterelnök főtanácsadója legyen. Kiválóan beszélt németül, angolul és nem utolsósorban arabul.²⁰¹ A kormány külpolitikájának hivatalos mottója: „komşularla sıfır problem”.²⁰² Ez a jelmondat nem titkoltan az Atatürk-i hagyományokra építve („yurtta sulh, cihanda sulh”) igyekszik Törökország mozgásterét jelentősen bővíteni. Itt nemcsak a szomszédos országokkal való kapcsolatra kell gondolnunk, figyelembe kell vennünk a török külpolitika közép-ázsiai, illetve kaukázusi törekvéseit is. Mindkét földrajzi régió gazdag nyersanyagokban és többségében török ajkú népek lakják. Az említett irányba történő politikai befolyás növelésére tett erőfeszítéseket élesen meg kell különböztetnünk a neo-oszmánizmustól. 1908-ig ugyanis az Oszmán Birodalom mereven elutasított mindenfajta pán-török / turanista szervezkedést. Atatürk pedig 1920-ban szintén letett arról, hogy a nem anatóliai törökséget – a szükséges kapcsolattartás és kulturális közösségre való hivatkozás mellett – bármilyen jellegű politikai támogatásban részesítse. Az ún. neo-oszmánizmus kérdésköre tehát az egykori oszmán területek mai, immár független államaihoz való viszonyt érinti. Közép-Ázsia és a Kaukázus más politikai platform ‘célpontját’ képezi.

Az alábbiakban Törökország és az ún. ‘arab tavasz’-ban érintett államok kapcsolata kerül górcső alá.

²⁰⁰ forrás: <http://www.akparti.org.tr/site/secimler/2002-genel-secim> - utolsó letöltés 2011-12-04

²⁰¹ <http://www.mfa.gov.tr/ahmetdavutoglu.tr.mfa> - utolsó letöltés 2011-12-04

²⁰² „zéró probléma a szomszédokkal”

Török reakció az 'arab tavasz' után

Rögtön az elején szükségesnek érzem a következőket leszögezni: tévesnek és komolytalannak tartom a manapság is zajló, főleg arab országokat érintő (Izraelt se hagyjuk figyelmen kívül!) belpolitikai válságok olyan interpretációját, mely egyfajta demokratizálódási hullámként mutatja be a történeteket. Bár a térséget sokféleképpen lehet jellemezni történelmi, politikai, vagy hatalomgyakorlási szempontok alapján, az ún. „demokrácia” és az ezzel kapcsolatos kifejezések használata – Törökországot leszámítva – egyik politikai szereplőre sem jellemző. Ankara retorikája ebben a tekintetben – némi, relatív módon mérhető valóságmagtól eltekintve – külpolitikai célt szolgál.

Egyiptom

Egyiptom, mint a térség legnépesebb országa, török szempontból sem lehet mellékes. Lévé, hogy a Tahrír téri események indították el a tiltakozáshullámot a többi országban is, a török kormányfő közel-keleti útjának első állomása Kairó volt. A 2011. szeptemberi látogatás több szempontból is fontos volt. Ezek közül három aspektusról kell részletesebben szót ejtenünk.

Mindenekelőtt, a török kormány alapvető érdeke, hogy Európa és az USA szemében szövetségeshez hű képet tartson fenn magáról. Ennek a képnek teljesen megfelelt az épülő demokráciát támogató kijelentések. „Her kutlu doğum sancılı olur. Biz Türkiye olarak, Türk milleti olarak, Mısır halkının bu süreci başarıyla atlatacağını görüyor ve buna inanıyoruz.”²⁰³ A kormányfő Törökországot nemcsak egy baráti, sőt, testvéri államnak kívánta bemutatni, de egy olyan közösségnek is, amelyik már túlesett a szóban forgó erőpróban és kész tettekkel is segíteni az egyiptomi forradalom eredményeinek konzerválását.²⁰⁴ A két ország kapcsolatát „testvéri”-nek, a közös politikát „családon belüli”-nek nevezni egyesek szemében a megtestesült, leplezetlen neo-oszmanizmust jelenti. Véleményem szerint – a kétségtelenül létező török terjeszkedési igényen túl²⁰⁵ – sokkal inkább szembetűnő maga a szóhasználat. A Török Köztársaság történetében a szekularizmus mérhetetlen nagy szerepet tölt be. A szekuláris berendezkedés az oszmán – és így muszlim – múlt megtagadásával egyenlő. A jelenlegi kormány abban tesz történelmi lépéseket, hogy a

²⁰³ „Minden születés boldogsággal és fájdalommal jár. Mi Törökország és a török nemzet szemszögéből nézve hisszük, hogy az egyiptomi sikerrel fogja túllendülni ezen az időszakon.” Erdoğan hivatalos sajtótájékoztatóján elhangzottakat
<http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=276708> – utolsó letöltés 2011-12-07

²⁰⁴ Uo. „Mısır halkı, kardeşlerimiz bilmelidir ki, bizler iyi günde olduğu gibi zor günde de Mısır'ın yanındayız.” („Az egyiptomi testvéreinknek tudniuk kell, hogy mi, csakúgy, mint a jó időszakokban, a nehéz napokon is Egyiptom mellett állunk.”)

²⁰⁵ Bizonyos iratok tanúsága szerint a török kormány leplezetlenül vissza szeretné állítani politikai teljhatalmát a korábban az Oszmán Birodalomhoz tartozó területek felett. Az erre vonatkozó kérdésekre maga Davutoğlu sem válaszol határozott tagadással.
<http://www.youtube.com/watch?v=bgtFoKTMdd8&feature=related> – utolsó letöltés 2011-12-07
vagy ld. <http://www.panarmenian.net/eng/world/news/39632/> - utolsó letöltés 2011-12-07

belpolitikán túl a külpolitikában is képes egyfajta új hangnemet megütni anélkül, hogy a hadsereg puccsot hajthatna végre az aktuális hatalom ellen.²⁰⁶ Nem szabad figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy Egyiptom – Törökországhoz hasonlóan – relatív jó kapcsolatokat ápol Izraellel. Itt pedig eljutottunk az egyiptomi látogatás másik jelentős tényezőjéhez.

Törökország 2009 óta egyre rosszabb viszonyban van a zsidó állammal. A verbális adok-kapok, és a közpénzen forgatott 'palesztin-barát' filmsorozat vetítésétől a felek eljutottak a diplomáciai kapcsolatok leépítésének fázisához, valamint a nemzetközi vizeken történő – egyoldalú – katonai fellépésig. Törökország szemében Izrael versenytárs. Erdoğan, az Arab Liga ülésén elmondott nyilvános beszédében így fogalmazott: „Gyertek, a palesztin zászlót együtt húzzuk fel..., hogy az a zászló a Közel-Kelet békéjének szimbóluma legyen!”²⁰⁷ A jelenlegi török vezetés tehát egyre több konfliktust vállal annak érdekében, hogy az arab világon belül nagyobb befolyásra tegyen szert. A gazdasági kapcsolatokon túl pedig ehhez politikai hitelesség is szükséges. A jelenlegi politikai diskurzusba – mely a Menderes, Demirel által fémjelzett ideológiához áll egyértelműen közelebb - ez a vonal teljes mértékben illeszkedik.

A harmadik fontos tényező a gazdaság. Törökország, az eddigi 3,2 milliárd dollárnyi forgalmat lebonyolító egyiptomi érdekeltségeit bővíteni akarja. A jelenleg elhangzott legmagasabb szám, melyet rövid időn belül el szeretnének érni, 10 milliárd dollár.

Líbia

Törökország líbiai jelenléte meglehetősen markáns. 2010-es adatok alapján, a líbiai import 9,7 %-át Törökország szolgáltatja.²⁰⁸ Nem csoda tehát, hogy a török kormányfő több ízben hangsúlyozta: „Líbia a líbiaiaké”, illetve, hogy a nemzetközi „imperialista” hatalmak adják föl kolonizációs törekvéseiket.²⁰⁹ A nyilvánvaló gazdasági érdeken túl („Az új Líbiát Törökország fogja felépíteni”) az elhangzott szavak itt is hasonló irányba mutatnak. „Az életüket vesztő (hősi halottak) líbiai testvéreim számára Istentől kérek nyugodalmat. Az életben maradtaktól pedig türelmet kérek.”²¹⁰ Az ilyen típusú retorika a török

²⁰⁶ 1996-ban Necmettin Erbakan, a vállaltan iszlamista kormányfő első külföldi utazása Irán után Líbiába vezetett. A sajtóhadjárat és a közfelháborodás hatására a hadsereg egy éven belül lemondatta a kormányfőt. Érdekes, hogy Líbiában azóta először, legmagasabb szintű diplomáciai látogatást pont a jelenlegi kormányfő tett 2009-ben.

²⁰⁷ Erdoğan hivatalos beszéde. ld. <http://www.youtube.com/watch?v=RuhrRD3ruXQ> – utolsó letöltés 2011-12-07

²⁰⁸ Viszonyításképpen az egyiptomi összeghez, a líbiai import nagyjából 12,5 milliárd dollárt tesz ki. Forrás: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html> - utolsó letöltés 2011-12-07

²⁰⁹ http://www.youtube.com/watch?v=mQ_CIweM3Sw – utolsó letöltés 2011-12-07 vagy ld. <http://www.youtube.com/watch?v=7nxLzeY1swM> – utolsó letöltés 2011-12-07

²¹⁰ <http://www.youtube.com/watch?v=7nxLzeY1swM> – utolsó letöltés 2011-12-07

külsőkapcsolatokban szinte ismeretlen volt eleddig. Arról nem is beszélve, hogy Erdoğan Tripoliban tett látogatása során részt vett a nyilvános hutbe-n.²¹¹

Erdoğan líbiai megnyilvánulásai véleményem szerint már más hangnemet ütöttek meg. Bengáziban, Tripoliban egy olyan kormányfő jelent meg, aki tisztában van azzal, mekkora hatalma van a fogadó ország közeljövője felett. Ha valahol tetten lehet érni a török külpolitika valós mozgatórugóit, akkor az Líbia (illetve az 'arab tavasz' eddigi 'fekete báránya', Szíria). A nyilatkozatokból kitűnik, hogy Törökország a béke, függetlenség és önálló nemzeti lét jól hangzó jelszavai mögé bújva igyekszik az eddigi szerepét minimum fenntartani. A francia és olasz villámlátogatásokhoz képest Erdoğan látogatása maga a sikertörténet. Az őt fogadó tömeg – csakúgy, mint Kairóban – nem megszállóként tekintett az érkező kormányfőre, hanem egy olyan muszlim ország vezetőjére, mely példaként szolgálhat Líbia számára is.

Líbia kapcsán nem lehet mellékes megjegyezni, hogy a regnáló török kormány 2005 óta aktív külpolitikába kezdet Afrika más, fennhatósága alá korábban sosem tartozó országok irányába is. Törökország nyilvánvaló célja, hogy exportlehetőségeit bővítve, nyersanyagszükségleteit is kielégítse. Afrika ilyen szempontból ideális helynek tűnik. A diplomáciai (ENSZ és G 20-ak) és kereskedelmi ügyeken kívül ugyanakkor a konzervatív török kormány vallási kérdésekben is szívesen demonstrálja jelenlétét Afrikában.²¹² Mecsetek, dzsámik és ún. „vakif” intézmények létesítésén túl humanitárius segélyeket is szerveznek. 2011-ben, a ramadán ideje alatt például a vallási ügyekért felelős miniszter Törökország-szerte meghirdette az „egy iftárt Afrikáért” jelmondatot, mellyel a szomáliai, tanzániai, eritreai és más, éhínség által sújtott terület megsegítésben segédkeztek.²¹³

Szíria

A szomszédos Szíriával szembeni török bánásmód külpolitikai szempontból az eddigiektől eltérő logikát követ. Az eset pikantériáját nemcsak az adja, hogy a szír határ a leghosszabb török szárazföldi határ is egyben, de a bevezetőben vázolt területi vitákon túl a két ország viszonyában 2 évvel ezelőtt indult meg az akkor történelminek nevezett enyhülési folyamat. 2009-ben a két külügyminiszter - Davutoğlu és Velid Muallim - bejelentette, hogy a két ország között eltörlik a vízumkényszert és Törökország a sírek „második hazája” lesz.²¹⁴ Az ún. terrorizmus elleni közös fellépés pedig a gyakorlatban nem jelentett mást, mint megegyezést a PKK és az akkor még gyakorlatilag állam-

²¹¹ http://www.youtube.com/watch?v=z7_3jb36L3w&feature=related – utolsó letöltés 2011-12-07

²¹² Besenyő János, Újabb szereplő az afrikai versenyben: Törökország.
http://www.regiment.hu/hirek/kulfoldi_hirek/afrikai_verseny_torokorszag - utolsó letöltés 2011-12-09

²¹³ <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-11784.aspx> - utolsó letöltés 2011-12-09

²¹⁴ <http://www.milliyet.com.tr/Yasam/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1140074> – utolsó letöltés 2011-12-07

polgári jogokkal sem bíró szíriai kurdok közötti mindennemű együttműködés megakadályozásáról.²¹⁵ 2011. február 6-án sor Hatay-ban sor került a külügyminiszterek és a miniszterelnök részvételével a „Barátság Gátja” törökországi szakaszának alapkövetételére. Erdoğan szerint „Törökország annyira lesz boldog és kiegyensúlyozott, amennyire Szíria lesz az”.²¹⁶ A két ország közötti történelmi kapcsolatokat és a közös múltat emlegetve kijelentette: „a sírek, törökök és az összes etnikum ebben a térségben, ugyanazon a harcmezőn harcolt, ugyanott halt hősi halált, ugyanazért a földért.”²¹⁷

A kétoldalú kapcsolatok előmozdítása elsősorban a turizmus, az energia-politika és az infrastruktúra fejlesztését érintette volna. A két ország gazdasági kapcsolata amúgy is intenzív: 2010-ben a szír import 7,6 %-a – főleg elektronikai termékek és kemikáliák formájában - Törökországból érkezett.²¹⁸

A Daraa-ban kezdődő szíriai zavargások után azonban megszakadt az addigi jó viszony. Törökország – bár egy darabig kiállt Assad elnök mellett – vezető szerepet vállalt a „felkelők” befogadásában és politikai megnyilvánulásaik tolmácsolásában.²¹⁹ Eleinte mindössze a menekültek befogadásáról volt szó. A nyártól kezdődően azonban Törökország egyre határozottabban kiállt a „forradalmi” törekvések mellett. Ankara végül helyet adott – Antalya után Isztambulban²²⁰ – az Amr el Azm vezette emigránsokból és ellenállókból álló ún. Ideiglenes Nemzeti Tanács üléseinek.²²¹

Úgy fest tehát, hogy az AKP-kormány elszánt a szíriai rendszer megdöntésében. Ehhez még belpolitikai támogatást sem volt nehéz találnia. Ez év november 14-én Aleppóban, Damaszkuszban és Latakia-ban is török zászlót égettek a kormánypárti tüntetők.²²² Beszámolók szerint a feldühödött tömeg a török külügyi kirendeltségekbe (konzulátusokról van szó) törve, az ott található Atatürk-képeket levette a falról, majd török zászlók égetésébe fogott. Válaszlépésként, a török kormány a kirendelt diplomatákat egy külön géppel még aznap hazahozta. Az amúgy sem túl szívélyes diplomáciai viszony enyhítése céljából a szír elnök – ellentmondásos beszámolók szerint – a török nép érzékenységére hivatkozva felszólította támogatóit, hogy török zászlót ne égessenek a jövőben. Ugyanakkor azt sem felejtette el leszögezni, hogy Törökország azon

²¹⁵ A két ország közötti viszonyt nem segítette, hogy Abdullah Öcalan-t a szír titkosszolgálat aktív részvételével rejtegették a 90-es évek első felében.

²¹⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=PVHiRTzuFpQ> – utolsó letöltés 2011-12-07

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> - utolsó letöltés 2011-12-08

²¹⁹ <http://gulfnnews.com/opinions/columnists/turkey-s-decisive-about-face-on-syria-1.924644> - utolsó letöltés 2011-12-08

²²⁰ <http://www.cnnturk.com/2011/dunya/05/31/suriyeli.muhalifler.antalyada.bulusuyor/618464.0/> - utolsó letöltés 2011-12-08

²²¹ <http://yenisafak.com.tr/Dunya/?i=336778> – utolsó letöltés 2011-12-08

²²² <http://www.nethaber.com/video/17124/turk-bayragi-ve-ataturke-buyuk-saygisizlik.html> - utolsó letöltés 2011-12-08

terve, mely vissza kívánja állítani az Oszmán Birodalom egykori tekintélyét, lehetetlen célkitűzés.

Szíria kapcsán tehát azt látjuk, hogy az északi szomszéd nemcsak erő-demonstrációt tart, de határozottan beleszól a szír belügyekbe. Jóllehet a török állam jelentős mértékben gyengítheti – és gyengíti is! – Damaszkusz külpolitikai tekintélyét, veszténivalója is lehet a harcok fellépése miatt. Elkezdtek bizonyos hírek terjedni ugyanis arról, hogy Szíria irányából (Kamışlı és Hasake térségéből) a kelet-törökországi PKK jelentős fegyveres támogatást kap(hat). Lehet tehát, hogy a török állam esetlegesen a maga szája íze szerint fogja tudni pacifikálni Szíriát, ennek ellenértékeként azonban egy olyan problémahalmazzal szembesülhet, melyet jelenlegi formájában sem tud hatékonyan kezelni. Abban az esetben pedig, ha az Assad-dinasztia megőrzi hatalmát, leghosszabb határszakaszán egy konstans ellenséget tudhat majd magáénak. Az arab állam ugyanis a korábbi barátsági szerződések és határnyitások eredményeit felszámolva, minden bizonnyal hosszú ideig nem kér majd a török 'jószándékból'.

Konklúzió

Törökország 1990 után úgy tűnik, megtalálta új helyét a világban. A belpolitikát egy erős konglomerátum uralja, mely nemcsak a saját hadseregével szemben tud határozottan és eredményesen fellépni, de aktív külpolitikájával a térségben is vezető szerepre tör. Teszi mindezt úgy, hogy retorikájában a hagyományos, jól csengő európai értékeket ötvözi a saját, birodalmi múltjának hagyatékával. A kormánypárt igyekszik – egyelőre sikerrel – úgy feltüntetni magát, mint a muszlim demokrácia megteremtője. Az, hogy erre van-e jogalapja, kérdéses. A Közel-Keletről nézve határozott igent, Nyugat-Európából szemlélve nemleges választ kell adjunk. Kérdés továbbá, hogy amennyiben Ankara képes lenne az Európától való gazdasági függését megszüntetni, melyik irányt választaná. Jelenleg úgy látom, – és történelmi érvekkel ez teljes mértékben alátámasztható – hogy Atatürk országa egyre kevésbé szeretne mindenáron Európa részévé válni. A hagyományosan erős birodalmi tudat, valamint a politikai mező minden területére jellemző erős nacionalizmus nem hajlandó lemondani a szervezés és vezetés iránti vágyáról. Ugyanakkor Törökország egy valamit nagyon megtanult 1923 óta: erős szövetségesek nélkül nem fog tudni semmilyen eredményt elérni a térségben. Ez a szövetséges jelenleg még az Egyesült Államok. A változó világ gazdasági tendenciákat szem előtt tartva ugyanakkor ez nem is beláthatatlan időn belül átalakulhat.

Az 'arab tavasz' óta világossá válhatott, hogy az amúgy sem különösebben titkolt neo-oszmanista ideológia létezik, él és aktivizálódik. Ez azonban önmagában még korántsem meglepő. A török politikai elit a 60-as évekre kitermelt magából egy olyan nemzedéket, mely folyamatosan keresi a múlthoz való visszatérés útját. Ennek reális feltételei ez idáig több szempontból hiányoztak. Most azonban a belső, szekuláris ellenzék megosztott és gyenge. A

gazdasági konszolidáció irányába tett lépések viszont hosszú idő után először, sikeresnek mutatkoznak. A katonai szövetségesek gazdasági teljesítménye hanyatlóban. Amennyiben ehhez hozzávesszük a forradalmi hullám által meggyengült közel-keleti és észak-afrikai országok gazdasági, politikai és szociális viszonyokban mérhető visszaesését, megállapíthatjuk: a körülmények adottak egy új stratégia kialakításához.

Ugyanakkor az ellenérveket is számba kell vennünk. Oroszország adott esetben keresztülhúzhatja Ankara számításait.²²³ A kurd kérdés pedig egy mindig lappangó probléma. Szíria és Irán hathatós támogatást nyújthat a PKK utánpótlása számára. Előbbi minden bizonnyal jól kiépített kapcsolatrendszerrel bír a dél-kelet törökországi régióban. Az októberi, 1983 óta negyedik legtöbb áldozatot követelő terrortámadás jól jelzi a helyzet komolyságát.²²⁴ Irak ebből a szempontból kettős megítélés alá esik. Iraki Kurdisztánt a török légierő –kisebb-nagyobb sikerrel - már több ízben bombázta (legutóbb épp október 19. után). A katonai fellépésen túl ugyanakkor gazdasági szempontból a török fél jelentős előrelépést könyvelhet el. Az iraki import 24,2 %-a (!) a nyugati szomszédtól érkezik.²²⁵ A szóban forgó arány pedig jelentős mértékben pont a határ menti, kurdok által lakott területeken összpontosul. Ebből kifolyólag tehát – szükség esetén – Törökország meghatározó mértékben gyengítheti a kurd államkezdemény életfeltételeit.

Harmadikként Európa (és az USA) szerepét emelném ki. Amennyiben a pénzügyi válság orvoslása kerül, a közös politikai fellépés esélye is megnőhet. A kis-ázsiai állam szempontjából ez ismét konkurenciát jelentene.

Török-magyar kapcsolatok

Magyarország és Törökország viszonya jelenleg rendezett. A kétoldalú kapcsolatokat nem terheli érdekellentét. Hazánk több ízben jelezte a török EU-csatlakozási tárgyalások során befogadó szándékát.²²⁶ 2011-ben több magas rangú hivatalos látogatás is lezajlott. A Nabucco-projekt kapcsán április 11-én Ahmet Davutoğlu hazánkba látogatott. Martonyi János a tárgyalások után kijelentette: „Fel kell gyorsítani munkánkat, hogy a vezetékek mihamarabb működhessen”.²²⁷

²²³ <http://www.orsosvilag.hu/?t1=sajtoszemle&hid=2626> – utolsó letöltés 2011-12-09

²²⁴ http://www.youtube.com/watch?v=W-y_tDtSM2o – utolsó letöltés 2011-12-09

²²⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html> - utolsó letöltés 2011-12-09. Az iraki gazdasági kapcsolatok mértékére jellemző, hogy az importban jelentkező cirka 24 % - os arány a török export 5,4 %-át teszik ki. Forrás: uo.

²²⁶ <http://www.euractiv.com.tr/3/article/macaristan-ab-donem-baskaniligi-turkiye-ile-muzakereleri-devam-ettirmek-istiyor-014752> - utolsó letöltés 2011-12-09

²²⁷ <http://www.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/hirek/martonyi-janos-kulugyminiszter-2011-aprilis-11-en-hivatalos-latogatason-fogadta-ahmet-davutoglu-torok-kulugyminisztert> - utolsó letöltés 2011-12-09

Schmitt Pál 4 napos novemberi látogatása tovább javította a törökországi magyar befektetések esélyét. A 2009-ben megalakult Magyar-Török Üzleti Tanács, valamint a Török – Magyar Üzleti Fórum több, a gyógyszeriparban, vízgazdálkodásban, hulladékkezelés és energiahatékonyságban érdekelt magyar befektető számára lehet hasznos gazdasági közvetítő. A két ország közötti áruforgalom értéke nagyságrendileg 1,5 millárd dollárra rúg.²²⁸ A magyar export szempontjából Törökország szerepe valószínűleg a jelenlegi 21. helyhez képest javulni fog.

Törökország azon kevés államok egyike, ahol hazánk megítélése hagyományosan kedvezőnek mondható. Amennyiben a magyar kormány komolyan veszi a keleti irányú export lehetőségeit, Ankara szerepe sok tekintetben meghatározó lehet. Félreértés ne essék! Nem gondolom, hogy vélt, vagy akár valós történelmi kapcsolatok romantikus szövevényei, vagy dilettáns vadhajtásai kellene, hogy meghatározzák hazánk szerepét a világban. Azt viszont hangsúlyozni szeretném, hogy a különböző szakterületek legtöbbször a számottevő szellemi tőke egyelőre még a magyar fél birtokában van. Ez egyelőre helyzeti előnyt jelent. A jelenlegi gazdasági válság hatására üdvös lenne, ha Magyarország az Európai Unió kényelmes ölelésén túl képes lenne önálló, átgondolt külpolitikai doktrína kidolgozására.

DEÁK GABRIELLA

ERŐSZAK A KÓRHÁZBAN

(Egy budapesti kórház alkalmazottai körében elkövetett személy-, és vagyonvédelmi bűncselekmények, valamint személy-, és vagyonvédelmi oktatás szükségességének felmérése)

Bevezető

A Személy-, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamara Budapesti Szervezete javaslatára 2010-ben a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Bolyai János Katonai Műszaki Kar egy diákcsoportja elkészített egy ajánlást az első kórházi vagyonvédelmi tervhez. Elkészítésének helyszíne a Fővárosi Önkormányzat egyik kórháza volt. A csoporton belül Gáll György²²⁹ kollegával

²²⁸ http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/Istanbul/hu/Bilateralis/gazd_kapcs.htm - utolsó letöltés 2011-12-09

²²⁹ Gáll György: Közvélemény kutatás. A Kórház betegeinek, a látogatóknak és az alkalmazottaknak biztonsággal kapcsolatos felfogásaiknak és biztonság-érzeteiknek feltárása, a biztonsággal kapcsolatos értékviták és elvárások címmel írt tanulmányt.

végeztem a kórházban a kérdőíves felmérést. Cikkemben a kórház adatait nem teszem közé, mivel tiszteletbe tartom az Intézet személyi jogait.

A kutatás tárgya a kórházbiztonság. De mit is jelent a kórházbiztonság? Magyar nyelven több definíció létezik is e fogalomról.²³⁰[6] Véleményem szerint a kórházbiztonság magába foglalja a kórház szakmai, személyi, műszaki feltételeinek meglétét, azok biztosítását, valamint az intézmény zavartalan működtetését. Azonban ahhoz, hogy a kórházban létre hozunk egy viszonylagos biztonságos rendszert először is meg kell nevezni a biztonság gyenge pontjait. Az intézet sajátos, gyenge pontjainak azonosítása és a velük kapcsolatos rizikók feltérképezése mindig az intézet biztonságának értékelésével kell hogy kezdődjön. Ezen értékelés alapján kell kidolgozni a védelmi rendszert, és folyamatosan követni a változó kockázati tényezőket, majd időszakonként felülvizsgálni ezeket. [1] Meg kell határozni a biztonsági mutatót. E mutatóhoz nagyon fontos megvizsgálni a betegek, látogatók, valamint az alkalmazottak személy és vagyonvédelmi magatartását. Kórházbiztonságot nem valósíthatunk meg az alkalmazottak valamint betegek együttműködése nélkül. A Fővárosi Önkormányzat fenntartású kórház-kutatáson belül kérdőíves felméréssel, valamint személyes interjúk által felmértem az alkalmazottak által 2009-ben elszenvedett erőszakos cselekedeteket valamint vagyontárgyaik eltulajdonításának eseteit. Fontosnak tartottam megvizsgálni azt is, hogy milyen személy és vagyonvédelmi oktatásban volt részük a kórház dolgozóinak és milyen hajlandóságot mutatnak ilyen tréningeken, oktatáson részt venni. Kutatásommal alá akarom támasztani, hogy létezik erőszak a budapesti kórházakban, valamint bemutatom, elemzem ezen tapasztalatokat, véleményeket.

1. A kutatás módszerei, helyszíne

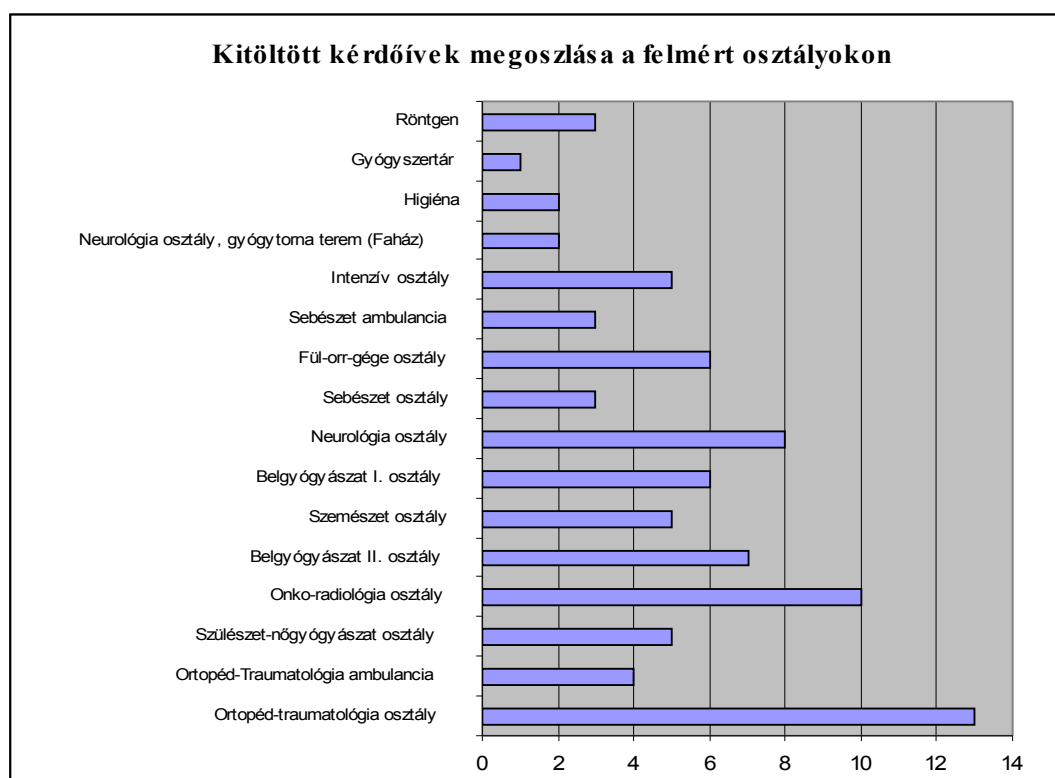
Kutatási módszereim: személyes beszélgetések a kórházi alkalmazottakkal (ezáltal a jelenlegi kórházi állapotok értékelése, biztonsági rendszer hatékonyságának vizsgálata), kérdőíves felmérés, valamint kórházbiztonság témájú szakirodalom használata. Interjúkat és kérdőíves felméréseket a sebészet ambulancián, neurológia, intenzív, röntgen, szülészeti-nőgyógyászat, ortopéd-traumatológia, szemészet, fül-orr-gégészet, sebészet, I. belgyógyászat, neurológia II. belgyógyászat II, onko-radiológia osztályokon, ortopéd- traumatológia ambulancián, valamint a gyógytorna teremben végeztem. 15 osztályon 54 beteget, látogatót kérdezett meg a kollegám, én 15 osztályon 83 alkalmazottat kérdeztem

²³⁰ Tiszolczi Balázs Gergely: Biztonságos kórház? Hadmérnök. VI. évfolyam 1. szám - 2011. március „ kórházbiztonság: A kórházi célrendszert megvalósítandó folyamatok, az azokkal kapcsolatos működési sajátosságok, illetve feltételek eredményeként rendszerbe állított vagy létrejött minden olyan makro és mikrokörnyezeti tényező (gazdasági, technikai, szervezési személyi, stb.) kiküszöbölése, melynek léte, hiánya, megléte, de nem funkcionális működése hátrányosan befolyásolja a gyógyítási és ellátási folyamat zavartalanságát, folyamatosságát, hatékonyságát és minőségét, ezáltal közvetve, vagy közvetlenül a betegek egészségi állapotát.”

meg, töltöttem ki velük kérdőívet. Ez egy reprezentatív csoport.²³¹ A legveszélyeztetettebb osztályokat, ambulanciákat mértem fel. A betegekkel szemben elkövetett erőszakos cselekedet az összes eset nagyon kis százalékában²³² fordult elő, így nem tulajdonítottam nagy jelentőséget, hogy bővebben fejtssem ki az esetet.²³³ Az alkalmazottak körében végeztem bővebb felmérést az erőszakos cselekedetokról és vagyonvédelemről.

A megkérdezett kórházi alkalmazottak közül túlnyomó része (több mint 90 %-a) a nők közül került ki, legmagasabb iskolai végzettségük: 48 %-a OKJ-s (Országos Képzési Jegyzék) végzettségű, 4,5 %-a főiskolai, 7,2 %-a egyetemi diplomával rendelkező. A többi megkérdezett szakközépiskolai, vagy szakiskolai végzettségű. A megkérdezettek 100 %-ban egészségügyi dolgozók (nővér, főnővér, segédápoló, gyógytornász, orvos).

Az alábbi grafikon bemutatja mely osztályokat mértem fel és hány kérdőívet osztottam ki ezeken az osztályokon.

1. Grafikon. Kitöltött kérdőívek megoszlása a budapesti kórház egyes osztályain

²³¹ Olyan minta, amely egy vagy több szempontból nagy pontossággal megfelel a populációnak, hűen képviseli a populációt, esetünkben a kórház alkalmazottait

²³² Egy beteggel egy segédápoló többször is emberi méltóságot sértő módon beszélt (fenyegetés)-szubjektív vélemény

²³³ Az ismert esetek közül, mert lehetett ennél több, csak nincs róla tudomásunk

Az osztályokról az adatokat röviden 1-es táblázatban foglaltam össze. Abból láthatjuk, hogy egyes osztályokon, mint a sebészet, traumatológia, valamint bizonyos ambulanciákon nagyon nagy a betegforgalom (pl. onko-radiológián). Az erőszakos cselekedetek elkövetése a kórház szobáin, folyosóján kívül gyakoribb a várótermekben, szakrendelőkhöz, ambulanciákon. Vannak azonban az intézetben belül olyan időszakok és helyek, ahol az erőszakos események gyakrabban fordulhatnak elő. A személy és vagyonvédelmi bűnesetek főleg hétköznapiakon történnek, amikor az épület zsúfolt, nyitott, és sok lehetséges áldozat tartózkodik egy épületben, helyiségben. A traumatológia, és sebészeti ambulanciákon a betegek és alkalmazottak a nap huszonnégy órájában, a hét bármely napján áldozattá válhatnak és itt követnek el nagyon sok erőszakos cselekedet, ami a szóbeli fenyegetéstől testi sértésig, szexuális fenyegetésig fajul. *(E helyekre javasolnék élőerős védelmet, akár prevenció céljából is.)*

Az intézet területének egyes részei a többitől eltérően nagyobb rizikót jelentenek az erőszakos cselekmények tekintetében, de egyik területet sem lehet erőszaktól mentesnek tekinteni. A táblázat használható biztonsági mutató számításnál is, hiszen egyes osztályokon, mint pl. sebészet, onko-radiológián túl kevés a nővér, túl vannak terhelve a dolgozók és ezáltal ez egy biztonságot veszélyeztető tényező. A roma kisebbség erőszakos viselkedése is megoldhatatlan probléma e osztályokon, és ambulanciákon.

A 1-es táblázat egyes helyeken hiányos, mivel a főnővérek nem válaszoltak a kérdésekre.

2. Kérdőív kiértékelése

A kiosztott kérdőívek kérdéseit feldolgozva az alábbi táblázatok elkészítését, bővebb bemutatását tartottam fontosnak. Egyes adatokról grafikonokat is készítettem.

A táblázatokban a válaszok mellett megjelenő eredmények százalékban értendők.

Ssz.	Osztály	Kérdő- ívek száma	Ágyak száma	Nővérek száma nappal	Nővérek száma éjszaka	Betegforga- lom	Zárható szekrények	Személy és vagyonvédelmi problémák, pozitívumok (+), negatívumok (-)
1	Ortopéd- traumatológia osztály	13	60	4 nővér + 1 segédápoló	2 nővér	18/nap	nincs minden kórteremben	Van erőszakos cseleke- det, 2007-ben késsel szúr-tak meg egy nővért (-)
2	Ortopéd- Traumatológia Ambulancia	4		4 nővér	1 nővér	20-30/nap	széf	Több erőszakos cseleke- det történt e részlegen, amely főleg alkohol hatá-sa alatti betegek miatt alakul ki. Sok vita. verekezés, roma kisebbsé- gi személyek, hajlék- talanok vandalizmusa, agresszív viselkedése. Történt szexuális zakla- tás is. Hosszú várakozási idő.(-)
3	Szülészet- nőgyógyászat osztály	5	60	4 nővér	2 nővér	4-5 /nap	nincs	Roma kisebbség – türel- metlenek, verbálisan na- gyon erőszakosak (-)
4	Onko- radiológia osztály	10	106	12 nővér	4 nővér	több száz ambuláns/na p	nincs minden kórteremben	Sok fekvőbeteg – rizikó tényező a vagyontárgyaik eltulajdonításában (-)
5	Belgyógyászat	7	64	7 nővér + 1	4 nővér + 1	4-5/nap	nincs	Sok idős fekvő beteg

	II. osztály			segédápoló	segédápoló		mindenhol	rizikótényező (-)
6	Szemészet osztály	5	20	2 nővér +1 segédápoló	1 nővér	10-20 beteg/nap	nincs	Bezárt kórtermek nagy- vizitkor (+)
7	Belgyógyászat I. osztály	6	44	3 nővér + 1 segédápoló	2 nővér	6/nap	van	Nyitott vizsgálok (-)
8	Neurológia osztály	8	46	3 nővér	2 nővér		nincs	Közös szekrények, ki- sebbség kérdése (-)
9	Sebészet osztály	3	64	3 nővér.+ 1 segédápoló	3 nővér	10-11/nap	nincs	Nagy betegforgalom (-)
10	Fül- orr-gége osztály	6	22	2 nővér + 1 segédápoló	2 nővér	20-25/nap	nincs	Műtét előtti leltár (+)
11	Sebészet ambulancia	3		2	1 nővér	20-30/nap	nincs	Roma kisebbség, hajlék- talanok, alkohol befolyá- sa alatti személyek okozta erőszakos csele- kedetek (-)
12	Intenzív osztály	5	9	4+ 1 segédápoló	4 nővér	3-4/nap	van	Roma kisebbség kérdése (-) látogató korlátozás van (2)(+)
13	Neurológia osztály, gyógy- torna terem	2		2	0		nincs	
14	Higiéné	2						
15	Gyógyszertár	1						
16	Röntgen	3	32				nincs	Sok ambuláns beteg, hosszú várakozási idő, nagy betegforgalom (-)

<i>Alábbi tényezők befolyásolják munkáját?</i>	Igen %	Nem%	Nem tudom %
Betegek értéktárgyait eltulajdonítják	71,6	19,8	8,6
Személyes tárgyai nincsenek biztonságban	80,2	16,0	3,7
Betegek idegesek a várakozástól	85,2	11,1	3,7
Betegek szitkozódnak	87,7	11,1	1,2
Betegek fenyegetőznek	85,2	11,1	3,7
Kollegák idegesek	81,5	13,6	4,9
A kórház tárgyai, eszközei nincsenek biztonságban	77,8	17,3	4,9
Túl sok a biztonsági őr	18,5	60,5	21,0
Túl kevés a biztonsági őr	54,3	28,4	17,3
Megfigyelik a kamerák a folyosókat és rögzítik is egyes eseményeket, amely felvételen Ön is rajta lehet	17,5	62,5	20,0

2. táblázat. Egészségügyi alkalmazottakat fenyegető veszélyek, munkájukra ható körülmények

A 2-es táblázatból láthatjuk, hogy az alkalmazottakat a munkájukban leginkább a betegek értéktárgyainak eltűnése, valamint a betegek különböző magatartása befolyásolja. Ez a kimutatás arra is utal, hogy a dolgozók nem mindegyike érdektelen a személy-, és vagyonvédelmi kérdésekben. A kérdőívet kitöltő orvosok 30 %-át befolyásolják az előbbi tényezők. A 70 %-ot nem befo-

lyásolja, hogy a kórház eszközei nincsenek biztonságban, hogy megfigyeli kamerákkal az eseményeket, valamint ha túl kevés a biztonsági őr az intézményben. A főnövérek többsége (80 %-a) igennel válaszolt a fenti kérdésekre.

2.1. Személy ellen elkövetett bűntettek

Fontosnak tartottam ezt a felmérést elkészíteni, hiszen médiában mind többet beszélnek a kórházakban történt erőszakos cselekményekről, és annál is többet az elégtelen egészségügyi ellátásról.²³⁴ Ezért fontos lenne megvizsgálni az erőszakos cselekmények befolyását az egészségügyi személyzet viselkedésére és

²³⁴ 2010 óta mind gyakrabban jelenek meg kórházi erőszakkal kapcsolatos hírek a médiában. Lásd: http://www.weborvos.hu/lapszemle/korhazi_eroszak_beteg_vert_novet/168434/ (letöltés ideje: 2011.11.12.) http://o2gyor.hu/index.php?option=com_k2&id=3526:korhazi-erszak-gyrben&view=item&Itemid=131&eltolas=1 (letöltés ideje: 2011.11.12.) http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/eroszakos_betegek_csongrad_megye_korhazaiban/2252247/ (letöltés ideje: 2011.11.12.)

munkahelyi teljesítőképességük minőségére. Habár nincs róla pontos statisztika a következő táblázat (3. táblázat) is bizonyítja, hogy az erőszak létezik a kórházakban. A főnővérek 70 %-át egyik formája sem érte az erőszakos cselekedeteknek, 20 %-át egyes formái a verbális erőszaknak, 10%-át hivatása során könnyebb testi sérülés is érte. Hivatása gyakorlása során az orvosok 22 %-át érte verbális erőszak.

Érte Önt munkája során ebben a kórházban az erőszaknak az alábbi formája?

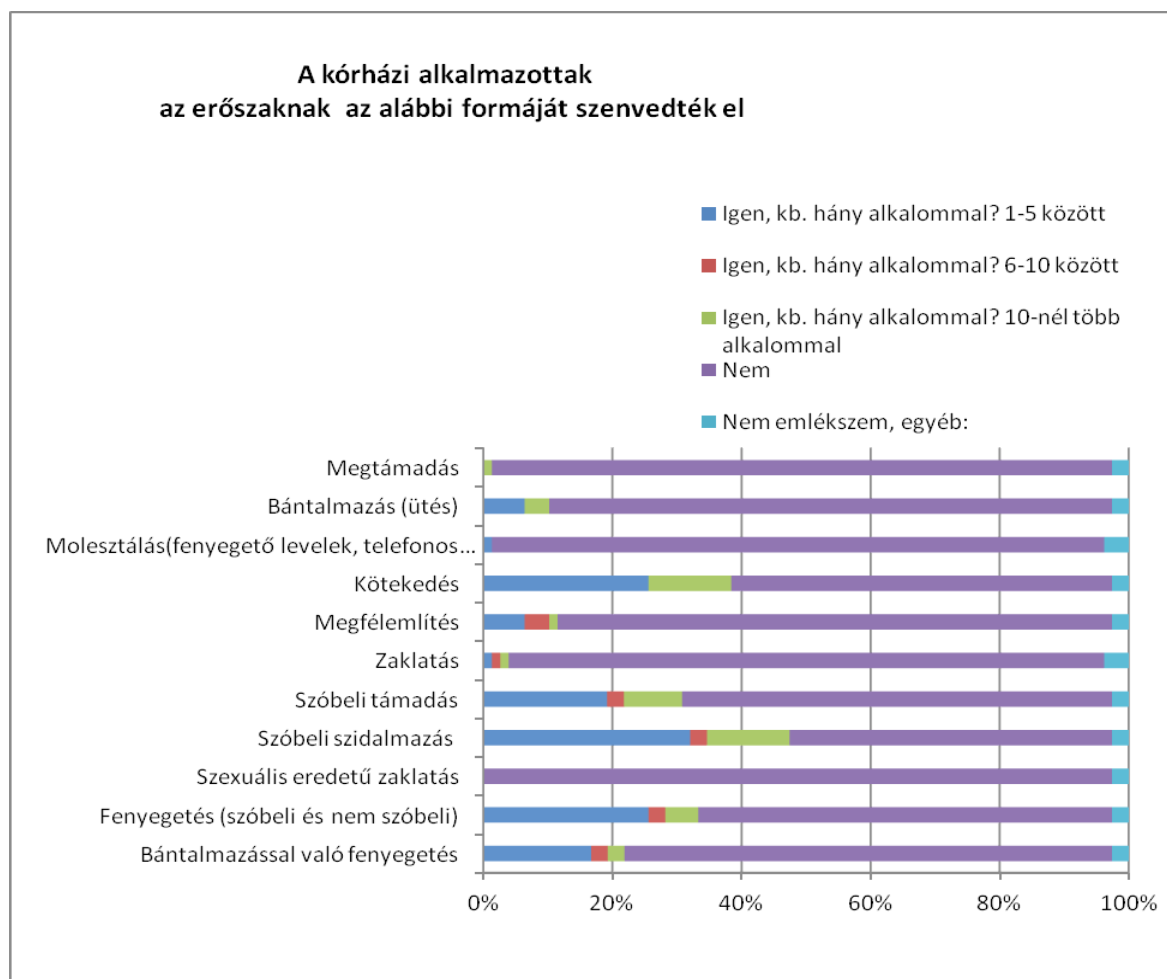
	Ha igen, akkor kb. hány alkalommal? %			Nem %	Nem emlékszem %
	1-5 között	6-10 között	10-nél több alkalommal		
Bántalmazással való fenyegetés	16,7	2,6	2,6	75,6	2,6
Fenyegetés (szóbeli és nem szóbeli)	25,6	2,6	5,1	64,1	2,6
Szexuális eredetű zaklatás	0,0	0,0	0,0	97,4	2,6
Szóbeli szidalmazás	32,1	2,6	12,8	50,0	2,6
Szóbeli támadás	19,2	2,6	9,0	66,7	2,6
Zaklatás	1,3	1,3	1,3	92,3	3,8
Megfélemlítés	6,4	3,8	1,3	85,9	2,6
Kötekedés	25,6	0,0	12,8	59,0	2,6
Molesztálás (fenyegető levelek, telefonos zaklatás)	1,3	0,0	0,0	94,9	3,8
Bántalmazás (ütés)	6,4	0,0	3,8	87,2	2,6
Megtámadás	0,0	0,0	1,3	96,2	2,6
Könnyebb sérülés, ami nem igényelt orvosi kezelést	2,6	1,3	2,6	91,0	2,6
Súlyosabb sebesülés, ami orvosi kezelést igényelt	1,3	0,0	0,0	96,2	2,6

3. táblázat. A kórházban az alkalmazottak által elszenvedett erőszakos cselekedetek

A felmérés szerint az Intézetben a megkérdezett 83 alkalmazottból több mint nyolcvan százaléka volt elszenvedője verbális és nem verbális erőszakos cselekedeteknek. Bántalmazást tíz százaléuk, verbális fenyegetést több mint hetven százaléuk szenvedett.

A megkérdezettek közül egy személy erőszakos cselekedet által súlyosabb sérülést is szenvedett. A 2-es grafikon a 4.-es táblázat adatait szemlélteti, ahol feltűnhet, hogy a szóbeli szidalmazás fordul elő legnagyobb mértékben, a kórházban. Az orvosokat munkájuk során főleg verbális erőszak érte. Nem érte

erőszakos cselekedet a főnővérek 80 %-át. 10-nél több alkalommal érték a verbális erőszaknak egyes formái a kórházban, az alkalmazottak maradék 20 %-át.

2. Grafikon. A kórházban az alkalmazottak által elszenvedett erőszakos cselekedetek

A megkérdezett alkalmazottak 2009-ben, a kórházban, főleg verbális erőszaknak voltak áldozatai, de 3,9 %-uk könnyebb sérülést is elszenvedett (lásd 4. Táblázat). Ez évben a főnővérek 20 %-át érte verbális erőszak, leggyakrabban szóbeli szidalmazás és kötekedés (6-10 alkalom között). Az orvosok 15 %-át érte verbális erőszak.

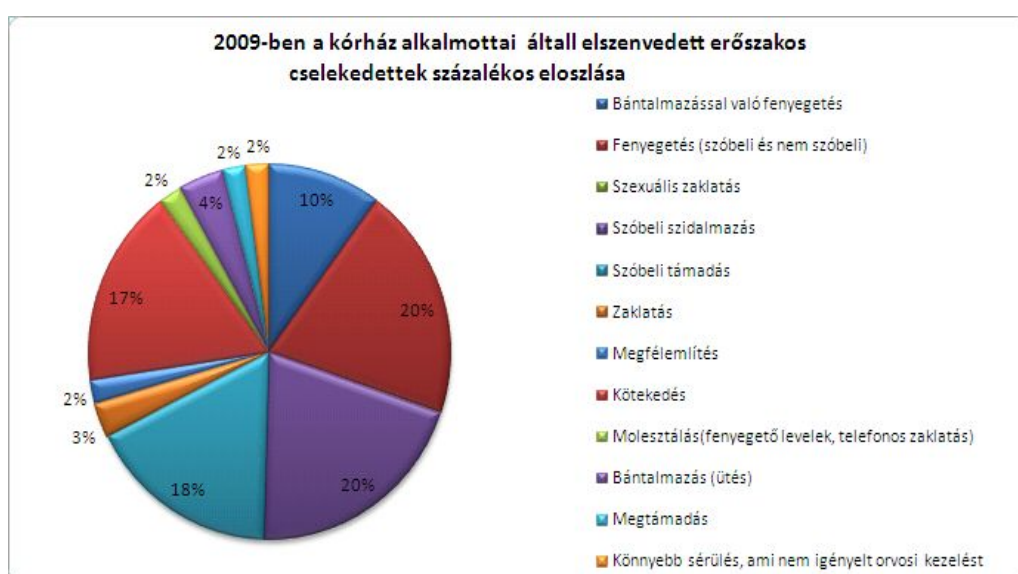
Érte Önt 2009-ben munkája során ebben az intézetben az erőszaknak alábbi formája?

	Ha igen, akkor kb. hány alkalommal? %			Nem %	Nem emlékszem %
	1-5 között	6-10 között	10-nél több alkalommal		
Bántalmazással való fenyegetés	12,8	1,3	1,3	83,3	1,3

	Ha igen, akkor kb. hány alkalommal? %			Nem %	Nem emlékszem %
	1-5 között	6-10 között	10-nél több alkalommal		
Fenyegetés (szóbeli és nem szóbeli)	25,6	2,6	2,6	67,9	1,3
Szexuális zaklatás	0,0	1,3	0,0	97,4	1,3
Szóbeli szidalmazás	25,6	3,8	10,3	59,0	1,3
Szóbeli támadás	21,8	1,3	5,1	70,5	1,3
Zaklatás	3,8	2,6	0,0	91,0	2,6
Megfélemlítés	2,6	2,6	1,3	92,3	1,3
Kötekedés	21,8	1,3	9,0	66,7	1,3
Molesztálás (fenyegető levelek, telefonos zaklatás)	2,6	0,0	0,0	94,9	2,6
Bántalmazás (ütés)	5,1	0,0	3,8	89,7	1,3
Megtámadás	2,6	1,3	1,3	93,6	1,3
Könnyebb sérülés, ami nem igényelt orvosi kezelést	2,6	0,0	1,3	94,9	1,3
Súlyosabb sebesülés, ami orvosi kezelést igényelt	0,0	0,0	0,0	98,7	1,3

4. Táblázat. A kórházban, 2009-ben az alkalmazottak által elszenvedett erőszakos cselekedetek

A 3-as grafikon az 1-5 alkalommal elszenvedett erőszakos cselekedetek százalékos eloszlását mutatja. Láthatjuk, hogy elsődlegesen a szóbeli fenyegetés, szóbeli szidalmazás valamint a kötekedés fordul elő az agresszív cselekedetek között. A megtámadások, könnyű testi sértések a felmért esetek 2,6 %-át teszik ki.

3. Grafikon. 2009-ben a kórházi alkalmazottak által elszenvedett erőszakos cselekedetek (1-5 alkalom)

Az ötös táblázat szerint a betegek, látogatók követik el a legtöbb erőszakos cselekedetet. Azonban verbális erőszaknak forrásai lehetnek kollegák a munkakörből, hierarchiából fakadó feszültségek miatt. A főnővéreket 90 %-ban beteg és látogató, 10 %-ban más munkatárs részéről érték erőszakos cselekedetek. Az orvosokat beteg, látogató fenyegette meg, vagy szidalmazta.

Ki részéről érte Önt erőszakos cselekedet?(%)

	Beteg	Látogató	Orvos	Főnővér	Nővér	Más kollega	Biztonsági Őr
Bántalmazással való fenyegetés	50	41	5	0	1	3	0
Fenyegetés (szóbeli, nem szóbeli)	30	25	4	2	3	7,1	0
Szexuális zaklatás	33,3	33,3	33,3	0	0	0	0
Szóbeli szidalmazás	42	35	8	3,5	4	6	0
Szóbeli támadás	13	17,4	4,3	4,3	0	0	0
Zaklatás	42,9	33	14,3	0	0	7	0
Megfélemlítés	35	40	10	0	0	15	0
Kötekedés	19,4	16,1	3,2	3,2	6,5	0	0
Molesztálás (fenyegető levelek, telefonos zaklatás)	20	80	0	0	0	0	0
Bántalmazás (ütés)	63,6	18,2	9,1	0	0	6	0
Megtámadás	75	25	0	0	0	0	0
Könnyebb sérülés, ami nem igényelt orvosi kezelést	90	10	0	0	0	0	0
Súlyosabb sebesülés, ami orvosi kezelést igényelt	50	50	0	0	0	0	0

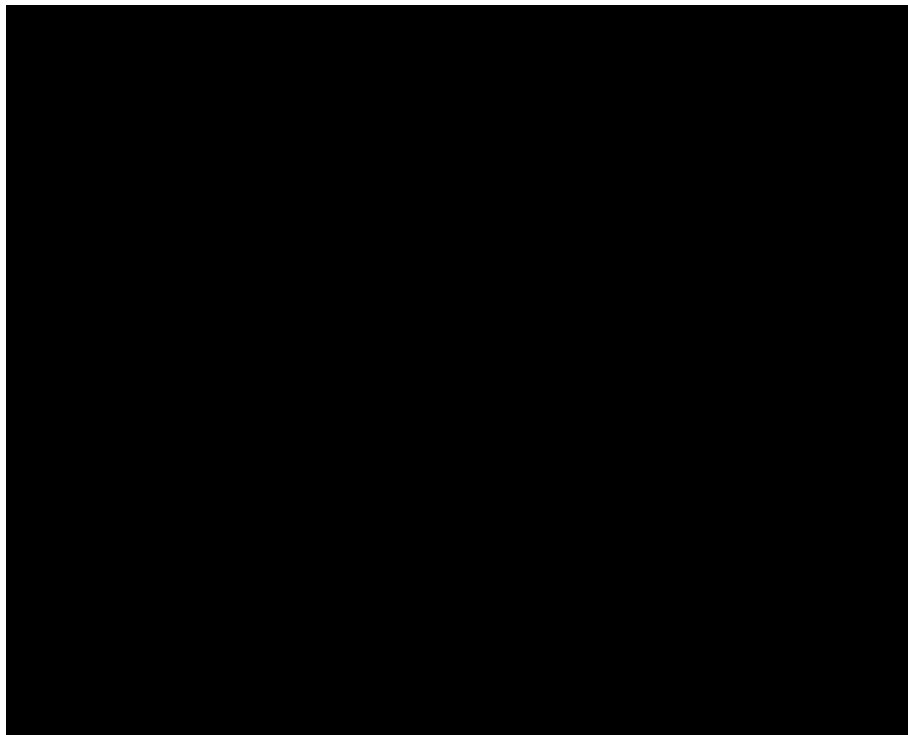
5. Táblázat. Az erőszakos cselekedeteket elkövetők százalékos megoszlása

Az Európai Munkakörülmények Szervezet felmérései alapján az egyes szakterületek közül az egészségügy a legvesélyeztetettebb fizikai, valamint pszichikai erőszak szempontjából (14.6 %).²³⁵ Az elszenvedő azonban nemcsak egészségügyi személyzet lehet, hanem beteg, látogató. A páciens kiszolgáltatottan fekszik a nyitott intézetben, és nem mindig tud védekezni. Az elkövető szintén e három csoportból kerül ki. Számos esetben a fekvő vagy a járó-beteg ellátó részlegekben az erőszakot elkövető maga az ellátott.[2] A

²³⁵ European Agency for Safety and Health at Work: OSH in figures stress at work-facts and figures. .European Communities. 2009.

rendelőintézetekben az erőszak forrása leggyakrabban a beteg. Ennek oka a nagy betegforgalom, a hosszas várakozás, viták a nyújtott szolgáltatással kapcsolatban. A kórházak sürgősségi részlegein, a mentálisan sérült betegek vizsgáló és kezelő részlegén nagy az erőszak lehetősége. De az alkalmazottak valamint a személyzet tagjai is gyakran forrásai az erőszakos cselekményeknek, főleg a másik alkalmazott ellen elkövetett erőszaknak. A mindennapos rutinmunka, apátia, kiégés, az ellenőrzések, a munkakiértékelések, fegyelmi figyelmeztetések, valamint felmondások mindegyike létrehozhat olyan helyzeteket, amelyek konfrontációt okoznak, motiválják az alkalmazottat vagy volt alkalmazottat az erőszakra és melyek előre vetítenek egy erőszakos cselekedet megtörténését. (lásd 6. Grafikon)

A konfliktusok az egészségügyi intézményekben gyakran az egészségügyi szolgáltatás alatt léphetnek fel. A beteg úgy érezheti, hogy nem megfelelő vagy nem azt a kezelést kapta, amit megérdemelne, illetve a kezelése nem megfelelő időben történik. Néha nem a beteg, hanem a látogatók azok, akik a kórházakban, klinikákon, orvosi rendelőben elkövetik az erőszakot. Sok erőszakos esemény drog vagy alkohol hatása alatt következik be. Az elmebeteg is részesei lehetnek ilyen szembenállásoknak, az ilyen esetekben hiányzik, látszólagos vagy csak felszínes az ésszerű indíték.[1]

Ezen

adatokon kívül sokkal több eset következhet be, de a magukat hibáztató, az erőszakot munka részeként elfogadó ápolói kultúra elrejti ezeket az eseteket. Egy olyan ápolási kultúra kialakítására lenne szükség, amely nem konzerválja ezt a szemléletet [2].4. Grafikon. Az erőszakos cselekedeteket elkövetők százalékos megoszlása

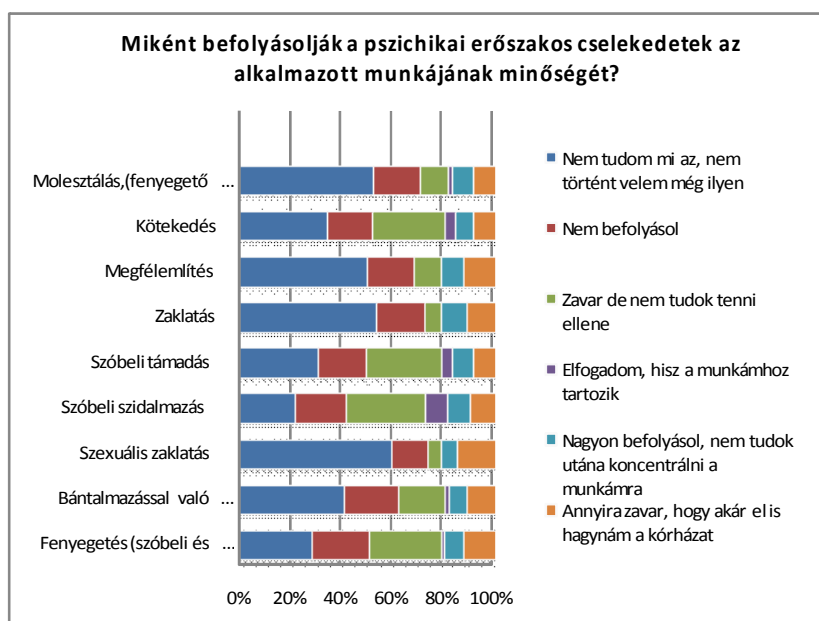
2.1.1. Az erőszakos cselekedetek hatásai

Nagyon sok egészségügyi szakmát gyakorló személy szenved az erőszakos cselekmények által okozott poszt traumás stressz betegségben, a fizikai és pszichikai túlterhelés okozta apátiában és kiégésben. Sokszor panaszkodnak a páciensek, hogy a nővérek idegesek nem elég figyelmesek és közönyösek. Nemcsak a kevés pénz, hanem a sok stressz is okozza e viselkedést. Nemcsak az anyagi körülmények miatt, hanem a sok stressz miatt is hagyja el sok egészségügyi dolgozó a hivatását. Az alábbi felmérés szerint a kórházi dolgozók több mint 13 %-a elhagyná a munkahelyét, ha növekedne az erőszakos cselekedetek száma az intézetben, hiszen e tettek befolyásolják őket a munkájuk végzésébe. Az orvosokat nem befolyásolja munkájukban az erőszaknak egyes formái, valamint 50 %-át nem is érte az erőszaknak egyik formája sem. A főnővérek 20 %-át annyira befolyásolja munkájukban a zaklatás, megfélemlítés, kötekedés hogy akár el is hagynák ezért munka-helyüket. A főnővérek csak 10 %-a fogadja el munka részeként az erőszakot. A fennmaradó 70 %-át nem érte erőszakos cselekedet.

Miként befolyásolják a munkájának a minőségét a pszichikai erőszakos cselekedetek? (Ha lenne ilyen.)

	Nem tudom mi az, nem történt velem még ilyen	Nem befolyásol	Zavar, de nem tudok tenni ellene	Elfogadom, hiszen a munkámhoz tartozik	Nagyon befolyásol, nem tudok utána koncentrálni a munkámra	Annyira zavar, hogy akár el is hagynám a kórházat
Fenyegetés (szóbeli és nem szóbeli)	28,8	22,5	28,8	1,3	7,5	11,3
Bántalmazással való fenyegetés	41,3	21,3	18,8	1,3	7,5	10,0
Szexuális zaklatás	60,0	13,8	6,3	0,0	6,3	13,8
Szóbeli szidalmazás	22,5	20,0	31,3	8,8	8,8	8,8
Szóbeli támadás	31,3	18,8	30,0	3,8	8,8	7,5
Zaklatás	53,8	18,8	7,5	0,0	10,0	10,0
Megfélemlítés	50,0	18,8	11,3	0,0	8,8	11,3
Kötekedés	35,0	17,5	28,8	3,8	7,5	7,5
Molesztálás (fenyegető levelek, telefonos zaklatás)	52,5	18,8	11,3	1,3	8,8	7,5

6. Táblázat. Az erőszakos cselekedetek befolyása az alkalmazottak munkájára

5. Grafikon. Az erőszakos cselekedetek befolyása az alkalmazottak munkájára

A felmérés szerint (7-es táblázatban is láthatjuk) az alkalmazottak, ha erőszakos cselekedetnek voltak szenvedői főleg a főnővérhez, vagy biztonsági őrhöz fordulnak és kevesebben a főorvoshoz, ápolási igazgatónőhöz. A verbális erőszaknál ez természetes, hiszen a beosztottak főnökhöz fordulnak legtöbb munkahelyen segítségért. Az orvosok főorvoshoz, az ápolási igazgatónőhöz valamint a biztonsági őrhöz fordulnak. A főnővérek ápolási igazgatónőhöz, a főorvoshoz, biztonsági őrhöz fordulnak személyvédelmi ügyekben. Érdektelenséget, avagy bizalmatlanságot sugall egy alkalmazott válasza a kérdésekre: „Istenhez lehet fordulni, ha erőszakos cselekedet történt.”

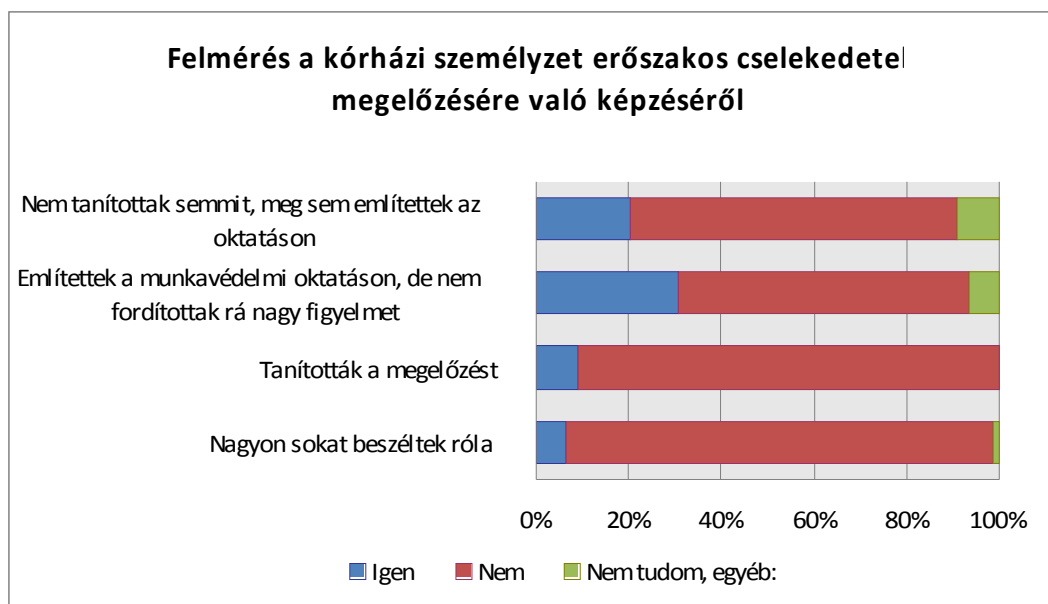
Amennyiben Önt pszichikai vagy fizikai erőszakos cselekedet éri kihez fordulhat?

	Igen %	Nem %	Nem tudom %
Főorvos	63,8	28,8	7,5
Főnővér	82,5	11,3	6,3
Nővér	57,5	36,3	6,3
Orvos	51,3	41,3	7,5
Ápolási igazgatónő	61,3	32,5	6,3
Biztonsági őr	71,3	22,5	6,3
Más személy	17,5	75,0	7,5

7. Táblázat. Személy védelmi kérdésben kihez fordul az alkalmazott

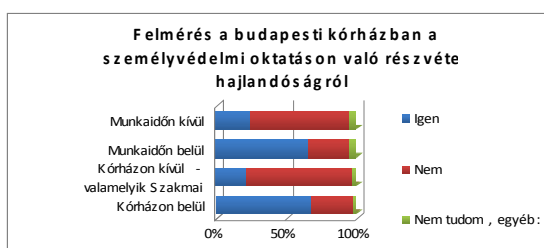
2. 2. Oktatás

A megkérdezettek több mint 70 %-a nem részesült személyvédelmi oktatásban, és csak 30 %-a szerint említették azt a munkavédelmi oktatáson. (lásd 9. táblázat, 6. grafikon). Az orvosok egyike sem vett részt személyvédelmi oktatáson. A főnővérek 99 %-a nem vett részt ilyen oktatáson.

6. Grafikon. Személyvédelmi oktatás meglétének felmérése az egészségügyi dolgozók körében

A megkérdezettek között népszerű az agresszív cselekedetek megelőzése témájú oktatás, hiszen 68 százalékuk részt venne ilyen tréningen, de csak munkaidőn belül és kórházon belül. (lásd 7-es grafikon). Az orvosok válasza a többséggel megegyező. A főnővérek 10 %-a nem venne részt ilyen oktatáson.

7. Grafikon. Személyvédelmi oktatás bevezetésének népszerűsége a dolgozók körében

Minden szervezetnek stratégiákra és tervekre van szüksége a munka-helyi erőszak kezeléséhez, hogy ezáltal az erőszakos incidensek száma csökkenjen. Nagyon intenzív biztonsági programot kell létrehozni, amely magába foglalja a munkahelyi erőszak megelőzését is. Ennek a megelőző és a munka-helyi erőszakot kezelő programnak a mindennapos biztonsági programmal együtt a következőket kell tartalmaznia:

- a felső vezetés ismerje el, hogy a munkahelyi erőszak megelőzése elsőrendű, és támogatása adminisztratíván és anyagilag is fontos;
- személyzet kiképzése és oktatása a felelősségvállalásra, a korai figyelmeztető jelek felismerésére, az eszkaláció megelőzésére és az általános személy és vagyonvédelmi, - biztonsági tudatosságra,
- a rendvédelmi, közösségi szervezetekkel való együttműködés az erőszak megelőzésében,
- a pályázó munkavállaló szűrése, pályaalakmassági vizsgálat
- következetes intézeti munkahelyi szabályzat, olyan rendeletek létrehozása, amely az intézetbe való bejárás ellenőrzését is magába foglalja.
- jól működő kommunikációs csatorna, motivációs programok, tervek, tréningek készítése [1][5]

Első számú és legfontosabb tehát a megelőzés. Ki kell dolgozni a kórházon belül egy megelőző stratégiát, amelynek tartalmaznia kell a zéró tolerancia elvét bármilyen erőszakos cselekedet irányában, jelentési kötelezettséget, képzést, tréningeket a személyzet számára az erőszak felismeréséről, erőszakos cselekedetekkel foglalkozó, felelős személyt, személyeket kijelölni. A tréningeknek a következőket kell magukba foglalniuk:

- elmélet: megérteni a munkahelyi erőszakot és agressziót;
- megelőzés: hogyan kell felmérni azt, és óvintézkedéseket tenni az erőszak ellen;
- interaktivitás a személyzet között, hogy az agresszív személlyel tudjanak bánni;
- az eset utáni tevékenység: a jelentések, a nyomozás, tanácsadás követése.

A veszélyesebb területen dolgozókat ezen kívül még ki kell képezni az erőszak kiterjedésének megakadályozására, az önvédelemre. A kiképzéseknek mindig naprakész adatokkal kell rendelkezniük, a valós veszélyt értékeljék tudatosan, célirányosak legyenek, szakemberek tartsák, és visszajelzést is kell tartalmazzanak.[1] A legfontosabb, hogy a személyzet úgy fejlessze ki magában az agresszió önérvényesítő kezelésének készségét, hogy udvarias magatartás közben önbecsülését megőrizze, és építő hatást fejtsen ki a másik személyre. Az ápolónak nem szabad eltérnie az ellene irányuló folytonos támadásokat, ha meg akarja őrizni önbecsülését és szavahihetőségét betegei és munkatársai előtt.[3]

Az erőszakmentes kommunikáció elsajátítása, valamint ilyen tréningeken való részvételt elengedhetetlennek tartom az egészségügyi személyzetnek. A képzés mellett technikailag fontosnak tartanám veszélyt jelző, pánik gomb meglétét az intézményben, amelynek jelzéseit a vészjelző központ dolgozná fel.

Visszatérve a felméréshez, a megkérdezettek 83 %-a nem részesült vagyonvédelmi oktatásban, és csak 30,8 %-uk említette, hogy volt a vagyonvédelemre való kitérés a munkavédelmi oktatáson (lásd 11. táblázat és 8. grafikon). Az orvosok 50 %-a részesült vagyonvédelmi képzésben, 50 %-a szerint csak említették a munkavédelmi oktatáson. A főnővérek 80 %-a nem részesült vagyonvédelmi képzésben.

Részesült olyan oktatásban, ahol vagyonvédelemre tanították, pl.: lopás megelőzése?

	Igen %	Nem %	Nem tudom %
Nagyon sokat beszéltek róla	24,4	71,8	3,8
Tanították a megelőzést	11,5	85,9	2,6
Említettek a munkavédelmi oktatáson, de nem fordítottak rá nagy figyelmet	30,8	61,5	7,7
Nem tanítottak semmit, meg sem említettek az oktatáson	11,5	83,3	5,1

8. Táblázat. Vagyonvédelmi oktatás meglétének felmérése az egészségügyi dolgozók között

A vagyonvédelmi oktatáson való részvételi hajlandóság nagy az alkalmazottak között (majdnem 70 %-a igennel válaszolt), de csak munkaidőn belül és kórházon belül. (lásd 12. táblázat). Az orvosok, főnővérek válasza a többséggel megegyező.

Részt venne Ön, olyan oktatáson, amely vagyonvédelemről, pl.: lopás megelőzésről szólna?

	Igen %	Nem %	Nem tudom %
Kórházon belül	69,6	29,1	1,3
Kórházon kívül - valamelyik szakmai kamaránál	20,3	77,2	2,5
Munkaidőn belül	68,4	27,8	3,8
Munkaidőn kívül	21,5	74,7	3,8

9. Táblázat. Személyvédelmi oktatás bevezetésének népszerűség a dolgozók között

2. 3. Vagyon ellen elkövetett bűncselekedetek

Az alábbi táblázatot azért tartottam fontosnak kiemelni, hogy lássuk, hogy az alkalmazottak is áldozatai a vagyon ellen elkövetett bűncselekményeknek. Ezáltal számukra is fontos kellene, hogy legyen az Intézményben egy biztonságos környezet létrehozása (lásd 13. táblázat). Az orvosok 10 %-át, a főnővérek 7 %-át érte vagyon elleni bűncselekmény.

Volt-e vagyon ellen elkövetett bűncselekmény áldozata? (lopás)

	Ha igen akkor kb. hányszor, és milyen értékű vagyontárgy?			Nem %
	Kis értékű <20 ezer Ft	Közepes értékű 20-100 ezer Ft	Nagy értékű > 100 ezer Ft	
Hivatása gyakorlása során	17,5	3,8	0,0	78,8
A kórházi munkája során	13,8	3,8	0,0	82,5
2009-ben	6,3	3,8	1,3	88,8

10. táblázat. Vagyon elleni bűncselekmények áldozatainak aránya az alkalmazottak között

Az Ön hogyan akadályozna meg a személy és vagyon elleni bűn-tetteket? kérdésre különböző általunk is megkérdezett biztonságtechnikai megoldást javasoltak a kórház dolgozói: pl. zárható szekrények, több biztonsági őr, látogatási időkorlátozás stb.

A témám számára fontosabb válaszok” *Addig, amíg az ápolási személyzetre ennyi munka hárul, a betegellátás, a betegek létszáma, s néha olyan munkavégzés, ami nem ápolási kompetencia, addig ezzel a kérdéssel érdemben nem lehet foglalkozni. Bizonyos szinten fel lehet rá készülni, de többségében kivédhetetlen (egyszerre egy helyen nem lehetsz ott mindenhol). Más: Eme közvélemény kutatás biztosan megadja erre a kérdésre a választ, v. a megoldást? Sok sikert!*” Érdektelenség, apátia, avagy kiégés szól e sorokból?

Összegzés, értékelés

Mint láthatjuk a felmérésből, a budapesti kórházban több osztályon, ambulancián követnek el erőszakos cselekedetet. Ezen tettek az alkalmazottakat befolyásolják a munkájuk végzésében. Ilyen erőszakos cselekedetek nagyon sokszor fordulnak elő különböző ambulanciákon (traumatológia, sebészet), ahol nagy a betegforgalom és huszonnégyszeres ügylet van. Az elkövetők leggyakrabban alkohol befolyása alatti vagy roma etnikum csoportjaihoz tartozó személyek. Ide javaslom preventív célból vagy e személyek rendre utasításáért

állandó biztonsági őr helyezését. Fontosnak tartom az osztályokon a gyakoribb járőrözést is. Ezen kívül a megelőzéshez fontosnak tartanám a nővérek tehermentesítését több személyzet alkalmazásával, valamint a dolgozók motiválását.

A vagyon elleni bűncselekmények áldozatai sem elhanyagolhatók az alkalmazottak között. Nagy az érdeklődés a személy- és a vagyonvédelmi tréningek, oktatások iránt így javasolnám ezek bevezetését az intézetnél. A kommunikáció fejlesztését egyes osztályok között, média, plakátok, szórólapok alkalmazását nagyon lényegesnek tartom. Egyes kérdőívek teljes érdeklenséget tükröztek a személy és vagyonvédelmi problémák iránt, így e csoportot is meg kell szólítani, motiválni.

Az erőszakos cselekedetek megelőzésére jobban oda kellene figyelnie a vezetőségnek, és célnak tartanám az erőszakot munka részeként elfogadó kultúrát felszámolni. A megelőzés azonban csak akkor lesz hatékony, ha abban az érintett személyek és közösségek is aktívan részt vállalnak.

Nagyon fontosnak tartom a vezetői támogatást. Egyes szakirodalmak az egészségügyi személyzet ismereti, érzelmi és fizikai támogatását elengedhetetlenek tartják.[3] A támogatás közé tartozik az ápolók megtartása érdekében az ápolási kutatás, személyzet fejlesztésének, továbbképzésnek támogatása. Érzelmi támogatás területén az ápoló munkája eredményének elismerésére tart igényt. A megterhelt ápoló folyamatosan érzelmi támogatásra szorul, és motiválva kell legyen azáltal, hogy fontos szereplő a kórházban. A dolgozók teljesítményének elismerése nagyon fontos, hogy ne vezessen a mindennapi munka kiégéshez. A megbecsülés, a hála elégedettséget vált ki a személyzetből. Egyes amerikai kórházakban a kedvező események jelentését is bevezették, valamint egyes sikeres esetekben a személyzet nevét kiírják a hirdetőtáblákra. Hiszem, hogy a munkahely akkor képes sikeresen megtartania az alkalmazottait, ha szakmai autonómiát ad nekik, bevonja őket a tervek kialakításába, és eldöntésébe. A fizikai támogatás is nagyon fontos, de megítélésem szerint az alkalmazottakat az önmegvalósító valamint elismerő munkahelyek jobban megtudják tartani mint a nagy fizetés. Az anyagi biztonság alacsonyabb helyet foglal el a Maslow-i szükséglet piramison, mint az önmegvalósító szükségletek. Tehát nemcsak az anyagi körülmények és a túlterheltség miatt, hanem a sok stressz, elismerés hiánya következtében sok egészségügyi dolgozó hagyja el a hivatását. Az ellátók számának csökkenésével romlik a betegellátás minősége. A minőségi betegellátás romlásának megelőzésére a szervezet kénytelen lesz irányelveket bevezetni. Szükség lenne az erőszakos cselekedetek megelőzésére is irányelveket kidolgozni a kórházban. Azonban az irányelvek akkor lesznek hatékonyak, ha magába a szervezeti kultúrába épülnek be, és nem kényszerzubbonyként élik meg a munkatársak. A túl sok irányelv, protokoll azonban a sok beteg, túlterheltség, kevés motiváció mellett a fejlődést akadályozza, a dolgozók inkább levédik magukat, ellenállnak. Ezért olyan

szervezeti kultúra kialakítására kell törekedni, ahol nem a számonkérés és büntetés a cél, – nem vétkességen alapuló kultúra –, hanem a tanulságok levonásával fejlesszük a biztonság elérésének magasabb szintjét. Az erőszak ellenes prevenciós stratégiai tervet szervesen be kell illeszteni a szervezeti kultúrába ahhoz, hogy hatékonyan működjön. A sikeres irányelvek által létrehozott biztonságos munkahelyi környezet fokozza az elégedettséget a személyzet számára, és hosszú távon marad a munkahelyén, tapasztalatait tudja hasznosítani és tovább adni az új személyzetnek.

Az egyes kórházak biztonságával foglalkozó szakemberek legtöbb esetben rendvédelmi vagy iparból szerzett tapasztalatokkal rendelkeznek, és sokszor nem fordítanak kellő figyelmet a kórház speciális intézményi létére, egy olyan intézményre, mely a nap huszonnégyszerében nyitott helyiségekből áll, és ahol az ellátottak kiszolgáltatottan fekszenek. A szakemberek sokszor lebecsülik az erőszakos cselekedetek kockázatát és hatását az intézet működésére. Azonban ha e kórház felmérést megnézzük, akkor látjuk, hogy nem kevés bűncselekmény és személy elleni tett következik be a kórházban. Ezek megelőzése nemcsak a biztonsági szakemberek felelőssége, hanem az intézet összes dolgozójának valamint nem utolsósorban a pácienseknek is. Ennek megvalósításához az alkalmazottak, biztonsági örök oktatása, képzése, elengedhetetlen. A jól képzett, kiegyensúlyozott egészségügyi munkaerő az egyik alapvető feltétele a sikeres egészségügyi ellátásnak. Ahhoz, hogy megmaradjanak a munkaerő piacon a fiatal, jól képzett egészségügyi dolgozók megfelelő jövedelmet, és perspektívát adó életpályát, biztonságos munkahelyet kell számukra biztosítani. Elengedhetetlen ehhez a színvonalas képzés, az egészségügyi dolgozók egészségének, testi épségének a védelme, a biztonságot és egészségkárosodás-mentességet garantáló munkafeltételek megléte.[4] Az erőszakmentes munkahelyet dolgozatom előző részeiben felvázolt megelőző intézkedésekkel valósíthatjuk meg.

A biztonsági rendszer létrehozása morális felelősség egy intézetnek, mivel közfeladatokat lát el. Kötelessége a működését úgy alakítani, hogy minél kevesebb lehetőség adódjon az erőszakos cselekedetek bekövetkezésére. A kórház felelőssége, hogy mindent megtegyen a rongálások, a vagyon-tárgyak eltűnésének megakadályozása érdekében is. Az intézet felelős azért, hogy a kórház működésében ne álljon be zavar. Másodsorban jogi felelősséggel is tartozik az alkalmazottak, betegek biztonsága megteremtésében.²³⁶ Ahhoz, hogy a beteg megfelelő minőségi kezelésben részesülhessen, elengedhetetlen az intézet zavartalan működése.

²³⁶ A munkáltató felelős az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés követelményeinek megvalósításáért” 1993. évi XCIII. tv. A munkáltató a hatókörébe tartozkodók védelméért is felel, tehát a látogatók, ill. betegek biztonságaért. Minden intézetben kockázatelemzésen keresztül kell felmérni a pszicho-szociális kóroki tényezők hatását, ami alapján meg kell tenni a megfelelő, differenciált intézkedéseket a veszélyeztetettség fokától függően. Ezt a munkavédelmi törvény kötelezővé teszi. Az Európai Bizottság intézkedéseket hozott a munkavállalók egészségének és biztonságának biztosítására. Az 1989. évi Tanácsi irányelv (89/391) tartalmazza a munkahelyi egészség és biztonság alapvető előírásait

Felhasznált irodalom

- [1] BESENYŐ János - DEÁK Gabriella: *A biztonság új aspektusai. A kórházi személyzet biztonsága – a kórházi erőszakos cselekedetek megelőzése* - ÖHP, Székesfehérvár. 2010. p.13, 16, 41.
- [2] DEÁK Gabriella: *Kórházbiztonság - Kórházi erőszakos cselekedetek megelőzése, kezelése* In: Bolyai Szemle, 2010 XIX. évf. 1. szám. pp. 179-194
- [3] SMITH, Susan: *Kommunikáció az ápolásban*. Medicina Könyvkiadó Zrt, Budapest. 2009. p. 272.
- [4] MOLNÁR Kornélia: *Dolgozói biztonság az egészségügyi ellátásban*. Medicina Könyvkiadó Zrt, Budapest. 2010. p. 10.
- [5] RUSSEL L. COLLING: *Hospital and Healthcare Security*. Fourthy edition. Butterworth-Heinemann, Boston, 2001. pp. 1
- [6] TISZOLCZI Balázs Gergely: *Biztonságos kórház?* Hadmérnök. VI. évfolyam 1. szám - 2011.március, p.118.
http://portal.zmne.hu/download/bjkmk/kmdi/hadmernok/2011_1_tiszolczi.pdf (letöltés ideje: 2011.06.20.

GYÖRY-BARCSA ANDREA

VÁLASZÚT ELŐTT A BUNDESWEHR?

„Az ember a történelemből nem tanulja meg, mit kell tennie. De megtanulhatja belőle, hogy határozza el magát”.²³⁷

A Bundeswehr történetében 2011 közel olyan történelmi jelentőséggel bíró évszám, mint az 1955-ös év. Az utóbbi a német haderő (újbóli) megalakulása, az előbbi a Bundeswehr reformfolyamatainak kezdetét mutatja. Mindkettőt a várakozás, hosszas tervezés és igen jelentős nemzetközi, gyakran ellentmondásos érzelmeket generáló várakozás jellemzi. A Bundeswehr alapításakor az egyik kitétel volt az agresszió tilalmának deklarálása, hogy német földről, német kezdeményezésre többé ne indulhasson háború. A német kül- és biztonságpolitikának napjainkban is fontos eleme a német haderő, hiszen a demokráciához vezető utat a különböző nemzetközi szervezetek misszióiban tevékenykedő német katonák is támogatják.

²³⁷ Richard von Weizsäcker, „Innere Führung” 20.p www.bundeswehr.de

A német hadsereg katonái eddig több külföldi bevetésben vettek részt, többnyire humanitárius célokat szolgálva, ugyanakkor a Bundeswehr békefenntartó erőből válságreagáló és harci erővé való átalakulása óriási nyomásként nehezedik Németországra.²³⁸ A szövetséges partnerek ennek ellenére Németországot, gazdasági és politikai erejéhez képest – katonai szerepvállalása alapján – gyakran katonai törpének²³⁹ tekintik. A Német Szövetségi Köztársaságot is érintő gazdasági válság azonban kihatott a német gazdaságra is, melynek eredménye-képpen kidolgozta a védelmi költségvetés-megszorítás tervét mely a haderő számára 8,3 milliárd eurós csökkentést írt elő 2014-ig. A reformfolyamat várhatóan – a megalakulástól az egyesített német haderő létrejöttéig – jelentős változásokat eredményez a Bundeswehr történetében.²⁴⁰ A Szövetséges partnerek viszont a jövőben is ragaszkodnak műveleteikben a német katonai részvételhez. Ez a tanulmány az átalakulóban lévő Bundeswehr jövőbeni szerepét kívánja vizsgálni.

Történeti visszatekintés²⁴¹

„A múltba tekintésnek csak akkor van értelme, ha a jövőt szolgálja.”²⁴²

A kezdetek és a hidegháború

A Szövetségi Köztársaság újra felfegyverzését heves vita előzte meg. A totális háború, az elképzelhetetlen büntettek, valamint a megsemmisítő vereség miatt a lakosság nagy része elutasított mindent, aminek katonai vonatkozása volt. A hidegháborúnak ebben a korai szakaszában azonban a nyugati védelemhez való német hozzájárulás elengedhetetlennek bizonyult. A Bundeswehr felállítása ilyen körülmények között nem tűnt könnyen kivitelezhető feladatnak.

A saját fegyveres erő létrehozásának terve a Németországi Szövetségi Köztársaság 1949-es megalakítása óta nyílt tárgyalások témája volt. A fiatal állam azonban még mindig a megszálló hatalmak felügyelete alatt állt. Konrad Adenauer kancellár tudta, hogy a szövetségesek által megkívánt katonai hozzájárulás vezetheti el országot a nyugati integrációhoz. Mottóját is ekképpen fogalmazta meg: "fegyverkezés a szuverenitás fejében."

Az újonnan felállított haderő első 101 önkéntese Gerhard von Scharnhorst²⁴³ 200. születésnapján vehette át kinevezési okmányait. Így a porosz tábornok születésnapja, 1955. november 12. lett a német hadsereg hivatalos születésnapja. Azóta a Bundeswehrben több millió fiatal férfi járult hozzá a béke megőrzéséhez. A Bundeswehr történelme az eltelt idő alatt igen változatos

²³⁸ <http://www.euractiv.hu/nyomtathato-verzio/elemzesek/afganisztan-megosztott-es-vonakodo-europa-002048>; Letöltés ideje: 2009.12.19.

²³⁹ http://kitekinto.hu/velemenyt/2010/05/31/a_nemetek_es_a_hadsereg/ Letöltés ideje: 2011.10.02.

²⁴⁰ Csíki Tamás: A Bundeswehr reformfolyamata, www.svki.zmne.hu Letöltés ideje: 2009.12.18.

²⁴¹ www.bundeswehr.de

²⁴² Konrad Adenauer

²⁴³ Porosz tábornok (1755-1813). A porosz katonai doktrína megreformálásának egyik jelentős tagja.

elemmel lett gazdagabb – a hidegháború hadseregétől eljutott az egyesült Németország haderőéig.

Szövetséges partner hadsereg nélkül

A német kormány a kezdetektől egy szövetségi formában gondolkozott a majdani haderejéről. Az Alaptörvényt²⁴⁴ szándékaiknak megfelelően 1954 márciusában úgy módosították, hogy lehetségessé váljon az önálló hadsereg felállítása. Ezt követően azonnal megkezdődött az újoncok sorozása, az akkori elképzelések szerint, egy közös európai hadsereg számára. De a francia Nemzetgyűlés 1954 augusztusában „Nem-et mondott, az Európai Védelmi Közösségre (EDC), így az integrált európai haderőre is.

Ezért más megoldást kellett keresni. Az 1954. október 23-án Párizsban aláírt megállapodás teremtett erre lehetőséget. Ekkor írták ugyanis alá a Brüsszeli szerződést módosító megállapodásokat, miáltal létrejött a Nyugat-európai Unió (NYEU). Az 1955. májusi hatálybalépését követően Németországi Szövetségi Köztársaság csatlakozott a NATO-hoz és a Nyugat-európai Unióhoz (NYEU). Cserébe Németország visszakapta szuverenitását. Az Észak-atlanti Szövetség új tagjának honvédelméhez még hiányzott a legfontosabb: a saját hadsereg.

Hadsereg név nélkül

„Im Einsatz für den Frieden“²⁴⁵

Az új típusú haderő szándékosan eltért a korábbi német fegyveres erőktől. Egy olyan szövetségi haderőt terveztek, amely kizárólag a demokratikus állam felé kötelezte el magát. A politikai és a jövőbeni katonai vezetés is nagy reményeket fűzött az úgynevezett "Innere Führung"²⁴⁶ hoz. A koncepciónak meg kellett erősítenie a katonák elkötelezettségét, ugyanakkor garantálnia kellett az egyenruhás állampolgárok jogait.

A vak engedelmesség a múlté lett. A Szövetségi Köztársaság katonái számára a lelkiismeret meg kell, hogy előzze az engedelmisséget, amennyiben a parancs ellentmond a jognak vagy az emberi méltóságnak. Egyéni felelősség kell, hogy jellemezzen mindet cselekedet, függetlenül az egyén a rangjától és feladatkörétől. Az új hadsereg felállítása és a kiképzése azonban a korábbi Wehrmacht tagjai nélkül nem volt lehetséges. A szövetségi kancellár az erre utaló kellemetlen kérdésekre, mely szerint Adolf Hitler tábornokaiból lesznek-e Konrad Adenauer tábornokai is, a következőket válaszolta: „Azt hiszem uraim, a NATO nem fogadna el tőlem 18 éves tábornokokat”²⁴⁷.

²⁴⁴ Grundgesetz, a tulajdonképpeni német alkotmány. 1949.május 23.

²⁴⁵ Bevetésben a békéért; a Bundeswehr 2011-ig érvényben lévő „mottója”. <http://www.bundeswehr.de>; Letöltés ideje: 2010. 02.23.

²⁴⁶ Úgynevezett „Belső vezetés”, a Bundeswehr vezetési stratégiája. Gróf Kielmansegg tábornok komoly érdemeket szerzett a kidolgozásában.

²⁴⁷ <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=10010>; Letöltés ideje: 2010.10.09.

1955. október 10.-én a Szövetségi Köztársaság elnöke kinevezte az új hadsereg első katonáit. Egy hónappal később Andernachban 101 önkéntes megkapta Theodor Blank honvédelmi minisztertől a kinevezési okmányokat. A fegyveres erőket azonban még mindig nem volt hivatalos megnevezése. A Bundeswehr elnevezést hivatalosan csak az 1956. áprilisi katonai törvénnyel sikerült érvényesíteni.

A határőrökből katonák

1955 augusztusára 150 000 önkéntes jelentkezett. További előrelépést jelentett az 1956 májusában megszületett szövetségi határőrségre (BGS)²⁴⁸ vonatkozó második törvény. A védelmi miniszter számolt annak lehetőségével, hogy a szövetségi határőrség félkatonai kötelékéből állítsák ki a Bundeswehrt. A határőrök egy hónap gondolkodási időt kaptak. A jelentkezőket egy szakértői bizottság vizsgálta meg, ugyanis meg akarták akadályozni, hogy korábban nemzeti szocialista bűntetteket elkövetett személyek legyenek az új fegyveres erők tagjai. Ezt követően 1956. július 1-jén több mint 9.500 volt határőrből lett katona.

Az egykori BGS tagok, köztük sok háborút megjárt katona alkotta az alapállományát a 3 gránátos hadosztálynak, illetve több kisebb alakulatnak. A Szövetségi haditengerészet lényeges erősítést kapott a tengeri határvédelem és a tengerészeti erők teljes átvételével, melyek eddig a Szövetségesek ellenőrzése alatt álltak.

Az általános hadkötelezettséget 1956-ban vezették be. Még ugyanebben az évben elkészült a honvédelmi és a katonai szolgálati törvény, mely a sorkatonai szolgálat idejét 12 hónapban írta elő. Ezt 1962-ben 18 hónapra emelték, majd 1973-ban 15, 1990-ben pedig 12 hónapra csökkentették.

Kettős határozat és hajrendelet

Az általános hadkötelezettség bevezetésével 1957. április 1-én az első 10.000 katona kezdte meg katonai szolgálatát. A német haderő növekedése a lassabban haladt, mint eltervezték, az igen ambiciózus terveket nem tudták teljesíteni. A 400.000 fős létszámot csak 1963-ra sikerült elérniük. A NATO az utolsó hadosztályt 1965-ben állította.

A Bundeswehr felfegyverkezését a kezdetekről nyilvános vita előzte meg. Ebben az időben a NATO a „tömeges megtorlás” védelmi stratégiáját alkalmazta. Annak ellenére, hogy a Német Szövetségi Köztársaság lemondott a nukleáris, vegyi és biológiai fegyverek előállításáról, illetve birtoklásáról, a Bundeswehr a NATO nyomására nukleáris robbanófej hordozó rendszert kapott.

Az 1960-as évek enyhülése új NATO stratégiát eredményezett, ez volt a „rugalmas reagálás”, mely a belpolitikai változásokkal egy időben, a német

²⁴⁸ 2005 júliusától Bundespolizei, Szövetségi rendőrség

haderőben is változásokat eredményezett. Nemcsak az 1971-es hajrendelet, hanem az 1979-es NATO-kettős határozattal²⁴⁹ kapcsolatos viták is nyugtalanságot okoztak a Bundeswehrben. Minden vita ellenére sikeresnek bizonyult a haderő társadalmi integrációja.

Az egységes haderő

A kelet-nyugati konfliktus megszűnésével a Bundeswehr egészen új típusú kihívásokkal kényszerült szembenézni. Ismét meg kellett újítani a struktúráját, hogy alkalmas legyen az egykori NDK Nemzeti Néphadseregét felkészíteni a nemzetközi bevetésekre. A csapatlétszámot négy éven belül 370.000 főre kellett csökkentenie, hiszen 1990 őszén a teljes létszám fél millió katonát és közel 170.000 fő civil munkatársat jelentett. Ezzel megkezdődött a német fegyveres erők eddigi legnagyobb méretű átalakítása.

Az NDK hadseregét az egyesülés előestéjén oszlatták fel. Csak az emberek, a fegyverek, felszerelés és a laktanyák maradt utána. Ezért a személyes és anyagi örökségért a Bundeswehr lett a felelős, a mindenre kiterjedő átalakítás koordinálásával együtt. Az két teljesen eltérő szervezeti formát integrálni, illetve az ideológiai befolyás terhe alól mentesült fegyveres erőt a „parlament hadseregévé” formálni. Az egykori Nemzeti Néphadsereg előljárói számára pedig minden újnak bizonyult: az egyenruhás állampolgár és az „Innere Führung”. Újra kellett tanulniuk az eltérő típusú fegyverek, lőszer, felszerelés és készülékek használatát, illetve el kellett sajátítaniuk az új előírásokat és szolgálati utakat. A Bundeswehr régi és új szereplői, katonák és civilek létrehozták az új ország megújult fegyveres erejét.

Az 1989/90-es évek új biztonságpolitikai kihívásokat eredményezett. Sokan gondolták, hogy a fegyveres összecsapások kirobbanásának lehetősége már a múlté. De a régi blokk felbomlása új konfliktusokat szült, és az egységes Németország is kénytelen volt katonailag hozzájárulni a békefenntartáshoz. Ahogyan nőtt német részvételt sürgető nemzetközi nyomás, úgy nőtt a Bundeswehr szerepvállalása a nemzetközi békefenntartó műveletekben. Az egykori német haderő egy mobil és flexibilis haderővé vált.

A lakosság körében Németország külföldi szerepvállalása viszont egyre kevésbé volt népszerű. Eleinte a Bundeswehr kizárólag humanitárius akciókban vett részt, illetve logisztikai támogatást nyújtott. Az 1991-es kambodzsai ENSZ misszióban Németország csak egészségügyi erőkkel képviseltette magát.

Az első 1991-es iraki háborúban való német részvételt még elutasította a kormány. A Bundeswehr Szövetségesének Németországban nyújtott logisztikai

²⁴⁹ A NATO külügy-és védelmi miniszterei által 1979.12.12-én Brüsszelben meghozott kettős határozat, melynek értelmében korszerűsítik harctéri atomfegyvereiket, ehhez amerikai cirkáló és Pershing-II rakétákat telepítenek Európába, ezzel egy időben tárgyalásokat kezdeményeznek a szovjet féllel az SS-20-asok és az amerikai fegyverek kölcsönös kivonásáról Európából. A NATO első fél évszázada, 2005/4.

és kiképzési támogatást. A légierő katonái Törökországban a NATO déli szárnyát védték a támadások ellen. Haditengerészeti egységei a NATO flottát támogatta a Földközi-tengeren, hogy megakadályozzák a konfliktus eszkalálódását.

A nemzetközi műveletekben való német részvétel további vitákat váltott ki. Csak miután a Szövetségi Alkotmánybíróság 1994-ben tisztázta a jogállást, elhárult az akadály a Bundeswehr ENSZ misszióban való részvétele elől. A Bundeswehr katonák, mindenekelőtt a német nyilvánosság, lépésről lépésre ismerkedett meg az új feladatkörével.

A fegyveres erők átalakulása

A 1990-es német újraegyesítés óta a biztonsági helyzet a Német Szövetségi Köztársaságban, illetve nyugati szövetségesei körében jelentősen megváltozott. A békét és szabadságot már nem egy ellenséges blokk, hanem egy új, nehezen körülhatárolható kockázati tényező fenyegette. A Bundeswehr folyamatosan alkalmazkodott ehhez az átalakuláshoz, jelenleg történelme legnagyobb „átalakulása” előtt áll.

Új veszélyek

A hidegháború befejezését követően a biztonsági helyzet lehetővé tette, hogy a Bundeswehr egy a mozgósítható hadseregnél erősebbé váljon. Az ellenség ugyanis már nem Németország, illetve a szövetségesei határait veszélyeztette. Az emberek biztonságát leginkább fenyegető veszélyt a tömegpusztító fegyverek és a létfontosságú erőforrások ellen irányuló szabotázs, illetve terrortámadások jelentették. Ezen kívül a politikai, gazdasági és szociális nehézségek, etnikai konfliktusok illetve területi igények hordozzák magukban a fegyveres konfliktus veszélyét.

A Bundeswehr már az 1990-es évek elején reagált az új típusú kihívásokra. Erőit a válságreagáló erőkre (KRK), a honvédelmi erőkre (HVK) illetve egy alapszervbe osztotta el. Azonban még a reform folyamatok befejezése előtt a szűkös pénzügyi források miatt a fegyveres erők csökkentése vált szükségessé. A létszám 370.000 főről 340.000 főre csökkent.

Globális előkészületek

Jelentős különbségek vannak mind anyagi mind személyi tekintetben a KRK és a HVK között. A válságreagáló erőknek minden esetben gyorsan bevethetőnek és nemzetközi bevetésekre is alkalmasnak kell lennie. Az úgynevezett honvédelmi erőknek a korábbinál gyorsabban alakítható, ez azt jelenti, hogy még több hely lesz a tartalékos állomány számára, akik szükség esetén

behívhatóak lesznek. Az ún. „kétosztályos hadseregről” folytatott tárgyalások egyelőre hangosak.

A Bundeswehr balkáni missziói rámutattak egy új típusú struktúra mielőbbi kialakítására. Bosznia-Hercegovinában és Koszovóban nem a gyorsreagálású erők hosszan tartó hadműveletéről volt szó, hanem a békeműveletek és az ország újjáépítésének a biztosításáról. A kontingensek minden esetben a KRK- és a HVK erőiből állnak.

Ezentúl az 1990-es évek végére a biztonsági környezet tovább változott. Az egykori keleti blokkból néhányan új NATO-partnerré váltak, és Oroszország demokratizálódása is visszafordíthatatlannak tűnik. Így a nyugati védelmi vonal az Északi-foktól Anatóliáig végérvényesen a múlté lett.

A képességek összpontosítása

Az újonnan támasztott elvárások 2004-ben ismét szerkezeti átalakításhoz vezettek. A jövőben mintegy 35.000 katonából álló beavatkozó erő létrehozását tűzték ki célul, mely békekikényszerítő erőként tevékenykednek. A válság övezetekben hosszabb ideje elhúzódó közepes vagy alacsony intenzitású műveleteket pedig a stabilizációs erők (békefenntartó) veszik át. Ehhez mintegy 70.000 fő áll rendelkezésre. A harmadik csoport, mely több mint 147.000 főt számlált, a támogató erőket alkotta. Ők hivatottak segíteni a békekikényszerítő, illetve békefenntartó erőket hazai, illetve bevetési területeken. A stabilizációs erökhöz hasonlóan a német lakosság és az infrastruktúra védelmét is biztosítják. 2000 őszétől a hagyományos haderőnemeken kívül – szárazföldi, légi és tengerészeti erők – létrehozták a Bundeswehr önálló hatáskörrel bíró fegyveres erejét, illetve az egészségügyi szolgálatát.

Alapvető változások

Az ez alatt az idő alatt lezajlott reformok kihatottak a Bundeswehr a külföldi bevetéseire is, intenzívebbé téve azokat. Szomália,²⁵⁰ Kongó, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Koszovó és Afganisztán, mind egy-egy ilyen állomás. A fegyveres erőknek azonban hazai területen is hatásosak kellett bizonyulnia. Az 1997-es Odera árvíz, illetve 2002-ben az Elba magas vízállásából adódó problémák leküzdése elképzelhetetlen lett volna a fegyveres erők nélkül.

A Bundeswehr alapításától számított 20 év elteltével megjelentek a nők is a fegyveres erők soraiban, például katonaeorvosként. Csapatszolgálatra 2001 januárjában vonultak be az első katonanők.

Még mélyebb változásokat hozott a katonai szolgálatban 2011 júliusa. 55 évvel a fegyveres erők létrehozását követően a Bundeswehrben megszületett az

²⁵⁰ <http://www.afriport.hu/elemzes/5215-az-europai-unio-es-szomalia.html> Letöltés ideje: 2009.12.19.

önkéntes katona fogalma. Lényeges változás, de nem az egyetlen lépés Németország haderejének az átalakításában.

Az erőfeszítések továbbra is meghozzák eredményeiket, amennyiben a Bundeswehr megőrzi pozícióját a német társadalomban. A parlament hadseregének a lakosság köreibbe történt integrációját a sorkatonai szolgálat nélkül is meg kell tartani. Ez a politika, a Bundeswehr, illetve azok szervezetei legnagyobb kihívása.

A parlament hadserege és az Innere Führung²⁵¹

Az Alaptörvény értékei és normái az „Innere Führung”-on keresztül érvényesülnek a Bundeswehrben. A szabadságot, a demokráciát és a jogállamiságot tükrözik a fegyveres erőkből. Eszményképe az „egyenruhás állampolgár”²⁵²

A Grundgesetz²⁵³ értelmében a német haderő szigorú parlamenti ellenőrzés alatt áll. A biztonság-és védelempolitikai irányelveket a politikusok határozzák meg, ők jelölik ki a haderő feladatát, döntenek bevetéséről, struktúrájáról és felszereléséről. A Bundestagot parlamenti kontroll-tevékenysége gyakorlásában a honvédelmi bizottság, a német parlament katonai megbízottja, és a költségvetési bizottság segítik. A Bundeswehrben szolgálatot teljesítő katonák az alkotmányra esküsznek fel, ennek értelmében csak olyan parancsokat teljesítenek, melyek az alkotmányos értékekkel, illetve az emberi jogokkal összeegyeztethetők.²⁵⁴

Az ideális német katona számára az alkotmány normái, a társadalmi értékek az iránymutatóak. Olyan öntudatos állampolgár és alkalmazásra kész katona, aki feladata teljesítése során, tiszteletben tartja az emberi méltóságot²⁵⁵, a jogállam elvei szerint cselekszik. Még az ellenséggel szembeni cselekedetei is megfelelnek az alapvető emberi, illetve erkölcsi normáknak. A Bundeswehr katona fő feladatának tekinti a béke fenntartását és az ellenség visszatartását az erőszak alkalmazásától.

Az „Innere Führung” által megfogalmazott alapelvek a következők:

- állami és társadalmi integráció
- az „egyenruhás állampolgár” eszményképe
- etnikai, jogi és politikai legitimációi a megbízatásokhoz

²⁵¹ www.bundeswehr.de

²⁵² Központi Szolgálati szabályzat, 10/1.301.

²⁵³ Német alaptörvény

²⁵⁴ Ennek alapján utasította el 2003 januárjában a Peter Struck védelmi miniszter Németország részvételét az iraki műveletben, annak ellenére, hogy ezzel a döntésével NATO tagként a Washingtoni Szerződés 5. cikkelyével került ellentmondásba. Németország számára egy misszióban való részvételhez ugyanis nélkülözhetetlen az ENSZ Biztonsági Tanács felhatalmazása. <http://kulfold.ma.hu/tart/rcikk/b/0/27603/1>. Letöltés: 2011. 03. 01.

²⁵⁵ Alaptörvény 1. bekezdés, 1. cikkely

- a lényeges társadalmi és gazdasági értékek összevonása
- „Parancs és engedelmesség” korlátozása
- „Vezetés megbízással” elvének alkalmazása
- A katonák törvényesen meghatározott jogainak gyakorlása
- Az Alaptörvény által biztosított egyesülési jog gyakorlása

Etikai alapelvei:

Az Alaptörvény a legliberálisabb Alkotmány, ami valaha is érvényben volt a német államban. Az Alaptörvény értékrendjét az évszázadok alatt kidolgozott európai filozófiai és etikai norma, valamint különleges történelmi tapasztalatai alapján határozták meg. Ez az értékrend garantálja az:

- emberi jogokat
- a szabadságot
- békét
- az igazságosságot
- az egyenlőséget
- a szolidaritást
- és a demokráciát

A 2008-ban átdolgozott Központi szolgálati szabályzatban az „Innere Führung” figyelembe veszi a Bundeswehr átalakulási folyamatát, illetve fegyveres erők bevetéseinek valóságosságát és rávilágít arra, hogy az „Innere Führung” éppen a bevetési körülmények között igazoldódik be. Az Innere Führung a jövőben is nélkülözhetetlen támogatás nyújt a fegyveres erők számára megbízatásuk teljesítésében, hiszen mindenekelőtt a katonákat segíti egy komplex világban tájékozódni, illetve saját nézőpontjukat kialakítani, valamint motiválja őket szolgálatuk ellátásában.

„Wir. Dienen. Deutschland.”²⁵⁶

Németország védelme leginkább azoktól az emberektől függ, akik a Bundeswehrben szolgálnak. Ők állnak ki Németország biztonságáért és polgárai védelméért. Az „Innere Führung” elve és az egyenruhás állampolgár eszményképe beigazolódott és változatlanul érvényben marad. Az alapvető elvek új formában megfogalmazva: „Wir. Dienen. Deutschland.”

Wir (Mi): Amit elsőként megfogalmaz, az a közösség, azaz a „Mi” jelentősége. Minden Bundeswehr tag, férfi és nő, és azok családtagjai egy közösség részéhez tartozónak érezhetik magukat. Bajtársiasság, ahogyan ők nevezik, függetlenül attól, hogy civil vagy katonai öltözetet visel. Ez a „Mi” nem rekeszt ki senkit, mindenki hozzájuk tartozik, aki velük együtt kívánja a szolgálatát teljesíteni.

²⁵⁶ www.bundeswehr.de; A Bundeswehr új „mottója” 2011.július 1-jétől

Dienen. (Szolgálni): Ez a lényege az egész elgondolásnak. A szolgálat teljesítésének középpontjában a szabadság és biztonság áll. Önkéntesen és öntudatosan szolgálnak, mely büszkeséggel tölti el őket.

Deutschland (Németország): Megmutatja azt a helyet, ahol otthon érzik magukat, az országot, amit szolgálnak. Felelősséget vállalnak tetteikért, nemcsak magukért, hanem első sorban mindenkiért és mindenért.

A Bundeswehr újonnan megfogalmazott alapelveit tekintve nem tér el a korábban megfogalmazott - „Im Einsatz für den Frieden”²⁵⁷ – szempontoktól. Bár más szavakkal, de ugyanazokat az értékeket képviseli, azzal a különbséggel, hogy most a „Mi” önkéntesekből, illetve professzionális katonákból fog állni. A szabadság és a biztonság, mint alapvetések az „Innere Führung” két fontos eleme, mely „belső vezetés” az új Bundeswehrben is meghatározó szempont marad. A mindenkiért, illetve mindenért – különösen a békéért, illetve emberi jogokért – vállalt küzdelem, maga a Baudissini eszménykép, maga a Bundeswehr.

Összegzés

A biztonsági környezet változásával nem indokolt a kontinens egyik legdrágább sorozott hadseregét fenntartani. Ezért kezdetét vette egy olyan szerkezeti változás, melynek eredményeképpen néhány hónap alatt teljesen átalakul Európa egyik legtöbb vitát kiváltó hadereje. A változó német fegyveres erők némely pontját azonban nem változtatják. Továbbra is a NATO kollektív védelmi rendszerében folytatja fő tevékenységét, hiszen a német biztonságpolitika kérdései nem függetleníthetők a szövetségi rendszer biztonsági problémáitól. A válságok megelőzésében, illetve kezelésében Németország a jövőben is komoly részt kell, hogy vállaljon. A viták és komoly kritikák ellenére, – mely a Német Szövetségi Köztársaság aktivitását minősítették – a német külpolitikai kapcsolatok kiválóan működnek, az ország megítélése²⁵⁸ – szemben más transzatlanti kapcsolatával – pozitív, és gazdasági szempontból élenjár. Európában kelet és nyugat között kapocsként működik, jó kapcsolatot ápol Oroszországgal és korábbi legnagyobb nyugati ellenfelével, Franciaországgal. Ellent- és nemet mondhatott több alkalommal a legnagyobb támogatójának, az Egyesült Államoknak, anélkül, hogy ezáltal hátrányt szenvedtek volna.

Bár teljesen nem szűnik meg, hiszen csak felfüggesztik a sorkatonai szolgálatot Németországban – hogy szükség esetén bármikor vissza lehessen hozza térni – mégis csak önkéntes szerződéses, illetve hivatásos tagjai lesznek a jövőbeni német hadseregnek. Ez a döntés a háborús övezetekben való német katonai jelenlétet ellenző német politikusok, illetve a közvélemény számára megnyugvást hoz, hiszen a katonai szolgálat vállalása már csak egyéni akaraton múlik. A

²⁵⁷ www.bundeswehr.de ; Bevetésben a békéért. Letöltés ideje: 2011.02.23.

²⁵⁸ A 2011-es gazdasági problémák ellensúlyozására, különösen az európai valuta megmentésére tett erőfeszítéseitől eltekintve.

Védelmi Minisztérium teljesíti az önként vállalt megtakarítást, hiszen nem kell továbbra is nagy létszámú drága fegyveres testületet, vele együtt számos civil munkatársat fenntartani. Az így szerzett megtakarításból pedig tovább fejleszthető a kisebb létszámú, de képességét és felszereltségét tekintve professzionálisabb haderő. Ezáltal pedig Németország NATO tagországgént vállalásait magasabb színvonalon képes teljesíteni. Kevesebb áldozattal, magasabb presztízzsel járó bevetéseken teljesíthet az új Bundeswehr.

A német, illetve Bundeswehr eszménykép alapjaiban tehát nem változik az által, hogy professzionális, önkéntes haderővé alakul. Az „Innere Führung”, és az Alaptörvény továbbra is meghatározzák, hogy Németország milyen bevetéseken vesz részt. Hiszen „*Mi Németországot Szolgáljuk.*”

Felhasznált irodalom:

1. www.bundeswehr.de
2. <http://www.afriport.hu/elemzes/5215-az-europai-unio-es-szomalia.html>
3. <http://kulfold.ma.hu/tart/rcikk/b/0/27603/1>.
4. <http://www.euractiv.hu/nyomtathato-verzio/elemzesek/afganisztan-megosztott-es-vonakodo-europa-002048>;
5. http://kitekinto.hu/velemeney/2010/05/31/a_nemetek_es_a_hadsereg/
6. A NATO első fél évszázada, 2005/4.

KABILA KÖVETKEZŐ ESÉLYE - A 2011-ES KONGÓI VÁLASZTÁSOK

2011. november 28-án parlamenti- és elnökválasztásokat tartottak Afrika egyik kulcsfontosságú országában, a Kongói Demokratikus Köztársaságban. A 70 milliós, Nyugat-Európa méretű ország történetében ez volt mindössze a második szabad választás. Az elsőre 2006-ban került sor, amelyen Joseph Kabila diadalmaskodott, aki 2001 óta állt az ország élén. A mostani választás nagy esélyese szintén Kabila volt, aki a nem hivatalos eredmények szerint meg is nyerte a választásokat, így további öt évig állhat a nemesfémekben gazdag ország élén.

A regionális környezet

Kongó több okból kulcsfontosságú ország. Mint Afrika második legnagyobb országa, hatalmas területet foglal el Közép-Afrikában. Az országnak nem kevesebb, mint kilenc szomszédja van (Közép-afrikai Köztársaság, Dél-Szudán, Uganda, Ruanda, Burundi, Tanzánia, Zambia, Angola és a Kongói Köztársaság.)

Kongó belső egysége és biztonsága nem közömbös szomszédjai számára, hiszen az 1990-es években már egyszer megmutatkozott Kongó destabilizációs potenciálja: akkor a kongói polgárháború hatásai miatt az egész közép-afrikai térség lángba borult. Az 1996-2002 között dühöngő polgárháborúban nem kevesebb, mint egy tucatnyi ország vett részt, az egyik vagy másik oldalon beavatkozva. Így történhetett meg, hogy angolai csapatok harcoltak ruandai zsoldosokkal kongói területen vagy hogy líbiai pénzből finanszírozott csádi katonák az észak-

kongói őserdőben csaptak össze ugandai egységekkel. A hat éves kongói polgárháború 4 millió halottat, egy végletekig kifosztott országot és egy fegyverekben úszó, destabilizált régiót hagyott maga után. A vérontás tanulsága afrikai és nyugati és afrikai fővárosokban egyértelmű volt: Kongó, stratégiai fekvése és

nagy kiterjedése miatt, egy egész régiót tud rossz esetben destabilizálni. A béke és a vele járó gazdasági fejlődés elengedhetetlen feltétele tehát Kongó egységének és stabilitásának a megőrzése. A mostani választásnak ezért komoly tétje volt Kongó határain kívül is.

A közép-afrikai régió első számú katonai és gazdasági hatalmának tekinthető *Angola* a polgárháborúban a győztest, Kabilát támogatta, így feltehetően Luandában most is a jelenlegi elnöknek szurkoltak. A két ország közötti kapcsolat kiegyensúlyozottnak mondható, igaz, problémáktól korántsem mentes. A két ország polgárai nagy számban dolgoznak vendégmunkásként a másik országában. A legfőbb gondot a kijelöletlen határ jelenti, amely miatt Luanda és Kinshasa az utóbbi években késhegyre menő vitákat vívtak. Kongó szerint például Angola kongói területen nyer ki olajat, ami dollármillióktól fosztja meg Kinshasát. Az utóbbi években a két főváros közötti vitának a levét saját állampolgáraik itták meg: diplomáciai konfrontációk idején a két ország rendre brutális módok utasította ki a másik állam polgárait, így több tízezer angolai hagyta el Kongót és fordítva.²⁵⁹ Ezen felül Luanda úgy érzi, hogy nem kapott kellő ellenszolgáltatást a polgárháború idején teljesített szolgálataiért, melyek minden kétséget kizáróan kulcsfontosságúak voltak: több ízben is a kiválóan kiképzett és felszerelt angolai hadsereg mentette meg Kabila székét. Mindezek ellenére Angolával még mindig sokkal jobb a viszony, mint a keleti szomszédokkal.

Ruanda és *Uganda* a polgárháború idején Kabila ellen harcoló lázadókat támogatott Kongóban, sőt, hadseregükkel mélyen Kongó területén táboroztak évekig. Kampala és Kigali foga elsősorban a Kongóban található ásványi kincsekre fáj: a semmiféle aranykészletekkel nem rendelkező Uganda a '90-es évek végére a Kongóból kicsempészett nemesfémeknek köszönhetően a világ egyik vezető arany exportőre lett. A viszony a 2002-es békekötést követően is problémás maradt: különösen Ruanda nem volt hajlandó megszakítani kapcsolatait a Kelet-Kongó őserdeiben operáló lázadócsoporthoz, akikkel igény esetén nagyszerűen nyomást lehetett gyakorolni Kinshasára. 2008-2010 között Kigali végül nagyjából beszűntette a lázadók támogatását, így Kongó és Ruanda kapcsolata is komoly javuláson ment keresztül.²⁶⁰ A Kongó-Uganda viszonylatban az Albert-tavi határ bonyolítja a kapcsolatot: néhány éve komoly olajlelőhelyekre bukkantak a tóban, amit mindkét ország ki szeretne aknázni. A vitának több halálos áldozata is volt már. A három ország határvidékén továbbra is rossz a biztonsági helyzet, mivel a kongói állam nem képes a távoli, úttalan vidéken a hatalmát biztosítani: lázadók, banditák és illegális bányászok szabadon mozognak a térségben, fenyegetést jelentve mind Kinshasára, mind Kigalira és Kampalára. Ennek az egyik ékes példája az ugandai Lord's

²⁵⁹ Lásd például: IRIN News: „DRC: Angola's 'sans papiers' violently deported in latest wave of expulsions”, 2011. július 17.

²⁶⁰ The New Times: „DRC And Rwanda to Resume Diplomatic Relations”, 2008. november 15.

Resistance Army (LRA) lázadócsoporthoz, amely rendre Északkelet-Kongó dzsungeljeit használja bázisnak.

A belpolitikai környezet

Látható tehát, hogy Kongó egy rendkívül bonyolult és problematikus geopolitikai régió középpontjában fekszik. A térség problémái mellett azonban szinte eltörpülnek Kongó gondjai. Kongó az ENSZ legfrissebb adatai szerint a világ legszegényebb országa. A lakosság 71 %-a a szegénységi küszöb alatt él, és csak kilenc százaléka jut – néha – áramhoz. A várható élettartam 48 év, a nők fele analfabéta, ezer szülésből 111 gyermek hal meg. A hatalmas ország régiói és népei között komoly különbségek és feszültségek lappanganak. Különösen a keleti, kinyarwanda nyelvű lakosságot tekintik betolakodónak Kongó-szerte, főleg, mivel Kongó gyűlölt elnök-diktátora, Joseph Mobutu (1965-1997) több hű csatlósa is e népből került ki.²⁶¹ (Mivel Ruandában és Burundiban is kinyarwanda nyelvű törzsek élnek, a kongói kinyarwandákat Ruanda ügynökeinek és idegennek tekintik Kongó szerte, noha sokuk évszázadok óta Kongóban él.) A biztonsági szervek sem állnak helyzetük magaslatán: a hadsereg rettegett a brutalitása miatt, a rendőrség alig van jelen és könnyen lefizethető.

Mint említettük, Joseph Kabila 2001 óta áll az ország élén, így a háború utáni újjáépítés rá maradt. Születtek sikerek is: az utóbbi években az ország gazdasága – alacsony bázisról ugyan, de – 6-7 %-kal nőtt. Országszerte épülnek utak és hidak, a délnyugati Kikwit város közelében pedig egy vízerőmű is létesül. Ahogy említettük, a környező államokkal is egyre jobbak a kapcsolatok. Ennek is köszönhető, hogy a keleti országrészben a polgárháború vége óta garázdálkodó lázadó- és rablóbandák az utóbbi időben csökkentették aktivitásukat. Mi több, a Világbank tavaly elengedett egy 12 milliárd dolláros tartozást, és Kína is komoly befektetéseket eszközölt az országban.

Belpolitikailag Kabila pozíciója meglehetősen erős volt a választásokat megelőzően. Az ellenzéki pártok hagyományosan gyengék. A 2006-os választásokon második helyezett Jean-Pierre Bemba a Nemzetközi Büntetőbíróság hágai börtönének a vendégszeretét élvezte a polgárháborúban elkövetett vérengzései miatt. Az örök ellenzékinak számító legfontosabb jelölt, a 78 éves Etienne Tshisekedi egy nyugati diplomata szerint „teljességgel kiszámíthatatlan.”²⁶² Tshisekedi a kampány során például felszólította híveit, hogy rohanják meg az ország börtöneit, és szabadítsák ki a foglyokat, majd azzal fenyegetőzött, hogy Kongóból „második Líbiát” csinál. A választás előtt éhány nappal azt is kijelentette, hogy ő az elnök, választásokra pedig nincs szükség.²⁶³ Sok diplomata azt is nehezményezi, hogy a súlyosan beteg Tshisekedi 15 percnél többet

²⁶¹ Prunier, Gerard: *Africa's World War*, Oxford: 2009, 48-50.

²⁶² Háttérbeszélgetés, 2011. december

²⁶³ *The Economist*: „That sinking feeling”, 2011. november 26.

nem tud egyhuzamban ébren maradni.²⁶⁴ A többi jelöltnek kicsi volt az esélye, hogy Kabilát megszorongassa.

A választások előtti hónapokban a hiányzó tapasztalat mellett a hatalmas távolságok állították komoly kihívás elé a választás szervezőit. Kongó különböző területeit mindössze 1226 kilométer aszfaltozott út köt össze. A 32 ezer választási központba ezért elsősorban légi úton kellett eljuttatni a 180 ezer választási urnát. A lelkesedés mindenestre nagy volt: az 500 parlamenti helyért 19 ezer jelölt indult 500 különböző párt színeiben. Kinshasában, volt olyan körzet, ahol 1500 jelölt indult öt mandátumért.²⁶⁵ Nem kevesebb mint 11 jelölt küzdött az elnöki posztért. Mivel Kabila néhány hónapja egy törvénymódosítással elérte, hogy most már egy egyszerű többség is elegendő a választási győzelemhez (eddig abszolút többség kellett), nem kellett második fordulót tartani.

Az eredmények

A választásokon nem is született meglepetés. Az írás pillanatában hozzáférhető adatok szerint a szavazatok 90 %-ának a kiértékelése után Kabila a

szavazatok 49 %-át kapta Tshisekedi 33 %-ával szemben.²⁶⁶ Az eddig beérkezett eredmények Kongó hagyományos kettéosztottságát mutatják. Tshisekedi Kinshasa mellett Kelet- és Nyugat-Kasaiban szerepelt jól, azon a területen,

²⁶⁴ Frankfurter Allgemeine Zeitung: „Bekanntgabe der Wahlergebnisse in Kongo verschoben”, 2011. december 8.

²⁶⁵ The Economist: „That sinking feeling”

²⁶⁶ BBC News: „DR Congo election: Results delayed until Friday”, 2011. december 8.

ahonnan származik. Erős támogatottságában nagy szerepet játszik, hogy a politikus a Kasaiban népes és gazdaságilag vezető szerepet betöltő luba nép tagja.

Kabila ezzel szemben elsősorban Délkelet-Kongóban, vagyis Katangában szerepelt kiválóan, ahonnan a családja származik. A jelenlegi elnök ezen kívül számíthatott a ruandai és ugandai határ mentén fekvő Észak- és Dél-Kivu lakóinak támogatására is, akik nem felejtették el Kabilának, hogy az elsősorban Keleten dúló polgárháborúra pontot tett és kiebrudalta a megszálló ruandai és ugandai hadsereget. A mostani elnök ezen felül meglepően jól szerepelt Nyugaton is, ahol az utóbbi években leginkább fejlesztették az infrastruktúrát.²⁶⁷ Az ország 11 tartománya közül a jelenlegi adatok szerint a mostani elnök hatban győzött, több helyen fölényesen. Tshisekedi négy tartományban győzött, míg egy esélytelen jelölt nyert az északi Equateurben.²⁶⁸

A választásokat megfigyelő Carter Központ szerint a szavazókörzetek 16 százalékában szabálytalanságok történtek. Több helyről érkeztek hírek választók megfélemlítéséről, akadályozásáról is.²⁶⁹ A választásokat néhány városban erőszak is kísérte. Szavazóhelyiségeket, és szavazólapokat szállító teherautókat támadtak meg fegyveresek: Lubumbashiban, az ország második legnagyobb városában összesen öt ember halt meg az egyik támadásban.²⁷⁰ A Human Rights Watch adatai szerint országszerte eddig összesen legalább 18-an veszítették életüket a választásokat kísérő összecsapásokban.²⁷¹ Az erőszak kirobbanásához kétségtelenül hozzájárult, hogy – a választások után, de még a szavazatok beérkezése előtt – Kabila több kihívója is jó előre bejelentette, hogy a még nyilvánosságra sem hozott eredményeket választási csalásokra hivatkozva nem fogja elfogadni.²⁷² Ez régi és jól bevált trükk Afrika-szerte: az esélytelen vagy vesztesre álló elnökjelöltek rendszeresen megpróbálják elérni, hogy a későbbi győztes elveszítse legitimációját.

Tshisekedi nem csatlakozott a többi tiltakozó elnökjelölthöz, hanem kijelentette, hogy elfogadja az eredményeket – csak annyit tett hozzá, hogy ő fog nyerni, senki más. Amikor az első, részleges eredmények Kabila előnyét jelezték, Tshisekedi gyorsan kikiáltotta magát győztesnek, ezzel is növelve a tétet. Kinshasába ezzel pattanásig feszült a helyzet, mivel a vén politikus fanatizált párthívei hallani sem akartak arról, hogy nem az ő jelöltjük nyert. „Vagy győzünk, vagy égni fog a város” – fenyegetőztek Tshisekedi emberei,

²⁶⁷ Congo Siasa: „Preliminary analysis of results”, 2011. december 7.

²⁶⁸ Radio Okapi: „Resultats provisionelle”, 2011. december 7.

²⁶⁹ Index: „Győzünk, vagy égni fog a főváros”, 2011. december 8.

²⁷⁰ Reuters: „Chaos, arson, violence mar Congo election”, 2011. november 28.

²⁷¹ Human Rights Watch: „DR Congo: Rein in Security Forces”, 2011. december 2.

²⁷² Reuters: „Congo opposition rejects early presidential vote results”, 2011. december 3.

akik miatt számos bolt napokig nem nyitott ki. A rendőrség és hadsereg végül – az írás pillanatáig – fent tudta tartani a nyugalmat a főváros utcáin.

Kabila győzelmét minden bizonnyal a nyugati fővárosokban is megnyugvással veszik tudomásul. Nyílt titok ugyanis, hogy a Nyugat szerint Tshisekedi alkalmatlan a kormányzásra.²⁷³ Kabila és környezete ugyan velejéig korrupt, de az utóbbi tíz évben legalább egyben tartotta az országot, sőt, itt-ott fejlesztésekbe, útépítésbe fogtak. A stabilitás érdekében a Kongót évi három milliárd dollárral támogató nemzetközi közösség nem is oly titkos vágya az volt, hogy – jobb választás híján – Kabila nyerjen.

RACS MARIANNA KATALIN

AMERIKA FELFEDEZÉSE – A KULTÚRA KULTÚRAKÉNT VALÓ MEGÉLÉSÉHEZ VEZETŐ ÚT EGYIK ÁLLOMÁSA

A kultúra modern és premodern koncepciója

A Mannheim Károly által vázolt *modern* kultúrafogalom a szellemi realitásokhoz való egészen új beállítottságból származik.²⁷⁴ A korszellem (Zeitgeist) és társadalmi folyamatok változása révén az utóbbi évszázadokban maguk a szellemi realitások is jelentős változásokon mentek át. Változás következett be azok hierarchikus viszonyaiban: elindult a kulturális szférák (mint a művészet, a tudomány, a gazdaság stb.) küzdelme az autonómiáért – felszabadulni a teológia szolgálóleánya-státuszból, megszabadulni a vallási kötöttségektől – majd újabb harc indult az elsőbbség megszerzéséért. Ugyanakkor a kulturális hatalmak egyike sem lett képes stabilan, életet szervező elsődleges hatalommá válni.²⁷⁵ Ezért vált, válhatott napjainkra meghatározóvá az a kultúrafogalom, mely a történelmietlen, időtlen tudatból próbálja a kultúrát, mint *önértékkel bíró összjelenséget* meghatározni. Így a Mannheim-féle modern kultúra-koncepcióban is a kulturális szférák relativizálódása közepette az összeség kap értékhangsúlyt; megjelenik a társadalmi jelleg tudata – s egyúttal a természetfogalomtól való elhatárolása, azzal való szembeállítás, valamint a kulturális jelenség műveltségi élménye.²⁷⁶ Így a mi mai viszonyunk a történelem

²⁷³ Frankfurter Allgemeine Zeitung: „Sieg – oder die Stadt wird brennen”, 2011. december 7.

²⁷⁴ Mannheim Károly: A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok, Atlantisz, Budapest. 1995. 19-20. old.

²⁷⁵ Uo. 21-22. old.

²⁷⁶ Uo. 25-26. old.

korábbi eseményeihez és jelenségeihez, de egyúttal egy korábbi kultúra szellemi képződményeihez más, mint ami azokban a korszakokban uralkodott.

De mikortól számíthatjuk a kultúra modern fogalmának kirajzolódását, milyen események és jelenségek indukálták és formálták? Természetesen számos. Kiemelnék azonban egyet, mely tükrében a fogalmi változás (folyamatának elindulása) nagyon jól tetten érhető.

Amerika felfedezésével a szó legszorosabb értelmében egy Újvilágot fedeztek fel. Elindult a gondolkodás szerkezeti átalakulása, a zárt középkori politikai univerzum felbomlása. A gazdaság – társadalom – szellemi élet korábbi szoros szinkronitása is csak a 16. század utolsó harmadáig állt fenn.²⁷⁷ Egyúttal a gyarmatosítással, az új kontinens birtokba vételével lényeges paradigmaváltás következett be: a másság radikális megtapasztalása, a modernítésra való rádöbbenés és az egész, a totalitás élménye. Jóllehet mindezen változások, az új, más megtapasztalása és tudatossá tétele fokozatosan mentek végbe.

A középkorban stabil, zárt egészet képező világkép volt a meghatározó, melynek csúcsa a transzcendens/Isten volt, egyúttal az élet hierarchikus struktúrájában a felülálló, a legmagasabb értékkel felruházott – mely egyúttal a mindenkori közösségi tudatból merítette önigazolását.²⁷⁸ Minden ennek volt alárendelve, mindent ez szabályozott: a gazdasági és szellemi életet; a politikát; s hirdette a kereszténység terjesztését tűzön-vízen át és annak védelmét minden áron (*reconquista*). Az új kontinensen is a *keresztény vallás* és az *európai kultúra* jegyében kívánták a hódítók a Tzvetan Todorov által asszimilációs elvként leírt módon a „másságot” magukévá tenni.²⁷⁹ Számos korabeli európai szerző tollából származó forrás az újvilág lakóit emberen kívüli vagy emberalatti lényekként ábrázolta, lélektelen lényekként, egy másik „Ádám” leszármazottai-ként. Sajátos történelmi pillanat volt ez. Két olyan embercsoport találkozása, melyek egyike sem tudott a másik létezéséről. Amikor tehát felfedezésről és birtokba vételről vagy Újvilágról beszélünk, az európai nézőpontot vesszük figyelembe, az eseményeket az egyik dimenzióból szemlélve írjuk le. Jóllehet az események interpretálására, mint ahogy Todorov is kifejti, *La conquete de L’Amerique: La question de l’autre* című könyvében, két világszemlélet is kínálkozott. Hiszen legalább két kultúra találkozására került sor az európai ember amerikai kontinensre érkezésével, melyek eltérő gondolkodással és élményvilággal szemlélték a valóságot. Az európai, nyelv- és írásbeliség-alapú, keresztény, Isten-központú kultúra feszült neki az indián, múlt- és mítosz utalta, az európaiától eltérő jelekkel és szokásokkal bíró hagyományának. Az európaiak

²⁷⁷ Csejtei Dezső – Juhász Anikó: Amerika felfedezése és az új globális rend, Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő. 2004. 1. kötet 85-90. old.

²⁷⁸ Mannheim [1995] 21. old.

²⁷⁹ Csejtei – Juhász [2004] 1. kötet 135. old.

pedig kihasználták a Todorov szerint vitathatatlan kommunikációs fölényüket.²⁸⁰ Erőszakot is alkalmazva igázták le az amerikai őslakosokat.

A modern kultúrafogalom szemszögéből nézve – mely a kulturális szférák relativizálódása közepette egyfajta sajátos toleranciát és türelmet is magában hordoz – egyértelműen elítéljük, de legalábbis rosszaljuk Juan Ginés de Sepúlveda által például a *Második Democrates*-ban papírra vetett gondolatait és magasztaljuk Francisco de Vitoria írásait (*Az indiánokról, A háború jogáról*). Pedig Sepúlveda semmi mást nem tett, mint hogy elemzéseiben követte korának konzervatív keresztény felfogását:

*... valamennyi nemzet között nagy különbség áll fenn, mivel némelyeket civilizáltabbnak és eszélyesebbnek tartanak, másokat pedig, melyek életvitelük és társadalmi szokásaik szempontjából eltérnek az észtól és a természeti törvénytől, barbárnak és civilizálatlannak tekintenek. Ez utóbbiak állapota pedig olyan, hogy barbárságuk miatt a természetjog alapján kell engedelmeskedniük a civilizáltabbnak és műveltebbeknek... (Juan Ginés de Sepúlveda)*²⁸¹

Az indián őslakosokról az alábbiakat írja:

Az a tény [...], hogy némelyikükben szemlátomást megvan az ügyesség bizonyos kézműves termékek gyártására, nem jelent érvet arra nézve, hogy emberi eszélyességben is kiválóbbak lennének. [...] e népek korlátoltságának, barbárságának és született szolgaságának legfőbb bizonyítéka számomra épp közintézményeikben van: ezeknek szinte mindegyike alacsony szintű és barbár. [...] nem medvék vagy majmok, akikből az ész teljesen hiányzik?

*[...] mit mondjak most az efféle népek istentelen vallásáról és gyalázatos áldozatairól, róluk, akik a démont tisztelik Istenként és úgy vélik, hogy nincs jobb áldozat a kiengesztelésre, mint az, hogy emberi szívet áldozzanak fel?*²⁸²

A keresztény kultúrában felnövő európai hódítók, uralkodók és egyházatyák számára nem volt kérdés, hogy mit kell tenni az európai embernek Amerikában: terjeszteni Isten ígését, a számukra egyedüli igazságot, bármilyen áron, hiszen ez volt egész világnézetük alapja – egyúttal megkérdőjelezhetetlen. Nem létezett más alternatíva, más kultúra számukra.

Ahogy Jan Assmann írja „a kultúrának csupán két ellentéte van: a gyermekek, akik „ifjú barbárokként” nemzedékekként bele születnek (de nem ám vadakként, hanem kultúrára szoruló lényekként), és más kultúrák, melyek a saját kultúra etnocentrikus szemszögéből a vadság állapotában leledzenek”.²⁸³ Mindezek alapján a középkorban uralkodó és még az újkor hajnalán is meghatározó, tovább élő kultúrafogalmat illetném a *premodern* jelzővel: stabil, zárt

²⁸⁰ Pagden, Anthony Előszava in: Todorov, Tzvetan: *The Conquest of America. The question of the other*. University of Oklahoma Press, 1999.

²⁸¹ Csejtej – Juhász [2004] 1. kötet 9. old.

²⁸² Sepúlveda, Juan Ginés de: *Második Democrates* in: Csejtej – Juhász [2004] 2. kötet 143. old.

²⁸³ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Budapest. 1999. 135. old.

egészet alkotó világkép, ahol a végső értékhangsúlyt valamely transzcendens hordozza, amely mint kezdet, eredet jelenik meg. Ez a kultúra-rendszer akkor változik meg – történelmi időben fokozatosan végbemenő változásként – amikor a hierarchia csúcsán álló értékhangsúly megkérdőjeleződik. Ilyen értelemben mind a prehiszán amerikai, mind a középkori európai kultúra-felfogás premodernnek tekinthető.

A premodern kultúra-koncepció egy fontos – eddig még nem hangsúlyozott – tulajdonsága, hogy annak alanyai kultúrájukat nem mint kultúrát élik még meg, hanem mintegy második valóságot, természetet, s nem mint az alkotó szubjektum termékét.²⁸⁴ Mint egy eleve adott, megingathatatlan valóságot, ahol a vallás – egyfajta abszolút, mindent meghatározó csúcselemként – mint létező, tudomásul veendő – magának igényli a kulturális totalitást.

A földrajzi felfedezések, az újonnan „feltárt” kontinens lakosainak megismerése, s általában a különböző kultúrájú népek találkozása nagyban segítette azon folyamatok elindítását, melyek a korábban megingathatlannak hitt „csúcserték” megkérdőjelezéséhez vezettek. A világ kinyílt, megszűnt korábbi zártsága, egyúttal egysége is, kezdetét vette az úgy nevezett első globalizáció, melyben valamennyi népet s annak világszemléletét, élményvilágát és gondolkodását jelentős – változásokat indukáló – hatások érték.

A Sepúlveda-kortárs Vitoriat vagy Bartolomeo de Las Casas-t még nem jellemezném a modern kultúra-felfogás képviselőiként, de fontos szerepet töltöttek be az azt kialakító folyamatokban. Hiszen maga Las Casas is *Rövid beszámoló az Indiák elpusztításáról* című írásában – melyben védte a latin-amerikai indiánokat s elítélte a spanyol konkvisztádorokat, akik leigázták és elpusztították az Újvilág inka, illetve azték birodalmait – nem az emberi jogok filozófiája, hanem az Evangélium szelleme vezette.²⁸⁵ Tehát még saját korának európai embere volt, hiszen vallotta, hogy szükséges az indiánok keresztény hitre térítése, csak éppen annak erőszakos úton történő, pusztítással járó módja ellen lépett fel, s érveit és indokait próbálta ugyanazon Biblia alapján alátámasztani, melyre maguk az európai hódítók is hivatkoztak. Vitoria, akárcsak Las Casas, szintén szerzetes volt, de a teológia jellegű, középkori skolasztikus gondolati örökségen kívül már a reneszánsz humanizmus egyes elemei is jellemezték gondolkodását: így az ember és az emberi értékek nagyrabecsülése, a klasszikus ókor szeretete, akárcsak a kritikai módszerek és a túlzott bibliai pozitivizmus és a szó szerinti értelmezés elutasítása. Egyértelműen reformista, s a többirányú megítélés híve. Ez utóbbi tulajdonságok elengedhetetlenek a humanista, nyitott szemlélet kialakulásához. Akárcsak az alapvetően optimista antropológia: mely értelmében az egyik ember a másinak embertársa, s nem farkasa. Az emberiség egységének gondolata jelenik meg Vitoriánál, mely azzal

²⁸⁴ Mannheim [1995] 28. old.

²⁸⁵ Las Casas, Bartolomé de: *Rövid beszámoló az Indiák elpusztításáról*. Paulus Hungarus – Kairosz. 1999.

a sajátos paradoxonnal párosul, hogy az egység felismerése egyben az egységen belül meglévő másság elfogadásával, tehát differenciálódással is jár.²⁸⁶

Mindezek szükséges előfeltételek annak felismeréséhez, hogy egy adott emberi közösség kultúrája nem abszolút egy másikkal szemben, s hogy a kultúrát alkotó szférák viszonya sem mereven rögzített. Továbbá Vitorianál már felfedezhető a múltbéli kultúra iránti fokozódó érzékenység is, mely egyúttal Mannheim szerint a kulturális folyamat (fogalomalakulás) egyik első állomása.²⁸⁷

A modern kultúrafogalom további fontos jellemzője a szubjektivitás: amikor is az élmény mint kulturális képződmény lesz értékes. Maga a szubjektivitás is sejteti, hogy erősen az egyén, s nem valamely közösségen kívül vagy a felett álló erő/elem által formált a modernséggel kialakult kultúra-konceptió. További fontos eleme a kulturális – mint jelenség – tudata. A szubjektivitás, a tudatosság nagyfokú szabadságot biztosít, amely a premodern kultúra-konceptió idején nem volt jellemző, ugyanakkor a szabadsággal, az egyes kulturális szférák önállósodása és relativizálódása által, s azáltal, hogy már nincs egy abszolút mindent hierarchikusan meghatározó „csúcshatár”, nehezebbé vált az ilyen keretek között kialakított kulturális értékrend és koncepció védelme, képviselése. Mondhatni képlékenyebb, szabadabb, de sérülékenyebb is lett a kultúra-fogalom. Nehezen tudnánk elképzelni, hogy ma egy, az Amazonas mélyén újonnan felfedezett, eddig érintetlen népcsoportot minden áron „áttereljünk” a saját kultúránk medrébe, s meggyőzzük őket annak igazáról és abszolút voltáról – lévén, hogy a modern koncepcióban pont ezen attribútumok koptak ki. Helyettük viszont a relatív szférák között, a humanista szemlélet következményeként felsejlett a *tolerancia* és *türelem*. Még akkor is, ha szilárdan vallók egyfajta nézetet, lemondok annak tűzön-vízen át való terjesztéséről, de nem elsősorban azért, mert nem akarok erőszakot alkalmazni vagy pusztítani, hanem mert nincs már az élet hierarchikus struktúrájában egy abszolút felülálló, legmagasabb értékkel felruházott, teljes öngazolással bíró elem. A toleranciához, az önmagából való kilépéshez, a másokkal szembeni beleérzéshez elengedhetetlenül szükséges az „abszolút meggyökerezettség”²⁸⁸ feladása.

Így lett napjainkra a kultúra egy *önértékkel bíró összjelenség*.

²⁸⁶ Csejtei – Juhász [2004] 1. kötet 159-221. old.

²⁸⁷ Mannheim [1995] 22. old.

²⁸⁸ Uo. 27. old.

TITKOSSZOLGÁLATOK TÖRTÉNETÉBŐL

Vázlatok az orosz hírszerzés történetéből

SZABÓ ERVIN ANTAL

„EXTERN” NEHÉZ ÚTJAI*

A leírásra kerülő események 1940-ben történtek. Vladimir egy kicsiny, takaros német városkához érkezett. Mögötte maradt a litván határ, melyet illegálisan lépett át és az út több tíz kilométere. A forduló mögött előbukkant a rendőrségi őrszoba, amely azóta került kihelyezésre, hogy a Németország által szétvert Lengyelországban létre hozták a főkormányzóságot. A rendőrökkel való találkozás nem izgatta különösebben Vladimírt. A nála lévő okmányok valódiak voltak, magyarázata több mint egyértelmű. Biztos volt benne, hogy bármilyen ellenőrzést kiáll.

Az okmányokat megnézve a rendőr érdeklődött Vladimírtól, hogy honnan jön és hová, milyen céllal tart.

- Litván állampolgár vagyok és az Összoroszországi Fasiszta Párt (VFP) litván tagozatának tagja. Az NKVD szétverte a mi tagozatunkat és csak kevesünknek sikerült elmenekülni. Nekem nehezen, de sikerült titokban Németországba menekülnöm.

A rendőrt – láthatóan – kielégítette a válasz, de szükségesnek tartotta elküldeni Vladimírt a városi rendőrkapitányságra, hogy mindent ismét ellenőrizzenek.

A rendőrfelügyelő, a látszat kedvéért kérdéseket feltéve, figyelmesen tanulmányozta Vladimírt, különösen annak reakciót mérte a váratlan és kényes, pontosabban – provokatív kérdésekre. A felügyelőt mindenekelőtt az után érdeklődött kit kell Vladimírnak Berlinben felkeresnie és miért.

- Berlinben úgy számítom, találkozhatok az Összoroszországi Fasiszta Párt referensével, Terli úrral, aki jól ismer engem Litvániából.

- Én most sürgősen felhívom Berlint, - emelkedett fel a felügyelő, - és az önre vonatkozó kérdés azonnal eldől, amennyiben igazat mondott nekem.

* Forrás: Ocserki Isztorii Rosszijoszkoj Vnyesnyej Razvedki III.kötet 282-287.old.

Egy perc múlva a felügyelő visszatért.

- Terlin úr jelenleg nem tartózkodik Berlinben, és hogy hol van – nem ismert. Ám ön ott ismerik, és úgy tűnik égnék a vágytól, hogy találkozzanak. Valószínűleg ön megvilágíthatja, mi történt Litvániában a VFP tagozatával.

- Berlinbe utazásomnak ez a legfőbb célja. Nagyon kedves lenne felügyelő úr, ha utasítaná a vasútállomás parancsnokát arra, hogy nyújtson segítséget a „reich” fővárosáig szóló menetjegy megváltásában.

A felügyelő visszaadta Vladimírnak az okmányait, bólintott, ami egyértelmű beleegyezés volt és kezével az ajtó felé intett.

...Hamarosan Vladimír, a szovjet külső hírszerzés „Extern” fedőnevű ügynöke, megérkezett Berlinbe és a korábban megbeszélt feltételek mellett találkozott a „legális” rezidentúra operatív tisztjével. Még 1940. augusztusának közepén értesítést kapott a rezidentúra „Extern” érkezéséről, aki hosszú időn keresztül és sikeresen foglalkozott Litvániában a fasiszta párt „feldolgozásával”. A fasiszta földalatti mozgalom likvidálása során különleges biztonsági intézkedéseket foganatosítottak és senkiben nem merült fel még a gyanú árnyéka sem „Extern” tekintetében. Berlinben az ügynöknek meg kellett kísérelnie a kapcsolat helyreállítását az emigráció pro-fasiszta érzelmű köreivel információkat szerezni róluk, terveikről és a németekkel való kapcsolatukról. Amennyiben ez valamilyen oknál fogva nem sikerül, úgy „Extern”-nek Jugoszláviába kell utaznia ugyan ezen tevékenység folytatására.

Litvániában a hírszerzéssel folytatott munka során „Extern” találékonynak és határozottnak mutatkozott.

„Extern” személyi dossziéjában megtalálható önéletrajza, melyben többek között az alábbi áll:

„Vladimír Alekszandrovics 1904-ben született Moszkvában. Anyja hamarosan férjhez ment egy litván kisnemeshez, Endzsijevszkihez, aki nevére vette Vladimírt és a Kazimír nevet adta neki. Anyja és mostohaapja meghaltak, még amikor Vladimír-Kazimír gyermek volt és nagyanyja nevelte. Ám Vladimír 14 éves korában egyedül maradt, abba kellett hagynia tanulmányait és napszámosként dolgozott. Később Közép-Európa országaiban csavargott. Szerbiában szolgaként helyezkedett el egy pravoszláv kolostorban, amely egy hegyszorosban volt. A szerzetes cella Vladimírban honvágyat keltett az otthon után és visszatért Litvániába, ahol 1924-1927-ben a hadseregben szolgált és megszerezte a távírársz képesítést. A katonai szolgálat után Vladimír nekiállt a tanulásnak. Született képességeinek köszönhetően 1928-1929 években soron kívüli vizsgát tett a reáliskola programja alapján és megszerezte a szükséges diplomát. Ám megfelelő munkát találni, amely kielégítette volna a fiatal embert nem volt könnyű. Vladimír dolgozott, mint egy patológus-anatómus professzor asszisz-

tense, majd átment egy tánciskola adminisztrátorának. Végül, elhatározta, hogy kipróbálja magát az újságírásban és nekiállt egy orosz nyelvű újság kiadásának, amely alapvetően mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozott”.

A barátságos, energikus, széles érdeklődési körű, az oroszokhoz való érzékelhető vonzódású fiatalember nem tudta nem felkelteni maga iránt a hírszerzés figyelmét.

1929-ben a külső hírszerzés ügynöke „Szíriusz”, aki Litvánia politikai rendőrségénél dolgozott, mesélte a kaunaszi rezidentúra hírszerzőjének:

- Ilyen fickóval ritkán találkozni. Amennyiben beleegyezik, hogy segít, akkor sokat tehet. Egy ideje gondolkodom azon, hogy hasznos lehet számomra és következés képen önöknek. Mi ketten többet nyújthatnánk, mint egymagam.

- Természetesen, de előtte feltétlenül meg kell ismerkednem vele és legalább előzetes benyomásokat szereznem.

A Vladimír-Kazimírral történt megismerkedésről Moszkvába küldött jelentés után a Központ beleegyezését adta az együttműködésre a kezdő újságíróval és javasolta, hogy a helyi fehér-emigráció körébe való beépülésre használják fel.

„Oroszország – az én igazi hazám és az ő hasznára kész vagyok mindenre”, – jelentette ki Vladimír a kaunaszi rezidentúra operatív tisztjének a találkozóán, amely a hírszerzéssel történő több éves munka kezdete volt. Az új ügynöknek a Központ az „Extern” fedőnevet adta. Ismertették vele legközelebbi feladatait. Javasolták neki, hogy körültekintően és óvatosan tevékenykedjen, nehogy lebukjon. „Extern” sikeresen elkerülte az összes buktatót és elnyerte a fasiszták felé orientálódó emigránsok bizalmát.

A külső hírszerzés vezetésének döntése értelmében a Litvániában lévő fasiszta földalatti mozgalom likvidálása után „Extern”-t Németországba dobták át.

...”Extern” munkájának berlini időszaka nem volt hosszú, de eredményes. Terlinek, az Összoroszországi fasiszta párt emisszárának visszaérkezésére várva, az ügynök nem vesztegette hiába idejét és megismerkedett az „Oroszországi nemzeti-szocialista mozgalom” (RNSzD) nevű szervezet, valamint az „Oroszországi össznacionalista mozgalom” (ROD) elnökével, Meller-Zakomelszkivel. Akit még Mirszkij néven is ismertek. Az orosz fasiszták e szervezetének berlini létezéséről semmi nem volt ismert, soraiba történő beépülés és tanulmányozása szükséges és fontos ügyet képezett. Meller összeismertette „Extern”-t a mozgalom más vezetőivel: Kudassal, Bertrannal, Szkalonnal és Doszpotulival. Az ügynök belépett a szervezetbe és elkezdte látogatni gyűléseit, melyeken rendszeresen felszólalt Meller a világ helyzetének értékelésével, beszélt a szervezet feladatairól, konkrét intézkedésekre tett javaslatokat az RNSzD megerősítésére,

amely néhány tíz főt számlált, valamint a felmerülő belső konfliktusok leküzdésére és az új tagok bevonására.

Meller felszólalásaiból és a vele folytatott beszélgetésekből „Extern” számára világossá vált, hogy az orosz fasiszták e „führere” Hitlerre és a nácikra számít. Biztos volt abban, hogy legyőzik Oroszországot és azt feltételezte, hogy a nácik segítségével Oroszországban fasiszta rezsim jön létre. Az RNSzD a németek idején elfoglalhatná az őt megillető helyet Oroszországban és a német támaszává válhatna. A maguk részéről a németek jó ismerték Meller-Zakomelszkit, értékelték és támogatták. Mindent összevetve tekintélynek örvendett a németeknél. Nem nehéz kitalálni, hogy a németek a speciális szolgálati csatornákon keresztül támogatták Mellert.

„Extern” megszerezte az RNSzD tagjainak névsorát és kiderítette szervezeti struktúráját.

Az ügynök által megszerzett minden értesülést és anyagot 1940. október 18.-án megküldték Moszkvának. A rezidentúra levelében szerepelt még, hogy „Extern” találkozott Berlinben a Litván Polgárok Szövetségének (SzLG) vezetőjével, Grivas ezredessel. Grivas értékelte Kazimír Endzsievszki „hazafias” és „anti-bolsevista” beállítottságát és javasolta legyen az SzLG tagja. „Extern” beleegyezett.

Moszkvában a rezidentúra tájékoztatója jelentős érdeklődést váltott ki és arra készítette a külső hírszerzés vezetését, hogy másként tekintsen az ügyek állására Berlinben és a lehetőségek kihasználására „Extern” tevékenységében. A vezetés utasítására a következő tartalmú parancs ment a rezidentúrának: „Az utóbbi időkig a berlini rezidentúra nem foglalkozott alaposan Németországban a fehér-emigráns szervezetekkel és azok ellenforradalmi tevékenységével. „Extern” kitöltheti ezt a rést és őt a fehér-emigráns és a litván körök vezetőinek, különösen a német fasisztákkal szoros kapcsolatban állók „feldolgozásában” kell felhasználni”.

1940 novemberének végén a berlini rezidentúrának kiegészítő utasítás érkezett az „Extern”-nel való munkára vonatkozóan. „Igen érdekelne bennünket – állt az utasításban, – a Németországban lévő orosz fasiszták szövetségének képviselője Selehov, aki aktívan harcol a Szovjetunió ellen és a szovjet területekre küldi embereit úgy információgyűjtés céljával, mint speciális akciók végrehajtására. A rendelkezésünkre álló adatok szerint Selehov Litvániában ismerte „Extern”-t és jelenleg is tartják az ismeretséget. Vitassák meg „Extern”-nel Selehov rajta keresztül történő „feldolgozásának” lehetőségét”. A Központ kiemelte e feladat fontosságát.

Valamilyen okoknál fogva „Extern”-nek nem sikerült azonnal felelevenítenie az ismeretséget Selehovval. Lehetséges, hogy az orosz fasiszta valahová elutazott vagy jóval óvatosabbá vált.

Eközben „Extern” továbbra is találkozott az emigráció képviselőivel és tanulmányozta azok lehetőségeit. A berlini rezidentúra operatív tisztjével történt találkozáson tájékoztatott, hogy ketten az emigráns ismerősei közül tolmácsként dolgoznak: egyik – a Vezérkarnál, másik – Németország Külügyminisztériumában. Az ismeretség perspektivikusnak tűnt és Moszkva jóváhagyta „Extern” további találkozásait azokkal lehetőségeik alaposabb megismerése céljából.

„Extern”-től más információk is érkeztek, melyek éberségre intettek. Az orosz könyvesbolt tulajdonosa, Kupcsinszkij elmondta, hogy a szovjet irodalom csaknem 80 %-át német tiszték vásárolják meg, akik 10-15 fős csoportokban keresik fel az üzletet. Általában jól beszélnek oroszul. Mindegyikük 100-150 márkát költ könyvekre és a legkülönbözőbb kérdések alapján választanak irodalmat, egészen a csirketenyésztésig. Kupcsinszkij megjegyezte „Extern”-nek, hogy e tények alapján nem nehéz levonni a következtetést, mi izgatja jelenleg a német Vezérkart. Brauhich tábornok 1940-ben Keleten végzett ellenőrző körútjával kapcsolatban, Berlinben pletykák terjedtek arról, hogy a németek megkezdtek a felkészülést a tavaszi Szovjetunió elleni támadásra és hogy ezzel összefüggésben légifényképezést folytatnak a Szovjetunió határsávjában.

1941. február 24-én „Extern” elmondta az operatív tisztnek, hogy Kudasztól, az RNSzD egyik vezetőjétől megtudta a következőket. Hamarosan a Németország és a Szovjetunió közötti meg nem támadási paktum és a barátsági szerződés aláírása után a német Vezérkar a Berlinben tartózkodó Krasznov tábornoktól megrendelt egy elemző tanulmányt: „Napóleon 1812-ben folytatott Moszkva elleni hadjárata. A kérdés elméleti elemzése az ilyen hadjárat lehetőségéről a XX. században és a hasonló akció lehetséges következményei”.

Ez valami új volt a németek mindennapi törzsmunkájában. A hírszerzés parancsnokának helyettese P.A.Szudoplatov intézkedett, hogy erről tájékoztassák a Vörös hadsereg Vezérkara Felderítő Csoportfőnökségét.

A rezidentúra operatív tisztjével, E.I.Kravcovval tartott utolsó találkozáson „Extern” közölte, hogy sokaktól hallotta, miszerint a háború Németország és a Szovjetunió között bármely pillanatban megkezdődhet. Nem valószínű, hogy ezek pusztán szavak. A kapcsolat váratlan megszakadása esetére megállapodtak a találkozóhelyekben és jelszavakban. „Extern” elmondta, hogy hamarosan új lakásba költözik, megadta annak címét és az új telefonszámát.

A nagyon hamar elkezdődő háború megszakította a kapcsolatot „Extern”-nel.

Az archív dosszié alapján „Extern” fn. ügynök 1943-ban a német orosz emigráció ügyeinek Igazgatóságának munkatársa lett, melyet Biskupszkij tábornok irányított, a helyettese pedig Taboritszkij volt. Ez utóbbi ajánlotta „Extern”-t, mint a litván emigráció aktív tagját és a nemzeti-szocialista eszmék „hívét”. „Extern” kész volt megátkozni Taboritszkijt a hízog ajánlásért. Ha lett volna kapcsolata a hírszerzéssel, értékes információkat tudott volna közölni. Ám

így, akarva, akaratlanul a németek cinkosává vált. A darázsízekben matadva mind jobban kompromittálta magát a németekkel való együttműködésben.

Az első adandó alkalommal „Extern” kilépett Biskupszkij igazgatóságáról és megfelelő indokkal Poznańba utazott. A háború végén Franciaországba ment át. Felmerült a kérdés: hogyan tovább? Keresni a kapcsolatot a szovjet hírszerzéssel?, Ám él-e még az a hírszerző, akivel megállapodott a kapcsolattartásban? Tudnak-e és emlékeznek-e még rá a Központban? Nem viszonyulnak e hozzá úgy, mint hazaárulóhoz?

„Extern” nem tudott meggyőző választ találni az őt kínzó kérdésekre, és mint fiatal korában, nyakába vette a világot – osztozott annak a sok embernek a sorsában akiket a háború után a „vándorló személy”-nek neveztek.

A sors „Extern”-t a távoli Ausztráliába vitte. Ott sok évig élt, megnősült egyházi méltóságot vett fel és az orosz emigránsok kicsiny vallási közösségében.

Hajlott korában „Extern” még is hazatért Oroszországba, ahol a sors által számára kimért keserűséget és örömet átélve, elhunyt.

HÍREK, ESEMÉNYEK, ADATOK

MEGALAKULT A TERRORELHÁRÍTÁSI KÖZPONT TUDOMÁNYOS TANÁCSA

2011. november 23-án, ünnepélyes keretek között megalakult a TEK Tudományos Tanácsa. Az alakuló ülésen részt vettek a TEK vezetői, a Belügyi Tudományos Tanács képviselői, a TEK TT tiszteletbeli elnöke, elnöke és tagsága.

Bodnár Zsolt r. dandártábornok, a TEK főigazgató-helyettese megnyitotta az alakuló ülést, és vázolta elképzeléseit az újonnan megalakult szervezeti egységgel kapcsolatban. Dr. Szalayné Dr. Sándor Erzsébet, a TEK TT tiszteletbeli elnöke többek között a nemzetközi kapcsolattartás fontosságára mutatott rá beszédében. Dr. Böröcz Miklós, a TEK TT elnöke bemutatta a tanács tagjait, majd rögzítette, hogy a Tudományos Tanács munkája során jól használható, gyakorlatorientált tudományos munkákat kíván folytatni.

A Tudományos Tanács elsődleges célja, hogy a Terrorelhárítási Központ feladataihoz kapcsolódó, máig kidolgozatlan vagy vitás kérdéseket, témaköröket tudományos igénnyel dolgozza fel és azok lehetséges megoldási alternatíváival együtt közérthető formában jelentesse meg, ezzel segítve a szervezet gyakorlati tevékenységét.

A Terrorelhárítási Központ Tudományos Tanácsa szakmai munkáját 2012-ben kezdi meg.

A BONNI NEMZETKÖZI AFGANISZTÁN KONFERENCIA EREDMÉNYEI

Bevezetés

„Az afganisztáni biztonság helyreállításához elengedhetetlen az őszinte szolidaritás a régió országaiban” – hangsúlyozta nyitóbeszédében Abdullah Gül török államfő azon a konferencián, melyet egy hónappal a bonni Nemzetközi Afganisztán Konferencia előtt, Isztambulban rendeztek meg „Biztonság és Együttműködés Ázsia Szívében” címmel. A tanácskozáson 20 ország és számos nemzetközi szervezet vett részt.

Ez a tanácskozás hasznos alapot teremtett az Afganisztán szomszéd országaival kialakítandó politikai együttműködési folyamathoz. A konferencia résztvevői a 2014-re tervezett, a nemzetközi csapatok kivonása utáni időszak kérdéseit vitatták meg. Megállapodás született a követő intézkedésekről, többek között az ott javasolt bizalomépítő intézkedésekről, valamint a 2012-ben Kabulban megtartandó miniszteri találkozót előkészítő szakértői ülésekről.

Hamid Karzai afgán elnök akkor és ott ismertette azoknak a tartományoknak és körzeteknek a listáját, amelyekre a feladatátadás második ütemében kerülhet majd sor. Hét zónában már 2011 júliusában megkezdődött a biztonsági feladatok átadása.

Karzai az isztambuli konferencia előtt találkozott pakisztáni kollégájával, Aszif Ali Zardarival is, akivel megállapodtak abban, hogy a két ország együtt fog működni Burhanuddin Rabbani 2011 szeptemberében meggyilkolt egykori afgán elnök halála körülményeinek tisztázásában. A tálibokkal tárgyaló Rabbani megölése tovább rontotta az amúgy is feszült afgán-pakisztáni viszonyt. Ilyen előzmények után került sor a bonni konferenciára.

A bonni konferencia

A 2001-ben megtartott első bonni Afganisztán Konferencia tízedik évfordulóján, 2011. december 5-én került megrendezésre a második bonni Nemzetközi Afganisztán Konferencia. A külügyminiszteri szintű eseményen 85 ország és 15 nemzetközi szervezet vett részt. A részt vevők között 47 külügyminiszter, több szervezet vezetője, (pl. Ban Ki Moon ENSZ főtitkár illetve az EBESZ főtitkára stb.) volt jelen. Számos nemzetközi szervezet is képviseltette magát, mint pl. a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap vagy az Iszlám Konferencia Szervezete.

A tanácskozáson Pakisztán – az egy hónappal ezelőtt történt amerikai támadás miatt, melyben 24 ártatlan pakisztáni vesztette életét - nem vett részt. A szervezők a tálibokat sem tudták a tárgyaló asztalhoz invitálni.

Az afgán delegációt Hamid Karzai elnök vezette. A delegáció tagjai között volt a külügy és a pénzügyminiszter valamint az átmenetért felelős elnöki tanácsadó is.

A konferencia mottója „Az átmenettől az átalakulás évtizedéig” volt, mely utalt az átmenet 2014-ig terjedő időszakára és az ezt követő 2015-2024 között folytatódó periódusra.

A megbeszélés fő irányvonala három téma köré csoportosult, melyet Guido Westerwelle külügyminiszter beszédében is megfogalmazott:

- a nemzetközi közösség hosszú távú afganisztáni szerepvállalása,
- a megbékélési folyamat,
- és a biztonsági és kormányzati felelősség átadása az afgán kormánynak.

Zalmai Rasoul, Hamid Karzai, Angela Merkel,
Ban Ki Moon, Guido Westerwelle²⁸⁹

Az ülés elején Merkel német kancellár és Karzai afgán elnök is felszólalt. Karzai globális értékelést adott az elmúlt tíz évben történt fejlődési folyamatokról. Véleménye szerint Afganisztán lefektette a demokrácia alapjait, megteremtette a jogállamiságot, javított a nők helyzetén, az oktatáson és az egészségügyön. Véleménye szerint Afganisztán gazdasági növekedése 10 év alatt majdnem a háromszorosára nőtt. Azt azonban elismerte, hogy továbbra is

²⁸⁹ http://www.zimbio.com/photos/Guido+Westerwelle/International+Afgghanistan+Conference+Bonn/Xt2S3jUQ_4R

gondot jelent a szegénység, a korrupció és a térségben működő terrorizmus. Ígéretet tett arra nézve, hogy ezeket a hiányosságokat orvosolják. A nemzetközi támogatások tekintetében – a Kabuli Alapelveknek megfelelően – a hosszú távú fejlesztési projektek végrehajtásában érdekeltek. A külföldi befektetőket pedig az energiaszektor és a bányászat fejlesztésébe szeretnék bevonni. Afganisztán továbbra is számít a nemzetközi közösség segítségére, velük együtt kívánja terveit megvalósítani.

A bonni konferencia előkészületei kapcsán számos nemzetközi szervezet adott ki Afganisztánról „következtetéseket” és elemzéseket.

Az EU Tanácsa következtetései Afganisztánról c 2011. november 14-i anyagban a következőket fogadja el:²⁹⁰

- Kézzelfogható eredményeket kell felmutatnia a kabuli konferencián tett vállalásai tekintetében, különösen a kormányzás, az emberi jogok és a jogállamiság tiszteletben tartása, valamint a közpénzekkel való elszámoltatható gazdálkodás terén. Ezzel összhangban az átmenet polgári aspektusainak számbavétele kapcsán a bonni konferenciának világos üzenetet kell megfogalmaznia, amelyben biztosítja az afgán hatóságokat támogatásáról, ugyanakkor arra sürgeti őket, hogy határozott vezetőkként, szilárd elkötelezettséggel lépjenek fel, és tegyenek gyors előrelépést ezeken a döntő fontosságú területeken.
- Az EU ezért ismételten hangsúlyozni fogja Bonnban, hogy a 2011. július 18-i következtetéseivel és a 2009. októberi uniós cselekvési tervvel összhangban kész támogatni Afganisztánt a 2014-ig tartó átmeneti folyamat során – adott esetben az ENSZ-szel és a NATO-val, valamint az egyéb érintett nemzetközi szervezetekkel való koordináció és együttműködés keretében –, többek között az alábbi intézkedések révén:
 - a választott szervek általi felügyelet javításának ösztönzése mind nemzeti, mind annál alacsonyabb szinten, különösen a közpénzek áramlását és felhasználását illetően;
 - ezzel összefüggésben segítségnyújtás Afganisztánnak annak biztosításában, hogy a tartományi és a nemzeti intézmények együttes működése hatékony és átlátható legyen;
 - a parlament, az igazságügyi és a felügyeleti hatóságok szerepének megerősítése,
 - az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartásának ösztönzése, különös figyelemmel a nők jogaira;
 - az EU által a kapacitásépítéshez nyújtott segítség fokozása, többek között a szubnacionális kormányzás, a köztisztviselői kar, a polgári rendfenntartás és az igazságügyi ágazat területén, valamint a választási rendszer reformja kapcsán;

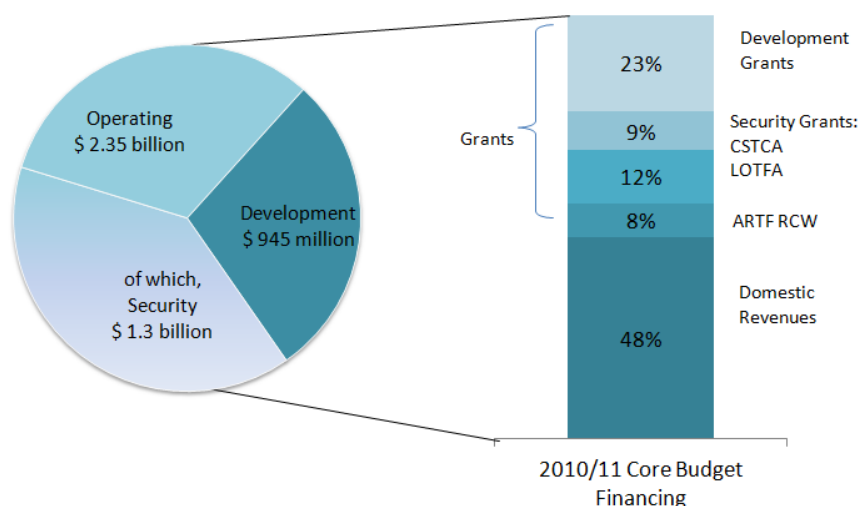
²⁹⁰ <http://register.consilium.europa.eu/pdf/hu/11/st16/st16888.hu11.pdf>

- a Tanács jóváhagyta az EUPOL Afganisztán megbízásának elvi szintű meghosszabbítását 2014 végéig. A Tanács továbbá jelezte, hogy az EU 2014 után is kész támogatni a rendfenntartás és a jogállamiság megerősítésére irányuló afgán erőfeszítéseket;
- az EU Afganisztánnal folytatott fejlesztési együttműködésének fenntartása a gazdasági és társadalmi haladás érdekében, valamint a szegénység elleni küzdelem céljából.

Egy másik sokat citált elemzés, melyet a Világbank készített, arra mutat rá, hogy Afganisztán segélyezése további dollár milliárdokba fog kerülni a donor országoknak.²⁹¹

Az anyagból kitűnik, hogy a 2011 évi költségvetés (17,1 milliárd dollár) megoszlása alapján a költségvetés 90 %-a külső forrásokból érkezett (External budget: 13,8 milliárd dollár). Ennek jelentős részét a biztonsági szektorra fordították (8,6 milliárd dollár).

Afganisztán költségvetése (Total core budget: 3,3 milliárd dollár) az alábbiak szerint oszlik fel:

Ebből látható, hogy Afganisztán nem lesz képes a jövőben fenntartani még nagyobb haderőt. Tehát a donor országok vagy továbbra is jelentős összeget pumpálnak majd Afganisztánba, vagy jelentős érdemi eredményeket kell elérni a biztonsági szektor erősítése terén.

Összegzés

A bonni konferencia összegzéseként elmondhatjuk, hogy a donor országok kommunikációjában kézzelfogható volt az óvatosság a jövőbeni támogatást illetően. A megígért támogatást Afganisztán erőfeszítéseitől, a segélyek haté-

²⁹¹ <http://siteresources.worldbank.org/INTAFGHANISTAN/Resources/AFBeyond2014.pdf>

kony felhasználásának (és ellenőrizhetőségének) érvényre juttatásától teszik majd függővé.

Az Isztambuli Konferencia novemberben elindított egy látható regionális folyamatot, mely a gazdasági együttműködésre is ösztönzően hatott. A decemberi Bonni Konferencia a nemzetközi közösség hosszú távú elkötelezettségének adott hangot, mely alkalom volt arra is, hogy lendületet adjon a fő fejlesztési irányvonalaknak, amiben a tavalyi kabuli konferencián a résztvevő felek megállapodtak.

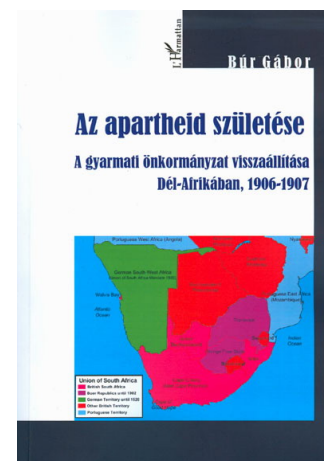
Folytatva a bonni konferencia irányvonalát, 2012 májusában Chicago, júniusban Tokió fog otthont adni annak a konferenciának, ahol várhatóan tovább tárgyalják Afganisztán pénzügyi illetve gazdasági fejlesztésének kérdéseit, és pontosítani fogják a nemzetközi közösség ez irányú kötelezettségeit.

„Mi elköteleztünk vagyunk Afganisztán felé” mondta ezt Anders Fogh Rasmussen, a NATO főtitkára az ISAF külügyminiszteri találkozásán december 8-án Brüsszelben. „Megvan a kellő lendületünk. Ahhoz, hogy ezt meg is tartsuk, folyamatos elkötelezettség és támogatás szükséges. És ez pontosan az, aminek biztosítása szándékunkban áll.”

Felhasznált irodalom:

- <http://siteresources.worldbank.org/AFGHANISTANEXTN/Resources/305984-1297184305854/AFTransition.pdf>, 2011.12.12.
- <http://siteresources.worldbank.org/INTAFGHANISTAN/Resources/AFBeyond2014.pdf>, 2011.12.12
- <http://register.consilium.europa.eu/pdf/hu/11/st16/st16888.hu11.pdf>, 2011. 12.12.
- www.nato.int/cps/en/SID-C50CAFF8-AB16CD73/natolive/news_82032.htm, 2011.12.12.

**BÚR GÁBOR, AZ APARTHEID
SZÜLETÉSE,
AVAGY A GYARMATI ÖNKORMÁNYZAT
VISSZAÁLLÍTÁSA DÉL-AFRIKÁBAN,
1906-1907**

Nem olyan rég jelent meg az egyik vezető afrikanista könyve a L'Harmattan kiadónál, amely bár kronológia alapján megtévesztő, a később sokat szidott, a demokratikus gondolkozású emberek elutasítását kiváltó apartheid gyökereit, kialakulását, ideológiáját mutatja be.

A 20. század egyik legellenszenvesebb ideológiájaként ismert apartheid valójában a II. Világháború utáni fél évszázad jelensége, s magát az apartheid szót is több évtizeddel, a könyvben szereplő események után alkották meg. Hogy mégis mi köze a gyarmati területeken élő fehér lakosság (főként búrok) önkormányzatának visszaállításához, arra választ kaphatunk a könyvből, amely bemutatja Dél-Afrika történelmének e sajátos időszakát. Azt az időszakot, amikor a világhódító Brit Birodalom a rendkívül kegyetlen és évekig tartó angol-búr háborút katonai eszközökkel ugyan megnyerte, de a békét „elvesztette”. Igen, elvesztette, hiszen a vereséget szenvedett Transvaal és Orange River Colony koronagyarmatok afrikáner lakossága rákényszerítette a brit gyarmatosítókra a saját, faji indíttatású politikai nézeteit és megszerezték a kizárólag fehér lakosság számára fenntartott választójogot, amelyben a Dél-Afrikában élő fekete és más színes kisebbség (kínaiak, indiaiak) nem részesültek. Később, amikor a terület megkapta a domíniumi státuszt, sikeresen megőrizte és kiterjesztette ezeket a jogokat, amelyek az apartheid ideológia létrehozásához, majd intézményesüléséhez vezettek.

A könyv első fejezete bemutatja a brit birodalom és Dél-Afrika kapcsolatát, amely terület már a XVII. Században különleges szerepet játszott a fekete kontinens történetében, hiszen az Indiától Japánig tartó kereskedelmi utak legfontosabb találkozó helye volt, amit – hatalmi helyzetüknek megfelelően – először a portugálok, hollandok majd végül a britek ellenőriztek. Nyomon követhetjük az itt élők mindennapjait, a majd száz éven keresztül tartó kafferháborúkat, a függetlenségükre és önállóságukra büszke holland és német származású telepesek vándorlását, földfoglalásait, majd végleges letelepedését.²⁹² A

²⁹² 1652.-ben a Holland Kelet-indiai Társaság, Jan van Riebeeck vezetésével alapított gyarmatot a Tábla-öbölben, ahol akkor még csak 90 ember élt, de a gyors fejlődésnek köszönhetően 1688.-ban már 663 holland telepes és 150 francia hugenotta telepedett le Dél-Afrikában. Pár évtizeden belül további német és más európai országokból érkező telepessel gyarapodott, az egyre erősebbé váló

telepesek öntudatra ébredése viszonylag hamar bekövetkezett, hisz már 1707-ben megkü-lönböztetik magukat a többi európaítól, akik tartósan nem telepedtek le a területen. Ekkorra alakult ki a gyarmat rabszolgatartó „státusza” is, amely szín-tén hozzájárult a fehér és a színes lakosság között egyre élesebbé váló elkülö-nüléshez, majd pedig az apartheid megszületéséhez. Szintén információkat kaphatunk a búr, majd a később érkező – de a hatalmat hamarosan megszerző – angol telepesek között viszályokról, amely 1836-37-ben a Fokföldön élő búr lakosság nagy részének kivándorlását eredményezte („Nagy Trek). Bár az angol és a búr területek igyekeztek egymástól elkülönülni, a köztük lévő politikai és gazdasági ellentéteket nem lehetett feloldani, amely a későbbi háború (1899-1902 között) kirobbanásához vezetett. Az angolok katonai győzelmét és a két búr köztársaság meghódítását ugyan az 1902. május 31.-én megkötött vereenigingi béke megállapodás biztosította, a gyarmatokon élők mégis képesek voltak a liberális brit kormányzattal elfogadtatni a saját politikai nézeteiket, majd pedig a brit érdekekkel ellentétes választójogi rendszert létrehozni.

A következő fejezetben a szerző áttekinti a Transvaal és Orange River gyarmat önkormányzathoz jutásának, illetve a XX. Század első évtizedében keletkezett történelmi dokumentumokat és más egyéb forrásokat, amelyek lehetővé tették a téma alapos kutatását. Majd bemutatja a brit konzervatív kormányzat meggyengülését, majd az 1905-ös a brit konzervatív-liberális hatalomváltást, majd az új liberális kormányzat tevékenységét Dél-Afrikával kapcsolatosan. Ekkor kerül a gyarmatügyi minisztériumot irányító Lord Bruce Elgin mellé, a búr háborúban haditudósítóként több kalandot is átélő Winston Churchill, aki később több történelmi eseményre bír majd befolyással.

A következő fejezetben a Brit Dél-Afrika újjáépítését (rekonstrukció) követhetjük nyomon a vereenigingi békekötés után, ahol világos képet szerezhethünk az angol-búr szembenállás főbb okairól, majd a konfliktus nemzetközivé válásáról.²⁹³ Látható a brit „imperialisták” Chamberlain és Milner tevékenysége, akik megegyeztek a többi európai gyarmatosító hatalommal, így kizárólagos jogot szereztek Dél-Afrika tartós megszállására. Érdekes színfoltja a fejezetnek az „uitlander kérdés” is, amit a Brit-birodalom igen ügyesen használt fel a céljai elérésére és a háborús hisztéria gerjesztésére.²⁹⁴ Ezek után megismerhetjük a békekötéshez vezető folyamatot és az abban résztvevők (Kitchener, Milner, Botha, Smuts, de la Rey stb.) személyét, motivációit. Olvashatunk a katonai adminisztráció, majd pedig a Milnerhez köthető rendszer (milnerizmus) tevé-

gyarmat.

²⁹³ A terület feletti hatalom megszerzése nem csak a briteket, de az egyre erősebb Németországot is foglalkoztatta, amely a délnyugat és kelet-afrikai gyarmatait szerette volna a Zambézi-folyó völgyén keresztül összekapcsolni. Emellett a portugálok és franciák is megpróbálták a saját érdekeiket érvényesíteni Dél-Afrikában, ami az angolokat még nagyobb aktivitásra ösztönözte.

²⁹⁴ Uitlander (kívülálló) néven az angol telepeseket nevezték, akik nem rendelkeztek azonos jogokkal a Búr Köztársaságokban élő afrikáner állampolgárokkal, illetve befolyásukat több korlátozó intézkedéssel (választójog megadása, stb.) próbálták csökkenteni.

kenységéről, a két új koronagyarmat újjáépítéséről, és a gazdasági élet (bányászat, mezőgazdaság, stb.) beindításáról. A fejezetben érdekes információkat találhatunk a dél-afrikai bányákban dolgozó kínai bányászok sorsáról, jogaik jelentős korlátozásáról, illetve a helyi fehér közösség egy része által javasolt, az afrikaiak számára kötelező kényszermunka bevezetéséről. Ekkor jön létre a transvaali búrok által alapított Het Volk (Népünk) szervezet, majd pedig az Oranje Unie (Orange Unió), amelyek hamarosan párttá alakultak. A két szervezet fő célkitűzése az önkormányzat azonnali, feltételek nélküli bevezetéséért szállt síkra. Ezek ellensúlyozására az angol telepesek is létrehozták a saját szervezeteiket (Transvaali Politikai Egyesület és a Transvaali Progresszív Egyesület), akiket a brit kormányzat is támogatott az afrikáner lakosság ellenében, ennek ellenére a brit asszimilációs politika megbukott és az addig főbiztosként tevékenykedő Milner lemondott.

A Milner utáni időszakot a következő fejezetben (Lord Selborne főbiztossága) ismerteti a szerző, amikor is a konzervatív párt elveszíti az addigi fölényét és a liberálisok kerülnek hatalomra, ez pedig a britek dél-afrikai politikájában is változásokat generált. A korábbi gyarmati vezetés által támogatott, jelentős bányaérdekeltségekkel rendelkező üzleti csoportok politikai befolyása csökkent és nőtt a főként afrikánerekből álló földműveléssel, gazdálkodással foglalkozó, csoporté, amelynek a tagjai az önkormányzat mielőbbi megadásáért küzdöttek. A következő fejezetekben (Smuts londoni missziója, a Ridgeway-bizottság kiküldése) követhetjük nyomon a brit kormányzat és az afrikáner vezetők tárgyalásait, amely végül odavezetett, hogy a brit parlamentben rendezték a két gyarmat alkotmányjogi viszonyait. A brit képviselők végül elfogadták Transvaal alkotmányát, majd valamivel később Orange River (Transvaal és Orange River gyarmat felelős kormányainak létrehozása) alkotmányát is, amely azonban komoly nézeteltéréseket okozott Elgin és Churchill között. A hamarosan megtartott választásokat az afrikánerek nyerték meg, így többségbe kerültek a gyarmati kormányzatban és bár a föderáció következményeképp létrejött Dél-Afrikai Unió a „tagállamok” állásfoglalása, politikája nem minden esetben egyezett meg (Az új brit domínium létrejött). Ezekben az esetekben pedig a búrok a britekre tudták kényszeríteni az akaratukat, és később ez vezetett az apartheid politika kialakulásához.

A könyv értékét a világos tiszta fogalmazás, az egymásra épülő részletek – a szerző mégsem veszik el a részletek labirintusában – és az alapos kutató munka adja. Egyetlen negatívumként azt lehet megemlíteni, hogy a választékos magyarsággal megírt könyv utolsó fejezetében a mellékletek mind angol nyelvűek, amelyek megértése az angolul nem, vagy csak kevésbé tudóknak komoly gondot okoz. A könyvben lévő térképeket is érdemes lett volna magyar feliratokkal ellátni. Mindezek azonban nem csökkentik a könyv értékét, amit mindenkinek ajánlok, aki az afrikai kontinenssel – illetve azon belül Dél-Afrikával foglalkozik – bármilyen aspektusból is.

SALLAY GERGELY „MINDENT A HAZÁÉRT” C. KÖNYVÉRŐL

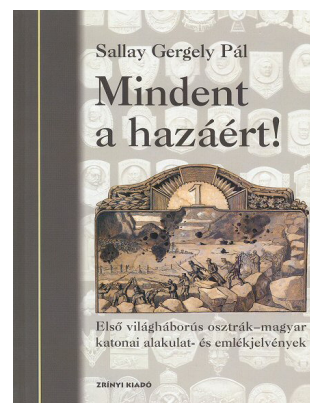
A Zrínyi Kiadó által jegyzett könyv unikum a maga nemében, hisz a témát – az I. világháború osztrák-magyar katonai alakulat és emlékjelvényeit – ilyen részletességgel még senki sem dolgozta fel.

A szerző már a bevezetésben is elárulja, hogy nem katalógust készített, amelyben minden elkészített alakulatjelvény szerepel – bár a könyvben bemutatott jelvények listája így is impozáns – hanem érdekességeket, történeti és művészeti szempontokból kiemelkedő alkotásokat igyekszik ismertetni az olvasókkal.

Az alakulatjelvények - hasonlóképpen a később elterjedt karjelzésekhez – egy adott katonai közösség tagjainak együvé tartozását fejezték ki, amivel nem csak a saját közösségüket, de a másoktól való különbségüket is igyekeztek hangsúlyozni. Az eredeti alakulatjelvények képeit, és több korhű dokumentumot (tábori levelezőlap, harctéri fényképek, jelvénytervezetek, stb.) bemutató könyv jól szerkesztett, olvasmányos, amit a személyes hangvételű visszaemlékezések, „sztorik” még tovább fokoznak.

A négy nagyobb részre osztott könyv első fejezetében Sallay Gergely bemutatja az I. világháborús jelvények kialakulásának a történelmét, hogyan vált a propaganda célokra készült tárgyakkól jótékonysági eszköz, majd később a harctéren az összetartozást szimbolizáló motívum. Láthatjuk kik és hogyan hordták a jelvényeket, amiknek a hordását a katonai vezetés hol bátorította, hol tiltotta, de elterjedésüket magakadályozni nem tudta. A harctéri jelvények bemutatásának egyik érdekes színfoltja a König Lajos és fia ékszerész cég által készített „KATONÁK KARÁCSONYA 1914” feliratú, fenyőgallyat formázó jelvény, amit az itthon maradt családtagok küldtek ki a fronton lévő katona szereteteiknek, több más propagandajelvénnel együtt, amik egyfajta lavinát indítottak el a katonák között, akik ezek mintájára hamarosan elkészítették a saját hadsereg, majd sereg és csapattest jelvényeiket. Információt kaphatunk a jelvények tervezőiről, gyártóiról, arról, hogyan készültek és milyen körülmények között viselték azokat.

A második és egyben a legnagyobb részben a szerző a sapkajelvényeket a hadsereg szintjétől egészen zászlóalj szintig ismerteti az olvasókkal. Először a magasabbparancsnokságok és hadtestek jelvényeit ismerhetjük meg, majd a gyalogos, lovas, tüzér, műszaki és vonat, légjáró és haditengerészeti csapattestek jelvényeit mutatja be a szerző. A rohamcsapatok jelvényeiről írt fejezet különösen érdekes, főleg az Erdélyi Portyázó Különítmény majd az abból alakult 39. honvéd rohamzászlóalj tigrisfejes jelvényének történelme, amit a zászlóalj-

parancsnok, Windischgraetz Lajos herceg felesége rajzolt meg. Ebben a fejezetben kaptak helyet a sebesültgondozással kapcsolatos jelvények, a frontünnepek jelvényei (karácsony és húsvét), amelyeket a császári és királyi Hadsegélyező Hivatal terveztetett és gyártatott le, illetve a harcok helyszínének emlékjelvényei. Külön érdekességgént mutatja be a szerző azokat a portréjelvényeket, amelyeken a központi hatalmak uralkodói mellett az osztrák-magyar tábornokok és több szövetséges hadvezér is szerepelt.

A harmadik részben láthatjuk, hogyan gyártották és vásárolták az alakulat jelvényeket jótékonysági célokból, például a hadiözvegyek és árvák vagy a rokkanttá vált katonák támogatásának céljából. A szerző megemlíti, hogy a különböző jótékonysági alapok nemcsak az alakulatot jelképező jelvények, de a plakettek rajzával díszített levélzáró bélyegek és levelezőlapok árusításából is jelentős összegekhez jutottak, amelyeket utána a rászorultak számára eljuttattak. Ehhez kapcsolódik, hogy már a háború ideje alatt sokan elkezdtek gyűjteni ezeket a jelvényeket és nem csak a katonák közül, hanem a polgári lakosság különböző csoportjainak tagjai is. Sőt, külföldi kereskedők is forgalmazták az osztrák-magyar jelvényeket. Megtudhatjuk, hogy a Hadtörténeti Múzeum sapkajelvény gyűjteményének egy része Kratochvil Károly altábornagy gyűjteményéből származik, amelynek ritka példányaait a múzeum Kratochvil-émlékiállításán láthatta a nagyközönség. Ebben a fejezetben kapott helyet a harctéri ereklyék és más emléktárgyak bemutatása is, amit főképp a fronton szolgáló katonák készítettek, amelynek során az alakulatok jelvényeit is felhasználták díszítő elemként.

A negyedik és egyben utolsó fejezetben az alakulatjelvények reneszánszáról, a háború utáni sorsáról olvashatunk. Hogyan élték túl a forradalmakat, alakultak át a Tanácsköztársaság hónapjaiban. Mit jelképeztek a különböző bajtársi közösségek életében, majd használták fel őket a különböző emléktáblák, emlékművek díszeként. Külön is említésre méltó a jelentősebb jelvénygyártók és forgalmazók név és címjegyzéke, amely egyes jelvények beazonosításakor segítséget adhat a gyűjtőknek és az egyszerű vásárlóknak is egyaránt.

A könyvet mindazoknak javaslom elolvasásra, akiket érdekel az I. világháború, a különböző alakulatok történelme, az általuk létrehozott szimbólumok és azok használata, illetve mindazoknak, akik militária gyűjtőként foglalkoznak ezekkel a szép egyenruházati kiegészítőkkel.

Sallay Gergely Pál: Mindent a hazáért, Első világháborús osztrák-magyar katonai alakulat-és emlékjelvények, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010, 182 oldal, ára: 4500 Ft.

CONTENTS

	Page
 <i>EVALUATIONS, ANALYSES, STUDIES</i>	
 István László Gál	
A new security policy challenge in the XXI. century: financing terrorism	5
 Lajos Rác	
Is intelligence a science?	16
 Judit Balázs	
The Turk-Kurd conflict	34
 Éva Remek	
Foreign and Security Policy of the EU after the Treaty of Lisbon	44
 János Matus	
National and international security changes due to globalization	54
 András Teke	
Long-term planning and structure approach of security and law enforcement services	64
 <i>CURRENT ISSUES</i>	
 Zoltán Árpád	
The Fundamental Law from security aspect	79
 Viktor Marsai	
The Fundamental Law from security aspect	89
 János Besenyő – Erik Molnár	
The current situation and regulation of arms trafficking in the Southern part of Africa	97
 <i>CONSULTATION</i>	
 Tamás Bacsoni	
The interim parade uniform of the National Ceremonial Unit System .	107
 György Suha	
Social study of a civil war: Sierra Leone System	121
 Péter Morenth	
Effects of migration in the South-African region since its independence	130

	Page
Péter Rada	
The end of realism in the practice of distribution in the US?	148
Ádám Németh – László Kopári	
Demographic trends in independent Esthonia	159
FORUM of PhD CANDIDATES	
Péter Oláh	
Turkey and the ‘Arab Spring’	171
Gabriella Deák	
Violence in the hospital.....	180
Andrea Győri-Barcsa	
Is Bundeswehr to choose?	200
András Hettyey	
The next chance of Kabilia – The 2011. elections in Congo.....	211
Marianna Katalin Racs	
Discovery of America – one step towards experiencing culture as ulture	216
<i>FROM THE HISTORY OF SECURITY SERVICES</i>	
Ervin Antal Szabó	
<i>Scetches from the history of Russian intelligence</i> Difficult paths of „Extern”	221
<i>NEWS, EVENTS, INFORMATION</i>	
* * *	
The Scientific Board of the Counter Terrorism Centre has been established	227
Éva Ladányi	
Information on the Afghanistan Conference	228
János Besenyő	
Review - Gábor Búr , The birth of apartheid	233
- Gergely Sallay „Everything for the motherland”	236
Contents	238
Our Authors	240

SZERZŐINK

Dr. habil Gál István László egyetemi docens

PTE AJK

Dr. Rácz Lajos ny. ezds, egyetemi docens

ZMNE Nb.Tanszék, tanszékvezető

Prof. Dr. Balázs Judit, egyetemi tanár

Nyugat-magyarországi Egyetem

Dr. Remek Éva, egyetemi docens

ZMNE

Prof. Dr. Matus János egyetemi tanár

ZMNE

Dr. Teke András nyá. r. ezredes

Árpád Zoltán ezredes

MK KBH

Marsai Viktor ka.

HM

Dr. Besenyő János őrnagy

MH GEOSZ, ovh.

Molnár Erik

Namíbia Konzuli Hivatal vezetője

Dr. Bacsoni Tamás őrnagy

HM HIM

Dr. habil Suha György

tb. főkonzul

Morenth Péter

afrikakutató

Dr. Rada Péter, PhD

Corvinus Egyetem TTK

Dr. Kopári László

PTE TTK

Németh Ádám

PTE PhD hallgató

Oláh Péter turkológus

PhD hallgató

Racs Marianna Katalin

Honvédkórház - ÁEK Pszichiátriai Osztály, ZMNE PhD hallgató

Deák Gabriella PhD hallgató

ZMNE

Hettyey András PhD hallgató

Andrássy Egyetem

Győry-Barcsa Andrea PhD hallgató

ZMNE

Szabó Ervin Antal nyá. alezredes

Ladányi Éva

PTE PhD hallgató